

A painting of a snowy village scene. In the foreground, a person in a dark coat walks along a snow-covered path. To the right, there are several houses with red-tiled roofs. The background shows a wide, snow-covered valley with a small town in the distance. The overall atmosphere is quiet and wintry.

WASS ALBERT

Átoksori kísértetek

KRÁTER

„Mert nem jó a harag, méreggel tölti meg a lelket s beszennyezi a gondolkodást. Azok a szerencsétlen fiatal testvérek nem tudják, mit cselekszenek, olyanok mint az állatok, szegények. Nyomorúságos szennyel vannak tele, de hiába próbálom, nem tudok segíteni rajtok, ameddig ők nem kívánnak segíteni magukon. S az ember nem tehet egyebet, mint elfordítja a fejét másfelé s gyönyörködik abban, amit Isten teremtett, mert csak az hibátlanul szép.” Az Átoksori kísértetek Amerikában született főhőse – nagyapjához megtérve – húsz évet tölt Erdélyben. 1936–1956 között. Az archaikus élet ifjúkori emlékei... és megszállások, megaláztatások, börtön, forradalmi remények, félájult emigrálás... Fájdalmak, kiábrándultság, helytállás, a remény fel nem adása jellemzi Wass Albert különböző idősikokat felidéző regényét.

Turcsány Péter

Kráter Műhely Egyesület
Wass Albert Életműve
6. kötet
kenénykötésben 22. kötet

Pomáz, 2003

A kötet az Amerikai Magyar Szépmíves Céh
1964. évi kiadása alapján készült

©Szász Lóránt és örökösei, 2001
©Kráter Műhely Egyesület, 2001

Felelős kiadó és sorozatszerkesztő Turcsány Péter

Sorozattervező Gosztola Gábor és Lázár Károly
elképzeléseinek felhasználásával Kováts Kristóf

A borítókön Fülemlé Ágnes *fotoí*

ISBN 963 9195 38 3 Wass Albert Életműve
ISBN 963 9472 36 0 kartonkötés
ISBN 963 9472 35 2 keménytáblás

Kiadja a Kráter Műhely Egyesület
2013 Pomáz, Búzavirág u. 2. Tel./fax: 06-26-328-491

Szöveggondozó Krauter András

Tipográfia: Kováts Kristóf

Nyomás Saluton Bt.

Felelős vezető Szabóné Melkovic Ágnes

*„E nemzedék lelkében meghasonlott
és ezért érett meg a lehullásra.
Teste darabokra szakgattassék,
szögeztessék az Idő kapujára,
órája ütött és napja leszállt.”
(Reményik Sándor: Mohács után)*

Különös festmény volt. Sápadt zöld és sötétlila színek nyugtalan keveréke. De nem is annyira a színek ragadták meg a figyelmemet, mint inkább a vonalak. Volt bennük valami megdöbbenően ismerős. A háttér hajlott dombjai, a roskadozó házsor, s az előtér kísérteties alakjai valahogy azt az érzést keltették bennem, mintha valamikor, valahol már láttam volna azt a tájat s azokat az embereket.

A különös olajfestmény ott csüngött egy floridai kis kikötőváros vendéglőjének a falán, alig kódobásnyira a mexikói öböl napfényben izzó vizétől. Közelebb léptem hozzá és elolvastam a fekete formára ragasztott gépirásos felírást. „Tom Hawkins: Átoksori kísértetek”. A festő neve ismeretlen volt számomra. És mégis valami nyugtalanító érzéssel tudtam, hogy láttam már valahol azt a tájat.

A pincérnőtől megtudtam, hogy a képet egy helybeli festő készítette. További kérdéseimre elárulta azt is, hogy ha beszélni akarok Mr. Hawkinszal, ott lelhetném meg őt a tengerparton, egy kis félszigeten, ahova egy patak mentén levezető ösvényen lehet csak eljutni. Ott szokta tölteni minden délutánját. „Bogaras ember, mint a művészek általában”, mondta a pincérnő megértő mosollyal.

A leírás alapján minden nehézség nélkül megtaláltam azt a keskeny homokutat, mely törpe legyezőpalmák sűrűjén át levezetett az öbölnek egy lakatlan részéhez. Megleltem a patakot is, melynek roskadozó öreg hídján egy szürkearcú vén néger ült hosszú bambuszbottal a kezében, horgászva. A hídról látni lehetett az öböl kék vizét is a káposztapalmák széles levelei fölött. A híd mögött meg ott volt az ösvény, mely kanyarogva alávezetett a pálmaligetbe.

Megállítottam a kocsit, kiszálltam s elindultam lefelé az ösvényen. A pálmák alatt megrekedt a füledt mocsárszagú levegő. Armadillo[1 Öves tatu, Közép-Amerikában is honos üreglakó állat.] zörgött a száraz avarban, színes gyíkok kergetőztek a pálmatorzseken s lentebb a patak partjáról rekedt kiáltással kelt szárnyra egy csillogó-fehér kócsag.

Kis homokos öbölben értem ki a pálmaerdőből. Balkézre, ameddig szemem ellátott, hosszú, mohával teleaggatott mocsári ciprusok szegélyezték a partot. Jobbról keskeny félsziget nyúlt be a vízbe, melyben egy sor magas káposztapálma örködött méltóságteljesen. A félsziget csücskén, az utolsó pálmafa alatt, egy ember ült.

Szinte bosszankodva nézett föl reám, amikor a víz szélét követve odaértem hozzá. Negyven év körüli, magas, csontos ember volt. Haja vörösseszőke, szeme világoskék. Napverte barna arcán mély barázdákat hagyott az élet. Színehagyott

khaki nadrágot és rövidujjú inget viselt, mely szabadon hagyta izmos karjait. Ott ült egy félig korhadt, kidőlt pálmatorzsön, pipával a szájában, a félsziget csücskén.

„Are you Tom Hawkins?”[2 Ön Tom Hawkins?] kérdeztem angolul.

„What of it?”[3 Mi kell?] kérdezte barátságatlanul.

A nap már ott ült a nyugati égen, alig két arasszal a mexikói vizek fölött s öntötte olvadt aranyát a lassan érkező dagály rest fodraira.

Megmondtam a nevemet s egyenesen rátértem a tárgyra. A festményre vonatkozólag szerettem volna információkat szerezni, mondtam.

Az ember kifejezése hirtelen megváltozott. Szemében érdeklődés csillant föl. „What did you say your name was?”[4 Mit is mondott, hogy hívják?] kérdezte.

Megismételtem a nevemet. Az ember ott a kidőlt pálmatorzsön hihetetlenül bámult reám egy darabig, aztán kivette szájából a pipát. „Not the Hungarian writer?”[5 Csak nem a magyar író?] kérdezte hitetlenkedve.

Annyira váratlan volt és meglepő, hogy mélyen bent a floridai palmaerdők között akadt egy ember, aki ismerte a nevemet, hogy csak egy esetlen fejbőlintással tudtam felelni. Valami furesa, meghatott mosollyal az arcán a nagy csontos ember fölállt a pálmatorzsról, kinyújtotta felém a kezét és magyarul szólalt meg.

„Maga természetesen nem emlékszik reám”, mondta és bár érezni lehetett szavain az idegen kiejtést, meglepő tökéletességgel beszélt magyarul, „én csak afféle kamaszkölyök voltam, amikor találkoztunk. Nagyapámnál, Kerenden, egy vadászaton. Pethő András hozta át a szomszédból, emlékszik? Később néhány könyvét is olvastam. Nagyapám kedvelte a könyveit. Kerendy Kálmán, ő volt a nagyapám.”

A megdöbbenéstől szólni sem tudtam. Eszembe jutott az öreg Kerendy, a vadászat is, melyre Pethőéktől mentünk át Kerendre egy régi, nagyon régi napsütéses szép téli napon ... Minden feltóduló érzésem ott lehetett az arcomon, mert az ember halkan nevetni kezdett.

„Tudom, mit érez”, mondta, „ugyanazt éreztem én is. Mintha valami nagy daganat lenne az ember torkában. Mintha kísértettel találkozna az ember. Egy egész világ süllyedt el körülöttünk, olyan mélyre, hogy néha azt hiszem nem is létezett soha, csak álmodtam róla valamikor. S most ez az elsüllyedt világ hirtelen föl kísért a múltból. Az én számomra önben, az ön számára bennem. Nem akar leülni? Nem a legkényelmesebb karosszék”, mutatott a kidőlt pálmatorzsré, „de kísértetek, ha találkoznak, ne legyenek válogatósak kényelem dolgában”.

Leültünk egymás mellé a korhadó pálmatorzsré s egy darabig egyikünk sem talált szavakat a beszédhez. Emlékezetem lázasan keresgélt egy arcot a lassan elhomályosuló arcok rengetegében s ahogy leperegettem magam előtt a múltat, mint egy vénülő filmet, újra láttam Pethő Andrist kurta bekecsében, az öreg Kerendyt, a vadászatot s lassan kiemelkedett a háttérből egy nyurga fiú fagycsípte vörös arca is.

„Fekete-piros kockás gyapjúsálat viselt a nyaka köré csavarva azon a vadászaton”, mondtam hirtelen.

Az ember mellettem újra nevetett. De valami mély szomorúság volt a nevetésében. „Jó emlékezőtehetsége van”, bólintott, „azért ismert reá a festményre is, anélkül, hogy tudta volna, mi az, amire emlékezteti. Tudom, hogy mindaz, ami akkor történt, ma már nem jelent sokat. Maga éli a maga életét s én az enyimet. S mégis az az egy nap összeköt kettőnket egy életre. Nem különös? Nem is csak az az egy nap”, tette hozzá egy kis szünet után, „hanem mindaz, ami vele jár. Az egész elsüllyedt világ, amelyből egy darab az enyém is volt, ugyanúgy, mint ahogy egy másik darab a magáé. Régen szerettem volna már beszélni valakivel arról a festményről, de itt nincs senki, aki megérthette volna. Itt nem hisznek a kísértetekben.”

Zsebébe nyúlt gyufa után s rágyújtott kialudt pipájára. Csönd volt körülöttünk, langyos, sós vízszagú csönd. Csak az érkező dagály halk verdesése hallatszott a homokos parton s fölöttünk egy tikkadt, lusta szellő megsuhogtatta olykor a pálmalevelek óriás legyezőit.

„Nehéz elhinni, hogy húsz évet éltem egy világban, mely ma már nem is létezik”, mondta halkan maga elé a festő, majd gondosan elfújta a gyufát s szandálja sarkával beásta a nyirkos homokba. „Igen sok az erdőtűz manapság”, tette hozzá, szinte magyarázólag, „akár gyufával játszanak az emberek, akár új gondolatokkal, nem törődnek a következményekkel többé s még csak felelősséget sem vállalnak értük. Csak rontják a világot, felelőtlenül. Látja azt az öreg négert ott fönt a hídon? Minden este ott ül és horgászik. Ugyanúgy, mint ahogy én itt ülök minden este és nézem a vizet. Olykor úgy érzem, mintha mi ketten lennénk az utolsó békétisztelő emberek ezen a földön. Valamelyik nap megfestem ezt az öreg négert, ahogy ott ül, békésen és mozdulatlanul s élvezzi a világot úgy, ahogy azt Isten megteremtette s anélkül, hogy fölcserélni próbálná egy ember gyártotta mesterséges világgal. Égetett siennát használok majd a háttérhez, hogy azzal fejezzem ki a lenyugvó nap tükröződését, egy olyan nyugvó napét, mely talán holnap már nem is kél föl többé.”

Sóhajtott, majd felém fordult hirtelen. „Mikor a festményt meglátta, megértette, hogy mit jelent?”

Megráztam a fejemet. „Csak azt tudtam, hogy ismerős”, vallottam be, „de, hogy mi volt benne ismerős, azt nem tudtam.”

Néhány pillanatilg némán nézett maga elé, mintha várta volna, hogy még mondjak valamit. Aztán lassan bólintott néhányszor.

„Nem csodálkozom azon, hogy ismerősnek tűnt”, mondta csöndesen, „eleget láthatta azt az utcát. Ott volt minden városban valahol. Ezt az enyémet Átok-sornak nevezték. Sok Átok-sor volt mindenütt, a régi Magyarországon. Máshol is van. Itt is. Harcsa-sor a neve. Mindegy, minek nevezik, egyformák mind. Mivel az emberek, akik ezeken az utcákon élnek, egyformák. Ugyanúgy gondolkoznak,

ugyanúgy cselekszenek s ugyanúgy rontják a világot, lépésről-lépésre. Ma azt igyekeznek elhithetni mindenkivel, hogy annak a régi világnak azért kellett elpusztulnia, mert rossz volt és igazságtalan. De ez nem igaz. Voltak hibák a régi Magyarországon, az igaz. De hol nincsenek hibák? Ha egy társadalmi szerkezet elavul, azt lassan ki lehet javítani. Újjáépíteni, gondosan, akár egy régi épületet. A régi Magyarország szerkezete valamikor korszerűbb volt sok más országénál. Az idő eltelt volt fölötte, az igaz. De az anyag, amiből épült volt, az erkölcsi fundamentum, ép volt és erős. Csak bolondok és gonosztevők gyűjtják föl a házat csak azért, mert itt-ott elavult. Csak a restek és a semmirevalók teszik ezt, akik lusták a munkára, ami a jó anyag kiválasztásával és a hibás anyag kijavításával jár. Inkább felgyűjtják az évszázados, kipróbált épületeket s helyére viskókat építenek maguknak.”

„Ma már megszokott jelenség, hogy mindazért, ami Magyarországgal történt, az arisztokráciát vádoljuk, vagy a zsidókat. Kényelmes és egyszerű megoldás, ugye? Ha elég gyakran mondogatják, még el is hiszi a világ s belenyugszik. S észre se veszi, hogy ugyanaz a lassú lelki rombolás, mely a régi Magyarországot alászüllyesztette a börtönök és kínzókamrák poklába, ugyanaz a rombolás halad tovább a világ minden részén, lassan, lépésről-lépésre. Az Átok-sorok emberei terjesztik ennek a szörnyű világrohadásnak a csíráját. Nem a hercegek és nem a zsidó bankárok. Még csak nem is azok a fantasztikus álmokat kergető, nagy dolgokat tervező félbolond próféták, akik ilyen, vagy amolyan színű ingeket viselve igyekeznek megmenteni a maguk nemzetét valamiféle megkerült elmélet alapján. Az emberi világ igazi férgei az Átok-sorokról indulnak el, s csak egyetlen céljuk van, hogy Isten világának minden talpalatnyi darabkáját pokollá változtassák át ezen a földön. Úgy dolgoznak, akár a természetgyógyászok. Megfűrik a társadalmi rendszer alatt az erkölcsi fundamentumot, kirágják belőle az erőt, míg annyira meggyöngül, hogy a legkisebb szél is ledöntheti. Én kísérteteknek nevezem őket. Mert mindegy, hova megy az ember. Mindig ugyanazzal találkozik össze újra meg újra. Ha van ideje, szeretnék beszélni magának róluk. Nem, mintha azt hinném, hogy nem ismeri őket. De már régóta vágyom arra, hogy elmondhassam mindazt, amit színekkel elmondani mérhetetlenül nehéz. Siet valahova?”

„Ráérek”, felelem.

„Köszönöm”, suttogta. Olyan halkán, hogy alig lehetett hallani. Aztán hosszú ideig nem szólt egy szót sem. Csak ültünk ott a pálmatorzsön, egymás mellett s néztünk ki a tenger végtelenjébe. Messzi kint, majdnem a horizont peremén, egy halászbárka sötét foltja látszott. Sötét kis pont, a semmi határán. Úgy tűnt, mintha helyben állt volna. Mögötte semmi se volt, csupán a messzeség kékes párái s a néma napfény a néma vizeken.

Mintha egy óriási üvegharang ereszkedett volna alá lassan körénk s körülfogott volna bennünket átlátszó csöndjével. Kettőnk ott a félsziget csücskén,

két parányi embert s egy magányos bárkát a messzeség másik végén. S mintha semmi egyéb nem lett volna sehol. Csak mi ketten, a távoli bárka, a napfényben izzó roppant víz, a mozdulatlan pálmák s egy mindent betöltő időtlen végtelenség.

1.

„Ha valami olyasmit mondok, amiben nem egyezik a véleményünk”, szólalt meg a festő egy idő múlva mellettem, a rönkön, „gondoljon arra, hogy én más szemszögből látom a dolgokat, mint maga, mivel én itt születtem, ebben a városban s nem Magyarországon. Apám ügyvéd volt itt, és ő is ebben az országban született. Ugyanúgy, mint az ő apja, nagyapja és dédapja. A mi családjunk amerikai volt, mélyen gyökerezett ennek a kontinensnek a földjébe és gondolkodásmódjába és ezért az a bizonyos láthatatlan szemüveg, melyen keresztül én nézni és értékelni tanultam ezt az emberi világot, amerikai gondolkodásmódon és amerikai életformán alapul.

Anyánk más volt. Ő nem itt született. Még gyerekkorában került ebbe az országba nagyanyánkkal és nagyapánkkal, aki egyébként anyánk mostohaapja volt. Ez a nagyapánk azonban amerikai volt és a külügyi hivatalnak dolgozott. Azt hiszem, konzul volt az első világháború előtt Magyarországon és ott ismerte meg nagyanyánkat. Mindezekről azonban nem sok szó esett otthon. Mi, gyerekek csak annyit tudtunk, hogy nagyanyánk valamikor fiatal korában egy kastélyban élt Magyarországon, de elvált az első férjétől és férjhez ment nagyapánkhoz, aki amerikai diplomata volt. Így került anyánk ebbe az országba, mint négy- vagy ötéves kislány. Még tudott magyarul és olykor megpróbált minket is tanítani, de mi csak neveltünk és nem hittük el, hogy ilyen nyelv valóban létezik.

Hárman voltunk testvérek. Én voltam a középső. Jim, aki két évvel volt idősebb, mint én, orvosnak készült kiskora óta. Charlie, az öcsém, ügyvéd lett és ő vette át később apánk hivatalát. Én gazda akartam lenni, amióta az eszemet tudom. Családjunknak azonban nem volt birtoka. Így aztán szinte természetesnek látszott, hogy reám essék a választás, amikor egy napon váratlanul megérkezett ismeretlen magyarországi nagyapánk levele.

Magyar nagyanyánk nem élt már akkor. Anyánk pedig nagyon keveset tudott valódi apjáról s nekünk, gyerekeknek, soha sem beszélt róla. Anyánk egyikünket sem akart olyan messzire elengedni, apánk volt az, aki rábeszélte erre a lépésre. Anyánk egyetlen fiútestvére, aki a válás után magyarországi nagyapánkkal maradt, elesett az első világháborúban s nem hagyott maga után családot. Így aztán mi voltunk a Kerendy-birtok egyetlen örökösei s apám úgy ítélte, hogy bölcs dolog volt fölvenni a kapcsolatot nagyapánkkal.

A levél rövid volt egyébként és kifogástalan angol nyelven volt írva. Magyarországi nagyapánk azt kívánta, hogy valamelyik fiú-unokája menjen át és éljen néhány évig mellette a birtokon, hogy ezáltal megismerkedjék az ottani élettel

és megtanulja a gazdálkodást. Amelyik megteszi ezt, írta továbbá, azé lesz halála után a birtok és minden, ami marad utána. A család választása reám esett. Tizenhatéves voltam akkor. Ezerkilencszázharminchat júniusában.”

Az ember elhallgatott. Dohányzacskót húzott elő a zsebéből, megtömté a pipáját és rágyújtott. A part fehér homokján árnyék vonult át s amikor fölnéztem, három nagy barna madarat láttam áthúzni fölöttünk, némán, mozdulatlan szárnyakkal. Olyan alacsonyan röptek, hogy majdnem érintették a pálmák tetejét. Pelikánok voltak. Mellettem, a fatörzsön, a pipára gyújtó ember szintén meglátta őket. Hoszszasan nézett utánuk és mosolygott.

„Szeretem ezeket a madarakat”, mondta lassú, mély hangon, „gyermekkoromra emlékeztetnek, amikor osztrigát gyűjteni jártam ki az öreg gát alá. Ott ültek a pillérekén, tucátjával és nem röptek el, csak néztek le reám nagy komolyan. Olykor alázuhantak a vízbe és amikor előkerültek újra, egy hal farka csillogott elő a csőrükből. Talán furcsán hangzik, ha mondom, de az alatt a húsz év alatt amit odaát töltöttem, semmi sem hiányzott az életemből annyira, mint ezek a madarak.” „Húsz év”, ismételte egy fáradt sóhajjal, „nagy idő egy ember életéből. Azon a júniusi napon, amikor New Yorkban felraktak a hajóra, egyikünk sem gondolta, hogy húsz év telik el, míg újra látjuk egymást.

Nem mondhatom azt, hogy boldog voltam azon a napon. Úgy éreztem magam, mint aki egy ismeretlen világba indul. Szinte féltem ettől az ismeretlenségtől. Magyarországról csak annyit tudtam, mint minden más tizenhatéves amerikai fiú, aki iskolába járt. Magyarország egy apró kis ország valahol Európában, olyan kicsi, hogy alig lehet megkeresni a térképen. Az emberek primitív kunyhókban élnek, villanyvilágítás nélkül és cigányzenére vad táncokat járnak. Hogy a kunyhók felett a dombtetőkön soktornyos kastélyok vannak, ahol még mindig úgy élnek az emberek, akár a középkorban. Körülbelül ennyi volt az egész. A hajón egy fiatalember gondjaira bízta, aki valamiféle követségi titkár lehetett és szabadságát letöltve indult vissza a budapesti amerikai követséghez. Amit tőle tudtam meg az úton, nem szolgált arra, hogy szorongásaimat eloszlassa.

„Tommy” mondogatta többször is útközben, „én megértem, hogy milyen érzés az, ha valaki olyan rokonokhoz utazik, akik miatt szégyenkeznie kell. Emlékezz mindig arra, hogy te amerikai vagy és hogy a mi hazánk olyan magasságban van az ő elmaradt országuk felett, hogy ők ezt még csak megérteni sem tudják. Annyit megmondok neked őszintén, hogy Magyarország egyike a legelmaradottabbaknak. Gyalázat, ahogy a gazdagok nyomorgatják ott a szegényeket. De nem marad így sokáig, ennyit elárulhatok neked. A kastélyok nagyurai nem tudják többé feltartóztatni a haladást sokáig. Napjaik megszámoltattak, emlékezz erre.”

Ezeket mondta követségi pártfogóm és tíz évvel később visszaemlékeztem minden szavára. Amikor megtudtam, hogy kommunista volt és az oroszoknak dolgozott a mi követségünkön hosszú esztendőkn át. Szerettem volna kipofozni a

lelket belőle, de már késő lett volna úgylis. A kárt jóvátenni nem lehetett volna ezzel többé. A kárt, amit ő és a hozzá hasonló fűregemberek elkövettek, nem csak Magyarországgal szemben, de Amerikával szemben is és az egész emberiséggel szemben. Azonban nem erről akartam beszélni most. Azt akartam elmondani magának, őszintén és becsületesen, hogy milyennek láttam Magyarországot a magam tapasztalatlan, tudatlan, tizenhatéves amerikai szemével.

Bevallom, hogy mindaz, amit Magyarországról hallottam, félelemmel és nyugtalanossággal töltött el. Arra vártam, hogy szörnyűségeket látok majd karóba húzott emberekkel, ostorozásokat és hasonlókat. Hercegeket és grófokat lóháton, vagy aranyozott hintókon, kivont karddal a kezükben és félmeztelen rabszolgákat, akiknek véres a hátuk a veréstől.

Legnagyobb megdöbbenésemre azonban mindebből semmit sem láttam, sem megérkezésem napján, sem azután. Ezzel szemben hamarosan rájöttem arra, hogy a magyarországi élet majdnem pontosan ugyanazokra az elvi alapokra épült föl és majdnem ugyanazokat a törvényeket követte, mint a mi megszokott életünk itt az államokban. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy nem találkoztam olyasmivel, ami az én számomra furcsa volt és szokatlan. Azonban megtanultam hamar, hogy mindezek a szokások csupán felszínes formaságok, viszont a szokások és tradíciók felszíne alatt magát az emberi életet ugyanazok a törvények kormányozzák mindenütt s hogy lényegileg az emberiség erkölcsi értékei nem változnak soha, bármilyen ország határait lépjük is át.

Kerendre érkezésem napját soha sem felejttem el, bármeddig éljek is. Az egész utazás mérhetetlenül fárasztó volt és zűrzavaros, mivel egy szót sem értettem magyarul és háromszor kellett átszállnom Budapest és Kerend között. De az emberek mindenütt nagyon kedvesek voltak és előzékenyek és mihelyt elolvasták a kezemben tartott papírlapot, melyre nagy betűkkel írták volt föl a követségen nagyapám nevét és címét, egyszeribe még kedvesebbek és figyelmesebbek lettek. Én persze nem tudtam, hogy a Kerendy Kálmán neve híres név volt Magyarországon azokban az években. Követségünk elfeledte megemlíteni ezt, vagy talán ők maguk sem tudtak róla.

Késő délután volt már, amikor a vonatvezető belépett a fülkémbe és elkezdte leszedegetni az ülés fölötti hálóból a bőröndjeimet. „Kerend” mondta vigyorogva és ujjával az ablak felé bökött.

Megértettem, hogy megérkeztünk.

Szívem hangosan dobogott az izgalomtól, amikor az ablakhoz léptem. Órákon át sík vidéken dőcögött velünk a vonat és szemem belefáradt a táj egyformaságába. A sárguló búzamezők egyhangúságában, a zöld kukoricaföldek végtelenségébe s valósággal jólesett a szememnek, amikor az ablakhoz lépve megpillantottam a dombokat. Alacsony, hajlott hátú dombok voltak, melyek azonban egyre nagyobbak lettek, sötétzöld erdőket hordoztak a vállaikon s a háttérben feltűnt egy messzi hegyvonal kékes gerince. De akkor már a vonat lassítani is kezdett, sínek

kereszteződéseim zakatoltunk és megjelentek az első házak is. Alacsonyok és keskenyek voltak ezek a házak, előttük virágoskert, mögöttük apró gyümölcsös. Néztem őket és próbáltam kitalálni, hogy melyikükben kell majd élnem az elkövetkező éveken át.

Végül is a vonat megállt egy csinos, tiszta kis állomásépület előtt, melyen ott csüngött a tábla: KEREND. A tábla alatt, feszes vigyázállásban, egy sötétkék egyenruhás katonatiszt-forma ember állt. Hetek teltek el, amíg megtudtam, hogy nem valami magas rangú katonatiszt volt, hanem az állomásfőnök.

Alig egy tucat utas szállott le a vonatról. Legtöbbjük a harmadik osztályból, férfiak és asszonyok, kosarakat és batyukat cipelve. Mikor a vonatvezető mögött leszálltam a lépcsőkön, egy fehérbajszú, csizmás, zsinóros ruhát viselő öregember jött felém széles mosollyal az arcán. Biztos voltam benne, hogy ő a nagyapám. De ahelyett, hogy kezet nyújtott volna, átvette a vonatvezetőtől a csomagjaimat és megindult velük a kijárat felé. Öreg János volt, nagyapám inasa. Egy nagyszerű példánya annak a ma már végleg kipusztult emberfajtának, mely önmagában személyesített meg mindent, amit a hűség és becsületesség szavakkal ki lehet fejezni. Ezek az öreg Jánosok, Ferik, Sándorok ugyanúgy hozzátartoztak ahhoz a régi világhoz, amely ma végképpen eltűnt erről a földről, mint ahogy hozzátartoztak a bőrkarosszékekkel bútorozott pipázók, a szellős verandák, a tisztesség, az emberi méltóság és a kölcsönös megbecsülésre alapozott békesség. Olyanok voltak ők, mint a házakhoz tartozó antik bútordarabok, melyek örökségül szálltak apáról fiúra. De ugyanakkor, mintha szervesen beletartoztak volna a családba, melyet egy életen át szolgáltak hűséggel és becsülettel, vállaikon hordozva a család minden gondját és szívükben a család minden örömét.

Természetesen azon a napon mindezt még nem tudtam. Zavartan követtem a különös öregembert a kijárat felé és szerettem volna elsüllyedni a szégyentől, amiért engedem, hogy egy öregember cipelje a bőröndjeimet. Az állomás mögött egy homokfutó várakozott reám, két gyönyörű szürke lóval és egy olyan cifraruhás kocsissal, hogy azt hittem először, valami tábornok tartja kezében a gyeplőt. Ha öregebb lett volna, nagyapámnak véltem volna őt is. Azonban alig lehetett több harmincévesnél s olyan egyenesen ült a bakon, mintha fából faragták volna. Soha sem láttam még olyan szép, csillogó sárga kocsit. Ülési barna bőrből voltak. A lovakon is barna bőrből volt a hám és teleaggatva csillogó ezüstkarikákkal és egyéb díszítésekkel. Csak úgy csillogott a sok ezüstveret a meleg nyári napfényben.

A fehérbajszos öregember föltette bőröndjeimet a kocsis mellé a bakra és ő is felkapaszkodott melléjük, üresen hagyva az egész hátsó ülést. Én csak álltam ott és nem tudtam, hogy mit tegyek, míg végre kézzel-lábbal megértették velem, hogy az én helyem a hátsó ülésen van, mivel én vagyok a ház fiatal ura.

Elindultunk. A lovak patkója csattogott a durva kövezeten, ahogy végighajtottunk a kis városon. Az emberek a járdán megfordultak és utánunk

néztek. Volt, aki megemelte a kalapját, volt aki mosolygott. De a legtöbben csak néztek. De annak ellenére, hogy az idegen és új környezet hatása alatt minden idegszálam megfeszült a figyelésben, nem éreztem gyűlöletet, még csak irigységet sem a reám tapadó pillantások mögött. Kíváncsiságot igen. De főként elragadtatást a gyönyörű fogat láttán.

Egy koldus-forma ember az egyik utcasarkon még a kalapját is feldobta a levegőbe, amikor elrobogtunk mellette s akkorát kurjantott, hogy az egyik ló ijedten oldalra ugrott tőle s a kocsis markában megfeszültek a gyeplőszárok. Bár nem érthettem meg, mit kiabált, hangja nem volt ellenséges, inkább valami részeg öröm volt benne, mintha azt kiáltotta volna világgá, hogy nem lehet baj a világgal, amíg ilyen gyönyörű fogatok robognak az utcákon.

Ahogy fölfelé tértünk a dombra, a város lassan elmaradt. A kövezet megszűnt s kavicsos úton rohantak a kerekek. Az út két oldalán magas akácfa állottak, teljes virágzásában s az illat olyan nehéz volt alattuk, hogy szinte fullasztónak tűnt. Jobb oldalt egy gyümölcsöst láttam drótkerítés mögött. Bal felől frissen kaszált lucernást. S a napnyugta színei olyan tiszták voltak a fákon, a lucernáson, a távoli piros házföldeken s a környező dombokon, mintha az egész tájkép frissen készült olajfestmény lett volna. Aztán a jobb oldalon megjelent egy magas, sötét fenyőcsoport. Néhány jegenye, óriási vadgesztenyefák s alattuk egy széles kőkapu. A lovak fordultak s átrobotgunk a nyitott kapun. Hűvös fenyőszag csapott az arcomba. S aztán hirtelen ott volt előttem az udvarház, zöld fák, vörös futórózsák és sárga liliomok színes keretében.

Már az első pillantásra kedves volt és ismerős. Az előtornác magas fehér oszlopai, a zöld zsalugáteres ablakok, a cseréptető, mindez együtt azokra a kolóniál-stílusú házakra emlékeztetett, amelyekből olyan sokat lehet látni a déli államokban. Mindössze, hogy ez a ház igazi volt. Nem fából épült utánzat, hanem nehéz, komoly téglapépület, mely évszázadokra épült, nem csupán egy emberi életre. Ezt rögtön megéreztem rajta. Volt benne valami erő, valami méltóság és öntudat, valami biztonságérzetet sugárzó komolyság, ami a mi itteni faházainkból hiányzik.

Mikor a kocsit felhajtott velem a széles, fehér kőlépcsők alá, nagyapám kilépett a verandáról és lassú, nyugodt léptekkel lejött a lépcsőkön. Azonnal tudtam, hogy nem lehet más, csupán a ház ura. Magas, sovány öregúr volt, simára borotvált napbarnított arcából tiszta kék szemek néztek reám kíváncsian. Haja, szemöldöke fehér volt, de ennek ellenére nem látszott többnek hatvannál, pedig már hetvenhatéves volt akkor. Könnyű vászonzól készült szürke ruhát viselt és őzbőr cipőt. Mikor kinyújtotta felém szíjjas barna kezét, tökéletes oxfordi angolsággal szólalt meg. »How do you do, Thomas. Welcome home. I do hope you had an enjoyable journey.«[1 Isten hozott idehaza, Thomas. Szívemből remélem, hogy kellemesen utaztál.]

Egyenesen a szemembe nézett és abban a pillanatban, ahogy ott álltunk egymással szemben a kőlépcsők alatt, valami különös folyamat ment végbe bennem. Megéreztem, hogy otthon vagyok.

Tudom, hogy amit mondok, az különösen hangzik. Egy amerikai fiú, aki először teszi lábát idegen földre, ahol minden más, minden új és szokatlan. És mégis igaz. Nem tudom, hogyan foglaljam szavakba azt az érzést, ami eltöltött valami jó melegséggel, amikor belenéztem annak az öregúrnak tiszta kék szemébe. Csak annyit tudok mondani, hogy otthon voltam. Attól a pillanattól kezdve Kerend nem volt idegen. Új igen. Néha furcsa, meglepő, vagy éppen nyugtalanító. De nem idegen. Mintha hazatértem volna valahova, ahol hosszasan éltem a múltban, de életemnek egy olyan szakaszán, melyről nem maradtak emlékeim. Nem tudom, megérti-e. Ennél világosabban nem tudom kifejezni azt, amit éreztem.

Nagyapám fölvezetett a lépcsőn. Öreg János mögöttünk jött a bőröndökkel. A széles verandán kerti székek állottak s egy nagy öreg karosszék, mellette alacsony asztal, könyvekkel és újságokkal megrakva. Innen egy hatalmas nagy nappali szobába nyitottunk be, vagy pipázóba, ahogy nagyapám nevezte volt, ahol barna, nehéz bőr karosszékek álltak, sötét diófa asztalok s a falak tele voltak öz- és szarvasagancsokkal, medvebőrökkel és kitömött madarakkal. Nehéz tölgyfa puskaállvány, tucatnyi vadászpuskával. Csak néztem, s azt hiszem a számat is eltátottam. Soha azelőtt ilyen szobát nem láttam életemben.

Innen az ebédlőbe mentünk át, mely még ennél a szobánál is tágasabb volt. Középen nehéz diófa asztal, körülötte magas támlájú székek. A fal mellett pohárszékek, nehéz, faragott diófából s azokon megszámlálhatatlan mennyiségű ezüst holmi, tálcák, kancsók és egyebek, a színezüst tompa fényű csillogásával. A falakon egy tucatnyi portré, komoly szakállas férfiak különös ruhákban és méltóságteljes dámák. Az ősök képei. Egyikük, ahogy nagyapám később rámutatott, Erdély fejedelme volt a tizenhatodik században. Egy másik páncélos, sebhelyes lovag a keresztes hadjáratokban vett részt. Kétélű pallosa ott csüngött a festmény mellett s olyan nehéz volt, hogy két kézzel alig tudtam fölemelni.

Az ebédlőből egy kis folyosóra léptünk, ahonnan ajtók nyíltak mindkét oldalra. A legutolsó ajtó előtt nagyapám megállt. »Ez a te szobád», mondta és kinyitotta az ajtót.

Szellős, tágas sarokszoza volt, melynek ablakai a kertre nyíltak. Egy ágy volt benne, egy szekrény, egy fiókos asztal tükörrel és egy világos meggyfa íróasztal a két sarokablak között. A bútorok öregek voltak mind, fájuk tompán csillogott a lemenő napban. Két tájkép is volt a falon. Egyik hólepte erdőt, a másik érett búzamezőt ábrázolt.

Öreg János behozta a csomagjaimat s letette őket a szekrény mellé. »Kívánom, hogy jól érezd magad itt», mondta nagyapám, majd előhúzta aranyóráját, »hét óraker eszünk. Most háromnegyed hat. Pihenj egy kicsit, szedd rendbe magad s hétkor az ebédlőben várlak.«

Azzal megfordult és kiment. »Első ajtó balra a fürdőszoba«, mosolygott rám öreg János nagy fehér bajusza mögül, majd halkán betette maga mögött az ajtót. Magamra maradtam. Lassan odamentem az ablakhoz s kinéztem. A nap még ott ült szemben velem az erdőgerincen s a táj lágy barna színekben pompázott tőle. Ablakom alatt rózsabokrok virágoztak s a kaszált gyepen túl kezdődött a fenyves. Az egyik fenyő csúcsán nagy kék madár ült fehér tollgyűrűvel a nyakán. Örvösgalamb volt. Soha sem láttam még örvösgalambot azelőtt s amikor megszólalt, elbűvölten hallgattam a hangját.

Mélyen beszívtam a fenyőszagot s rákönyököltem az ablakpárkányra. Csak annyit éreztem, hogy a világ csodálatosan szép. S ezzel az érzéssel a szívemben ismerkedni kezdtem a körülöttem lévő újfajta világgal, nagyapám világával, Magyarországgal.”

Mellettem a pálmatorzsön a nagy csontos ember elhallgatott. Egy darabig némán bámult maga elé, aztán kialudt pipáját kiverte a fatörzsön s újra rátömött. Én a tengert néztem. A halászbárka még mindig ott volt a horizont peremén, de mintha messzebb lett volna már, kékes párák között.

„Mielőtt továbbmennék”, szólalt meg a festő mellettem, „előbb föl akarom sorolni mindazt, ami számomra új volt és szokatlan abban az új környezetben, amelyikbe ilyen módon belekerültem. Először is a ház terjedelme ejtett ámulatba. Tizennyolc szoba volt benne. Hat vendégszoba. Velünk lakott a házban öreg János és Rebi néni, a szakácsné. Lármás öregasszony volt ez a Rebi néni, még nagyapámmal is veszekedett olykor. De emlékezett anyámra jól. Anyám nevezte volt először néninek, ahogy később megtudtam tőle.

A konyha külön épületben volt s egy cementjárda kötötte össze a házzal. Óriási méretű konyha volt. Mögötte egy nagy ebédlőszoba a házi cselédek és a családtalan gazdasági cselédek számára. Néha húsnál többen étkeztek ott. A konyhaépület alatt volt a zöldsárga pince s valami száz lépéssel hátrébb, dús lombú vadgesztenyefák alatt, a jégverem. Minden januárban baltával vágtuk ki a jeget a halastóból s szánokkal hordtuk föl a dombra. Százhusz szánra való jég kellett, hogy megtöltsük a hatalmas, szalmával fődött üreget. S minden télen még találtunk régi jeget a fenéken, amikor az újat kezdtük berakni.

Mindez számomra nagyon különös volt, elhíheti. A villany hiánya. A gépek hiánya. De megtanultam hamar, hogy mindezek nélkül is lehet élni. Petróleummal világítottunk, fával fűtöttünk és a gépeket emberi munkaerővel pótoltuk. A házban és konyhában egyedül hét cselédet alkalmazott nagyapám. Itt ugyanazt a munkát villannyal, gázzal és gépekkel két alkalmazott elvégezné kényelmesen. És ebben volt az egész rendszernek a titka. Nem voltak gyárak Kerenden, ahol a másik öt munkát kaphatott volna s ezért fontos volt, hogy nagyapám házában munka jusson hétnek és nem csupán kettőnek.

A Kerendy-birtok hatezer holdból állott. Ez a hatezer hold utolsó maradéka volt annak a hatalmas uradalomnak, amit valamikor a tizenharmadik században

adományozott annak a keresztes vitéz Kerendynek valamelyik király. Hétszáz évig ugyanannak a családnak a kezén. Az emberben elszorul kissé a lélegzet, ha erre gondol.

A birtokon lovakat tenyésztettünk, szarvasmarhát, disznót és juhot. A szántóföldeken búzát termeltünk, kukoricát, szőjababot és cukorrépat. Tizenkét hold szőlőnk is volt és egy hatalmas borpince a hegy alatt. Huszonöt hold gyümölcsös, főként alma, szilva és barack, melynek terméséből pálinkát főztünk. Harminchat igásökröt kellett tartunk a munka elvégzésére, két tucat lovat és húszejőstehenet, hogy minden családnak jusson tej. Hatvannégy állandó gazdasági cselédet fizetett nagyapám s ezenkívül az időszaki munkára valami kétszázat hozott le nyárára a hegyekből.

Eleinte szédültem a gondolattól, hogy mennyi pénzbe kerülhet ez a sok alkalmazott. Amíg rájöttem, hogy a valóságban nagyon kevés pénz kellett hozzá. Maga a pénz szinte nem is játszott szerepet abban a patriárkális primitív világban. Pénzt csupán a kevésbé fontos holmik beszerzésére fordítottak ott az emberek, mint például dohányra, fejkendőre és hasonlókra. Mindazt, ami az élethez szükséges volt, a gazdaság maga termelte s nyersanyag formájában nyújtotta fizetésként a dolgozóknak. Lakás, liszt, zsír, szalonna, bakancs, tej, gyapjú, len, kender és sok más egyéb képezte az évi komenciót, ahogy a fizetéseknek ezt a módszerét nevezték. Minden család kapott használatra egy hold földet, azonkívül marhatartást, juhtartást, disznótartást a birtok legelőjén és takarmányán. De maga mindezt tudja, talán jobban, mint én. Csak azért sorolom föl, hogy emlékezetébe idézzem a látszólagos különbségeket az amerikai gazdasági munkás és az akkori Magyarország gazdasági munkásainak fizetése között. Azt mondtam, hogy látszólagos különbségeket, mert a valóságban az amerikai farmmunkás fizetése semmivel sem magasabb, mint az, amit nagyapám birtokán a gazdasági cselédek kaptak. Mindössze annyi a különbség, hogy amíg az amerikai farmmunkás saját maga kell elhatározza, hogy mire fordítja azt a pénzt, amit a hónap elsején kezébe nyomnak, elissza-e, szükségtelen árucikkekre költi-e, avagy a család jólétének biztosítására használja-e föl, addig a magyarországi gazdasági cseléd természetben kapta a család számára szükséges javakat. Többnyire nem is ő vette föl azokat, hanem az asszony meg a gyermekek. Így aztán akár iszákos volt az ember, akár könnyelmű, a család mindennapi szükséglete biztosítva volt.

Természetesen azokban az első hetekben mindezt nem értettem meg s számomra az egész rendszer különös volt és mérhetetlenül primitív. Azt is észrevettem hamarosan, hogy a gazdasági munkások egészen más ütemben dolgoztak, mint ahogy azt mi itt Amerikában megkívánjuk. Lassan mozogtak a földeken, vagy az istállók körül, minduntalan megálltak, abbahagyták a munkát és beszélgettek, tréfálkoztak, vagy cigarettát sodortak maguknak nagy körülményességgel. Mikor közöltem nagyapámmal ezt az észrevételemet, kék szemével vidáman mosolygott reám. »Tudom, hogy Amerikát a munka tette

nagygyá s hogy odaát az emberek kétszerannyit dolgoznak, mint itt, és kétszerannyit is keresnek. A kérdés azonban az: boldogabb életet élnek-e ott, mint itt? Mert az ember nem azért él, hogy dolgozzék, Tamás. Hanem azért dolgozik, hogy éljen. Gondolkozz ezen.”

Sokat gondolkoztam nagyapám szavain és mégis esztendőkre került, amíg megértettem, hogy tulajdonképpen mi is volt a lényegbeli különbség az itteni életforma és a magyarországi életforma között. Magyarország az individualisták országa volt, akárcsak Amerika. Viszont olyan terhekkel kellett megbirkóznia fejlődése folyamán, amilyeneknek mi hírét sem hallottuk. Nem a nagybirtokokra gondolok. Itt nálunk sokkal nagyobb birtokok vannak, mint amilyeneket Magyarország valaha is látott és a földnélküliek száma is nagyobb. Ostobaság ebben keresni a baj okát. A gazdálkodás éppen olyan mesterség, mint az órajavítás, vagy a szénbányászat s mégsem mondjuk, hogy azért vannak szociális bajok, mert nincs mindenkinek szénbányája, vagy órajavító műhelye. Ahogy én amerikai szemmel láttam, a legnagyobb teherétel, amivel az országnak birkóznia kellett, ami fejlődésében meggátolta s ami végül is zürzavarhoz és a meg hasonlások hosszú sorozatához vezetett, a nép azon lelki és szellemi beállítottsága volt, mely megkívánta a függőségi viszonyt. Vagyis az egyén vonakodása, hogy személyes előrehaladásáért és biztonságáért saját maga vállalja a felelőséget, ahogy azt mi amerikaiak évszázadok óta a világ legtermészetesebb dolgának érezzük.

Nagyapám ezt így magyarázta volt egy esős nyári esetén, amikor ott ültünk a fedett verandán a félhomályban s hallgattuk a zápor dobolását a bádogtetőn. »Száz évvel ezelőtt«, mondta »a jobbágyok még teljes függőségben éltek. A földesúr parancsára végezték a mezei munkát s ezzel szemben jólétükért a földesúr volt felelős. A munka minősége nem érdekelte őket, akár termett a föld, akár nem, a földesúr kötelessége volt, hogy gondoskodjék jobbágyairól. Vagyis egy szülő-gyermek viszony alakult ki földesúr és nép között a feudalista rendszer évszázadai alatt. Mint ahogy vannak jó szülők, ugyanúgy voltak lelkiismeretes és lelkiismeretlen földesurak és természetesen egy lelkiismeretlen földesúr több nyomot hagyott maga mögött a történelem lapjain, mint tíz jólelkű.”

Mikor 1848-ban a magyar nemesség egyhangú lelkesedéssel megszavazta a jobbágyág rendszerének eltörlését, a jobbágyok egyik napról a másikra szabadok lettek, a föld egy része saját tulajdonukká vált és senki nem szólt bele, hogy mikor dolgoznak, hogyan dolgoznak és dolgoznak-e egyáltalán. Vagyis a szabadsággal együtt vállukra súlyosodott az ezzel járó felelősség is.

Voltak, akik keményen dolgoztak és ezek hamarosan tehető parasztgazdákká váltak. Ezeknek a leszármazottai egyre több és több földet vásároltak össze, gyermekeiket kitanították s rendre beleolvadtak a polgári középosztályba. Mások restek voltak és gyöngék ahhoz, hogy megállják helyüket a szabad gazdasági versenyben. Ezek rendre eladogatták azt a kis földet is amijük volt és cselédül szerződtek a mások földjére. Vagyis nem tudták, mit kezdjenek a szabadsággal és a

jobbágság függőségét fölcserélték egy másfajta függőséggel. Biztosak akartak lenni abban, hogy akár jó munkát végeznek, akár rosszat, akár terem a föld, akár nem terem, minden hónap elsején ott lesz a kenyérnek való liszt és minden egyéb, ami az élethez kell.

A birtokosok mondhatták volna azt is, magyarázta a nagyapám, hogy ezentúl órabérrel fizetjük az elvégzett munkát s a munkás gondja, hogy hol lel magának lakást s mire költi a bérét. Ebben az esetben viszont a kormányhoz rohantak volna panasza s a kormány kellett volna kitaláljon valamit, hogy gondjukat viselje, mint a szülő gyermekének. Ez viszont igen nagy hatalmat adott volna a kormánynak ezek fölött az emberek fölött és bármilyein hatalomra törekvő politikai csoport könnyen visszaélhetett volna ezzel a hatalommal. Ennélfogva a birtokosok úgy látták jónak, ha továbbra gondjukat viselik azoknak, akik nem kívántak a maguk lábán élni.

Így magyarázta el nagyapám mindezt azon az estén, míg a veranda födelén muzsikált a zápor s az ázott föld jó nyers szaga megtöltötte a levegőt körülöttünk. Akkor mindez új volt számomra és nem voltam biztos abban, hogy igaza van-e nagyapámnak, vagy nem s hogy lehet-e szociális problémákat ennyire leegyszerűsíteni. Ma már tudom, hogy igaza volt.

»A szocialisták javítani akarják a világot, de csak rontani tudják«, mondta volt később ugyanazon estén, »mivel a szocializmus nem egyéb, mint egy embercsinálta pót-szer annak az úrnak a betöltésére, ahonnan az igazi keresztény erkölcsiség hiányzik. Ha mindenki ezen a világon a Bibliából merítené a bölcsességet ahelyett, hogy sületlen szociológusok firkálásaiban keresné azt, magától oldódna meg minden emberi és társadalmi probléma.«

Ma úgy érzem, mintha nagyapám lett volna az utolsó igazi pátriárka ezen a földön. Valami újfajta Noé, aki úsztatta a maga bárkáját a történelem viharos hullámai felett. Mindössze azzal a különbséggel, hogy Noé partot ért és megalapozott egy új világot, míg nagyapám bárkája elsüllyedt a mélybe, s magával vitte ezt a világot. Ezt az özönvizet nem Isten okozta, hanem maga az ember s szegény nagyapámnak nem volt más lehetősége, mint hogy alámerüljön bárkájával együtt.”

A festő újra elhallgatott. Ült s nézett messzire ki, a tenger napverte vizére, mintha keresett volna valamit a távoli horizonton. A halászbárka már nem volt sehol. Elnyelte a párás messzeség.

„Faragó, a béresbíró, aki a munkára felügyelt, minden este feljött a verandára”, folytatta lassú szóval egy idő múlva, „és beszámolt nagyapámnak az elvégzett munkáról, majd megbeszélték a másnapi teendőket. Szürkülő hajú, zömök ember volt ez a Faragó, bajuszát viasszal pödörte hegyesre. Feljött a lépcsőn s ott állt nagyapám karosszéke előtt, kalappal a kezében, míg nagyapám rá nem szólt: »üljön le, Faragó.« Ekkor Faragó ügyelve leült az egyik nádfontatú

székre és beszélni kezdtek szántásról, vetésről, marhákról, lovakról s emberekről, míg végül is megtárgyaltak mindent, ami történt s elhatározták a másnap teendőit.

Olykor mások is jöttek, miután Faragó elment. Többnyire cselédek. Ugyanúgy följöttek a lépcsőn, odaálltak nagyapám elé kalappal a kezükben s elmondták, ami a szívükön volt. Nagyapám türelmesen végighallgatta őket, azután tanácsot adott nekik, vagy pénzt, aszerint, hogy kinek mire volt szüksége. Keresztnevükön szólította őket s ők Kegyelmes Úrnak szólították nagyapámat, mivel évekkal azelőtt földművelésügyi miniszter volt.

Három János is volt a ház körül. Öreg János, az inas, aki ott született a házban s akinek az apját is Jánosnak hívták volt s aki szintén inasként szolgált nagyapám apjánál. János, a vadőr és Kicsi János, a lovászgyerek. Három nappal odaérkezésem után nagyapám kiküldött Jánossal az erdőre, őzbak-lesre. Soha sem felejttem el azt a napot. Gyalog indultunk el a legelőn át föl az erdőhöz, a langyos délutáni napsütésben. Vállamon cipeltem nagyapám gondozott, olajszagú golyópuskáját és János ott haladt mellettem, az erdőjáró emberek lassú, hosszú, zajtalan lépteivel.

Itt nálunk nem is ismerik az olyan erdőt, mint amilyenek azok a magyarországi erdők voltak. De hiszen minék is mondom ezt, maga úgyszólván tudja. Tiszta, magas szálerdő, tölgy és bükk. Hűvös, jószagú árnyék. Fűvel benőtt utak, ahol moha nyeli el a lépés zaját. Varázslatos tisztások, ahol a térdig érő fű között kék harangvirágok, fehér margaréták és piros pipacsok nyíltak s ahol a csöndnek szinte szaga volt és íze. Nem, mégsem próbálom szavakba foglalni azoknak az erdőknek a szépségét, hiszen festő vagyok csupán, nem költő.

Lábujjhegyen cserkészünk a szálacon át s a tisztások mentén. Tucatnál is több őzet láttunk, barna-piros testük szinte világitott a leszálló estében. Bak is volt közöttük, nem is egy. De valahányszor megmozdult kezemben a puska, hogy vállamhoz emeljem, János megrázta a fejét. »Fiatalként« – suttogetta. Akkor még nem értettem, hogy mit jelent a szó, de ha megértettem volna, akkor sem tudtam volna fölfogni, hogy miért nem akarta János, hogy meglőjem őket. Vacsoránál magyarázta meg nagyapám, hogy az igazi vadász nem húsrá vadászik. Azok az idők már elteltek régen. Akinek hús kell, az a mészárosokhoz megy. Az igazi vadász gyönyörködik a vadban, élvezi az erdő csöndjét és hangulatát, a vad megközelítését és mindazt, ami a vadászattal jár. Csak a szépen kifejlett agancsú öreg bakot lövi le, vagy a gyöngét és betegeket. Erdőjárás a lélek kultúrája, mondta nagyapám, egyesítve a vadászat sportjával és az öröm izgalmával, amit egy tiszta lövés és egy szép agancsos okoz az embernek.

Nagyapámnak ezerkétszáz hold erdeje volt, ami a törvény szerint önálló magán-vadászterületet képezett, melyre János, a vadőr viselt gondot. A tisztások szélein sózók és téli etetők voltak és a fákra épített magaslesekéről órák hosszat lehetett figyelni az őzeket, nyulakat, fácánokat. Felejthetetlen napokat töltöttem abban az erdőben. Ha Ági nem lépett volna az életembe, azt mondhatnám, hogy

azok voltak életem legszebb napjai. Ágit két évvel odaérkezésem után ismertem meg, egy aratóünnepen. Én tizennyolcéves voltam akkor, ő tizenhét. Minden este ahogy itt ülök s kinézek a rettenetes ürességbe, ahol egyéb sincs, csak víz és napfény és semmi más, arra gondolkodom, hogy milyen is lett volna, ha az idő akkor megáll, azon az estén. Egyszerűen megáll és semmi sem történik többet, csak örökké tartó aratóünnep, örökké tartó napnyugta s mi ketten, örökkön-örökké a fák árnyékában, a padon, egymás mellett, hallgatva a cigányzenét s nézve az aratók vidám táncát... Istenem, ha tudtam volna akkor...”

Nem fejezte be a mondatot. Csak ült ott, maga elé meredve s hallgatott. Fehér sirályok szálltak tova a roppant víz fölött s ahogy játékos röptükön megcsillant a napfény olyan, volt éppen, mintha sok kicsi fehér kendőt lengettek volna a messzeségből láthatatlan búcsúzó kezek.

„Ebben az országban nem is tudják mi az aratóünnep”, – szólalt meg mellettem a festő egy idő múlva s a hangja fátylas volt és mély, „ez a furcsa, vad, ősi szertartás, mely valamikor évezredekkel ezelőtt kellett megszülessen az emberek lelkében. Mi már elfeledtük itt az ilyesmit. Belőlünk már hiányzik az a nyers, egyszerű, föld- és kenyérszagú misztikum, mely a teremtés és az élet ősi csodáit ünnepelni tudja. De azokban ott még megvolt.

Amint már említettem volt, minden nyáron nagyapám időszaki munkásokat hozatott a hegyekből az aratás elvégzésére. Nem pénzt kaptak a munka elvégzéséért, hanem a learatott és kicsépeelt gabona tíz százalékát. Szekerekkel jöttek le, szervezett csoportban. Még saját szakácsaikat is hozták. Mi csak a nyersanyagot adtuk az élelemhez, ők főztek maguknak. Szerződésük pontosan kikötötte, hogy hány kiló kenyeret, hány kiló húst, sajtot, zsírnak valót és egyebet kell kapjanak hetente. Még a vasárnapra járó fejenként egy liter bor is ott volt a szerződésben és az egy korty pálinka minden reggel és egy korty pálinka minden este. Ezeket a kortyokat egyénileg mérték, olyan módon, hogy egy nagy cserépkorsó kézről-kézre járt minden este s abból mindenki húzott egyet, férfi, asszony, leány. Ha a korsó kiürült, a vállalkozó, így hívták a csoport főemberét, behozta a konyhába és Öreg János újra megtöltötte neki.

Órák hosszat el tudtam nézni ezeket a hegyi népeket, ahogy a búzát aratták. Nótáztak, tréfálkoztak egész idő alatt. Soha még olyan vidám és boldog néppel nem találkoztam életemben. A férfiak kezelték a kaszát, mögöttük hajlongtak a marokszedő lányok s ezek megett a kéveköti asszonyok meg idősebb férfiak kötözték a kévéket s rakták egybe őket, keresztettekbe.

Figyeltem őket esténként a tábortűz mellett, ahogy ettek, ittak, tréfálkoztak s ölelgették a lányokat. Eleinte azt hittem, hogy nagyon laza erkölcsök vannak. Rendre azonban rájöttem, hogy ellenkezőleg. Ha különös módon is, de erkölcsi mértékeik sokkal szigorúbbak voltak mint a mieink. És sokkal praktikusabbak is.

Amellett, hogy a télirevaló gabonát gyűjtötték össze ilyen módon – fent a hegyekben nem termett búza – ezeknek az aratócsoportoknak egy másik fontos

szerepe is volt. Alkalmat nyújtottak az egymástól távol élő hegyi tanyák legényeinek és lányainak, hogy megismerkedhessenek és megfelelő élettársat választhassanak maguknak. Itt megfigyelhették egymás munkaképességét, erejét és békés avagy békétlen, erőszakos vagy szelíd természetét. Házasságról nem is esett szó mindaddig amíg a leány viselős nem lett. A legénynek előbb tudnia kellett, hogy minden rendben van a leány körül, hiszen egy gyermektelen asszony nagyon keveset ér ott, ahol a család előmenetele sok kéz együttes munkáján múlik.

De mindazt, amit az aratás jelentett ezeknek az embereknek, az aratóünnep fejezte ki legtökéletesebben. A koszorú behozatalával kezdődött. Az aratás utolsó napján a csoport leányai koszorút fontak a legszebb és legérettebb búzagalászokból. Koszorúnak nevezték, de a valóságban zárt királyi koronához hasonlított, melyet földszíttetek piros, fehér és kék vadvirágokkal. Ezek a virágok úgy ragyogtak azon a búza-koronán, mint királyi aranykoronán a drágakövek.

Valamennyien ünneplőbe öltöztek, színes népviseletbe és a legszebb leánynak jutott a megtiszteltetés, hogy behozza a koszorút. Ő jött elől, két kezében magasra emelve a búzakoronát, mögötte a többiek, énekelve s hátul a cigánybanda, amit külön erre az alkalomra fogadott föl számukra Faragó. Úgy jöttek föl, lassú processzióban, énekelve az udvarház elé, ahol nagyapám már várt reájuk a fehér kőlépcső tetején. A lépcsők előtt megállt a menet. Félkörbe formálódtak az ünneplőruhás aratók. Középen a leány egyedül, a koszorúval. A zene elhallgatott s egyszerre olyan csöndesség lett, mintha templomban lettünk volna.

A csoportból előlépett hajadonfővel a legöregebb ember. Egyszerű de mélyen átértzett szavakkal köszönetet mondott Istennek az aratásért, majd Isten áldását kérte a házra, annak urára és az egész világra. A leány feljött a lépcsőn, átadta nagyapámnak a koszorút, aki arcon csókolta kétfelől és kezében a búzacoszorúval szólott néhány szép, egyszerű, komoly szót az aratókhoz. Majd Öreg János fölakasztotta ünneplésesen a koszorút a veranda mennyezetéről alácsüngő kampóba, ahonnan az aratás megkezdésének napján vették le a múlt évi koszorút. Miután ez is megtörtént, a cselédek kigurítottak egy hordó bort a pincéből s az aratók elvonultak a konyha megetté nagy kőrisfák alá, ahol már készen vártak reájuk a megterített asztalok. Minden évben esztendő s ökörborjút vágott számukra nagyapám erre a napra s megkezdődött a nagy evés-ivás. Utána pedig vad, duhaj tánc, reggelig.

Tudom, ha mindezt így elmondja az ember, nem jelent sokat. De aki ott van közöttük, az megérzi, mélyen a szíve gyökerében érzi meg, hogy ebben az egyszerű, nyers, ősi ünneplésben sokkal több van, mint egyszerűen a befejezett munka utáni vidám felszabadulás. Valami nagyon komoly és nagyon földhöz nőtt szépség van benne, valami, ami Istent és embert egy pillanatra összekapcsol valahogy a teremtés mesgyéjén.

Amint említettem már, egy ilyen aratóünnepen ismertem meg Ágit. A harmadik aratóünnepen, amit Kerenden éltem át. De erre majd visszatérek később.

Festő vagyok s mi festők elébb gondosan felcsoportosítjuk a hátteret, mielőtt a főalakra rátérnénk. Az én életem soha el nem készült nagy festményének a főalakja Ági s minden, amit elmondok, arra szolgál, hogy őt mutassam be, a maga teljességében. De mielőtt odáig eljutnék, még sok mindent el kell mondjak arról a háttérrel, melyből fakadt s melynek ő volt számomra a tökéletes és végső beteljesülése. – Untatom a beszédemmel?”

Rám nézett s a tekintete mély volt és ködös, mint hegyi tavak tükre ősszel. Megráztam a fejemet. „Nem”, feleltem s a hangom rekedt volt, „nem untat. Folytassa csak.” „Köszönöm,” felelte halkán s elfordította a fejét, mintha szégyellte volna a szemében rejlő mélységeket, „az ember él, hetek, hónapok, évek telnek és nincs kihez beszélni. Nincs kinek elmondani, mert nincs senki, aki megértené. Maga megérti, mert maga is onnan való. S maga is veszített valamit, ha talán nem is annyit, mint én. Köszönöm a türelmét.”

Elfordított fejjel, hosszasan nézett a sötét mocsári ciprusokkal szegélyezett part mentén. Hosszúnyakú fehér gémekek álltak ott a sekély vízben, talán azokat nézte. Majd sóhajtott és beszélni kezdett újra.

„Hadd beszéljek először a karácsonyról. Arról az első karácsonyról nagyapám házában. Fontos, hogy beszéljek róla, mert úgy érzem, hogy az a karácsony valamiféle fordulópont volt az életemben. Valami történt bennem, valami, ami közelebb hozott önmagamhoz. Vagy Istenhez, ha így akarja kifejezni. Számomra mind a kettő ugyanazt jelenti.

Pedig igazában semmi különös nem történt azon a karácsonyon. Volt karácsonyfánk, akárcsak itt Amerikában. Mindössze annyi különbség volt az elején, hogy karácsony estéjén gyűjtöttük meg rajta a gyertyákat s nem vasárnap reggel, mint ahogy itt szokás. Ajándékokat is kaptam. Mindenki kapott ajándékokat a karácsonyfa alatt, még Sanyi, a disznópásztor is. Ezzel azonban nem volt vége. A karácsonyfa és az ajándékozás mindössze egy nagyon jelentéktelen része volt annak a karácsonynak, amit nagyapám házában ünnepeltek.

Mikor az első csillag feltűnt az égen, az a bizonyos csillag, mely annak idején Jézus születését jelentette be a világ népeinek, a környékbeli parasztyereknek elindultak kántáló útjukra. Házról-házra jártak, karácsonyi dalokat énekeltek s boldog karácsonyt kívántak mindenkinek. »Megszületett a Jézus Krisztus« ez volt a köszöntésük. Hozzánk is eljöttek, ott álltak szoros csoportban az ablak alatt a hóban, csizmásan, báránybőrsipkásan és elénekelték Jézus születésének történetét, egy karácsonyi balladát, mely nyelvben és dallamban legalább is olyan öreg, mint Magyarország maga. Mikor befejezték, Öreg János behívta őket a házba és megtöltötte a batyúikat régi szokás szerint almával, dióval és mézeskaláccsal.

Alighogy a gyermekek elmentek, egy csoport felnőtt érkezett az ablakok alá, akiket a református lelkész és a katolikus plébános vezetett s ők is elénekelték a »Mennyből az angyal«-t. Házról-házra jártak ők is és adományokat gyűjtöttek a szegények számára.

Valami nyolc csoport gyermeket láttunk vendégül azon az estén és amikor a felnőttek jöttek, nagyapám száz pengőt ajándékozott mindkét papnak. De ezzel még mindig nem volt vége a karácsony estének. Alig mentek el a városiak, amikor egyszerre csak távoli csengettyűszót hallottam kintről. Nagyapám magára vette a bundáját s intett, hogy kövessem példáját. Aztán kiléptünk a nyitott verandára.

Tiszta, hideg téli éjszaka volt. Az ég fekete bárnyóján millió kis csillag sziporkázott s a ház előtt a fagyott hókristályok visszacsillogtak a magasságos égre. Hó borította a park magas fenyőit is s mögöttük, a major felől vezető úton lassú, sárga fények mozogtak. Lámpások fénye. S a halk csengettyűszóval jöttek közelebb a hólepte fák között. A karácsonyi menet jött fölfele a dombon.

Soha sem fogom elfelejteni ezt a képet, olyan mély benyomást tett reám. Reám, az elüzletiesedett Amerika fiára, aki már megszoktam, hogy a karácsony nem egyéb, mint egy santaclausos vásári szemfényvesztés, melyben az ajándékozás már régen eltakarta minden nyomot a karácsony ősi misztikumára felé.

Hat magas ember hosszú báránybőr bundában és magas tetejű báránybőr sapkával a fejükön magasra emelve hordták a lámpásokat, melyeknek sárga fénye titokzatos árnyékokat vetett a fák közé. A menet két oldalán haladtak, lassú ünnepélyes léptekkel. A menet élén József vezette a szamarat, melyen Mária ült, karjában a nagy fekete hárászkendőbe csavart újszülött Jézussal. Mögöttük, koronával a fejükön, a három király s a három király megett a három bölcs. S a menet végén a pásztorok.

Semmi különös színpadi öltözéket nem viseltek, mindössze a királyok fején volt festett papír-korona. Egyszerű, hétköznapi, téli népviseletben voltak s talán éppen ezért olyan volt majdnem, mintha egyenesen a Biblia lapjáról léptek volna alá. Mária, a maga egyszerű, hosszú fekete ruhájában, fekete fejkendővel a fején, féloldalt ülve az öreg szamar hátán. József, hajadonfővel, kissé kopaszodva már, viselt háziszőtt ujjasában, lassú lépéssel vezetve maga mögött a szamarat fölfele a hólepte dombon. Királyok és bölcsök ünnepi viseletben, fényes fekete csizmákban s hátul a pásztorok, hosszú birkabőr bundákban, csúcsos kucsmákban, hosszú, egyenes pásztorbottal a kezükben.

Lassan és szívbe markoló méltósággal feljöttek a dombon és megálltak a lépcsők alatt. Először egy egyszerű kis karácsonyi játékot mutattak be, mely legalább is olyan öreg lehetett, mint a kereszténység maga. József és Mária utazását, az angyal érkezését a pásztorokhoz, a pásztorok útra kelését a csillag nyomán, az újszülött Jézust a jászolban s végül is a királyok és bölcsök érkezését az ajándékokkal. Egyszerűen játszották meg, színészkedés nélkül. Több volt mint játék, valódi volt és igaz. Élték a jeleneteket, minden szó, amit kimondtak, mélyen a szívükből jött, mintha nem is játék lett volna, hanem valami emlékeztető, ősi Istentisztelet. A kisgyermek olykor-olykor fölsírt anyja karjaiban s az olyan természetességgel nyújtotta oda emlőjét a csillagok fagyott fényében, mint ahogy valamikor Mária tehette abban a régi istállóban.

Utána elénekelték a »Mennyből az angyal«-t, majd Faragó, a béresbíró a csoport elé lépett, levette fejéről a kucsmát és egyszerű, keresetlen szavakkal boldog karácsonyi ünnepeket kívánt a cselédség nevében s Isten áldását kérte a házra s annak minden népére.

Nagyapám néhány szóban megköszönte a jókívánásokat, Isten áldását kérte valamennyiökre és együtt elmondták a Miatyánkot. Mikor ennek is vége volt, az egész processzió hátrament a konyhaépületbe, ahol Öreg János és Rebi néni már várták őket forró tyúklevessel, frissen sült kenyérral és borral.

Másnap korán reggel valamennyien templomba mentünk. Ez volt életem első karácsonya, melyen megérezttem, hogy van ebben az ünnepben valami több és mélyebb mint egy egyszerű, vidám családi összejövetel, ahol ajándékokat adunk egymásnak. De ami talán még ennél is jobban meglepett, valószínűleg, mivel gyökerei még a kereszténység mögötti időkre nyúlnak vissza, az újév volt.

Itt nálunk, mi csak mulatságból ünnepeljük az újévet. Iszunk, táncolunk s éjfélkor megcsókoljuk egymást és ennyi az egész. Nem tudom, hogy a régi pionírok idejében volt-e nekünk is valamilyen tradicionális újévi ünnepségünk, vagy nem, melyen elbúcsúztak a régitől és szembenéztek az újjal. Csak azt tudom, hogy mindezek a régi szokások ma már rendre kipusztulnak mindenütt a világon, mint ahogy kipusztultak a sárkányok, a tündérek és a csodatevő fák. Egy új, gyökértelen társadalmi osztály veszi rendre kezébe a világ irányítását mindenütt, egy osztály, melynek nincsenek tradíciói s ezért ellene van minden tradíciónak. Egy osztály, melynek nincs múltja és nincs hite, melynek nincsenek erkölcsi értékei sem s ezért üldözi a múltat, kineveti a hitet s gúnyt űz minden erkölcsi értékből.

Úgy érzem, hogy a magyar újévi tradíció egyike az emberi faj legrégebbi rítusainak s ha eredetét ki lehetne nyomozni, bizonyára visszanyúlna egészen a kőkorszakig, amikor még démonok gyötörték az embert s amikor a kézügyesség mesterségei az ember győzelmét jelentették a haldokló nap sötét árnyaival szemben. Mélyen a kalendáriumi idők mögött, történelem előtti idők sötétjében barlangjából leste az ember a gyöngülő napot babonás félelemmel. S amikor fordult az esztendő s a napok újra nőni kezdtek, őrzöngő örömmel ünnepelte a nap, a tűz, az élet diadalát az éjszaka fagyott árnyai fölött. S mint élete garanciáját, fölmutatta mesterségének szerszámaikat, kőkését, kőbaltáját, fölmutatta őket az újszülött napistennek. Nem tudom, hogy valójában így volt-e, vagy nem. De ezeket az érzéseket váltotta ki bennem a magyar újév, valahányszor szemtanúja voltam.

Szilveszter estéjén, vacsora után, mindenki, aki a házban vagy a ház körül dolgozott, összegyűlt a nagy pipázóban, a kandalló körül. Nem volt más világítás, csupán a tűz, melynek lobogó lángja titokzatos árnyékokat vetett az agancsokkal és medvebőrökkel teleagatott falakra.

Nagyapám a maga megszokott karosszékében ült. Ott volt Rebi néni, Öreg János, a két konyhalány, a két szobalány, Jankó, a félkegyelmű favágó legény és

Kicsi János, a lovászgyerek. Vagyis mindenki, akinek nem volt családja a közelben s aki ezért a családhoz tartozott. Szilveszter estéje családi este, régi magyar tradíció szerint.

Öreg János újabb és újabb bükkfahasábokat vetett a tűzre, míg Rebi néni régi meséket mondott. Lassan és körülményesen mondta el a meséket, ügyelve és aprólékosan. Még arra is kitért, hogy milyen ruhát viselt a királykisasszony s milyen hosszúak voltak a hétfejű sárkány tüzes nyelvei. Az én számomra persze újak és izgalmasak voltak ezek a régi népmesék, viszont a többiek már ismerték valamennyit, valószínűleg százszor is hallották őket. Mégis úgy csüngtek Rebi néni mesemondó száján, mintha akkor hallották volna először. Még a lélegzetüket is visszafojtották, amikor a legkisebbik királyfi bajban volt s megkönnyebbülten sóhajtottak föl, valahányszor győzött a gonosz felett.

Mikor aztán Rebi néni végül is kifogyott a sárkányokból, óriásokból, táltoslovakból, királykisasszonyokból, disznópásztorfiúkból, boszorkányokból és ördögökből, akkor Öreg János behozott egy vödör vizet és egy maréknyi vágott ólmot. Valamint egy hosszúnyelű olvasztókanalat, ami a régi időkben puszkagolyók öntésére használtak. S elkezdődött az ólomöntés.

Sorra fogtuk a kanalat, beletettünk egy ólomcsonkot, majd odanyújtottuk a tűz fölé amíg megolvadt. Mikor az ólom folyékony lett a kanálban, akkor gyorsan kihúztuk a tűzből és beleöntöttük a vizes vödörbe. A vödör fenekéről kiszedtük a kihűlt, megkeményedett ólomdarabokat s azoknak formájából Rebi néni jövendőt mondott.

Nagyapámé hintóhoz hasonlított s Rebi néni áhitatos hangon kijelentette, hogy ez még az álmokönyv szerint is nagy tisztességet jelent. Idősebbik konyhaleányunké, aki már jegyben járt egy szomszédfalubeli gazdalegénnyel, csónakhoz hasonlított és természetesen esküvőt jelentett. Az enyém kézzől-kézre járt és mindenki valami mást látott benne. Végül is Rebi néni kijelentette, hogy az ólomdarab egy nyitott könyvet, egy sóprút vagy ecsetet és egy csillagot mutat. Szerinte a nyitott könyv tudományt jelent, a csillag hírt és dicsőséget és a harmadik ha ecset, akkor művészi sikert, ha pedig seprű, akkor politikai szereplést.

Rebi néni volt az utolsó, aki kezébe vette az olvasztókanalat. Mikor kiemelte a vizes vödörből, nézte egy ideig és ahogy nézte, az arca egyszerre nagyon, nagyon öregnek tűnt. Aztán anélkül, hogy bárkinek is megmutatta volna, bedobta a tűz közepibe. »A magamfajta öregasszony számára már nem sokat hozhat a jövendő«, mondta zsémbesen és gyorsan elejét vette a további kérdezősködésnek azzal, hogy régi népdalokra kezdte tanítani a fiatalokat. De bármilyen különösen is hangzik, amikor következő őszön Rebi néni meghalt s néztem, ahogy koporsóját lassan aláeresztették a szőlőhegy tetején lévő kicsi temető gödrébe, akaratlanul is eszembe jutott az ólomdarab, amit szilveszter éjjelén a tűzbe dobott. Egyedül Isten tudta csak, mit látott szegény öreg Rebi néni abban az alaktalan ólomdarabban.

Mikor a nagy fali óra ütni kezdte az éjfélt, abbamaradt a dalolás, mindenki elhallgatott. A bongó óraütések hulltak egyenként a csöndbe s titkos babonák erejével tovább visszhangoztak a lelkünkben. Lassan mindenki felállt. S amikor az utolsó óraütés is elhangzott, nagyapám megszólalt, mély komoly hangon. »A régi elmúlt, az új megkezdődött. Adjon az Úristen békességet ennek a világnak és töltsé meg az emberek szívét is békességgel. Ami rossz volt és szomorú a múltban, feledtessék el. De ami jó volt és szép, annak maradjon emlékezete örökkön örökkéig. Legyen az Úristennek hála és köszönet a múlt esztendőért s az újat, ami most kezdődött el, ajánljuk hát az Ő kegyelmébe. Mert Őbenne vagyunk minden bizodalunk. Ámen. Boldog újesztendőt!«

Boldog újesztendőt kívántunk egymásnak s azzal aludni tértünk. Azt hittem, hogy ezzel vége volt az újév ünneplésének. Lövések dörrenésére ébredtem s ágyamból kiugorva szaladtam az ablakhoz. Alig hajnalodott még odakint.

Az első, akit az ablakból megláttam, János volt, a vadőr. Ott állt a ház sarkánál, majdnem az ablakom alatt, sörétes puskájával az ég felé célozva. Kétszer durrant a puskája, az ablak üvege megrázkódott a lövésektől s láttam a piros-sárga lángnyelveket kicsapni a puskacső végén. Nyomban utána már a csörgöket is hallottam. A lovak téli szerszámairól való ezüst csörgők voltak. Karikás ostor csördítését is hallottam valahonnan a ház másik oldaláról s akkor már jött is Faragó, csizmásan és bekecseesen, lassú cöklető futással a ház sarka mögül, kezében magasra emelve egy nagy furkósbotot. Pár lépéssel mögötte Öreg János tűnt föl, boros korsóval a kezében. Majd Rebi néni törte szuszogva a havat óriási nagy fakanállal a kezében, a konyhaleányok surlókefékkel, a szobaleányok seprűkkel s a kocsisunk ostorral kergette a két lovászfűt, akinek nyakában ott csüngtek a lovak téli zörgői és csörögtek, csilingeltek vidáman. Majd hosszú sorban jöttek a többiek, lassú futással. A két vincellér, kis hordókat gurítva maguk előtt. A tehenes, sajtárral a kezében. A kertész, kapával és ásóval a vállán. A kerekes székereket gördítve. És sorban a többiek mind, az egész cselédség, ki-ki a maga mesterségének jelképével. Ott szaladtak mind a ház körül, kiabálva, nevetve, tréfálkozva, akár egy rakás gyermek s a hosszú sor végén a hat béres, csattogó karikásokkal terelve valamennyit.

Eleinte nem tudtam, hogy mire véljem az egészet, de aztán nagyapám jött a szobába s hívott, menjek ki a verandára vele. Felkaptam a kabátomat s szaladtam utána. A veranda előtt, az udvar közepén, pörölyével csattogtatta a kovács a nagy nehéz üllöt és segédje valósággal táncot járt a nagyhasú fujtatón. Valahányszor a ház körül szaladók sora a veranda elé ért, János fellőtt kétszer a levegőbe, a béresek vadul csattogtatták ostoraikat s a lovászfűt rázták nyakukon a lovak csörgőit. »Ez egy nagyon régi szokás mifelénk« magyarázta nagyapám, ahogy ott álltunk egymás mellett a fagyos téli hajnalban a lépcső tetején és néztük a felfordulást, »sajnos egyike azoknak a szokásoknak, melyek lassan kimennek a divatból. Valódi jelentőségét már régen elfeledte mindenki. Valószínűleg a nap és

az élet visszatérését ünnepelték ezzel valamikor, a napok hosszabbodásának és az éjszaka rövidülésének kezdetét, a világosság győzelmét a sötétség fölött. Ugyanakkor hálát adtak Istennek azért, hogy átélték a telet és diadalmasan hordozták körül szerszámaikat és fegyvereiket, melyek az átvészélést lehetővé tették. Régi szokás és mi igyekeztünk megtartani. Büszkeséggel tölti el az embereket mesterségük felé, ha az év első napján ilyen vidám módon mutathatják be szerszámaikat, melylyel kenyerüket kell megkeressék.«

A lövések dörrentek, az ostorok csattogtak, csengett a kalapács az üllőn és vidáman csilingeltek a csörgők. Az emberek meg szaladtukban nagyokat kurjongattak, tréfákat kiabáltak egymásnak, míg egymásután kifáradtak s kiálltak lihegve a szélire. Végül is mind összegyűltek a lépcső alatt és Faragó, nehéz szuszogással mondott néhány szót valamennyiök nevében s boldog új esztendőt kívánt, jó termést, esőt a legelőknék és szerencsés szaporodást a nyájaknak. Nagypám elmondott egy imát, melyben Isten áldását kérte a vadonatúj esztendőre s az egész világra. A konyha előtt Óreg János mindenkinek a kezébe nyomott egy üveg pálinkát, egy frissen sült kenyeret s egy kiló füstölt szalonnát. Utána valamennyien lementek a disznóólakhoz, ahol ott várakoztak már az asszonyok a zsákokkal s a kondás mindegyik zsákba beletett egy visítózó újévi malacot.

Ahogy most, ennyi év után, mindezekre visszagondolok, úgy tűnik, mintha álmodtam volna az egészszet. Nem tudom, maga hogyan van vele, de nehéz elhinni, hogy egy egész világ, a maga legapróbb részleteivel együtt, egyszerűen eltűnhetett, alásüllyedhetett valami közönyös, szürke iszapba, mely elnyelte egyik napról a másikra mindenestül. Erre a letűnt világra ma azt szokás mondani, hogy a középkor egy itt felejtett kis darabja volt, amit végül is elsöpört a fejlődés. Én nem tudom. De ha ilyen volt a középkor, akkor én sajnálom, hogy most születtem erre a földre és nem évszázadokkal ezelőtt.

Tudom, voltak hibái annak a régi letűnt Magyarországnak, amit vérbe és sárba tapostak az oroszok és az emberformájú tetvek. De ezekről a hibákról már annyian beszéltek, már annyi mocskot köpködtek mindenfelől az utóbbi húsz esztendőben, hogy ideje most már arról is beszélni, ami jó volt és szép és harmónikus. Mert az a Magyarország, amit én megismertem, ezer kis hibája mellett is magában hordozta a nagyság és méltóság minden jelét. Az egyéniség országa volt, az egyéniség szabadságának országa, mely szabadság tisztelete mélyen gyökerezett mind a rendszerben, mind az emberek lelkében. Ma nem népszerű erről beszélni, tudom azt. Ma, amikor egy olyan korszakba megyünk át ahol az egyéniség jogai teljesen alá vannak rendelve a tömegek jogainak. De én művész vagyok és én soha nem fogadom el ezt a törvényt. Én hiszek a kiváltságosak azon jogában, hogy elszigeteljék magukat a tömegektől. Művészek mindig hinni fognak ebben, mivel a művészek nem csupán egyéniségek, de kiváltságosak is az emberek között. A nyáj soha sem ismeri ezt el, az természetes. Mivel a nyájemberekből hiányzik a bátorság ahhoz, hogy a maguk egyéniségét éljék, gyűlölnék mindenkit, akiben ez a bátorság

megvan és minden erejükkel azon vannak, hogy belekényszerítsék őket a nyájba, az egyenlőség divatos szólama szerint. A világ valamennyi erdejében nincsen két egyforma fa. És nincsen két egyforma ember. Az egyenlőség természetellenes elméletét a gyöngék, a törpék és a tehetetlenek találták ki abból a célból, hogy saját színvonalukra kényszerítsék az erőset, a nagyot és a tehetségeset. Kísérletezhetnek vele ezer évig, akkor sem sikerül. A nagyból csak úgy csinálhatnak alacsonyat, ha levágják a fejét.”

Mellettem a rönkön a festő ingerülten túrta kialudt pipáját egy száraz ágacskával. Szemközt velünk a fáradt napkorong már majdnem érintette a mexikói vizeket s meleg, arany-vörös izzása végigömlött a parton. Mögöttünk megnyúlt az árnyék. Mocsárszagú szellő jött valahonnan a pálmák sűrűje felől s megfodrozta a messziségbe nyúló aranyszínű vizet. Ahogy a fodrokat néztem, úgy tűnt, mintha mi ketten s velünk együtt a keskeny kis félsziget lassan hátrafele siklottunk volna a tengeren.

A festő egy ingerült mozdulattal bedobta a kezében lévő ágacskát a vízbe, aztán sóhajtott s egy ideig némán figyelte ahogy az érkező dagály lassan alá gyűrte s elnyelte sárga habja alá.

„Nem törődöm, mit mondanak a nyájemberek bégető kolomposai” tört ki keserűen, „azzal sem törődöm, hogy mik voltak a hibák s mennyi volt belőlük. Amíg emberek élnek, hibák is lesznek mindig. Ez nem azt jelenti, hogy mindenkit ki kell irtani. A hibák orvoslására más módszerek is kell legyenek, nem csupán kötél, sortűz, kínzókamra és kényszermunkatábor.

Mindazokat, akiket szeretni, becsülni és tisztelni tanultam Kerenden és Kerend környékén, kiirtotta a történelem. Jobban mondva, a történelem hajójának kormányzásához mit sem értő nyájember. Egyetlen egy sem él már közülük. Mondtam már, hogy mindenkinek vannak hibái. Nekik is voltak. De minden hibáik ellenére ezerszer többet értek, mint azok, akik a helyüket elfoglalták. A szomszédainkról beszéltek, akik ott éltek körülöttünk a többi birtokon. Mindjárt azon az első nyáron nagyapám sorra elvitt valamennyihez. Úgy illett, hogy bemutasson nekik és az illem törvénye minden más törvénynél erősebb volt magyar úri körökben.

Legközelebbi szomszédunk Perlenbach Arthur báró volt, egy részeges agglegény, akinek dédapja még osztrák ezredes volt, s beházasodott egy magyar úri családba. Kerendtől néhány kilométerre a dombok között élt egy kis rozoga kastélyocskában s hatszáz hold földjét felesben műveltette a parasztokkal, akik nagyapám szerint úgy csalták, ahogy akarták, mivel Perlenbach Arthur az égvilágon semmivel sem törődött, csak ivással, vadászattal és kikapós parasztmenyecskékkel. Az első világháborút mint huszárkapitány harcolta végig az orosz fronton és bátorságáért arany vitézségi éremmel tüntették ki. S mindezekon kívül, ő volt nagyapám szerint a környékbeli dzsenti fiatalság párbajködex szakértője.

Az aratás befejezte után látogattuk meg, egy füledt júliusvégi délután. Az országútról elhanyagolt kocsiút vezetett föl az ódon kis kastélyhoz s az út két oldalán elvadult jázminbokrok, gyommal benőtt rózsalugasok tanúskodtak arról, hogy a kastélyocska körül valamikor egy szépen kitervezett park is volt.

A kastély falait vadszőlő futotta be s a kocsiörgésre féltucat kopó rohant elő valahonnan éktelen ugatással. Az erkélyes behajtó előtt megálltunk. Az ugatásra egy torzonborz vénember jelent meg s illedelmesen köszöntötte nagyapámat. »Itthon van a báró?« kérdezte nagyapám. »A méltóságos báró hátul van a toronyszobában« jelentette az öreg, »tessenek csak fölmenni.« Kinyitotta előttünk a nehéz, vaspántos tölgyfa ajtót s bementünk. Hűvös penészszag ütötte meg az orromat. Valami kőpadlós előszoba-félébe léptünk, ahol egy nagy kitömött medvén kívül egy puskaállvány volt, két ócska láda, egy vesszőkosár tele félig rothadt nyári barackkal és egy barátságos nőtényi vizsla hat apró kölykével az egyik sarokban, ahol valaki ócska szőnyegből készített nekik fekhelyet. Innen egy üres lépcsőházba nyitottunk, melyben semmi se volt, csupán valami kesernyés, állott szag, meg egy gyönyörű, faragott karfájú, széles diófa lépcső.

Nagyapám elindult fölfele a lépcsőn s én követtem. A lépcső tetején egy kis sötét folyosót találtunk, melyről több ajtó is nyílt, de nagyapám egyenesen a legutolsónak tartott. Az ajtó előtt megállt s kopogott. Háromszor is kopognia kellett míg egy rekedt hang megszólalt odabent. »Mi a fenét akarsz? Gyere hát be, mit zörögsz!« Nagyapám lenyomta a kilincset s az ajtó kinyílt.

Tágas, hatszögletes toronyszobában voltunk. A falakon puskák, kardok, pisztolyok. Egy ágy, egy könyvszekrény, egy széles íróasztal s két karosszék. Az egyikben ott ült egy magas, szikár, kopaszodó ember, kétnapos szakállal az arcán, rongyos vadászingben, bajoros bőrnadrágban, melyből esetlenül lógtak ki sovány, szőrös lábszárai s lábán lyukas teniszcipőkkel. Kezében díszes kötésű vastag könyvet tartott. Szája kissé megnyílt s úgy bámult reánk néhány pillanatig. Aztán egyetlen mozdulattal talpraugrott. Teljes hosszában kiegyenesedett s katonásan összecsapta meztelen bokáit. »Kálmán bátyám, alázattal könyörgöm bocsánatodat!« – mondta a madárijesztő formájú ember a legtökéletesebb udvariassággal, »azt hittem ez a barom Mihályik... hé, Mihályik! Hol van ez a vén tetűfogdosó? Mihályik! Bort hozz föl s poharakat! Hallod?« »Hallom, hallom, sze tán nem vagyok süket« dünnyögte egy hang alul a lépcsőházban, mire házigazdánk megnyugodott. »Parancsoljatok bejönni,« mondta, »ha nem csalódom, ez a fiatalember amerikai unokád, Kálmán bátyám? Eltaláltam?«

Nagyapám bemutatott a ház urának s Perlenbach Arthur báró udvarias meghajlással nyújtott kezét. Majd leültetett s amíg Mihályik, a torzonborz minden ember felhozta a bort s kitöltötte a címeres kristályüveg poharakba, azalatt, ha kissé törött angolsággal is, de elmagyarázta nekem a falon csüngő régi fegyverek eredetét. A könyv, amit éppen olvasott, Schönborn herceg, a híres német

afrikavadász legújabb könyve volt, címlapján a herceg sajátkezű ajánlásával hajdani iskolatársának, Perlenbach Arthurnak.

Talán egy órát töltöttünk abban a toronyszobában s beszélgettünk vadászatról, irodalomról, politikáról s az amerikai bölénycsordák sorsáról, ami a bárót rendkívül érdekelte. Mikor búcsúzni kezdtünk, levezetett az udvarra, a sötét folyósón, a szennyes lépcsőházon, a kutyapiszkos előszobán keresztül, egészen ki a várakozó kocsiiig s még csak eszébe se jutott, hogy mentegetődjék, akár a ház állapotáért, akár a maga borotvátatlanságáért vagy hiányos öltözetéért. »Ha meghívott vendégek lettünk volna«, magyarázta a nagyapám ahogy lefele hajtottunk a kocsival, »akkor Perlenbach Arthurnak eszébe se jutott volna ilyen állapotban fogadni minket. De hivatlanul jöttünk, ennél fogva a magunk hibája, ha olyasmit láttunk, ami nem tetszett nekünk. Mindenkinek jussa van ahhoz, hogy úgy éljen, ahogy az neki tetszik.« Hát van-e ennél liberálisabb felfogás az egyéniség szabadságát illetően?

Individualisták voltak valamennyien. A Palásthy grófok például, akik nyolc kilométerre laktak tőlünk a maguk kétezer holdján. Ősi magyar család, melynek tagjai ott véreztek minden szabadságharcban s mindenüket újra meg újra elkobozták a császárok, de valahogy újra meg újra talpra álltak megint. Nagy földszintes udvarházban laktak, amit a múlt században építettek a régi helyén, melyet fölperzseltek a cár kozákjai.

Hat gyermekük volt, három fiú és három leány. A legidősebb tizenhét, a legfiatalabb nyolcéves. Amikor nagyapám elvitt oda bemutatkozó látogatásra, csak a grófné volt otthon egyedül s őt is a befőttes kamrában leltük meg, ahol a télire eltett cseresznye és meggy befőtteket rendezte el. Nemsokára a gróf is megérkezett, izzadtan, porosan és tőle tudtuk meg, hogy a gyerekek mind kint vannak a majorban, ahol a búzát csépelelték éppen. Mivel nagyapám azt akarta, hogy megismerkedjem velök, kihajtottunk a kocsin a majorhoz. A gróf is velünk jött. Soha sem láttam még gőzgéppel hajtott cséplőt s ugyancsak megcsodáltam a hatalmas, mozdonyhoz hasonló masinát, melyet egy félmeztelen cigány bükkhasábokkal etetett, míg az olajos ruhás gépész minden percben a gőznyomást vizsgálta s olykor valóságos gőzfelhőket eresztett ki hangos sivitással a gép oldalából.

A legidősebb leányt, Margit konteszt, ott találtuk a magtár ajtajában. Ő vette át a behordott zsákokat, mérte le a súlyukat és írta be a számokat a gabonás könyvbe. A velem egyidős Pali a cséplőgépnél ügyelt föl, ő cserélte föl a megtelt zsákokat üresekkel és egy-egy búzás zsákot olykor a vállára lökött és maga cipelte át a magtárig. A tizenöt éves Olga ott állt fönt a gép tetején, szőke haját piros fejkendő alá fogva a por ellen és etette a gépet. Kétfelől két parasztleány állott, egyik a kévét oldozta föl sarlóval a kezében, másik vasvillával tolt a megoldott kévét a grófkisasszony kezéhez. A szomszédos búzakazalról izmos parasztleányek dobálták át a kévét a gépen dolgozó leányoknak, vidám, hangos

tréfalkozással s ha nem tudtam volna, hogy az egyik közülük Palásthy grófnő, azt hittem volna, hogy három vidám, napbarnított parasztleány végzi odafönt a munkát.

»A másik három bizonyára a lovaknál lesz«, mondta a házigazdánk s ahogy hátramentünk az istállók mögé, meg is találtuk őket. Két fiút és egy leányt. Fiala, vad csikókon lovagolva versenyt ugratták lovaikkal a major mögötti vizes árkot és a kerítések. Szőrén ülték meg a csikókat, nyereg nélkül. A fiúk mezítlábasan, ing nélkül, mindössze egy rövid vászonnadrágot viselve, a leányon egy fehér ing is volt a rövid nadrág fölött. Mikor az apjuk odahívta őket, hogy bemutatkozzanak, szinte katonásan ugrottak le a lóról, meghajoltak udvariasan, megmondták a nevüket és kezet nyújtottak. Soha életemben még olyan piszkos lábakat, piszkos kezeket és maszatos arcokat nem láttam. Első kérdésük hozzám az volt: melyik csikót hozzák oda nekem? Amikor megtudták, hogy nem tudok lovagolni, megrökönyödve néztek reám. »Azt hittem, hogy Amerikában mindenki lovon jár és pisztolyt visel«, jegyezte meg a nyolcéves Karcsi családodtan.

Aznap csak rövid ideig maradhattunk ott, mivel nagyapám vendéget várt az esti vonattal. Mikor két hét múlva újra elmentünk mint meghívott vendégek egy teniszdélutánra, meg sem ismertem őket. A lányok vakító fehér teniszruhát viseltek, mely a legújabb divat szerint készült, a fiúk hosszú fehér tenisz nadrágot és fehér trikót. Ahogy Olga konteszt figyeltem, amint finoman, természetes előkelőséggel felügyelte a tea felszolgálásánál az egyenruhás inast és a fehér bóbítás szobalányokat a teniszpálya melletti lugasban, alig tudtam elhinni, hogy ugyanazt a leányt láttam két héttel azelőtt fent a cséplőgép tetején.

A kétezer hold ellenére is a Palásthyak nem voltak gazdagok. Legalábbis a mi mértékeink szerint. Megvolt mindenük, amire szükségük lehetett, ez igaz. S emellett kellemes és vidám életet éltek. De pénzüik soha sem volt bőven. A gabona ára alacsony volt és a nagyszámú cselédség fönntartása majdnem minden bejövő fillért fölemésztett. Úgy voltak vele ők is, mint a többi birtokosok. Egyszer egy évben, augusztusban, vagy szeptemberben, amikor a búzájukat piacra vitték, kaptak érte egy jókora összeg pénz. Rendesen azonban ez a búzatermés már tavaszon eladódott előre, hogy az előlegből fizetni lehessen a tavaszi munkákat. Akinek gyermekei voltak s azokat társadalmi helyzeténél fogva jobb és drágább iskolába kellett küldje, annak ugyancsak számlálnia kellett a garast. Ez volt a Palásthyak gondja is.

Csak egyetlen olyan birtokos volt a környékünkön, aki nem ismert pénzhiányt. Báró Klór Zoltán, akinek harmincötezer holdas birtokát apja, az öreg Klór Jonathán vásárolta volt össze az első világháború előtt, eladósodott dzsentri családoktól. Az öreg Jonathán vásárolta volt meg a bárói rangot is a bécsi udvartól. Ő építette a kastélyt is, saját áramfejlesztő üzemét, mely villanyvilágítással látta el úgy a kastélyt, mint a gazdasági épületeket.

Mikor én odakerültem Kerendre, az öregúr már nem élt. A kastélyt is csak messziről láttam, mert nagyapám nem vitt el oda. »Klór Zoltán közönséges parvenü«, mondta nagyapám, »aki mindenben részt vesz, csakhogy valamiképpen bekerüljön a Társaságba. Ez azonban soha sem sikerült neki, ilyen módon. Pökhendiség, önteltség nem olyan tulajdonságok, melyek megnyitnák az ajtókat.«

Társaság alatt nagyapám a magyarországi felső tízezert értette. S ez a Klór Zoltán báró valóban mindent megpróbált, hogy magyar arisztokratának elismerjék. Címeres Bugatti-kocsijával részt vett minden autóversenyen, lovai futottak a versenyeken, még Afrikába is elment oroszánt vadászni és szórta a pénzt mindenütt. Az arisztokrácia nevetett rajta és a középosztály gyűlölte. »Arisztokratának lenni«, szokta nagyapám mondani »nem kiváltság ma már, hanem hátrány. Nem áldás, hanem átok. Valami, amit méltósággal kell viseljen az ember, mivel azt jelenti, hogy olyan terheket és felelőségeket kell hordozzon a vállán, ami más emberre nem kötelező. Hogy családjának gyökere van a múltban és a nemzet történelmében s ennél fogva a nemzet minden baját és gondját szívében kell viselnie. Nagy feladat és erős embert kíván. De, aki gögösen dicsekszik vele, az vagy bolond, vagy cirkuszi bohóc. De semmi esetre sem született arisztokrata.«

A régi magyar konzervatív körök soha sem fogadták be maguk közé Klór Zoltánt, minden pénze, kastélya és bárósága ellenére sem. Valószínűleg ebbeli keserősége terelte a politika felé. Sok pénzébe került, de végül is megválasztatta magát képviselőnek. Dacból belépett a szociáldemokrata pártba s vagyonánál fogva ott hamarosan vezető szerepre tett szert.

Két évvel megérkezésem után egy csoport fiatal magyar író foglalkozni kezdett a mezőgazdasági munkások problémáival és valaki közülök földerítette, hogy a mintagazdaságnak nevezett híres Klór-birtokon a cselédek lakóházaik rosszabbak, primitívebbek és egészségtelegebbek még a birtok disznóólainál is. A lapok megszéllőztették ezt és míg az egyik oldalon az arisztokrácia nem ismerte el Klór bárót, ugyanakkor a közvélemény szemében megtestesítőjévé vált a tipikus, népet kizsákmányoló arisztokratának. Én magam csak egyszer láttam Klór Zoltánt, egy kerendi országos lóvásáron. Négyeshintón hajtott körbe a vásártéren, két libériás kocsissal a bakon s a kocsi két oldalán félméteres nagyságú címereskedett.

Végül a negyedik és legkedvesebb szomszédunk ott élt Kerendtől délnyugatra, ahol a dombok elkezdtek az Alföldbe belesimulni. Pethő András, vagy ahogy mindenki nevezte: András bácsi egy öreg földszintes udvarházban élt feleségével és négy gyermekével. Egyszerűen és vidáman éltek, ezerkétszáz hold birtokuk volt, amit András bácsi maga kezelt, akár csak nagyapám az övét egy, a mi Faragónkhoz hasonló öregebb rendű béresgazda segítségével. Ő volt a legboldogabb és legmegelégedettebb ember, akit valaha ismertem. Vadászruhában járt mindig, nyáron otthon készült lenvászonban, télen háziszótt gyapjúban. A pipa mindig ott volt a szájában s a szeme mindig mosolygott. Középtermetű, kissé

hízásra hajlamos, kerek barna arcú, feketebajszú ember volt, aki szeretett boros pohárral a kezében anekdotákat mesélni.

Gyermekei tizenhárom és húsz között sorakoztak föl, két fiú, két leány. Gyakran jöttek át hozzánk teniszezni s míg mi a labdát ütögettük, azalatt Andris bácsi nagyapámmal politizált a boroskancsó mellett, Terézia néni pedig lement a konyhába, hogy kipréseljen néhány főzési titkot Rebi néniből. Miután Rebi néni meghalt, Terézia néni szerzett nagyapám számára új szakácsnőt is.

Andris bácsi egyik nővére egy Báthory grófhhoz ment feleségül Erdélybe, még az első világháború előtt. A Báthoryak akkor még kétezer holdon gazdálkodtak a Szamos mentén, de miután a győztes hatalmak Erdélyt Romániának adták, a románok kisajátították a magyar birtokosok földjeit s csak kétszáz holdat hagytak meg családonként. Ennyivel maradtak a Báthoryak is és egy sokszáz éves öreg kastéllyal. Kisbirtokosok módjára éltek, de makacsul megőrizték továbbra is tradícióikat és társadalmi szokásaikat, minden idegen elnyomással szemben. Csodálkozik, hogy miért beszélnek róluk, amikor még csak nem is éltek egy országban velem? Azért teszem ezt, mert Ági ezeknek a Báthoryaknak volt a leánya. De mielőtt rátérnék Ágira, még valamit hozzá kell tennem a háttérhez, hogy teljes legyen a kép. A vadászatokat.

Nyáron is el-ellátogattunk egymáshoz, hol mi mentünk, hol ők jöttek, Pethőék, Palásthyék, sőt még az öreg Perlenbach Arthur is. De nyár a munka ideje volt s nem sok idő jutott a látogatásra. Hanem ősz végén, meg télen, amikor kezdetét vette a vadászat ideje, a kölcsönös meghívások valóságos láncolata épült ki közöttünk. Majdnem minden hét végén volt egy vadászat valahol. Hadd beszéljek kissé azokról a vadászatokról, mint ahogy kedves halottakról illik beszélni. Mert higgye el nekem: mindegy, hogy mi történik ezzel a világgal a jövőben. Ezek a vadászatok nem térnek vissza többé. Az a meghitt, vidám hangulat, a könnyed, úri szórakozásnak ez a szép és izgalmas formája végképpen eltűnt erről a világról és nem lesz, aki visszahozza, mert megszakadt annak a meleg, otthonos tradíciónak a vonala, mely bizonyos erdősarkok, bizonyos korhadt tölgyfák, bizonyos pagonyrészek titkát apáról fiúra továbbadhatta volna. És azt hiszem, megszakadt az a bizalmas meleg kapcsolat is, amely a népet és a nép vezetőit ezeknek a vadászatoknak végtelen során keresztül tréfás emlékek útján összekapcsolta volt.

A vadászatok napján a vendégek már korán reggel megjöttek. Gépkocsija senkinek sem volt, csupán Klór bárónak egyedül, de őt nem hívta meg senki ezekre a vadászatokra. A vendégek lovaskocsin jöttek. Székelygulyás, vagy egyéb meleg reggeli várta őket a házban és egy korty lélekmelegítő szilvórium. Reggeli után, rendesen a nap még csak kelőben volt akkor, mindenki felkapaszkodott az igászekerekre, vagy szánokra, aszerint, hogy volt-e már hó, vagy nem, és elindultunk föl a dombokra. Az igáslovak lassan, kényelmesen mozogtak velünk, s a szekereken folyt a vidám élcelődés, tréfa, egész úton ki az erdőig.

Az erdő szélén már ott váraozott a vadőr harminc-egyven fiatal suhancal, akiket a közeli falvakból fogadtak volt föl napszámra. A nagyobbak dupla bért kaptak, ezek voltak a hajtóvezetők, akik már ismerték a dürgést. A szekerek megálltak, mindenki leszállt. A háziúr és a vadőr váltottak néhány szót, azzal a vadőr a hajtókkal elindult egy irányba s mi a másikba, hogy elfoglaljuk az állásokat. Ezek az állások rendszerint egy erdei út mentén sorakoztak föl. Haladtunk az úton a házigazda mögött, senki se ejtett egy szót s a házigazda minden száz lépés után megállt, hátrafordult s fojtott hangon odaszólt valamelyik vendéghez: »ennél a bokornál, kérlek«, vagy »annál a fánál, parancsolj«. Mikor már mindenkit felállított, a házigazda elfoglalta az utolsó helyet és megfújta a kürtöt. A hajtásra kerülő erdőrézs túlsó végéből felhangzott a vadőr kürtje, s a hajtás megkezdődött.

Az ember ott állt a fa mögött, vagy bokor mögött, ahová állították és eleinte nem hallott semmi egyebet, csupán valahonnan nagyon távolról a hajtók neszét, ahogy botjaikkal verték a bozótot, füttyültek és olykor-olykor átkurjongattak egymáshoz. Titokzatos, mély csönd volt mindenütt. Mely azonban tele volt feszült váraozással, halk zörgésekkel, sejtelmes neszekkel a fák között. Aztán valahol, eldőrdült az első lövés. Úgy érte az ember idegrendszerét, mint a villanyütés. Az ujjak szorosabbra zárultak a puska csövén, a szemek élesebben figyeltek. Azután egy másik lövés, majd egy harmadik és akkor már hallhatta az ember tisztán a hajtógyerekek izgatott kiabálását: »Vigyázz ott lent! Ne engedd vissza! Ni a nyúl, ni a nyúl! Ne engedd, hé! Huhuhuhu!«

A hangjuktól kiáradó izgalom megdobogtatja a váraozók szívét. Az ember tudja, hogy minden pillanatban jöhet valami rohanva a bozótban át, vagy röpülve a fák fölött. Róka, nyúl, fécán, fogoly... s ki tudja, talán még vaddisznó is! Aztán az aljnövényzet között megjelent az első bukdácsoló nyúl elmosódó alakja. Majd valamivel odébb egy másik. Egy harmadik. Ez észrevett valamit s a szomszéd vadász felé indult. De a másik jön tovább... Az ember lőtt, töltött s újra lőtt. Fécának kezdtek szárnyra kelni idegpezdítő zajjal. Szóltak a puskák itt is, ott is. Az ember repülő fécánkakast kísér a puskacsővel, meghúzza a ravaszt, a kakas bukik. De ugyanakkor egy nyúl ott szalad el a lába mellett. Töltött, lőtt. Töltött, lőtt. De akkor már odaértek a hajtók is, törtek keresztül a bokrokon, kiabálva, káromkodva, tréfálkozva. Segítségükkel összegyűjtötte az ember a lőtt vadat. Vadászok, hajtók, mind összegyűltek az úton egy csomóba s elkezdődött a hangos, lármás beszéd. Ki mit lőtt s mit hibázott és miért. Elkezdődött a tréfálkozás, bosszantgatás, melybe a hajtógyerekek is beleszóltak s ők is odavetettek egy-egy tréfás szót ahhoz, aki szemük láttára hibázott el egy nyulra, vagy egy fécánkakast. Nem volt komoly éle a bosszantásnak, csak olyan vidám élcelődés volt, mint ahogy családtagok szoktak egymás között. Míg megjöttek a szekerek, fölszedték a lőtt vadat s a vadászokat. Aztán a hajtók újra megindultak a vadőr vezetése alatt az egyik irányba, a vadászok a másikba.

Délidőben megpihentünk egy-egy tisztáson, gyors falatozásra. Folyt a tréfa, kacagás vég nélkül. Fogadásokat kötöttünk, hogy ki lövi el a földobott húszfillérest. A hajtógyerekek ott ültek félkörben, ették a rozskenyeret és füstölt szalonnát, amit a vadőr szétosztott közöttük és mulattak az urak tréfáin.

Este a házban terített asztal várt és kandallótűz. A hosszú fehér ebédlőasztalon tompa fényvel csillogott az ezüst a gyertyák fényében s az üvegkorsókban a bor. Életem legszebb napjai voltak azok a vadászatok. Nem az elejtett vad miatt, az szinte mellékes volt. Az egész együtt. A hangulat az erdőn, amikor az ember várta a vadat. Az élcelődés, a vidámság. Mintha egy nagy vidám család összejött volna valamit ünnepelni.

Ma csak a kommunista párt vezetői és orosz vendégeik vadásznak azokban az erdőkben. De az ók vadászataik nem ugyanazok, mint a mieink voltak. Hiányzik a lélek, az önfelédlt vidámság. Én tudom, mert én láttam vadászni ezeket az új urakat. Gépkocsikkal jönnek ki az erdőbe, ahol már idegesen várnak rájuk a megszeppent falusi vezetők és a szótlan parasztok, akiket a rendőrség parancsolt ki hajtani, fizetség nélkül. A rendőrök megparancsolták nekik azt is, hogy mutassák ki abbéli örömeiket és hálájukat, hogy megszabadították őket hajdani uraiktól, mert ha nem, baj lesz. Így hát ők próbálták szegények megjátszani a kiszabott szerepet és elhitetni saját magukkal, hogy a társadalmi különbség azok között, akik a puskákat hordják s azok között, akik a bokrokat verdesik, nem létezik többé. A gépkocsikon érkezettek is megpróbálják eljátszani ugyanazt a szerepet, de valahányszor elhibáznak egy fácánt és valamelyik hajtó tréfálkozva odakiált nekik valami, szemük nyomban megkeményedik s arcuk haragos lesz. Az új urak nem szeretik a tréfát. Nem engedhetik meg maguknak. Árt hivatalos tekintélyüknek.

Emlékszem egy napon, még a régi világban, az egyik Eszterházy herceg, aki minden ősszel nagyapám vendége volt a fácánvadászatokon, hat fácánt hibázott el egymás után. És valahányszor elhibázott egyet, a háta mögött lévő hajtó, akinek a fácánok összegyűjtése volt a dolga, odakiáltott a bokrokat verő cimboráinak: »Hé, Jani! Küldj egy hosszabbat ide! Ez igen rövid volt a nagyméltóságú úrnak!« Vagy: »Te Pista! Köss egy ágat a következő farkára, hogy lassabban repüljön! Ez igen sebes volt a nagyméltóságú úrnak!«

Mindenki jót mulatott ezen az élcelődésen, maga a herceg is. És az élcelődés nem ártott sem a tekintélyének, sem a méltóságának. De 1952-ben, amikor engem is kirendeltek hajtani az új urak számára, egy magas párttisztviselő Budapestről megharagudott és otthagya a vadászatot, mert elhibázott két fácánt és a parasztok tréfálkoztak vele. Három nappal később egy orosz katonai osztag érkezett és végigdúlta a környező parasztok házait, elrejtett gabonát keresve. Több mint húsz embert tartóztattak le és vittek el magukkal. Mindenki tisztában volt azzal, hogy ez volt a párttisztviselő bosszúja, amiért tréfálni mertek vele.

Ne merje nekem senki se azt mondani, hogy a magyar paraszt élete ma jobb és boldogabb, mint azelőtt volt. Én láttam. Láttam a Sztálin és Rooseveltt-féle

felszabadítás előtt és után. És a régi Magyarországon több jókedvű embert láttam, mint az új Magyarországon. Minden más amerikaiat talán meggyőzhetnek a szocializmus itteni barátai arról, hogy ma boldogabb a magyar paraszt, mint azelőtt, mert ma nincsenek urai. De engem ne próbáljon meggyőzni, mert a szemükbe köpök. Az új urak, akik a szemétből másztak elő valahonnan, olyan diktatórikus kiváltságokat élveznek, amilyen a régi uraknak soha sem volt. Ezenkívül úgy a felelősségtudat, mint az emberi méltóság tisztelete ismeretlen számukra. Mit törődnek a kommunisták azzal, hogy mi lesz az országgal holnap, vagy a jövő évben, vagy tíz év múlva? Ők csak saját magukkal törődnek és mert tisztában vannak azzal, hogy uraskodásuk bármely pillanatban véget érhet, egyetlen gondjuk az, hogy miképpen használják ki a jelen perceit a legjobban és leggazdaságosabban a maguk egyéni céljaira. De nem politizálni akarok. Hamis jelszavak alatt eltöröltek a föld színéről egy társadalmi osztályt, megváltoztatták egy ország életét, rendjét, erkölcsi értékeit kiirtották és mindezt miért? A jelszavak szerint azért, hogy megszüntessék a diktatúrát és az elnyomást és felszabadítsák a dolgozó népet. De egyetlen ok az irigység és gyűlölet volt. Ugyanaz az irigység és gyűlölet, mely Klór Zoltánból, báró Klór Zoltánból, a harmincötezer holdas nagybirtokosból népbírói ügyészt csinált, hogy ezáltal halálba és kínzótáborokba küldhesse azokat, akik nem akarták kinyitni előtte a kapuikat.”

Keserű sóhajjal elhallgatott. Kint a messzi vízen egy hajó haladt a lenyugvó nappal szemközt. Fehér volt és a távolból kicsinek és törékenynek látszott. A nap a víz tetején ült már, nagy volt és vörös és a hajó egyenesen feléje úszott. Valami különös vörös sugárzás volt mindenütt a vízen, a part vonalán is, meg a pálmák tetején. Vörösnek tűnt mögöttünk a híd is, ahol az öreg néger még mindig mozdulatlanul ült horgászó botjával. Nagyon különös este volt. A hullámok halkán csobogtak lábunk alatt a part homokján. Olykor-olykor egy ezüstsínű hal magasra szökelt a vörösén izzó vízből s vízcseppek csillogó gyöngyét szórta a fáradt napsütésbe. Fölöttünk halkán susogtak a pálmalevelek, ahogy megborzolgatta őket a mocsárszagú szellő. Messze a ciprusok mögött, ahol a nagy mocsár terült el, éjszakára készülők gémei rikácsoltak s a fák teteje fölött egy csoport vadpulyka húzott át nehézkes röpkével, majd csattogó szárnyakkal zuhantak alá a szálásba, nyugvóhelyet keresni.

S mindeztől iszonyúan távol ott ült mellettem a félig korhadt pálmatorzsön ez a különös idegen ember, messzire elnézve az estébe és halk, vontatott szavakkal beszélve egy múltból, mely még sokkal távolabbnak és valószínűtlenebbnek tűnt, mint az a kis fehér hajó a messzi horizont szélén, mely lassan úszott beljebb és beljebb a haldokló napba.

„Találkozott-e már valakivel az életben úgy, hogy amikor először meglátta, úgy érezte, mintha már évek óta ismerte volna, talán a világ kezdete óta? Valami ilyesmit éreztem én, amikor Ágit először láttam. Ezerkilencszázharmincyolc

július tizenhétedikén. Pontosan emlékszem a napra. Éppen aratóünnep volt nálunk. A búzakoszorú már ott csüngött a verandán és az aratók a konyha megettí asztaloknál ettek és ittak, amikor két sötét pej kanca jött sebes trappban fölfele a kocsiúton, magasra tartott fejjel, s mögöttük egy kis fekete-piros homokfutó.

Nyomban megismertem az Andris bá' lovait. A lovászgyerek a hátsó ülésen ült, mint rendesen, és Andris bá' maga hajtotta a lovakat föl a házuk elé. Mellette ült Ági, a legcsodálatosabb teremtmény, aki valaha is járt ezen a földön. Piros és kék virágokkal díszített fehér nyári ruha volt rajta és egy széles karimájú szalmakalap. »Ez itt az unokahúgom, Ági« mennydörögte Andris bá' a maga vastag hangján, amikor a lépcső alatt leugrott a kocsiról s odalökte a gyeplőt a lovászgyereknek »nővérem leánya Erdélyből s nálunk tölti a nyarat.«

Lesegítette a leányt, majd bemutatott engem. Kezet fogtunk. Keskeny, erős, barna kezei voltak. És egy mosolya, mely majdnem elszédített. Haja fekete volt és fényes, majdnem kékesen fényes, mint valami ritka madár tolla. Szemei nagyok voltak és sötétkékek. Soha sem láttam olyan szemeket.

Nagyapám már indult vendégével fölfele a lépcsőn, amikor hátul a konyha mögött játszani kezdtek a cigányok. Andris bá' megállt és fölkapta a fejét. »Mi-a, aratóünnep van nálatok?« kérdezte »Ági itt még soha sem látott igazi aratóünnepet, Erdélyben már ritka az ilyesmi. Gyerünk hát, hadd nézzük meg!«

Valamennyien hátramentünk, a konyhaépület mögé. Mikor a cigányok megláttak, még lelkesebben kezdtek húzni a csárdást és a nagy kőrisfák alatti térségen vadul forogtak színes ruháikban a táncoló párok. »Ujjujujuju!« rikoltotta el magát Andris bá' s egyik karjával elkapva Ági derekát odaugrott vele egyenesen a közepére, a cigányok elé s úgy kezdte járni a csárdást, annyi vad tüsszel, méltósággal és szép ősi büszkeséggel, hogy én csak álltam ott eltátott szájjal, földbe gyökerezve és bámultam őket. Még soha nem láttam senkit így táncolni. Ági virágos fehér ruhában röpült, mint a forgószél, nevető arca kipirult, fehér fogai csillogtak mint az igazgyöngysor és gyönyörű kék szemei sugároztak, akárcsak két csodálatos csillag. Széles szalmakalapja leröpült a fejéről és kibomlott hosszú fekete haja úszott a levegőben barna vállai fölött a tánc vad forgatagában.

Nagyapám kétszer is oldalba kellett bökjön, mielőtt föleszméltem és beugrottam a táncolók közé, hogy megmentsem a szép kalapot a táncolók lábai alól. Mikor Andris bá' meglátott a kalappal, megtorpant és karjának egyetlen lendületével hozzám penderítette a leányt. »Kapt el, Tamás« kurjantotta oda a muzsikaszón keresztül, »én már öreg vagyok az ilyesmire.« »De én nem tudok táncolni«, hebegtem ügyetlenül és valószínűleg fülig vörös voltam, mert éreztem a leány meleg testét hozzám simulni. »Nem kell ezt tudni, fiú, csak táncolni kell« nevetett Andris bá', kockás zsebkendőjével törölve arcáról a verítéket, »fogd meg, Ági, mutasd meg, hogyan kell!«

És mielőtt ráeszmélhettem volna, hogy mi történik velem, a leány megmarkolta két kézzel a vállamat és behúzott a táncolók közé. Először iszonyú

zavarban voltam. Esetlenül fogtam át a leány derekát, ahogy a többiektől láttam. De aztán hirtelen valami történt velem. Izmaim mintha hirtelen átvették volna a vad zene ritmusát. Ma sem tudom mi okozta. A zene? Vagy a körülöttem forgó párok felszabadult vadságának varázslata? Különös és gyönyörű érzés volt. Mintha testünk rejtett ritmusai hirtelen egymásra találtak volna s a zene vérpezsdítő parancsára fölszabadultak volna minden kötöttségtől. Szót sem ejtettünk. Csak egymás szemébe néztünk és forogtunk, táncoltunk, dobogtunk a lábunkkal mint a többiek és egyre szorosabban kapaszkodtunk egymásba. Ági olykor fölnevetett, furcsán, mély bűgő hangon, hátravetve a fejét és karcsú teste valósággal beleolvadt a karjaimba. Forogtunk, táncoltunk, testünk minden porcikájával, a zenétől és egymástól részegen.

Nem tudom, mennyi ideig táncolhattunk. Egy órahosszat? Öt percet csupán? Az én számomra örökkévalóságnak tűnt. Aztán hirtelen a zene elhallgatott. Mindenki megtorpant körülöttünk, lihegve, kacagva, még mindig egymásba kapaszkodva. Úgy éreztem, magam mintha részeg lettem volna. Az egész világ forgott körülöttem. Aztán hirtelen egy erős kéz markolását éreztem a karomon és hallottam Ági hangját, ahogy a fülembe súgja. »Támaszkodjon reám. Nagyszerűen táncolt, de most szédül, látom az arcán. Mindenkiel megtörténik ez az első csárdás után. Csak támaszkodjon reám és ne féljen semmitől.«

Csak támaszkodjon reám és ne féljen semmitől. Hányszor tértek vissza emlékezetembe ezek a szavak, évek múlva, amikor az egész világ darabokra törni látszott körülöttem. Bár soha se mondta ki őket többet, de ott voltak az egész lényében, mindenben, amit tett vagy mondott. Ő volt a legerősebb emberi lény, akit valaha is ismertem. De az ő ereje nem izomerő volt vagy egyszerűen az akarat ereje. A lélek ereje volt.

Kivezetett a tömegből, hátra a fák közé ahol egy pad volt. Nagyapám és Andris bá' már nem voltak sehhol. Csupán a hegylakók vidám tömege hullámozott a térségen, de azok se figyeltek reánk. Ültünk a padon, némán, szótlanul. Keze még mindig a karomon, de nem keményen többé, hanem gyöngéden, mint egy kis madár vagy egy pillangó. Aztán ránéztem, egyenesen a szemébe. És valami úgy szíven ütött, hogy még ma is érzem. Tudtam, hogy ő az. Az egyetlen, aki számomra ezen a világon létezik.

Hatalmas és szép érzés volt és ugyanakkor éppen annyira természetes és valóságos, mint például a sötétség és a fény érzete, vagy a hideg és melegé. A leány, akiről álmodtam, akit elképzeléseimben magam alkottam magamnak, ott ült mellettem s kezét a karomon tartotta. Ránéztem és ő reám nézett. Mosolygott és én is mosolyogtam. Szót se szoltunk és mégis éreztem, hogy megértettük egymást. Később, amikor nagyapám hívását meghallottuk és fölkelünk a padról, szorosan fogtuk egymás kezét és úgy indultunk meg a ház felé.

Attól a naptól kezdve majdnem minden délután átlovagoltam a Pethő-birtokra. A dombokon át mindössze félóra volt lóháton. Betettem lovamat az istállóba s ő

már rendesen várt reám a tornácon. Lesétáltunk a kert végéig, a kis halastóhoz és egy elhagyott vizimalom félig korhadt zsilipjére leültünk. Alattunk egy tiszta kis vizesés bukfencezett alá a patakba. Madarak csicseregtek, füttyültek, röpdöstek körülöttünk, a szomorúfüzeken, a partmenti jegenyéken, mindenütt. A kis tavon vadkacsák úszkáltak, szürke gémekek álldogáltak a partján s néha egy-egy sárgarigó vidáman belefüttyült a nyári délutánba. S mi csak ültünk ott, egymás kezét fogva, szótlantul.

Tudom, hogy mindez furcsán, szinte nevetségesen hangzik egy felnőtt ember szájából. Visszaemlékezni egy korhadt, öreg vizimalomra. De nem tehetek róla, életem legszebb emléke ez. Olyan, mint valami varázslatos álom. Mint egy tündérmese, amit hideg, hóviharos estén olvas az ember a kandalló mellett. Soha sem fogom elfeledni azokat az estéket s amikor meghalok, tudom, hogy magammal viszem majd egy másik világba. A csöndes naplementéket a tó fölött, ahogy egy láthatatlan kéz lassan barna, zöld és szürke bársonnyal terítette le körülöttünk a világot. A fülemülék dalát a bokrokban, a rigók füttyét a fák tetején. A szemközti hegycsúcs lóherésén olykor egy őz jelent meg, szelíd barna folt az est puha zöldjében. S minket, kettőnket, ahogy ültünk ott. Egymás kezét fogva, nagyon csendesen s figyelve szomjas szívvel a világ ezer békés kis nesztét. Az ilyesmit soha sem felejtí el az ember, mindegy, hogy mi történik azután.

Ott csókoltam meg Ágit először, a vizimalom mellett. Augusztus vége felé volt már. Valami megmagyarázhatatlan szomorúság volt a levegőben, mintha a nyár búcsúzott volna a fáktól és mindentől, ami körülöttünk volt. Ági utolsó délutánja volt Pethőéknél. Másnap reggel már indulnia kellett a vonattal, Erdélybe.

Megcsókoltam és utána egyikünk sem szólt egy szót sem, csak álltunk az estében, szép selymes feje a vállamon pihent s én tartottam karcsú testét a karjaimban és olyan volt, mintha az egész világ megállott volna körülöttünk és én behunytam a szememet és kívántam, hogy örökre úgy állhassunk ketten, a világ közepén. Gyermekes kívánság volt és hiábavaló. A világ nem áll meg a szerelmesek kedvéért sem. Lassan bezárult körülöttünk a sötétség. Aztán a ház irányából meghallottuk a gong szavát, mely vacsorára szólított és tudtuk, hogy valami végetért. Valami kimondhatatlanul szép.

Némán indultunk meg az alvó fák alatt a ház felé. Mikor az utolsó fa mellett is elhaladtunk s már csak egy lépés választott el attól, hogy átlépjünk az árnyékból az ablakokból kisugárzó lámpafénybe, Ági hirtelen megállt és szájon csókolt. Aztán szó nélkül, szinte futva megindult a bejárat felé.

Tudom, hogy mindebben nincsen semmi különös, semmi szokatlan, semmi új. Ezer meg ezer fiatallal esik meg ez naponta mindenütt a világon. Természetes kezdete volt valaminek, amiből egy boldog és beteljesedett élet kellett volna kinőjön és megszépiitse, meleggé tegye a világnak egy foltját valahol. Én tizenhét éves voltam, Ági tizenhét. Néhány könnyű, szép szerelmes év, fájdalmas búcsúzások és lélekemelő találkozások, apró szívfájdalmak és roppant

örömök s mindezek végén boldog házasság, ez lett volna a dolgok rendes sora. Ahogy az millió és millió emberrel megtörtént már jóval előttünk, akik mind ugyanúgy letek egymásra, mint mi. A mi életünkbe azonban belelépett valami sötét, láthatatlan óriás és széttaposta a romantikát.

Lépett már hangyabolyba? A maga számára nem jelent sokat. Csupán egy elhibázott lépés. Mindössze valami puha a lába alatt, amit a következő másodpercben már el is felejt, ahogy halad tovább a maga útján. De a hangyák, azok nem tudják elfeledni. Az ő számukra egy világ dőlt össze. Néhányan elpusztultak, sokan életükre nyomorékok lettek és minden, amit fölépítettek maguknak, odalett. Néha úgy érzem, mintha manapság egy nagylábú esetlen óriás járkálna a mi emberi világaink fölött s ahova lép, egy világ összedől. Emberek pusztulnak el, otthonok omlanak össze, szépség, boldogság s mindaz, amiért élni érdemes, megszűnik.

Azon a régi nyáron Ági és én elkezdtünk valamit, ami a természet rendje és törvénye szerint életünk boldog beteljesüléséhez kellett volna vezessen. Mégsem úgy végződött, ahogy a jó tündérek megírták a mesét ott a vizimalom mellett. Miért? Átoksor miatt. Onnan indult ki az a csúnya, láthatatlan óriás, mely úgy rúgta föl a mi szép kis világunkat, mintha csak egy útszéli hangyaboly lett volna, semmi más.”

Mellettem a pálmátönkön elhallgatott a különös ember. Vállai megroskadtak, mintha valami láthatatlan súly nehezedett volna rájuk. Kint a tengeren a nap már alámerült a végtelen vizekbe és a fehér hajó sem látszott sehol. Üres volt az ég alj, semmivel se több, mint egy bizonytalan vonal, mely kékes párák között elválasztott egymástól vizet és eget. A part mentén kezet nyújtottak egymásnak az árnyak. Szellő jött át a vízen fáradtan, mint a szárnyaszegett madár és sötét titokról sutogott a pálmafáknak. Az öreg néger még mindig ott ült a hídon, de már csak alig lehetett látni, mintha lassan beleolvadt volna az éjszakába. Hátunk megett éreztem a sötétség szagát, ahogy lassan fölemelkedett a mocsarokról, mint egy óriási fekete madár, készen, hogy ráborítsa szárnyát a világra.

Aztán az ember mellettem hirtelen megszólalt újra. De hangjában nem volt puhaság többé. Keményen hangzott, akár kalapács alatt az acél.

2.

„Nem állhatom azokat, akik készek elfogadni minden jót, amit egy ember, egy ország, vagy egy társadalmi rendszer fölkinál nekik és ugyanakkor mint a veszett kutyák, belemarnak a kézbe, mely eteti őket. Mélyen megvetem az ilyen embereket, akár itt Amerikában legyenek, akár máshol. Senkinek sincs joga ahhoz, hogy elfogadjon bármit is az olyan rendszertől, melynek megbuktatására törekszik. Fölmehet előle a hegyekbe és remetévé válhat, hogy ezzel fejezze ki megvetését a társadalommal szemben. Ahhoz is joga van, hogy küzdjön a rendszer ellen minden

eszközzel, ha nem tetszik neki. De ahhoz nincsen joga, hogy élvezze az előnyeit s ugyanakkor ellene acsarkodjon. Ez volt az oka annak, hogy soha sem tudtam megbarátkozni Nagy Ferivel.

Ferit nagyapám fogadta föl, hogy megtanítsa a magyar nyelvre, irodalomra, történelemre és mindarra, amire szükségem volt, hogy a kerendi gimnáziumban megállhassam a helyemet. Református lelkipásztorunk fia volt, ez a Nagy Feri, huszonegyéves, aki ott hagyta az egyetemet és hazajött, mert, amint mondta, nem kristályosodott még ki benne a jövő. Apja azt szerette volna, ha papnak megy, vagy tanítónak, de Feri nem látott jövőt ezekben a foglalkozásokban. Így hát csak lógott otthon az apja nyakán. Nagyapám jól megfizette őt a munkájáért és ajándékokkal is elhalmozta. Nem is álmodta, hogy éppen a Nagy Feri lesz az, aki egy szép napon kiüldözi a saját otthonából.

Nem kedveltem ezt a sápadt, nyálas képű fiatalembert első perctől fogva. Valahogy egy kigyóra emlékeztetett. Mosolya kissé túlságosan szolgálatkész volt és meghajlása kissé túlságosan mély, semhogy őszinte lehetett volna. Ő említette először az Átoksoriakat. Ottlétem első telén, mikor már kissé jobban beszéltem magyarul.

Szobámban ültünk a kandalló előtt és algebrai feladatokon dolgoztunk. Hatalmas nagy kandalló volt a szobámban, három láb hosszú bükkhasábokat égettünk benne. Váratlanul Nagy Feri a kandalló mellett fölhalmozott hasábokra mutatott. »Vannak emberek, akik soha sem láttak még ilyen tűzifát. Egyebük sincs, csak néhány zöld ág és korhadt deszka, amit innen-onnan összelopkodhatnak. Egyetlen ilyen hasáb, mely tíz perc alatt elég itt a kastélyban, melegen tartaná őket egy egész napig.«

Tudni akartam, hogy kik azok az emberek, mivel mindenki, aki a birtokon dolgozott, ugyanilyen bükkfahasábokat kapott fizetésben, amit még a nyári munkaszünetben behordtak mindenkinek a háza megettí felszerbe. Ekkor beszélt Feri először Átoksorról. S a társadalom kitzsítottjairól, akik számára nem volt hely sehol a feudalista Magyarországon.

Azóta megtanultam, hogy bárhova menjem is az ember, mindenütt talál embereket, akik olyan életformában élnek, amit jogosan lehet szegénységnek nevezni. Az ember elhalad mellettük, látja a nyomorult viskókat, a rongyos ruházatú, éhes tekintetű gyermekeket és arra gondol, hogy micsoda szegény. Aztán megpróbál vádolni valakit, azért amit látott, hogy találjon ezáltal valami magyarázatot arra, amit egyébként nem tud megérteni. Az ember vádolja a társadalmi rendszert, amely elnyomja őket, vagy vádolja a kormányt, amiért nem tesz valamit ellene, vagy egyszerűen csak vádolja a gazdagot, amiért szívtelen és önző. De az ember rendszerint nem megy be azokba a viskóba, hogy saját maga jöjjön rá: miért is élnek azok az emberek úgy, ahogyan élnek?

Tizenhatéves fejjel magam is megelégedtem volna azzal, hogy ugyanezt tegyem. Készen voltam arra, hogy vádoljam a társadalmi rendszert valamiért,

aminek létezéséről csak hallottam. De nagyapám nem engedte. Mikor ugyanazon az estén vacsora után elmondtam neki, hogy miket beszélt Nagy Feri, az öregúr egyenesen a szemembe nézett. »Azt javaslom, Tamás«, mondta valami fanyar mosollyal a szája körül, »hogy eridj le holnap és látogasd meg azokat az embereket saját magad. Segítségedre lesz majd később, hogy jobban megérthess bizonyos problémákat, melyekkel számolnunk kell. Szólok majd Ferinek, hogy vigyen le az Átoksorra és mutasson meg mindent, amit látni lehet ott. Aztán ha majd láttál mindent, akkor beszélhetünk róla.«

Nyurga házioktatóm nem örvendett nagyon, amikor nagyapám megparancsolta neki másnap, hogy vigyen le az Átoksorra. Megpróbált kibújni alóla és arra hivatkozott, hogy Átoksor nem megfelelő hely az én koromban és mint amerikai, úgysem érteném meg a problémák lényegét. »Ha ez a véleménye«, felelte nagyapám hidegen, »akkor nem lett volna szabad beszéljen róla. De ha már megtette, akkor erkölcsi kötelessége, hogy meg is mutassa neki a helyet. Azt hiszem, nagyon tanulságos látogatás lesz.«

Üzenni akartam le az istállóba, hogy Kicsi János fogjon be egy lovat a szánba, mert szép ropogó hó volt odakint és én szerettem a szánkázást. De Feri kijelentette, hogy ez nem lenne jó, mert akik ott élnek, azoknak soha sem volt lovuk és szánkájuk és ennél fogva gyanakvással fogadnának mindenkit, aki ilyen módon látogat el hozzájuk.

Nem értettem meg a Feri logikáját, mivel fiatal voltam még és keveset tudtam az emberekről. Vitatkoztam egy darabig, de aztán végül is gyalog indultunk alá. Végigmentünk a városon, megkerültük a nagy üres vásárteret, átmentünk a vasúti sínek másik oldalára, ahol egy sor omladozó téglaház szomorkodott teljesen magára hagyatva a közlegető alatt. Ezt a magányos, félreeső házsort nevezték a kerendiek Átoksornak.

Jó félórába került, amíg odaértünk s Nagy Feri egész idő alatt a fennálló rendszer igazságtalanságairól beszélt és egy barátjáról, egy fiatal és nagyon tehetséges tanítóról, akinek Kolarik Ignác volt a neve. Ez a Kolarik egyébként költő is volt, jelentette ki Feri büszkén, és minden más országban híres ember lenne már. De Magyarországon az egész uralkodó osztály ellene volt, mivel verseiben kritizálni merte a rendszert, és az iskolában az igazságot merte tanítani a gyerekeknek. Három hónapi tanítás után felfüggesztették állásából, mivel a városi polgárság nem kedvelte a tanítási módszereit. Többször fölszólították már, hogy hagyja el a város területét, de ő bátran szembeszállt az uralkodó osztállyal és a maga polgári jogaira hivatkozott, mely jogokat a magyar alkotmány minden polgára számára egyformán biztosít s mely tisztán kimondja, hogy minden polgárnak joga van ahhoz, hogy békében éljen ott, ahol élni kíván és háborítatlanul folytassa a maga mesterségét. Kolarik Ignác igen kiváló műveltségű ember, mondta Nagy Feri útközben, és a költői foglalkozást választotta. Annak ellenére,

hogy a Kerendi Hiradó, mely hetilapnak a polgármester a tulajdonosa, aki egyébként gazdag bútorgyáros is, nem akarja leközölni értékes verseit.

Azt még meg tudtam érteni valahogy, hogy valaki a költői foglalkozást választja. De azt már sehogyan sem tudtam felfogni, hogy miért akar valaki mindenáron ott élni, egy omladozó házban, a pusztaság közepén.

Átoksor nyolc házból állott mindössze, amennyiben házaknak lehetett nevezni azokat a roskatag vén épületeket, melyeken szemmel láthatólag semmi javítási munkát senki nem végzett valószínűleg évtizedek óta. Kissé odébb, a vasúti sínek mentén, valamikor egy cukorgyár volt s ez a nyolc ház a gyárhoz tartozott és alkalmazottak elhelyezésére szolgált. Később a cukorgyárat elvitték máshova s a házak ott maradtak gazdátlanul. Papíron még mindig a cukorvállalat birtokában voltak, de a valóságban nem kellettek senkinek sem. Így aztán, aki akart, beléjük költözhetett, senki se törődött vele. Hogy miképpen kapta az Átoksor elnevezést, azt már Feri sem tudta bizonyosan. »Talán azért, mert a munkások, akik a gyárnak dolgoztak, megátkozták annak idején«, találgatta, »de az is lehet, hogy későbben ragadt rá a név. Talán, mert akik odahúzódtak a társadalom üldözése elől, mind átkozottak voltak a maguk sok nyomorúságával.«

Kolarik Ignác a harmadik házban lakott. Az első kettő üresnek látszott, mivel nem volt nyom körülöttük a hóban s magas, fagyott gyomkórók vették körül őket. A harmadik körül is ott voltak a gyomok, azonban a hólepte gyomokon át egy keskeny ösvény vezetett az ajtóhoz. A házról már mindenütt omlott alá a vakolat és a vörös téglák kivicsorogtak a fehér hóra. Az ajtót egy drót tartotta a felső sarokvas helyén és a legtöbb ablakon nem üveg volt, hanem barna papír. A fagy ellenére átható bűz ütötte meg az orromat, ahogy a ház felé közeledtünk. Az embermagasságú gyomok között rozoga árnyékszék búslakodott a ház szögletén, onnan áradt a szag.

A költővel az ajtóban találkoztunk össze. Éppen kilépni készült egy horpadt öreg vödörrel a kezében. Magas, sovány, szürke borotvátlan arcú ember volt, mocskos fekete ruhában, mely már foszlóban volt mindenütt. Megtorpant a küszöbön és meglepetten bámult reánk. Aztán rikácsoló hangon elkiáltotta magát: »Látogatók! Micsoda megtiszteltetés! Csak egy veder vízért indultam a kúthoz, de nem tesz semmit. A víz várhat. Tessék befáradni, micsoda megtiszteltetés!«

A vedret kidobta a hóba és szélesre tárta előttünk a rozoga ajtót. Sötét kis cementpadlós előszobába léptünk, melynek penész- és egérszaga volt. Kolarik kettőt lépett jobbra s kinyitott egy másik ajtót. »Uraim, Isten hozta önöket a szentélyembe! Egy magyar költő szentélyébe a magyar vadonba!«

Arcának egészségtelen sápadtsága valahogy picében kinőtt burgonyacsírára emlékeztetett. Nagy széles szája volt, nagy sárga fogakkal és hosszú, feltűnően keskeny orra. Haja szennyes barna volt és hosszú, madárfejről vadul csüngött alá minden irányba.

A szoba, melybe vezetett, szűk volt és sötét. Két ablaka volt ugyan, de egyik közülök be volt deszkázva teljesen, míg a másikon két ablakszemét üveg helyett barna papír borított. A fal mellett rozsdás vaságy szomorkodott, melyen gyűrött, szennyes pokrócok kifeslett matracot takartak. Vaskályha, egy asztal, két kopott faszék és egy sánta karosszék, melyből kilógott a tömés, képezte a szoba minden bútortartását. A sarokban szennyes mosdóállványon egy pléhteknő, egy piszkos pohár, meg valami rongyféle, ami törülköző lehetett valamikor. Az ágy fölött deszkapalc könyvekkel és össze-vissza dobált ruhadarabokkal megrakodva.

»Nem mondható parádésnak az otthonom«, jelentette ki Kolarik Ignác büszkén, »de mit tehet az ember heti öt pengővel? Ennyit fizet csak a tolvajok kormánya a magyarnak.«

Feri elfelejtett beszámolni arról, hogy Kolarik munkanélküli segílyt kapott az államtól. Bizonyos jóleső érzéssel vettem tudomásul. Éppen szólni akartam valamit, amikor szemem ráesett a kályha melletti szénrakásra. Eszembe jutott, amit Feri mondott azelőtt való napon a zöld gallyakról meg a deszkadarabokról és ránéztem. Elkapta a pillantásomat és elvörösödött. Erőltetett vidámsággal fordult házigazdánkhoz. »Látom, hogy úgy él, mint a milliomosok« tréfálkozott, »köszénnel fűti a lakást!«

Kolarik Ignác elvigyorodott és kimutatta nagy sárga fogait. »Van egy érdemes barátom magas hivatalban«, felelte titokzatosan, »fűtési felügyelő egy mozdonyon. Valahányszor a tehervonat megáll itt, kiszaladok hozzá egy vödörrel és ő megtölti köszénnel, hogy ezzel is kimutassa megvetését a kormány iránt, mely rabszolgaként dolgoztatja a mozdonyon. Szegény ember, kissé ostoba, de jó szívvel van a többi rabszolgák iránt. De üljenek le, uraim, helyezték kényelembe magukat. »Hány szobája van itt? kérdeztem, csak hogy kérdezzek valamit.«

Kolarik rám nézett, aztán Ferire, majd újra reám. »Maga az amerikai fiú, ugye?« kérdezte, majd válaszomat meg se várva folytatta. »Hallottam magáról. Maguk amerikaiak praktikus emberek. Maguk praktikusan gondolkodnak és praktikus kérdéseket tesznek föl, he? Ebben a házban öt szoba van, ha nem csalódom, de négy közülük üres, azokban senki sem lakik, mindössze néhány patkány meg egy vén bagoly. Patkányok és baglyok összetartoznak, remélem, tudja ezt, akár a proletárok és a kapitalisták. A baglyok megeszik a patkányokat, ez az együttélés rendszerének titka...«

Nevetett, de ez nem változtatott semmit az arcán. A gúny és gyűlölet már belerágtá magát az arcvonásaiba.

»Maga, mint amerikai, valószínűleg azt gondolja, hogy én rendbe kellene tegyem ezt a házat« folytatta, »csinosítsam ki és tegyem kényelmessé, igaz? Csináljak itt magamnak egy szép ötszobás lakást, amilyen a bírónak van, meg a rendőrfőnöknek, he? Maguk amerikaiak ezt tennék a helyemben, tudom. Azonban ez itt, fiatal ember, nem a szabad Amerika. Patkányok számára nincs szabadság ebben az országban. Ha én buta lennék és szépen kifesteném, bebútoroznám ezt a

házat, ahogy maga szeretné látni, nyomban itt teremne egy bagoly és elvonné tőlem. Feri barátunk itt tudja, miről beszélek. Sokat tanultam tőle, olyasmit, amit azok, akik kastélyokban laknak, rendszeren nem tanulnak meg. Én gyűlölöm azokat, akik kastélyokban élnek. De maga amerikai és nem tehet erről. Igyunk erre egyet.«

A polcon lévő szennyes ruhák alól előtört egy üveget és kihúzta belőle a dugót. »Elnézését kell kérnem, amiért nincs se kristálypoharam, se más. Anyám küldött a minap tíz pengőt«, tette hozzá magyarázólag, »ez az oka annak, hogy itallal kínálhatom meg. Szegény öregasszony, áldott jó szíve van neki. De buta, mint a sár. Nem tehet róla. A társadalom elnyomva tartotta egész életében, még a fejét se tudta fölemelni a szemétből. De ő még arra is buta, hogy ezt megértse. Isten áldja meg a drága jó szívét.«

Nagyot húzott az üvegből, aztán nekem nyújtotta. Zavarban voltam, mert már magában a piszkos üveg és a szoba nehéz levegője felkavarta a gyomromat. Hogy meg ne sértsem, ujjamat az üveg nyaka köré fontam s így anélkül, hogy számmal megérintettem volna az üveget, utánoztam az ivás mozdulatát. De még így is néhány csepp olcsó pálinka átszivárgott az ujjaim között s majdnem beteggé tett. Mikor másodszor ment körbe az üveg, udvariasan, de makacsul visszautasítottam. Kolarik Ignác nem vette túlságosan a szívére.

»Maguk amerikaiak praktikus emberek«, vigyorgott rám, »teszik, amit akarnak, s amit nem akarnak, azt nem teszik és nem mentegetődznek miatta. De én kedvelem magukat, mivel a maguk hazájában mindenki egyforma. Maguknál nincsenek társadalmi osztályok, igaz? Maguk mind gazdagok, még akkor is, ha szegények, hehehe!«

Nevetett a saját tréfáján, majd folytatta. »Van itt egy szomszédom, aki egy kicsit olyan, mint maga. Ő sem szereti az italt. Dión és nyers káposztán él és s a tisztaság apostolának nevezi magát. Bolond szegény, de nem tehet róla. Egy társadalomban, ahol annyi a bagoly mint itt nálunk, egy-egy patkány egyszerűen nem bírja idegekkel és belebolondul. Mint ahogy a versemben írtam:

»Agyamat, szívemet színiültig megtöltötte már

Az óriási árnyékszék szaga

Mely otthonom, hazám.

Mikor jön el a takarítás napja?

Ki tudja? Ki tudja?«

Valami félórát ültünk ott és hallgattuk zagyva beszédét és még zagyvább verseit. Mély rokonszenvet éreztem a helyi hetilap szerkesztője iránt, aki megtagadta ezeknek a verseknek a leközlését. Majd amikor búcsúzni kezdtünk, maga ajánlkozott, hogy végigkísér a szomszédságon és bemutatja nekem a »társadalmi rendszer mártírjait.«

»Nagyon fontos ám, hogy megismerkedjék a patkányokkal is, nem csupán a baglyokkal«, mondta a maga gúnyos módján, »amit itt lát, ez a magyar élet igazi arca. Mivel mi, a patkányok, vagyunk a nép.«

Addigra már elég részeg is volt költő barátunk. A kékszemű szelíd ember, aki a szomszéd ház ajtaját kinyitotta előttünk, szomorúan csóválta meg a fejét, amikor meglátta őt ebben az állapotban. »Ignác testvér«, mondta fejcsóválva, szeretett Ignác testvérem, az emberi test Isten temploma. Miért, ó miért szentségtelenítéd meg az Úrnak templomát mocsokkal?« »Mert jól esik, Bernát testvér, átkozottul jól esik, azért«, felelte Kolarik vigyorogva, »de illő tisztelettel elveiddel és hiteddel szemben én nem azért jöttem ide, hogy a magam szennyestestéről beszéljek, hanem, hogy bemutassam neked ezt a tiszteletreméltó ifjat, aki egyenesen a messzi Amerikából jött ide, hogy bajainkat és nyomorúságainkat tanulmányozza s azoknak okait.« Majd színpadias meghajlással felém fordult. »Ifjú Tamás, ez itt Bernát testvér, a tisztaság apostola, huk!« fejezte be egy hangos csuklással. »Lépjetek be, testvérek«, mondta Bernát szomorúan.

Kolarik Ignác szennyestestétől való meglepetés volt a Bernát háza. Két szobában éltek, ő, a felesége és tízéves leánya. Mindhárman szőkék voltak, kékszeműek és mérhetetlenül szelídek. A szobák berendezése egyszerű volt, de barátságos és tiszta. Ahogy később megtudtam, Bernát asztalos volt, mégpedig nagyon jó asztalos. De csak időnként dolgozott. Csak éppen annyit, hogy eltarthassa a családját. Ehhez pedig nem sok kellett, mert mindhárman nyers káposztán és szárított gyümölcsön éltek. Az év legnagyobb részét azzal töltötte Bernát, hogy ült otthon és gondolkozott.

»Meg kell tanuljunk tisztán gondolkozni, fiatal testvér« mondta nekem szelíden és mély meggyőződéssel a hangjában ez a magas, sápadt, tiszta tekintetű ember, »én iskolázatlan ember vagyok, mivel csak négy évet jártam iskolába. Apám, Isten nyugosztalja szegényt, nem sokra tartotta az iskolát. Ő csak a pénzben hitt, semmi egyébben. Ő azt akarta, hogy a gyermekei dolgozni menjenek és pénzt hozzanak haza, nem tudományokat. De én megtanítottam saját magamat a gondolkodás szent tudományára és mondhatom magának, fiatal testvér, az emberiség beteg, nagyon beteg, testben és lélekben. Ugyanúgy, mint ahogy az én apám, Isten nyugosztalja lelkét, beteg volt. A test szenvedélyei bűnnel fertőzik meg az embert, s bizony mondom, fertőzött világban élünk, fiatal testvér. S bizony mondom, ha nem tesszük tisztává a testet csupán olyan étkek használatával, amiket Isten teremtett számunkra s nem az ember készített magának, úgy lelkünket sem leszünk képesek megtisztítani a kísértések szennyétől s kárhozottak maradunk az idők végezetéig. Jaj, de nagyon kárhozottak vagyunk, jaj, de nagyon kárhozottak.«

Nem maradhattunk sokáig, mert Kolarik Ignác minduntalan közbenevetett és buta közbeszólásokat tett, ami szemmel láthatólag rosszul esett az egész családnak. Ennek ellenére szelídek maradtak és kedvesek, én azonban nem állhattam tovább a gúnyos csipkelődést, amivel a részeg költő próbálta ezeket a mélyen hívő népeket fölingerelni. Bármilyen különös is volt a hitük, úgy éreztem, hogy Kolarik magatartása durva volt és közönséges. Feri is kényelmetlenül érezte magát és így csak néhány percet töltöttünk a házban. Megígértem az embernek, hogy

gondolkozni fogok azon, amiket mondott, ami nagyon boldoggá tette. Nem győzte megköszönni, hogy fölkerestem és elkísért bennünket egészen a háza sarkáig.

A következő épület üres volt, de hangos csuklások között Kolarik elmondta, hogy egy öreg ember szokott ott tanyázni, azonban börtönbe zárták, amiért hozzásegítette magát néhány sovány csirkéhez. »Ezt nevezik igazságnak« acsakodott a költő, »az állam nem ad neki elég pénzt, így aztán onnan kaparja össze az élelmét, ahonnan tudja. Az ő könyvükben lopásnak nevezik azt, ha valaki segít magán és használatba veszi azt, ami mások számára fölösleges. De amikor a baglyok egyike, akinek gyára van, meggazdagszik a szegények munkáján, azt nem nevezik lopásnak. Azt jó üzleti érzéknek nevezik. Mondom, valaminek történnie kell hamarosan, mert ez így nem mehet tovább!«

Az utána következő ház megett két fiú, olyan tizenegy-tizenkét évesek, kivágott vackorfát vonszoltak lefele a hólepte hegyoldalról. Egy leány és egy kisebbik fiú a ház sarkánál levő tönkön kisbaltával gallyakat apróztak és egy másik leányka, olyan hatesztendős-forma, kosárban cipelte a fölvágott tűzifát a házba. Kesztyűjük, kabátjuk nem volt, arcuk, fülük piros a hidegtől. Egy mozdonyvezető élt abban a házban beteg feleségével és nyolc gyermekével, mondta Kolarik. Az ember elvesztette az állását sok évvel ezelőtt, mert részeg volt és kisiklatott egy vonatot. »Nem nevetséges?« nézett reám a költő, »elvégre nevenapja volt az embernek és a barátai megittattak vele egy üveg bort. Egyetlen üveg bor miatt kidobni egy családapát az állásából! És akár hiszi, akár nem, attól a naptól kezdve a szerencsétlen ember nem kap munkát sehol. Pedig nem buta ember, nem ám, folytatta nevetgélve »mikor rájött arra, hogy a heti öt pengő mellé minden gyerekért fizet az állam még három pengőt, elkezdte gyártani a gyereket olyan sebességgel, hogy felesége egy valóságos gyerek-automatává zsugorodott össze!«

Kopogtatásunkra egy sovány fonnyadt kicsi asszony jelent meg az ajtóban, de szóhoz már nem jutott, mert odabent káromkodni kezdett az ember. »Hova tetted a kancsót, asszony? Mondtam, hogy ne rakd el mindig, fene rágja le a kezedet!« mérgeskedett egy öblös hang s az asszony megremegett az ajtóban. »Megint megver«, nyöszörögte szinte állati ijedtséggel a szemében, »jaj, hogy a jószágos Isten mentene meg már tőle!«

Valami csapódott és reccsent a házban, mintha valaki egy bútordarabot hajtott volna a falnak. Mi pedig sietve továbbmentünk. Még jó darabon hallottuk a részeg ember káromkodásait bentről. »A törvényesített pokol ismerős hangjai«, vigyorgott Kolarik és hozzátette »bolond mindenki, aki megházasodik.«

A következő házban egy vén kosárfonót találtunk, akit öreg Borzának hívtak. Egyedül élt ott félszemű macskájával, akit Sándor úrnak szőlített. Az öregnek háza és földje volt valahol a dombok között, mondta Nagy Feri, de feleségére és gyermekeire hagyta, mivel a munka igen nehéz volt. Azóta ott élt, öregségi segélyen és kosarakat font a városi asszonyoknak.

Az öreg nem volt nagyon barátságos hangulatban, amikor benyitottunk hozzá. Ott ült egy kis füstölgő vaskályha mellett a macskájával és mérgesen mordult rá Kolarikra. »Mit akar megint? Menjen és keressen valami munkát magának, ne csak parádézzon dologtalanul fényes nappal. Maga fiatal. Látja, Sándor úr«, hajolt le a macskához, »tele van a világ fiatal munkakerülőkkal, ez a baj. Ha én lennék a törvény, valamennyit munkába állítanám. Mind az összeset. He? Mit szól ehhez, Sándor úr?«

A félszemű macskának nem volt véleménye a dolgról, s mi magukra hagytuk őket. »Haragszik az öreg, mert nem hoztam neki pálinkát«, mondta Kolarik odakint, a hideg téli délutánban, majd felvonta a vállait furcsa mozdulattal. »Ez az egész. Több nincs. Itt a szomszéd házban egy nagyon tehetséges ember lakik, de ilyenkor nincs idehaza. Üvegfüvő volt, aki elvesztette a szeme világát, mialatt a gazdagot igyekezett még gazdagabbá tenni. Most aztán talált magának egy sokkal hasznosabb mesterséget. Koldulni jár, egyenesen a templom elé. Az emberiség legaljasabb gyöngeségére építette föl a maga egzisztenciáját: a jótékonyására. Tudja-e, fiatal barátom, hogy tulajdonképpen mi a jótékonyság? Az ember született hajlama, hogy néhány filléren tisztá lelkiismeretet vásároljon magának. Ez olcsóbb és könnyebb, mint szembenézni a társadalmi problémákkal. Végül abban az utolsó házban«, mutatott Kolarik a sor végére, »egy asszony él. A társadalom nyelvén rossz asszony, mivel a testét árulja, ahelyett, hogy a lelkét vinné a piacra, amint azt a többiek teszik. De azt hiszem okosabb, ha nem háborgatjuk, mert lehetséges, hogy éppen a kenyerét keresi.«

Ahogy visszafelé bandukoltunk a hóban, megkérdeztem, hogy miért nem lakik senki az első házban, mindjárt a sor elején.

»A mellettem lévőnek lyukas a teteje«, magyarázta Kolarik, »és senki se szereti, ha fejeére esik az eső. A legutolsót pedig imaháznak használják valami emberek, akik szerteszéjjel élnek a hegyekben. Valami olyanféle szekta«, húzta el a száját gúnyosan, »mely menteni próbálja a világot. Márpedig ezt a világot nem lehet megváltoztatni azzal, hogy haszontalan szavakat mormolunk újra, meg újra. Az ilyesmi csupán a buták és gyöngék menedéke a valóság elől. Az emberek vágnak valami jobb után, de nem tudják, hogyan jussanak hozzá. Így aztán alkotnak saját maguknak egy másik képzeletbeli világot, mely tele van szentekkel meg angyalokkal, meg a fene tudja, mikkel, csak hogy elhitessék magukkal, hogy amikor meghalnak, akkor minden jobb lesz. Kutyaagumi«, köpött ki a költő a hóba jelentőségteljesen, »rothadnak ők is majd a föld alatt, mint bárki más és a baglyok rágják ki a szegények csontjából a velőt, hogy napról-napra gazdagabbak lehessenek. Tettek kellene ide, fiatal barátom, nem imádságok. De magának ezt tudnia kell, hiszen maguknak már volt forradalmuk. A miénk még mindig csak készül.«

Amikor azon az estén beszámoltam nagyapámnak az Átoksoron látottakról, nem látszott rajta meglepetés.

»Örvendek, hogy lementél és láttad őket,« mondta, rendes esti szivarját szíva a nagy karosszékben, a kandalló előtt, »mert mindegyikük egy sajátos emberi probléma önmagában. Azonban sem én, sem te, se senki más ezen a földön nem segíthet rajtok, mert ezek az emberek egyszerűen azok, amiknek látszanak. Mindegyikük saját maga választotta azt az életmódot és nekünk nincs hatalmunk, hogy változtassunk ezen. Mi csak annyit tehetünk, hogy elfogadjuk őket úgy, ahogy vannak és megpróbáljuk elfeledni őket, mint ahogy az ember megfélemedezni próbál egy benőtt körömről vagy egy szemölcsről a nyakán, ami egyszerűen ott van, akár tetszik nekünk, akár nem és meg kell tanuljunk élni vele.«

De engem mindez nem nyugtatott meg. Kolarik Ignác, függetlenül attól, hogy mennyire visszataszító volt, bizonyos kétségeket ébresztett bennem a maga zagyva beszédével. Az az érzésem volt, mondtam nagyapámnak, hogy azok az emberek nem csupán elégedetlenek voltak a sorsukkal, de valaki mást hibáztattak érte. Mindegyikük gyűlölni látszik az emberi társadalmat, mondtam, kivéve azt, amelyik nyers káposztán él és apostolnak nevezi magát.

Nagyapám nevetett. »Azt ismerem jól,« mondta, »kitűnő asztalos, azt meg kell adni. Sokszor dolgozott már nekem és másra nem is bízám antik bútorok javítását. Annyi helyre beajánlottam, hogy sok pénzt kereshetne, ha akarna. De neki nem kell a pénz. Nincs semmi baja az embernek, ellenkezőleg, rendkívül jó, derék és becsületes. Mindössze különös. De a többiek? Azok az emberiség szemete.«

Éjfélig fent voltunk azon az éjszakán. Ültünk a kandalló előtt, kettesben és nagyapám beszélt az emberekről, akik ott éltek az Átoksoron.»

Mintha emlékei között keresgélt volna, az ember mellettem újra elhallgatott. Mögöttünk rendre magosra nőtt a sötétség, és hosszú karjával kinyúlt a vizekre. Szemben velünk már csak egy kis sápadt csík emlékeztetett a vízbe fulladt napra és a párák lassan zárulni kezdtek körülöttünk minden irányból. A festő előhúzta dohányzacskóját és elkezdett pipára tömni. A víz fodros tetején mindössze egy sápadt kis csillogás maradt s az is gyorsan fakult. Amikor fölnéztem, nagyon nagy magasságban egy sápadt kis csillagot pillantottam meg, remegve birkózni a félhomállyal. Mellettem a pálmárönkön az ember pipára gyújtott s lassú szóval beszélni kezdett megint.

„Különös, de ahogy az ember hányódik ide-oda a világban, rendre az az érzése támad, hogy az emberek mind bizonyos minta szerint készülnek, függetlenül attól, hogy hol születtek s milyen nyelvet beszélnek. Ugyanazokkal a tulajdonságokkal találkozik az ember mindenütt. Ami megkülönbözteti őket, az nem annyira a velük született hajlam, hogy egy bizonyos tettet egy bizonyos módon hajtsanak végre, mivel ez a tulajdonság együtt jár a mintával. A környezet, amelyben élnek, okozza csupán, hogy ugyanarra a behatásra s azonos körülmények alatt különbözőképpen reagálnak. Mondhatnám azt is, hogy a környező életforma és az ezzel járó általános gondolkodásmód határozza meg, hogy ugyanabból a lelki

és szellemi anyagból formált emberek közül melyik milyen módon cselekszik azonos adottságokkal szemben.

Emlékszem egy emberre, aki kisgyerek koromban ott szokott ténferegni a házunk körül. Luke volt a neve. Ugyanarra a mintára készült, mint az a mozdonyvezető Kerenden. Mindkettő haragban volt a fennálló társadalmi renddel. De míg a magyar mozdonyvezető, miután részegség miatt elvesztette az állását, azzal állt bosszút a társadalmi rendszeren, hogy egyik gyermeket a másik után hozta a világra a társadalom költségén, azalatt Luke úgy hordozta magában ezt a haragot, mint egy magányos farkas. Körülbelül hetenként egyszer megjelent a házunknál, rendesen azzal az ürüggyel, hogy a vadászpuskát akarja kölcsönkérni apámtól. Néhány nyulat löni, mondta, hogy legyen mit egyék. Apám soha sem kölcsönözte neki a puskáját, azonban minden alkalomkor behívta a konyhába és anyám enni adott neki. Még ma is látom magam előtt, ahogy ott ült, egy nagy, piszkos, bozontos ember, a kerek konyhaszéken és mogorván habzsolta az eléje tett ételt. Olykor hajlandó volt dolgozni valamit a ház körül, pénzért és ilyenkor elmatatott egy-két órát valamin, szó nélkül, mosoly nélkül, majd fogta a pénzt, amit apám nyújtott neki, anynyit se mondott, hogy köszönöm, csak kifordult a kapun s ment egyenesen a legközelebbi kocsmába, ahol részegre itta magát.

Hallottam, amikor apám mondta valakinek, hogy Luke jó polgári családból származott és valami iskolázottsága is volt, azonban elrészegedett és nem volt képes állandó munkát szerezni emiatt. Így aztán Luke levonta a következményeket, melyek a mi amerikai gondolkodásmódunkból eredtek és élt magányosan egy rozoga kunyhóban, krumplit ültetett magának a kunyhó mögött, olykor fogott néhány halat és itt-ott evett olykor egy jó ebédet is, amikor valaki megsajnálta. Csak olyankor dolgozott pénzért, amikor le akarta inni magát. De soha eszébe se jutott, hogy saját magán kívül valakit felelőssé tegyen a saját szegénységéért.

Átoksori hasonmása teljesen más gondolkodásmód légkörében élt. Ő meg volt győződve arról, hogy a társadalom kötelessége volt őrá és gyermekeiről gondoskodni. Ő ezt az ember veleszületett jogának tekintette a szervezett társadalmon belül. Nagyapámtól tudtam meg, hogy a törvény értelmében csak úgy kaphatott munkanélküli segélyt, ha bizonyítani tudta minden hat hónapban, hogy megpróbált munkát keresni, de nem talált. Ennélfogva Dobi, így hitták az embert, minden hat hónap után végigment a városon és megkérdezte az útjába esőket, hogy tudják-e alkalmazni. Viszont az egyetlen munka, amit elvállalt volna, a mozdonyvezetés volt. Szakszervezeti igazolványára rá volt írva, hogy foglalkozása: mozdonyvezető. Ennélfogva, az ő gondolkodásmódja szerint, joga volt ahhoz, hogy mint ilyen kapjon alkalmazást s alkalmazás hiányában az állam tartsa el.

Nagyapámhoz csak egyszer jött fel, soha többé. Sok évvel azelőtt történt ez, hogy én odakerültem. Nagyapám megsajnálta az embert és leküldte őt egy cédulával a majorba, Faragóhoz. A cédula szerint Faragónak az volt a parancsa,

hogy adjon Dobinak egy bádog festéket és egy ecsetet és tegye oda befesteni a gazdasági gépeket. S fizesse neki ugyanazt a bért, amit a mezei munkások kaptak. Félórával később nagy zaj és kiabálás támadt a majorudvaron, s amikor nagyapám leszaladt, hogy megnézzze, mi történik, ott találta Faragót egy vasvillával a kezében, bőszültén, akár egy bika, Dobi pedig káromkodva ásott egy gödröt az udvar közepén.

Az történt, hogy a mozdonyvezető nem akarta elvégezni a munkát, amit Faragó kijelölt neki, s azzal érvelt, hogy ő mozdonyvezető és nem gépfestő. Olyan pimaszul viselkedett, hogy Faragót elöntötte a mérég, felkapott egy vasvillát s azt egyenesen a Dobi hasának szegezve arra kényszerítette a káromkodó mozdonyvezetőt, hogy ásson egy gödröt, ott mindjárt az udvar közepén, minden hasznos cél nélkül, csak azért, hogy elmondhassa: legalább egyszer az életében végzett becsületes munkát. »Egy teljes napszámot fizetek neki«, bömbölte Faragó a vasvilla mögül, »de esküszöm az összes szentekre és ördögökre, hogy ezért a pénzért megásna nekem ezt gödröt és be is takarja szépen, mert ha nem, úgy segítsen Isten, kibelezem itt helyben ezzel a villával!«

Faragó, akárcsak a többi látástól vakulásig a mezőkön dolgozó gazdaember, semmit sem utált annyira, mint azokat a bizonyos, gyökértelen, se nem paraszt, se nem polgári osztályhoz tartozó lézengőket, akik az iparosodás emberi melléktermékeként szabadultak erre a világra s úgy viselkedtek, mintha külön törvény kötelezte volna őket arra, hogy minél kevesebb hasznos munkát végezzenek, de ennek ellenében minél több pénzt kapjanak. Faragó szótárában a munka izzadságot és becsületes igyekezetet jelentett s az volt a véleménye, hogy aki nem hajlandó erre, az hadd haljon éhen, ha akar, de nincs joga kullancsként a mások nyakán lógni.

Ez volt Faragó álláspontja a mozdonyvezetőt illetően is, aki nem volt hajlandó egy-két bögre festéket rácsapni néhány vetőgépre, hogy ezáltal pénzt kereshessen a családjának. Nagyapám békéltető érvelése nem használt semmit. Dobinak nem volt más választása, meg kellett ássa a gödröt és betöltse újra s egész idő alatt a vasvilla csúnya fogai ott meredeztek arasznyira a hasától. Mikor végzett a munkával, Faragó odalökte elébe a pénzt, a földre. »Úgy na, most szedd föl azt a pénzt, te emberiség tetve, és hordd el magad innen. Most legalább elmondhatod, hogy egyszer ebben a бүдös életedben megdolgoztál érte!«

Dobi fölmarkolta a pénzt, belenyomta a nadrágzsebébe, köpött egyet és szó nélkül elindult kifelé a majorudvarról. Csupán a kapun kívül állt meg, mikor már elérte az országutat. Visszafordult és haragosan rázta meg az öklét Faragó és nagyapám felé. »Csak várjatok, бүдös kapitalista disznók!« kiabálta dühtől remegő hangon, »csak várjatok! Eljön az idő, mikor megfordul a világ! Csak azt kívánom, hogy én lehessen majd az, aki nyakatokra teszi a kötelet!«

Faragó újra fölkapta a vasvillát, hogy kirohanjon s jól elagyabugyálja a nagyszájút, de nagyapám visszatartotta. Attól a naptól kezdve Dobi messzire elkerülte a birtokot.

»Mindenki tudja, hogy Dobi bolszevista«, mondta nagyapám azon az éjszakán, a kandalló mellett, »mint majdnem minden hozzá hasonló dologkerülő. De Istennek hála, nagyon kevés van belőlük. A nagy többség dolgos, szorgalmas és becsületes. Minden csűrben akad néhány patkány, de csak akkor okoznak bajt, ha igen elszaporodnak.«

Ezerkilencszázharminchat decemberében mondta volt ezeket. Az ország nyugati határain túl már növekvőben volt a hitleri Németország vasfegyelembé szervezett kispolgárainak sötét árnyéka. Hatását érezni lehetett már mindenütt a középosztálybeli ifjúság soraiban. De még nagyapám, aki tapasztalt államférfi volt, sem érezte meg az új tanban rejtőző veszedelmet.

»A tömegnek bálványokra van szüksége, mondta azon az éjszakán, szivarját szíva a nagy bőr karosszékben, »ha az ember nem ad nekik bálványt, megteremtik a magukét. Hitlert maga a német nép teremtette meg magának, mert más bálványt nem tudott találni. Az olaszok Mussolinit választották, hasonló okok miatt. Itt Magyarországon mi megelőztük a szenvedélyek kirobbanását azzal, hogy nem vártuk meg, amíg a nép maga gyárt bálványt magának, de kiválasztottunk erre a célra egy tiszteletreméltó, becsületes, jó szándékú magyar urat, Horthy kormányzó személyében. Sikerült az ország hajóját megőrizni a sima vizeken s a lehetetlen gazdasági feltételek ellenére is, melyeket a trianoni békefeltételek okoztak, az ország jóléte gyarapszik napról-napra. Általában azt mondhatjuk, hogy népünk boldog és megelégedett. Kivéve néhány semmirevalót és félbolondot, akiből egy kis gyűjtemény ott található az Átoksoron.«

Azon az éjszakán mesélte el nagyapám a Picula történetét is és mialatt beszélt róla, szemei vidáman csillogtak a szivarfüstben. Picula volt a neve annak a vak koldusnak, aki üvegfüvő volt valamikor s akiről Kolarik Ignác is tett említést. Ennek e Piculának nagyon szép évjáradékot fizet az üveggyár azóta is, mesélte nagyapám, ami bőven elég lenne ahhoz, hogy megéljen belőle. Erről azonban nagyon kevesen tudtak arrafelé, mivel az üveggyár az ország másik végében volt és Picula már mint vak koldus érkezett Kerendre s ütötte fel tanyáját az Átoksoron. Az emberek látták álldogálni a templom előtt, kalappal a kezében, egy szerencsétlen rongyos vak embert és valahányszor elmentek mellette, dobtak néhány fillért a kalapjába. Attól kezdve Picula a város koldusa lett és különösen hetivásár napján, amikor a környékbeli parasztok bejöttek, csak úgy hullt kalapjába a sok fillér.

Havonta egyszer Picula eltűnt. Ilyenkor fölült a vonatra egy zacskóra való pénzzel s visszautazott a maga szülővárosába, ahol bankba tette a pénzt, s amikor elég gyűlt össze, földet vásárolt rajta. Már több mint negyven holdat összevásárolt ilyen módon a kerendi fillérekből, de a parasztok erről persze nem tudtak semmit.

Ha tudták volna, valószínűleg jól elbotolták volna a ravasz vak embert. De ők csak annyit tudtak, hogy olykor Picula eltűnt a piacról, nem lehetett látni sehol. De két-három nap múlva ott volt megint s hullottak a fillérek a kalapjába. »Egy nap valószínűleg végleg eltűnik majd a csirkefogó«, mondta nagyapám s szemei körül vidáman táncoltak a ráncok, »talán még meg is házasodik s jómódú nagygazdaként él a feleségével odahaza. Az emberek itt azonban nem tudják ezt, s amit nem tudnak, az nem árthat nekik. A jótett érzése fölemeli őket s néhány fillér árán új öntudatot vásárolnak Piculától. Ezért aztán a Picula jelenlétét úgy kell tekintsük, mint egy természeti szükségnek a fedezetét. Az embereknek szükségük van reá és az ő vakságára, hogy ezáltal örvendezni tudjanak a saját épségükben s ugyanakkor játékosnyaság gyakorlása útján lelki békességet vásároljanak maguknak.«

Egész idő alatt vidáman beszélt. Füstkarikákat fújt szivarja füstjéből és derűs, nyugodt hangon mondott el mindent, még a mozdonyvezető történetét is Faragóval. De amikor megemlítettem Kolarik Ignácot, a költőt, elfutotta a harag, s szemei villogni kezdtek.

»Semmirevaló féreg, rosszabb a tetűnél is«, mondta s a hangja egyszerre éles lett, »olyan mint egyike azoknak a lóképeknek, amit az ember állatorvosi iskolák falán lát s amin minden elképzelhető hiba és betegség ott van együtt. Ez a Kolarik magában képviseli az emberiség valamennyi szellemi és lelki torzultságát és negatív tulajdonságait. Mint gyermek, késsel esett neki az anyjának. Mint diák, diáktársai ellen kémkedett. Mint tanító, mindent megpróbált, hogy lerombolja a gyermekek hitét és idealizmusát. Azt tanította az iskolában, hogy nincs Isten, hogy hazafiasság és hősiesség nem léteznek, hogy az ember semmivel sem több mint egy állat, melyet önzési ösztönei hajtanak előre a civilizáció útján. Mint ember, hiányzik belőle minden tisztességérzet, mint költő, annyi tehetsége sincs, mint a cipőm talpának. Egyetlen tehetsége a rombolás. Egyebet sem tud, mint megtölteni az éretlen elmét egy rakás üres szóval, mely nagyinak hangzik, de nem jelent semmit. Ördögi tehetsége van ahhoz, hogy elcsavarja, félremagyarázza az emberi társadalom jó szándékú és becsületes próbálkozásait, míg olyannak tűnik, mint valami embertelen, bűnös összeszküvés, azok számára, akik eltorzult szellemiségének hatása alá kerülnek. Hogy a mi társadalmi rendszerünk nem olyan, amilyennek ő igyekszik bemutatni«, mennydörgött nagyapám, »annak legjobb bizonyítéka maga a tény, hogy ez az ember-féreg még mindig szabadlábban van, sőt az adófizető polgár zsebéből él. Minden más társadalmi rendszer alatt az ő fajtáját már régen kiirtották volna mint ahogy kiirtják a veszedelmes rovarokat, vagy legalábbis a bolondok házába zárták volna.«

Mikor azon az éjszakán végre ágyba kerültem, nehezen tudtam elaludni. S mikor végre elaludtam, arról álmodtam, hogy Kolarik Ignác és egy nagy fekete ember, akinek Dobi volt a neve, nagyapámat akarták fölakasztani a verandán, a búzakoszorú helyére. Verejtékesen ébredtem föl és majdnem hajnalig nem jött többé álom a szememre. Kolarik Ignácra gondoltam és a többiekre ott az

Átoksoron és valami furcsa, szívszorogató érzés töltött el, mely majdnem félelemhez hasonlított. Érdekes, ahogy az ember megéri olykor tudat alatt azt, amit a jövődő rejteget.”

Az ember hangja elmélyült a visszaemlékezések súlya alatt, aztán odaveszett valahová az éj leszálló árnyai közé. Egyszerre olyan mélységes lett körülöttünk a csend, hogy messzi kint a vízen meghallottam egy hal csobbanását. Mögöttünk a mocsarakban megszólalt egy bagoly s hangját a sötétség kivitte messzire a tenger fölé.

„Szobám ablakából látni lehetett a várost” szólalt meg a nagy, csontos ember újra mellettem és a hangja teljesen más volt mint azelőtt. Szárazon hangzott és mintha nagy messziségből jött volna. „Piros és szürke cserépfödelek hosszú sorát a fák közt. Csinos, tiszta kis város volt. Két templommal, egy középiskolával, két vendéglővel, néhány tucatnyi bolttal, egy fűrészteleppel, egy bútorgyárral és egy nagy vásárteleppel az állomás mögött. A kisváros élete hasonlított valamiképpen egy nagy család életéhez. Mindenki ismert mindenkit és mindenki ismerte mindenkinek az apját, nagypapját, mivel valamennyien ott születtek és nőttek föl egymással és egymás között. Együtt játszottak az utcákon, együtt mentek iskolába, együtt katonáskodtak, együtt alapítottak családot és végül újra csak egymás mellé kerültek valamennyien fönt a temetőben.

Egyik a patikát örökölte az apjától, másik a vegyeskereskedést, harmadik az ügyvédi irodát vagy a kőműveséget. Maguk közül választották a tisztviselőket és olykor hangos vitákkal küzdöttek egymás ellen városi gyűléseken vagy egyebütt. De a politikát gondosan a gyűléstermek számára tartották fönt és nem vitték haza magukkal az otthonokba, sem a boltokba vagy műhelyekbe.

Az újonnan jötteket, akiket valamilyen foglalkozás hozott oda, jó szívvel, de bizonyos várakozó fenntartással fogadták. Mielőtt teljesen befogadták volna őket, a jövevények be kellett bizonyítsák, hogy érdemesek erre a tisztségre. Volt akit hamar befogadott a város, mint például Samut, a nyomdászt, akit a kis helyi lap nyomtatására szerződtetett a polgármester. Alacsony kis zsidóember volt Samu, öt gyermekkel, mindig vidám, mindig barátságos és mindig szegény. Őt és családját egy-kettőre szívébe fogadta a város. Másoknak nehezebben ment. Volt, akinek soha sem sikerült. Ezek közé tartozott Klein úr, a fűrésztelep igazgatója. Pedig ő jobban szórta a pénzt, mint bárki más a városban.

Klein néhány évvel előttem érkezett Kerendre. A vállalat, melynek dolgozott, az ország egyik legnagyobb faipari vállalata volt, övék volt a kerendi fűrésztelep is. Szép, új házat építtetett a vállalat az új igazgatónak fent a fűrész fölötti dombon s Klein úr úgy költözött be oda, akár egy kiskirály. Nagy vörös ember volt, széles gesztusokkal és nagy hangon beszélt mindenkivel. Nem ő volt az első zsidó a városban, mert ott volt már Samu a nyomdász, Móric, az órás, Mendel, a vigéc és Tóni, a gabonakereskedő. A város egymásután befogadta őket, annak ellenére, hogy ezek az új polgárok nem jártak egyik templomba sem, hanem szombatot

ünnepelték vasárnap helyett és családjaik távol tartották magukat a városi családoktól. De Klein úr másféle volt, vele nem tudott a város megbarátkozni.

Két fia és egy leánya járt az iskolába. De míg a többi gyerekek gyalog mentek az iskolába, addig a Klein-gyerekeket kocsi vitte oda, egy nagy sárga lóval s cigány kocsissal a bakon. A Klein-gyerekeknek mindég volt pénz a zsebükben s mindég eldicsekedtek vele a többieknek. Általában mindennel dicsekedtek. Hogy milyen szép a házuk, hány szobája van és mennyi pénzt keresett az apjuk. Klein úr maga ugyanezt cselekedte, nagyban. Nyomorult porfészeknek nevezte a várost s mindenkinek elmondta, hogy miféle élethez volt ő szokva a nagyvárosban. Talán ez okozta, hogy a város nem fogadta be őket. Ki tudja. Nehéz az ilyesmit meghatározni. Soha senki nem beszélt erről. Udvariasan bántak Klein úrral és a családjával, mindössze azt a bizonyos utolsó lépést nem tették meg soha, mely az udvariassági viszonyt barátsággá változtatja át. Soha senki nem szólította a keresztnevéen. Mindenki számára Klein úr maradt.

Én gyalog mentem le az iskolába minden reggel. Jó másfélkilométeres séta volt le a dombon. Próbáljon elképzelni engem az első évben. Tizenhatéves fiú, egy másik földrészről. Aki nem ismeri a nyelvet eléggé, nem ismeri a szokásokat, aki számára minden idegen. Négy hónapomba és rengeteg tanulásba került, amíg eljutottam odáig, hogy legalább megértettem az emberek beszédét. Az iskolában mindenki nagyon kedves volt hozzám. Soha nem nevettek, amikor rosszul ejtettem ki egy szót, soha sem gúnyolódtak, ha valamit nem tudtam, amit mindenki más tudott. Ellenben mindenki igyekezett segítségemre lenni, amennyire tőle telt.

Néhány hónap alatt megtanultam magyarul annyira, hogy a beszéddel nem volt már több bajom. Hanem írni már sokkal nehezebb volt. Nagy Feri dolga volt, hogy segítsen ezen a téren. Az ő feladata volt az is, hogy megtanítson mindarra, amit mi itt Amerikában nem tanultunk, de a magyar középiskolában megkívántak. Nem csupán magyar történelem, földrajz és irodalom, de ott volt a latin, az algebra, a geológia és sok egyéb, amiben mélyen kortársaim alatt voltam tudásban. Be kell vallanom, hogy Nagy Feri nélkül nem mentem volna sokra. Jó tanító volt.

Egyszerű, tárgyilagos és rendszeres. Kivéve a magyar történelmet. Ezen a tantárgyon keresztül éreztem meg először, hogy valami nem volt rendben vele. Külön és torz módon látta a dolgokat. Azonban időbe került, amíg rájöttem, hogy valóban mi volt benne a hiba. Nagy Feri szocialista volt.

Különös dolog a szocializmus. Én betegségnek nevezem, mivel minden tünet megtalálható benne, amit az orvosi tudomány ennek a szónak a definíciójára használ. Egészen mindegy, hogy valaki jó vagy rossz, gazdag vagy szegény, okos vagy buta, mint ahogy az se számít, hogy kellemes vagy kellemetlen személyiség, hogy gyöngéd-e avagy erőszakos. A betegség egyformán kikezdheti mindegyiket. Vannak bizonyos betegségek, melyekkel szemben az öreg ellenállóbb, mint a fiatal. Más betegségeknél megfordítva van. A szocializmus egy szellemi nyavalya, mely főként a fiatalokra nézve ragályos.

Egyszer egy orvos barátom elvitt egy elmegyógyintézetbe. Ott találkoztam egy ápolttal, aki abban a hitben élt, hogy ő a tökfilkó s folytonosan attól félt, hogy valahonnan előugrik a tökkirály és felülüti. Valósággal ott viselte az arcán ezt a halálos félelmet és mindenkinek elmondta, hogy minden bokor mögött, minden bútor mögött, minden ajtó mögött ott van egy tökkirály, ugrásra készen s csak alkalomra vár, hogy felülüthesse őt. Félt ezektől a láthatatlan tökkirályoktól és gyűlölte őket. Olykor hosszú és lázas beszédeket tartott egy láthatatlan hallgatóságához s arra buzdította őket, hogy tegyenek valamit a tökkirályok uralma ellen.

Orvosbarátom azt mondta, hogy ennek az embernek a betegsége egy veleszületett szellemi gyöngeségből, egy mélyen gyökerező lelki biztonság-hiányból származott, mely alkalmatlanná tette őt arra, hogy szembenézzen a reális élet versenyével. Saját gyöngesége kényszerítette őt arra, hogy egyre jobban elrejtse önmagát egy képzeletbeli félelem-komplexum mögé, mely végül is valósággá vált a számára.

Szocialisták beszédét hallgatva gyakran eszembe jutott ez az ember. Valahányszor hallottam őket agítálni zagyva szóözönnel a fennálló társadalmi rendszer ellen, mindig ez a szerencsétlen alak jutott az eszembe, ahogy ott állt az üres szoba közepén és hadarta a maga lázas beszédét a tökkirályokról. Míg végül is rájöttem, hogy ez a két tünet tulajdonképpen ugyanaz. Mivel a szocializmus valójában nem egyéb, mint a gyöngék és biztonságérzet nélküliek menedéke, azoké, akik halálosan félnek az emberi élet szabad gazdasági versenyétől és azzal próbálnak megmentődni előle, hogy kitalálnak egy új rendszert, amelyben a gyenge és a tehetségtelen nem kell versenyre keljen az erőssel és a tehetséggel. Elképzelésükben az erősek és tehetségesek mind tökkirályok, akikről meg kell mentődni valahogyan.

Nagyon kevesen értik meg, hogy a szocializmusnak, mint minden más betegségnek, különböző formái és változatai vannak. S hogy ki melyik iránt hajlamos, az teljesen azon múlik, hogy a beteg milyen mértékben reagál rá. Teljesen a beteg szellemi és erkölcsi tartalékain múlik, hogy mennyi félelmet és mennyi gyűlöletet tud magába szívni és kifejteti és pontosan milyen méretű biztonságérzet-hiányban szenved, amit szocialista tanok mögé kell elrejtjen. És végül, milyen erős vágyakozás van benne egy elképzelt világ után, melyben a tökkirályokat törvény kényszeríti arra, hogy a tökfilkókat magukkal egyenlőnek ismerjék el. Sokan csak odáig mennek, hogy megpróbálják félelemérzetüket egy olyan jólét-állam elképzelésével kielégíteni, melyben egy jóindulatú apa, amit kormánynak neveznek, egyformán gondoskodik valamennyi gyermeke szükségletéről és magára vállalja mindazt a felelőséget, amelynek viselésére túlságosan gyöngének érzik magukat. Ezek a szellemi és lelki rokkantak szociáldemokratáknak nevezik magukat többnyire, itt Amerikában pedig egyszerűen liberálisnak. Az ő álmuk egy olyan ország, amelyben mindenki boldog,

mindenki egyformán sikeres és mindenki egyformán részesül az élet javaiból. Ez az álom egy jó és megértő »apa-képzet« köré csoportosul, mely nem áll egy rideg és kegyetlen keresztény Istenség alapján, hanem megértéssel van a rest szolga iránt is, ki aggodalmában elásta a maga talentumát, és ugyanakkora részt ad neki is a jövedelemből, mint amennyit azok kapnak, akik hasznosan kamatoztatták a maguk ezüst pénzeit.

A betegségnek egy másik formája az, amit nemzeti szocializmusnak neveznek. Ezekben a betegekben több félelem van s ezért több gyűlölet termelnek ki magukból. Ezek nem csak a tökkirályoktól félnek, hanem a kártyavilág valamennyi figurájától, mely nem az ő színüket viseli és nem az ő nyelvükön beszél. Szerintük csupán az azonos vércsaládból származóknak van jussuk ahhoz, hogy az állam-apa gondoskodásában részesüljenek. Mindenki más szigorú alárendeltségben kell tartani, szükség esetén kiirtani, hogy jelenlétével ne zavarja a nemzet-család boldog együttetését.

S végül ott van a betegség legveszedelmesebb formája, melyben a gyűlölet tünetei annyira elhatalmasodtak, hogy már nem az egyenlőség és átlagosítás megteremtéséről van szó, hanem az erősek, tehetségesek és kiválók teljes kiirtásáról és megsemmisítéséről. Hogy ezáltal a gyöngé és a tehetségtelen, vagy ahogy a kórházbeli beteg mondta volna: a tökfilkó elfoglalhassa a tökkirály helyét és uralkodhasson a világ fölött a terror acélpalcájával. A betegségnek ezt a végső, akut formáját kommunizmusnak nevezik. Nem csupán gonosz, de lehetetlen is. A boszorkánykörnek az a pontja, ahol egyik véglet találkozik a másikkal. Abszolút despotizmusnak is lehetne nevezni, melyben egy maroknyi kiváltságos uralkodik a többiek felett, mint életnek és halálnak ura. Vagyis visszafordítja a történelmi fejlődés lapjait ezer évvel. A különbség csak az, mégpedig lényeges különbség, hogy amíg ezer évvel ezelőtt az erő és tehetség természetes kiválasztódási folyamata által alakult ki a rendszer, azalatt a kommunizmus a gyöngé és beteg lelkelet, a hallucináció és az örvongó gyűlölet kiválasztódásán alapul. Vagyis a bolondokházának ápolójai uralkodnak az egészségeseken.

Nagy Feri, mint már említettem volt, az Átoksört bizonyítékul használta ahhoz a megállapításhoz, hogy a társadalmi rendszerrel baj van. Azt is említettem, azt hiszem, hogy Feri a református papunk fia volt. Apja, Nagy tiszteletes, egyike volt a legjobb, legbecsületesebb és legtisztességesebb papoknak, akiket valaha ismertem. Talán kissé régimódi, szónokias a beszédeiben, de jó egyházi ember és jól gondját viselte a híveinek. Segített, ahol segítségre volt szükség és dorgált, ahol dorgálás kellett. Egyenes, bátor ember volt, aki meg tudta különböztetni a jót a rossztól és jobban utálta a szocialista a dialektika féligazságait, mint magát az ördögöt. Hogyan volt lehetséges, hogy apa és fia ilyen messzire szakadt egymástól lélekben, soha sem fogom megérteni. Nagy Feri a szellemi betegek második csoportjához tartozott. Nemzeti szocialista volt és Hitlert vallotta istenének.

Hogy miféle szellemi vagy lelki hiány okozta ezt, csak az Isten tudja. Mert alapjában véve nem volt rossz ember ez a Nagy Feri. Könnyen válhatott volna hasznos, építő szellemű polgárává az országnak, mely emberré nevelte. De valami teljesen megváltoztatta az egész énjét pozitívból negatívvá. Ez a valami a szocializmus volt. Majdnem ijesztő, ha az ember elgondolja, hogy ennek a bacilusnak mindössze egy érintése elégséges ahhoz, hogy egy ember teljes gondolkodásmódját megváltoztassa s földöntse benne az erkölcsi értékmérés egyensúlyát.

De mindaddig én sem tudtam, hogy valami baj van vele, amíg el nem kezdett egy olyan magyar történelmet tanítani, ami nem volt a könyvekben. Néhány nappal az átoksori látogatásunk után történt.

Kétnapos vadászat volt nálunk s szállóvendégül ott maradtak, mint rendesen a szomszédaink, Palásthyék, Pethőék és Perlenbach Arthur. Vacsora után néhányan nekiültek kártyázni. Andris bá', az öreg Palásthy és Perlenbach Arthur. Perlenbach félig részeg volt, mint rendesen és nagy hangon hajmeresztő vadászkalandokat mesélt kártyázás közben. A többiek derűsen hallgatták és olykor még buzdították is egy-egy közbeszólással.

Nekem tanulni kellett s Feri meg én éppen csak elhaladtunk a nappali szoba nyitott ajtaja előtt. Feri megállt egy pillanatra és figyelte a három kártyázót. Mikor a szobámba értünk, vörös volt az arca. »Szégyen és gyalázat« morogta, »szégyen és gyalázat.« S mikor megkérdeztem, hogy mi szégyen és gyalázat, kirobbant belőle.

»Tudod-e, hogy ennek a Perlenbachnak a nagyapja a császár oldalán harcolt a magyar szabadságharc ellen? Közönséges Habsburgbérenc volt! És most mintha semmi se történt volna, az unokája ott ül egy asztalnál azoknak a magyar hazafiaknak a leszármazottjaival, akiknek ő tette a kötelet a nyakába! Szégyen és gyalázat, ahogy a mi uraink megfélemedkeznek a múlttól, s annak tanulságairól. Egy Perlenbach mindig Perlenbach marad, ugyanúgy, mint ahogy a macska unokájából sem lesz kutya!«

Próbáltam vitatkozni vele s megmagyarázni neki, hogy szomszédunkat nem lehet felelőségre vonni azért, amit a nagyapja követett el. Hogy Arthur jó magyarnak nevelkedett, részt vett a háborúban is és arany vitézségi érmet kapott. De Nagy Feri csak mérgesen horkantott ezekre.

»Ez a baj« mondta, »mi befogadjuk az ellenségeinket és hatalmat adunk nekik. Évszázadok óta idegenek zsarolják ennek az országnak a népét. Az arisztokrácia kilencven százaléka és a középosztály fele idegen zsoldosok leszármazottja, kiket azért küldött ide a pápa és később a Habsburg, hogy irtsák a magyarokat. Tudod-e, hogy magyar származású ember nem is kerülhet ma vezető pozícióba ebben az országban? Tudod-e, hogy a magyar hadsereg is olyan tisztek parancsnoksága alatt áll, akiknek idegen még a nevük is? Tudod-e, hogy minden iparunk a németek kezén van? Hogy kereskedelmünket teljesen kisajátították

maguknak a zsidók? Hogy valahányszor magyar ember be szeretne hatolni az üzleti életbe, csődbe kényszerítik a zsidó bankok? Ideje, hogy a magyar nép meglássa mindezt és fölbredjen végre és tegyen valamit, mielőtt az ország felét Németországhoz csatolják s a másik feléből valami új Izraelt gyártanak, ahol magyarok számára csak a nehéz testi munka marad.«

Próbáltam vitatkozni Ferivel, de nem lehetett. Hivatkoztam a történelemtanulmányra, melyből az tanultam, hogy idegen származású magyar királyok naggyá és dicsőségessé tették Magyarországot, de Feri csak legyintett s azt felelte, hogy azokat a történelemtanulmányokat is mind idegenek írták, azzal az egyetlen céllal, hogy bolondítsák a magyart. Végül is Pöltenberg báró nevét dobtam be a vitába, aki osztrák létére Kossuth mellett harcolt, s akit 1849-ben kivégeztek Aradon. De Ferinek erre is volt válasza. »Persze, Pöltenberg« nevetett gúnyosan, »a régi csöfögés. Becsümpészni egy kémeket a gyanútlan, jóhiszemű magyarok soraiba. Ezt a Pötenberget a bécsi kamarilla küldte ki, hogy befúrja magát Kossuth bizalmába. Jó munkát végzett, meg kell adjuk neki az igazat. Mert elvesztettük a szabadságharcot, az nem vitás, ugye? Ami pedig az ő kivégzését illeti, az mind gyerekmesé. Egy jóra való magyart végeztek ki helyette s őt titokban éjszaka kicsümpésztek a börtönből és átküldték Amerikába egy rakás pénzzel, ahol nevet cserélt és eltűnt. Így aztán magyar mártírt csinálhattak belőle később, hogy ezzel is bolondítsák a népet. Hidd el, Tamás, úgy meg vannak szervezve a magyarság ellenségei ebben az országban, hogy csak egy gyökeres változás teremthet itt rendet.«

Annyira nyugtalanított a Feri beszéde, hogy másnap meg kellett említsem nagyapámnak. Az öregúr csak kacagott rajta. »Apám Pöltenberg alatt harcolt«, mondta, »s a börtönben is együtt volt velem a kivégzés napjáig. Mint osztrák tisztet, aki a magyar fölkelés mellé állt át, katonaszökevényként kezelték. Holttestét később kiadták a nagyanyámnak, amikor apám és nagyapám még mindig a híres Kufsteinban sínylődtek. Nagyanyám gondoskodott arról, hogy tisztességes temetése legyen. Bolondság azzal gyanúsítani, hogy kém volt. Ami azonban azt illeti, hogy iparunk és kereskedelmünk német és zsidó kézen van, ez igaz. De miért? Egyszerűen, mivel évszázadokig a magyar úri osztály rangján alulnak érezte, hogy iparral vagy kereskedelemmel szennyezze be a kezét. A középosztály még ma is szegénynek tartja, ha valaki boltot nyit, vagy műhelyben dolgozik. Ennélfogva mindenki szívesen látta ezeket az idegeneket, akik megkönnyítették a mindennapi életet azzal, hogy fölépítették a magyar ipart és kereskedelmet. Nem csoda tehát, ha ilyenformán vezető szerepre tettek szert ezeken a területeken. A háború óta egyre több magyar is kényszerül ezekre a pályákra és legtöbbször nagyon szépen megállja a helyét. Kivéve azokat persze, akik lusták vagy buták ahhoz, hogy megállhassák helyüket a gazdasági versenyben. Sokan közülük egyik napról a másikra szeretnék meggazdagodni ahelyett, hogy csak egy kicsit többet dolgoznának, mint a német vagy a zsidó s így próbálnák kiszorítani őket, a

könnyebbik utat választják. Azt hirdetik, hogy származásuknál fogva joguk van erőszakkal elérni azt, amit munkájukkal nem képesek. Ne vedd komolyan az ilyen beszédet, Tamás«, mondta nagyapám, »járvány ez ma a világon, akár a bárányhimlő. De elmúlik egy idő múlva, mivel több az egészséges, mint a beteg s így a betegnek nem marad más választása, mint hogy meggyógyul vagy meghal.«

Évekkel később sokszor gondoltam vissza nagyapámnak ezekre a szavaira és ma sem tudom megérteni, hogy egy bölcs ember, amilyen ő volt, miképpen tévedhetett ennyire. Talán mivel túlságosan úriember volt ahhoz, semhogy beláthatta volna, hogy az erkölcs mindössze egy vékony máz az emberi állaton, amit magányos elmélkedések órái raktak reá s ami könnyen ledörzsölődik róla, amikor falkába verődik s kitör alóla a vadállat rejtett ösztöne.

Akkor természetesen mindezt nem tudtam még. Csupán annyit éreztem, hogy valami nem volt rendben. Nagy Ferivel, az átoksoriakkal és másokkal. De amikor két évvel később, nagypénteken, a tornatanárunk felvezetett bennünket arra a dombra, amelyen a Kleinék háza állott, akkor már nem maradt kétségem afelől, hogy valami elromlott a világban.

Régi szokás volt a kerendi középiskolában a nagypénteki körmenet. Az iskola legjobb atlétájának jutott mindig a megtiszteltetés, hogy vállán vigye a nyersfából ácsolt fakeresztet a menet élén. Mögötte sorakoztak föl az iskola diákjai. Rendszerint a menet végighaladt a város főutcáján, majd feltért a temetőbe, ahol a tanárok egyike rövid beszédben ismertette a nap fontosságát, majd elmondott egy imádságot az emberiség békéjéért. Mivel a diákok különböző felekezethez tartoztak, pap nem vett részt az ünnepben.

Abban az évben, 1939 tavaszán történt ez, a tornatanárra esett a sor, hogy a menetet vezesse. A processzió úgy kezdődött, mint mindig. Felsorakoztunk az iskola mögötti sporttéren, kivonultunk a főutára s lefelé a városon. Az idősebb tanárok lemaradtak egy idő múlva, mint rendesen s hazamentek. Mire a város piacát elértük, már egy se volt velünk, csupán a tornatanár. Egy magas, erélyes hangú fiatalember, aki ott haladt az élén a fakeresztet hordozó fiú mellett.

Körbementünk a piacon, mint mindig, de amikor elértük a fűrésztelep felé vezető utcát, az élén menő diák váratlanul fordult egyet és megindult egyenesen a dombok felé. Én először azt hittem, hogy valami új úton megyünk majd a temetőbe. De hamarosan észrevettem a többiek meglepett pillantásait és hamarosan suttogás indult el a sorok között.

Mikor keresztülmentünk a vasúti síneken néhány száz lépésnyire a fűrészteleptől és elindultunk fölfelé azon a kopár dombon, amit lőlegelegnek használt a város, még mindig nem tudtam, hogy miről van szó. Feltűnt, hogy a fűrésztelepen folyt a munka. Vasúti kocsikról hatalmas rönköket gurítottak le a munkások, míg mások deszkává fűrészelték a rönköket. A fűrész sikoltott, valahányszor nekieresztettek egy új rönköt.

Úgy a domboldal közepe táján, a Klein-háznál valamivel magasabban és jó kétszáz lépésre tőle, a menet eleje megállt. Körbe fejlődünk föl, mint rendesen, a keresztet cipelő diák körül és vártuk, hogy mi lesz. Onnan fentről az egész várost látni lehetett, Átoksortól és vásártértől egészen fel nagyapám házáig és az alattunk levő fűrészteleptől egészen a tulsó oldalon levő patakig, ahol az erdő kezdődött. A Klein-ház mögött valaki meghajolva dolgozott a veteményes kertben. Asszony volt, a környékbeli parasztok viseletében.

Aztán a tornatanár beszélni kezdett. Erős, érces hangon, mely túlkiaabálni igyekezett a fűrésztelep sikitó zaját, »Fiatall honfitársaim! Amint látjátok, szokásunktól eltérően egy másik domboldalra hoztalak fel benneteket, mely számotokra talán nem tűnik temetőnek. Pedig az. A magyar kálváriát akarom ma bemutatni nektek. Talán némelyeteknek feltűnt már az is, hogy néhányan az osztálytársaitok közül hiányoznak ma. Miért? Mivel úgy érzik, hogy ma nem tartoznak közétek. Mivel nem volt számalom a szívükben ezerkilencszáz évvel ezelőtt, amikor az Úr Jézus Krisztus cipelte ostromaiknak súlya alatt a maga keresztjét a Kálvária dombján fölfelé és mivel hasonlóképpen nincs a szívükben számalom irántatok, fiatal magyar véreim, kik a magyar nemzet keresztjét hordoztatok ma, egy új Kálvárián.«

»Fiatall honfitársaim, vessetek egy pillantást oda le a fűrésztelepre. Tanúbizonyosságát láthatjátok annak, hogy ezek kezében van az üzem, akik ezerkilencszáz évvel ezelőtt meggyilkolták az Isten fiát. Mert míg városunkban minden bolt és minden más üzem zárva van, hogy nagypéntek napját ünnepelehesük, az alatt ezekben itt még annyi tisztesség sincs, hogy legalább a mások érzéseit tiszteletben tartásák, ha már az ő számukra ez a nap semmit sem jelent. Mert lám csak, mit cselekedtek ők? Gyilkolják és keresztre feszítik azokat a szerencsétlen magyar munkás testvéreinket, akiket arra kényszerítenek, hogy még legszentebb ünnepnapjukon is véres verejtékkel dolgozzanak, akár a rabszolgák! Ők pedig élnek a magyar nép vérén és verejtékén mindenütt ebben az országban és napról-napra gazdagabbak lesznek és napról-napra arcátlanabbak. Nézzétek meg jól, fiatal magyarok, nézzétek meg jól az új magyar kálváriát odalent, mert ezt az utat kell járjátok majd ti is, amikor felnőtök.«

Valami negyedórán át beszélt. Hangja olykor elveszett a fűrész fülsiketítő zajában és szavait nem lehetett megérteni. De beszédének értelme és célja nem vészett el. Láthattam azt a körülöttem állók arcán. Fiúk és leányok némán és döbentelen álltak, fejüket a fűrésztelep és a Klein-ház felé fordították és tekintetük egyre sötétebbé vált.

Aztán hirtelen valaki felkiáltott hátul: »Kötelet a zsidókra!« S akkor már nem volt kétségem afőlött, hogy valahol, valami veszedelmesen eltért az egyenes útról.»

Meltem az ember hangja halk volt és mély, mintha valahonnan egy emlékekkel teli mély barlangból jött volna, szürke, nehéz sziklák alól. S ahogy szavai tovafozlottak az éjszaka sűrűsödő árnyai közé, hallani lehetett a törpe

pálmák halk susogását mögöttünk s a víz lágy nesztét a homokon. Az éjszaka ott volt körülöttünk s csöndjének fátyla alatt ezer kis különös zajt dugdosott. Éreztem, ahogy kinyúlt felénk ezer karjával, mint egy óriás polip. A part felét fölfalta már s feneketlen gyomrában eltűnt a híd is meg a rajta horgászó néger. A dagály beérkezett már, szinte lábunk alatt nyaldosta a homokot. A hullámok elültek. Valahol csobbant egy hal, de az éjszaka függönyei már eltakarták szemem elől.

Az ember mellettem sóhajtott s hangja úgy hangzott a csöndben, mint egy súlyos szikladarab, mely lassan gördül alá egy feneketlen mélységbe.

„Ne értsen félre. Nem próbálom mentegetni az európai zsidóságot. Saját sirjukat ásták, amikor polgárjogukat úgy értelmezték azokban az országokban, hogy az csak a meggazdagodásra szolgált, de a felelőséget már nem vállalták, ami azzal a polgárjoggal járt. Vagyis magyaroknak, románoknak, németeknek és cseheknek nevezték magukat, amikor pénzszerzésről volt szó, de amikor tenni kellett valamit a hazáért, akkor megmaradtak közömbös idegennek. Nem, meg se próbálom mentegetni őket, ugyanúgy, mint ahogy nem találhatok mentséget Klein úr magatartására sem aki nagypénteken üzemben tartotta a fűrésztelepet s ezzel megsértette Kerenden a vendégjogot. Tudnia kellett, hogy munkásai számára az a nap egyike volt a legfontosabb egyházi ünnepnek. Viszont azt hiszem, hogy ezt az egész vita-komplexumot meg lehetett volna könnyűszerrel oldani, ha azon országok törvénycsinálói tiszta és félremagyarázhatatlan törvénycikkekben állapítják meg minden letelepedni kívánó idegen számára és minden idegen nemzetiségű állampolgár számára a jogokat, de a kötelezéseket is, melyek ezekkel a jogokkal járnak.

Tudom, hogy nehéz dolog ilyen törvényt megalkotni. Bölcsesség kell hozzá és előrelátás. De meg lehetett volna csinálni. Még ha olyan törvényt hoztak volna, mely eltiltja a zsidókat attól, hogy bizonyos vállalkozásban részt vegyenek, még az is jobb lett volna, mint hagyni őket, hogy vigéckedésből földolgozzák magukat a kereskedelmi piacokon való egyeduralomig és akkor egyszerűen mindenüktől megfosztani és kiirtani őket, mintha valamiféle kártékony rovarok lettek volna. Jobb lett volna, tisztább és keresztényebb, ha az a középiskolai tanár egyenesen odamegy Klein úrhoz és megmondja neki, hogy állítsa le a munkát különben felpofozza, mint eltűrni szóltanul a rossz elkövetését és megtölteni néhány száz fiatal lelkét keserűséggel és gyűlölettel. Mert gyűlölet és keserűség a lehető legrosszabb ellenszer minden társadalmi betegséggel szemben. Olyan mint a pálinka. Tompítja az agyat és gyöngíti a szemet és olyan tettekhez vezet, melyeket nem lehet jóvátenni többé.

Nagyapám nagyon mérges lett, amikor fülébe jutott az eset. Tornatanárunkat nyomban felfüggesztették állásából. Ez azonban már nem segített semmit a megtörténteken. Ellenkezőleg, nemzeti hőssé emelte azt a buta fiatalembert és hozzásegítette ahhoz, hogy fenyegetően veszedelmes politikai alakká nőjön. Amivé saját erejéből és saját tehetségéből soha sem lehetett volna különben.

A gyűlölet magja fiatal lelkek termékeny talajába hullott azon a napon és gyorsan csírába szökött ott, hogy csúnya gyomokká nőjön. Az sem segített a helyzeten, hogy Klein úr, ahelyett, hogy restellte volna izléstelen magatartását, amivel megbotránkozta a várost nagypénteken, még arrogánsabb ellentámadásba ment át. Tiltakozó leveleket írt a hatóságoknak és a sajtóban is megjelentette azokat, a zsidó vallás üldözésére hivatkozva. Azonkívül két munkását kidobta állásukból, mert a diákok felvonulásának hatására nem jelentek meg munkahelyükön húsvét hétfőjén.

Húsvét hétfője, mint jól tudja, nem csupán törvényes ünnepnap volt Magyarországon, de egyike a legkedvesebb magyar ünnepnapoknak. Ezen a napon úgy illett, hogy a legények házról-házra járva megöntözzék a lányokat, mint ahogy virágokat szokás és ennek ellenében a leányok piros tojást vagy mézeskalácsot adjanak nekik ajándékba. Délután pedig a fiatalság táncolni gyűlt össze valamelyik csűrbe. Sok évszázados ünnep volt ez Magyarországon és kimondott ostobaság volt Klein úr részéről, hogy nem akart tudomást venni róla.

A munkások elbocsátásának aztán az volt a következménye, hogy néhány nappal később a két Klein-fiút alaposan elverték az iskola előtt. Klein úr ragaszkodott ahhoz, hogy a tetteseket csapják ki az iskolából, ami meg is történt. Két nappal azután egy éjszaka a Klein-ház valamennyi ablakát betörték ismeretlen kőhajigálók. A vak is láthatta, hogy rossz irányba haladtak a dolgok, mégpedig nagy sebességgel.

Nagyapám maga vette kezébe az elbocsájtott munkások panaszának kivizsgálását. Igaznak bizonyult, hogy a fűrésztelep igazgatója megparancsolta nekik szombat este a munka végeztével, hogy hétfőn reggel legyenek ott rendes időben. Az is igaz volt, hogy a két munkás megtagadta az engedelmességet. Azonban kiderült az is, hogy a szóváltás hevében a két ember tiszteletlen kifejezéseket használt és büdös zsidónak nevezték munkaadójukat és az igazgató emiatt mondott fel nekik. »Hogyan is képzelhetik azt, hogy vallási meggyőződésük miatt bocsátottam volna el őket« ágált Klein úr nagyapám előtt szenteskedve, »amikor én magam is üldöztetést szenvedek a vallásom miatt.« »Senki ebben az országban nem szenved a maga vallása miatt«, felelte nagyapám szárazon, s e mögé elbújni nem szolgál senkinek hasznára. Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát. Nem a maguk közmondása-e, hogy szemet szemért, fogat fogért? Az ilyen közmondásokkal vigyázni kell, Klein úr, mert olyanok ezek, mint a kétélű kard s aki kezébe veszi, könnyen magamagát vághatja meg vele. Mert a gyűlölet gyűlöletet, az önzés önzést s a tapintatlanság tapintatlanságot terem, erről nem lenne szabad megfeledkezünk.«

A vizsgálat eredménye az újságokba került és tisztázta Klein urat a vádak ellen. Ez azonban nem sokat használt már. A pletyka ment tovább a maga útján s szájról szájra terjedt a hír, hogy aki ragaszkodni próbál a maga keresztény egyházi ünnepeihez, azt valamilyen ürüggyel kirúgják állásából a zsidók.

Megtudtam később, hogy legtöbbjét ezeknek a suttogó pletykáknak Nagy Feri maga terjesztette volt. Ő ezt a nemzeti ellenállás megszervezésének nevezte. Beszélt parasztokkal, munkásokkal, kereskedelmi és ipari alkalmazottakkal. Célja az volt, saját szavaival élve, hogy kinyissa szemeiket és megismertesse velük azt a borzalmas helyzetet, melybe a zsidó összeesküvés próbálta beletaszítani az országot.

A parasztokkal kevés sikere volt. Azok nem haragudtak a zsidókra. Tisztában voltak azzal, hogy nem bízhatnak bennük a vásárban, de ők sem maradtak adóság egy kis csalással, amikor alkalom adódott. Ezzel szemben szükségük volt a zsidókra, mivel a zsidók voltak az egyetlenek, akik vették maguknak a fáradságot, hogy házról-házra járva felvásárolják a tojást, csirkét, disznót, búzát, vagy ami volt eladó a ház körül és még előleget is szívesen adtak, amikor leginkább szükség volt a pénzre. Magas kamatot számoltak és alacsony árat fizettek, az igaz. De a paraszt úgy érezte, hogy valaki szívességet fogad el, az ne panaszkodjék az ár miatt.

Így aztán a parasztok nem sok ügyet vetettek a Feri beszédeire, annak ellenére, hogy a papjuk fia volt. Tudták jól, hogy baj esetén se ő se az apja nem adnának kölcsönbe pénzt, viszont a zsidók igen. Azok, akik szívesen meghallgatták, a részeges és izgága természetű ipari munkások voltak, akik készeknek mutatkoztak arra nyomban, hogy munkanélküliségüket, amibe saját hibáik folytán kerültek, a zsidók bűneinek rovására írják. Híveinek legnagyobb része azonban a kereskedelmi alkalmazottakból és kistisztviselők közül verődött össze, akik alacsony fizetésen tengődtek és természetes irigységet tápláltak mindenkivel szemben, akinek pénze volt.

Ezeknek a kistisztviselőknél és alkalmazottaknál egészen más volt a társadalmi helyzetük Magyarországon, mint itt. Itt milliószámra van belőlük. Ők az átlagember az utcán. Nem egy külön társadalmi osztály, de az alsó középosztály lényeges része. Magyarországon és a többi Kelet-európai országban ezek az emberek valahol ott lógtak a levegőben, gyökértelenül. Kevesen voltak ahhoz, hogy külön társadalmi osztály lehettek volna. Egy faluban talán kettő volt belőlük, legfeljebb három. Egy kisvárosban, mint Kerend, talán negyven vagy ötven. Ott dolgoztak a boltok pultjai mögött vagy a raktárszobákban. Kis piszkos íróasztalok mellett, lényegtelen irodákban. Fizetésük alacsony volt, a gyári munkásokénál is alacsonyabb, ennél fogva szegényebbek voltak, mint azok. Viszont másféle ruhát viseltek. Úgy öltöztek, mint a városi polgárság és legtöbbjük középiskolát is végzett. De mégsem tartoztak az úri osztályhoz, még csak a kereskedő osztályhoz sem, mivel nem volt saját üzletük, saját házuk, avagy magasabb végzettségük. A parasztok lenézték őket, mivel nem volt földjük. A munkások nem bíztak meg bennük, mivel a kereskedők és iparosok bérencei voltak. Valami olyan osztályok közötti állapotban éltek és se ide nem tartoztak, se oda. Ez a bizonytalan társadalmi helyzet keserűséggel töltötte meg őket minden irányban. Állandó elégedetlenségük saját sorsukkal szemben és arra való hajlamuk, hogy másokat vádoljanak

sikertelen, megrekedt életükért, kitűnő talajául szolgált Nagy Ferinek és a hozzá hasonló bajkeverőknek.

Szemeim előtt játszódott le az egész és mégis, jó ideig nem értettem meg, hogy miről van szó. Feltűnt, hogy Feri egyre gyakrabban emlegette a javak és hivatalok egyenlőtlen elosztását. Feltűnt az is, hogy rendre megtelt körülöttünk a levegő valami különös feszültséggel. Egy feszültséggel, mely egyre növekedett. Nem munkás és munkaadó között, hanem alkalmazott és főnök között inkább. Valami különös feszültség, ami csak itt-ott öltött formát egy-egy tekintetben, félig kimondott szavakban, elfojtott káromkodásokban.

Annak a nyárnak az elején egy undorító eseménynek voltam a szemtanúja, melynek öt évvel később nagyon csúnya és tragikus folytatása lett. A főutcán haladtam fölfelé, néhány könyvvel a hónom alatt, amit Hornyánszky úrtól, nagyapám ügyvédjétől kaptam kölcsön. Az órajavító bolt előtt haladva el, hirtelen hangos kiabálást hallottam az üzletből. Rögtön utána szélesre kicsapódott az üvegajtó és az órásszegéd, akit Móric úr, az órás, néhány évvel azelőtt alkalmazott a boltjában, hátrált ki rajta dülöngélve, nyitott bicskával a kezében és torkaszakadtából kiabálva.

»Büdös zsidó, nekem nem parancsolsz többet! Az én országom ez, s nem a tied! Eridj Palesztinába, ha parancsolni akarsz! Közel ne gyere, mert kihalítom a beleidet, ki én!«

A máskor vidám, kövér kis órás haragtól szürke arccal nézett szembe velem. »Adja vissza a pénzemet«, kiáltotta, »különbön följelentem a rendőrségen, most mindjárt.«

Az órásszegéd, egy sovány, fekete, göndörhajú, vékonypénzü fickó kihátrált az utcára s onnan acsarkodott vissza. »Eridj hát, бүдös zsidó, ha mersz! De ha ki mersz lépni ide az utcára, Isten bizony felnyitom a hasadat és megnézem, hogy milyen egy népnéző pénzeszsák belülről!«

A zajra előrohantak a szomszédok, a szabó meg a hentes és Móric meg a segédje közé álltak. Futva megérkezett az egyik rendőr is és elvitte a káromkodó óráslegényt. Móric pedig csak állt az ajtóban, szürke arccal, egyre rázta a fejét és elismételte újra meg újra. »Egyszerűen csak kivette a pénzt a fiókból, mintha az övé lett volna. Soha az életben ilyesmi nem történt velem. Soha.«

Másnap a rendőrség visszatérítette az ellopott pénzt és az órásszegédet kiengedte a börtönből, mivel Móric nem akarta aláírni a vádat. Nagy Feritől tudtam meg ezeket. Sehogyan sem értettem meg, hogy miért hagyta Móric, hogy a tolvaj büntetlenül ússza meg az esetet, de Nagy Feri erre is tudott választ. »Tudják a zsidók, hogy bűnösök, azért«, mondta haragosan. »Csalással szerzik a pénzüket s így az a pénz jogilag meg sem illeti őket.« »De Móricról azt mondják, hogy ő a legbecsületesebb órás a környéken«, tiltakoztam, »mindenkitől ezt hallottam.« »De zsidó, nem elég az?« förmedt rám Nagy Feri. »Egyébként a fia, aki Pesten lakik, egyike azoknak a nagy cionistáknak, akik azt hirdetik, hogy eljön a nap, amikor

keresztény koponyákkal kövezik ki Budapest utcáit. S tudod-e, mit művel ez a Klein zsidó lent a fűrésztelepen? Napi tizenhárom órát dolgoztatja az embereit, de nem órabérre szerződötti őket, hanem napi bérrre. A törvény előírja a nyolc órás napi munkaidőt, de aki panaszkodni mer, azt elbocsátják és az ország egyetlen fűrésztelepén sem kap állást. Mind zsidó kezekben vannak. Látod-e már a gondosan kiagyalt tervet? Csodálkozhatunk-e ha egyik-másik szerencsétlen magyar elveszti a türelmét és megpróbál igazságot tenni a maga módján? A törvény a zsidókat védi, el ne feledd.« »De Móric órás, neki semmi köze a fűrésztelepekhez«, szóltam közbe. De Feri csak rázta a fejét. »Hiába, ő is zsidó.«

A jelszó, »hiába, ő is zsidó« öt évvel később az egész országot átfogta valami gonosz varázslattal. De amikor én hallottam először, csupán egy beteges lelkületű fiatalember eltorzult gondolkodásmódját tükrözte vissza. Abban az időben azt hiszem még maguk a zsidók sem sejtették meg a növekvő gyűlöletben rejtőző veszedelmet, különben bizonyára tettek volna valamit ellene. Legalábbis megpróbálhattak volna kimutatni egy kis együttérzést, egy kis rokonszenvet és érdeklődést a nép problémái iránt és az ország iránt, amelyben éltek. Megpróbálhattak volna nemcsak köztük élni, de együtt élni velük. A tény, hogy meg se kísérelték megnyerni maguk számára a nép rokonszenvét, arra enged következní, hogy ugyanolyan tájékozatlanok voltak ők is a növekvő veszedelmet illetően, mint én, vagy nagyapám, vagy bárki más.

Azon a nyáron nagyapám néhány antik bútort akart kijavíttatni és rendbe tétetni és evégből többször üzent Bernátért, az asztalosért, aki ott lakott az Átoksoron. De az ember nem mutatkozott. Végül aztán engem kért meg, hogy menjek le és beszéljek vele.

Szép, meleg augusztusvégi délután volt, amikor lóháton lementem, hogy eleget tegyek a megbízásnak. A tiszta napsütésben szinte üresnek tűnt fel az egész Átoksor, kivéve néhány gyermeket, akik a mozdonyvezető háza mögött ruhát akasztottak ki a szárítókötélre. Lovamat odakötöttem az ajtó előtti fakorláthoz s bekopogtam a Bernát házába. Tompa, fojtott beszéd hangját hallottam bentről, majd egy idő múlva kinyílt az ajtó s a kékszemű, szőke asszony feje jelent meg az alig arasznyi hasadékon. Nagy kék szeme csodálkozva bámult reám néhány pillanatig, aztán lassan szélesebbre tárta az ajtót. »Maga a fiatalúr a kastélyból?« kérdezte zavartan. »Két évvel ezelőtt járt itt, ugye? Azt hiszem, két évvel ezelőtt volt.« Itthon van az ura? kérdeztem. Kedvesen elmosolyodott. »Igen, itthon van«, felelte, »tudom, valami munka lenne számára a kastélyban. De még eddig nem ért rá elmenni. Sajnálom.«

»Nagyapám kétszeres fizetést is szívesen adna«, adtam át az üzenetet. Az asszony újra mosolygott. »Nincsen arra szükség, fiatalúr. Az Úr a mi pásztorunk, ő tart el valamennyiünket. Mindössze, hogy az uram kissé elfoglalt volt ezen a nyáron, de ahogy lehetséges lesz...«

Egy ajtó nyílása szakította közbe. Aztán Bernát feje jelent meg mögötte a szűk kis előszoba hűvös félhomályában. Világoskék szemei egészen különös tisztasággal csillogtak. »Ki van itt, Klári?« kérdezte, de aztán rám ismert, »nézd csak«, örvendett, »a fiatalúr, Amerikából. Micsoda megtiszteltetés, fiatal testvér. Jöjjön be kérem, áldja meg az Isten.«

A szoba, ahova bevezetett, éppen olyan tiszta volt, mint amikor először láttam. Hűvös félhomály töltötte meg s a súrolt padló tiszta illata. Elsőnek a kislányt láttam meg. Ott ült a szoba sarkában, egy széken, szemei éppen olyan kékek és tiszták voltak mint az apjáé. Aztán szemem ráesett a három idegen emberre, akik a fal melletti padon ültek egymás mellett. Megdöböntő ellentétet képeztek a tiszta szobával és Bernátékkal. Olyan piszkosnak látszottak mind a hárman, mintha egy disznóól alól másztak volna elő. Öltözetük csupa rongy volt, elvadult fejükön rongyos kalappal ültek ott a padon, mezítlábasan s arcukat hosszú elvadult szakáll borította. »Testvérem az Úrbank«, szólalt meg Bernát a hátam mögött, »ez itt a mi fiatal testvérünk Amerikából, aki messzi földről jött és sok mindent látott, amit mi soha sem láttunk és valószínűleg nem is látunk soha. Szent bizonyossággal tudom, hogy az Úr küldte el őt ide hozzánk ebben az órában. Kérjük meg őt, hogy legyen bíránk ebben a mi nagy vitás ügyünkben. Tessék leülni ide, fiatal testvér«, mondta s egy üres székre mutatott az ablaknál.

A három madárijesztő ott a padon összedugta a fejét és pusmogott valamit. Jelenlétem nem okozott örömet nekik, mert bizalmatlanul méregettek a szemeikkel. Az asszony behúzta maga mögött az ajtót, lábujjhegyen átment a szobán és leült a kemence melletti kicsi székre. S akkor Bernát, ott a szoba közepén beszélni kezdett.

»Ez a három azzal a hírrel járja a világot«, mondta Bernát nyugodt, tiszta hangon, »hogy a világ vége közeledik. Hogy az Úr arra ítélte volna ezt a világot, hogy tűz által perzseltessék fel, víz által töröltessen el és vettessék örökös kárhozatba.« »Alleluja, ámen«, morogta a három rongyos ember a padon.

»Azt mondják, hogy mindenki hagyjon abba minden munkát«, folytatta Bernát zavartalanul, »mindenki szünjön meg jót cselekedni, tisztálkodni, másokról gondoskodni, hanem vesse magát mindenki a föld porába és kiáltsa világgá hangos szóval az Úrnak halálos ítéletét.«

»Alleluja, ámen«, morogta a három újra, most már hangosabban.

»Na már most«, emelte fel ekkor Bernát a hangját a szoba közepén, »én, aki a tisztaság apostolának nevezem magamat és aki alázattal élni próbálok a magam hite szerint, én nem látom az Úr átkának semmiféle nyomát ezen a földön. Én egyszerűen nem tudom elhinni, hogy ez a világ valaha is véget érhessen, akár tűz által, akár egyébként.«

»Átkozódás, minden szavad átkozódás!« kiáltott fel haragosan a szakállasok közül a középső és izalmában még lábra is állott. »Nem azt hirdeti-e a Szentírás a Jelenések könyvében, hogy e bűnös világnak vége leszén?«

»Nincsenek-e a könyvben tisztára leírva a jelek?« ordította tovább a nekivadult szakállas, »az átok és pusztulás jelei? És nincsenek-e itt ezek a jelek, mindenütt a világon, hogy mindenki láthassa őket, akinek szeme vagyon?«

»Te mondad, Pál testvér, Te mondad« bólogattak a padon ülő prófétafélek komoran, »Alleluja, ámen.« »Alleluja, ámen«, mondta utánuk a nagyszakállú is, akinek Pál testvér volt a neve s azzal haragosan visszaült a másik kettő közé.

Bernát megvakarta a fejét, rám nézett oldalról, mintha tőlem várt volna valami buzdítást, aztán megkérdezte. »S bátorkodom megkérdezni, testvérek, mik lennének hát azok a jelek? Mert az én alázatos szemeim semmi egyebet nem látnak, csupán örömet és kedvességet az Úr teremtésében.«

»Könyörüljön az Úr a vakokon!« mennydörgött Pál testvér a padról s még a szőrcsomó is reszketett arca előtt a fölindulástól. »Ki olyan vak, hogy még most se látja a tűzokádó sárkányokat az égen? A kárhozat szennyes vizeit áradni a gögösök és megátalkodottak torkából, akik a maguk féreg mivoltát az Úr erejéhez merik hasonlítani? Bizony, bizony mondom néked, ember: alázd meg magad és fetrengj a porban. Rejtsd el orcádat a föld sarában és takard be testedet szennynek iszapjával, mert az Úrnak kárhozata rajtad vagyon már és gyermekeiden!«

»Alleluja, ámen«, visszhangozta sötéten a másik kettő.

Néhány pillanatig csönd volt a szobában. Egy megrekedt légy verdesett a tiszta ablaküvegen, annak döngését is hallani lehetett. Aztán Bernát lassan a sarokban üldögélő kislányukhoz fordult. »Rozika«, mondta, »mondd el nekik, mit látsz az égen.«

»Amikor a nap feljön, az Úristen mosolygását látom«, felelte a gyermek gondolkodás nélkül, tiszta, csengő hangon, és az Úr mosolyát látom akkor is, amikor a nap lemegyen. Az Úr mosolygását látom a holdon is s szemének derűs csillogását minden kicsi csillagban. Az ég kékségében az örökös tisztaság szent törvényét látom s a tovaszálló gondoskodó szeretetet, mely éltet bennünket tisztító esővel. A szélben az ő szent leheletét érzem, mely naponta tisztára mossa a lelkemet a szenny kísértéseitől. Ámen.«

»Az Úr irgalmazzon neked, gyermek«, horkant fel Pál testvér szörnyülködve, »nem tudod, mit karattolsz össze.« »Örök kárhozatot beszélsz, azt hát«, dörmögte a másik kettő is, »alleluja, ámen.«

Bernát felém fordult. »Fiatal testvérem, Amerikából«, kezdte el mély tisztelettel és őszinteséggel a hangjában, »maga messziről jött és sokat tud, amit mi nem tudhatunk. Mit gondol mindezekről?«

»Azt gondolom, hogy a maga kislányánál szebben nem mondhatta volna el senki«, feleltem.

»A szépség igazság«, bólintott Bernát. Látott-e sárkányokat, árvizeket, vagy bármilyen másféle jelet, melyből azt hihetnénk, hogy az Úr elfordította tőlünk fenséges ábrázatát és kárhozatba akarna taszítani?«

»Nem láttam semmi olyasmit«, mondtam, »és biztos vagyok abban, hogy nincsenek is.«

»Köszönöm, fiatal testvér«, bólintott Bernát szelíden, majd a padon ülők felé fordult. »Testvéreim, én csak egy alázatos, együgyű ember vagyok. De hallhattátok annak a szavát, aki sokkalta többet tud ennek a világnak dolgairól mint én. Enni adtak nektek a házamban, ételt, mely tisztítja a testet. S megettettek benneteket gondolatokkal, melyek a lelket tisztítják. Ha hiábavaló volt az én próbálkozásom veletek, annak nem az az oka, hogy a tisztaság fényének nincs elég ereje, hogy megváltson benneteket, hanem bizonyára az, hogy én Bernát, az ember, gyöngé vagyok ahhoz, hogy elvégezzem rajtatok az Úrnak munkáját. Eridjete hát, ha úgy látjátok jönnek és fenteregjete a sárban és piszokban, én nem tehetek semmit ellene. Ez köztetek s az Úr között kell elintéződjék. Béke legyen mindnyájatokkal. Nekünk egymás számára több mondanivalónk nem lehet. Menjete békében, Testvéreim.«

A három bozontos ember szó nélkül felkelt a padról s cammogva az ajtó felé indult. Ott a legbozontosabb közülük, akit társai Pál testvérnek neveztek, megállt és visszafordult. »Bernát testvér«, mondta mély, döngő hangon s hangja éppen olyan őszintén hangzott, mint azelőtt az asztalosé, »Bernát testvér, az Úr ingyen kegyelme legyen veled és tieddel azon a rettenetes napon, melynek kénköszagát már itt érezni a levegőben. Én imádkozom érted is, az arcomat a sárba rejtem el éretted is, mert jó ember vagy te. Azonban gyöngé ember vagy, Bernát testvér, gyöngé és együgyű, éppen ahogy mondád. A te gyöngéséged a húsnak gyöngésége és az érzékeknek csalása, mely vakká teszen téged az Úr félelmetes jeleivel szemben. Kegyelem, kegyelem, örökkévaló kegyelem. Én hangosan felordítok majd fetregésemből teéretted is az egeknek félelmetes Urához, amikor az a bizonyos nagy és rettenetes nap elérkezik. Alleluja. Ámen.«

»Alleluja, ámen«, mormolta utána a másik kettő az ajtóból. Aztán lassan kicammogtak és csak a csoszogásukat hallottuk még egy darabig kintről, ahogy tovaballagtak az Átoksoron.

»Édesapám« szólalt meg hirtelen a leánya a sarokban, »betegek ezek az emberek?«

»Igen, leányom«, bólintott Bernát, »nagyon betegek s úgy illik, hogy mi imádkozzunk értük.« Majd hozzám fordult. »Köszönöm alázattal, hogy megmondta neki az igazságot, fiatal testvérem. Talán segít rajtuk. Az ember nem tudhatja soha.«

»Kicsodák voltak ezek?« kérdeztem.

A Tisztaság Apostola szelíden elmosolyodott. Ítéletnap Siratóinak nevezik magukat, de az emberek többnyire a Sárbanfetregőknek nevezik őket, mivel sárban fetregve imádkoznak mindig. Van egy tucat belőlük a környéken s kéthetenként egyszer összejönnek abban az üres házban a sor elején. Sajnálattal vagyok irántuk, mert olyan nagyon félnek attól, ami nincs, hogy többet bűnöznek

az Úristennel szemben, mint bárki más. Pál testvér a vezetőjük. Szénégető hátul a hegyekben. Néha próbálom megmenteni a lelkét, de ejszen gyöngé vagyok még ahhoz, hogy elvégezhessem az Úrnak aratását.«

Néhány pillanatig szomorúan nézett maga elé a padlóra. De amikor felemelte újra a fejét, ott ült arcán a szokott szelíd mosoly. »Ha pedig azért jött a fiatal testvér úr, hogy emlékeztessen a reám váró munkára, megmondhatja kegyelmes nagyapja-urának, hogy napkelte után röviddel ott leszek.«

Távozóban, ahogy végiglovagoltam az Átoksoron, éppen túlhaladtam Kolarik Ignác házán, amikor a mellette lévő épület ajtaja megnyílt és három fiatalember lépett ki rajta. Mikor megpillantottak, mind a három megállt és nappal szemközt pislogva bizalmatlanul néztek reám. Annyira meglepett a jelenlétük, mert tudomásom szerint az a lyukas tetejű ház évekig üresen állt, hogy zavaromban rájuk köszöntem. De egyikük sem válaszolt. A középső, egy keskeny képű, göndör, fekete hajú, nyeszlott legény, valahogy ismerősnek tűnt. De már a vásártéren üggettem keresztül, amikor eszembe jutott, hogy hol is láttam azt a sanda arcot. Az óráslegény volt, aki ellopta a Móric pénzét és késsel fenyegette meg.

A három fácér legény jelenlétének az Átoksoron nem tulajdonítottam semmi fontosságot akkor. Négy évvel később tudtam csak meg, hogy azt a lyukas fedelű házat titkos gyűlések céljaira használták fel a város szocialistái. Nagy Feri, aki a fejük volt, nem szólt erről egy szót sem. Senki a város lakói közül nem tudta még akkor, hogy az Átoksoron ott kotyvasztották már a fekete mérget, mely négy évvel később rázúdult a városra és maga alá temette megszokott, békés világukat, majdnem úgy, ahogy azt Pál testvér, a sárbanfetregő, megjósolta volt.

De hadd beszéljek most Bernáról. Kevés ember volt a világon, akit jobban megcsodáltam, mint őt. Másnap reggel, napkelte után, beállított a házhoz, pontosan, ahogy megígérte. A nyár hátralevő részén ott dolgozott abban a hátsó udvarra nyíló nagy földszintes szobában, mely öreg János szobája mellett volt s amit rendszerint raktárnak használtunk. Hetenként három-négy napot dolgozott ott, nyitott ajtó és nyitott ablakok mellett, napkeltétől napnyugtáig. Szerettem figyelni a munkáját. Majdnem úgy kezelte az öreg bútordarabokat, olyan gyöngédséggel, mintha élőlények lettek volna. Mikor egy hiányzó lábat, karfát, vagy díszítést pótolnia kellett újjal, napokig kereste a megfelelő fát.

»Ennek a régi fának ma nehéz mását találni«, mondogatta fejcsóválva. »Azokban a régi időkben, mikor ezeket készítették, a fák rostja tisztább volt. Nem voltak vasutak, hogy telefüstölhették volna az erdőt. Sem gyors motorkocsik, hogy fölkarvarják a port. Bizony, a szép, tiszta fa olyan, mint a muzsika, az ember szinte hallja a hangját. Ma már ritka a tiszta fa, ritka nagyon.«

Délben lement a veteményeskertbe, megkereste a kertészt s kért néhány kalarábét, paradicsomot és egy almát. Majd leült egy fa árnyékába s megette őket úgy nyersen, ahogy voltak. Ez volt az ebédje. Mert Bernát szentül hitte, hogy csak

a nyers növények és gyümölcsök tiszták eléggé ahhoz, hogy az emberi testet egy tiszta lélek méltó szállásává tegyék.

Miután befejezte a bútorok javítását, benyújtotta a számlát. Ez volt a legkülönösebb számla, amit életemben láttam. Egy iskolafüzetből kitépett lapra írta fel Bernát, nagy ormótlan betűkkel:

»A következő bútorfélék tisztességes megreparálásáért, úgy mint: 18 szék, 6 kicsi asztal, 2 nagy asztal, 3 ágyfa, 4 fiókos kómóddli és 1 könyvtartó szekrényke, én Bernát alázatosan kérek az udvartól 3 pár téli cipellőt, kettőt nagyot és egyet kicsit, 1 téli kabátkát leánykám számára, 1 téli fejkendőt szeretett asszonyomnak, 2 szekér tüzelőfát, 50 fej káposztát, 50 fej cukorrépát, 3 véka diót, 5 véka téli almát és 1 véka hagymát egészségi okokból. Isten megáldja, Bernát.«

A verandán adta át Bernát a számláját nagyapámnak, Faragó jelenlétében. Nagyapám nyomban parancsot adott Faragónak, hogy gondoskodják a tűzifa, a káposzta, a cukorrépa, a dió és a hagyma leszállításáról. Az öt véka téli almát illetően azt javasolta Bernátnak, hogy jöjjön fel október végén és szedje le saját maga a fáról, amit Bernát szelíd komolysággal megköszönt. Aztán nagyapám megkérdezte, teljes komolysággal, hogy miféle egészségi okok teszik a hagymát szükségessé?

»A hagyma csípős levelei«, magyarázta meg Bernát hasonló komolysággal, »az egyetlen szer, amit Isten az embernek adott afféle bajok ellen, mint teszzen azt nátha, mérges kelés, vagy álmatlanság. Nem mintha a család meg én gyakran látnánk szükségét, de bűnös felebarátaimon használgatom olykor, mikor a szenny nyavalyái gyötrik őket.«

Végül nagyapám írt egy cédulát a városbeli vegyeskereskedőnek, ahol vásárolni szoktunk és utasította őt, hogy adja oda Bernátnak, amire szüksége van és küldje fel a számlát.

Két héttel később harmadízben kerestem fel Átoksort. Ez alkalommal a reggeli órákban. Október eleje volt már. A nappalok még szép melegek, de éjszakánként már hűvös ködök ereszkedtek alá a hegyekről és a nyírfák levele gyorsan sárgult tőlük. Palásthyéknak volt valami javítani való bútoruk és ők kértek meg, hogy fogadjam fel Bernátot a számukra.

Lóháton voltam ismét s ahogy keresztülugtettem az üres vásártéren, egy kis embercsoportot láttam állni a Bernát háza előtt. Ahogy közelebb értem, kiabálást is hallottam. Sarkot adtam a lovamnak és vágóban érkeztem fel a házhoz. Négyen voltak a Bernát háza előtt, négy suhanc-forma legény s egyiküket felismertem nyomban. Ugyanaz a nyeszlettképzű volt, akit két társával a lyukas tetejű házból kijönni láttam, hat héttel ezelőtt. A bicskás órásségéd.

Amikor meglátták, abbahagyták a kiabálást és meglepetten fordultak felém. A ló patkóinak dobogásán túl énekszó ütötte meg a fületem. A Bernát házában zsoldárt énekeltek.

Megállítottam a lovat és leugrottam róla. A négy gondozatlan külsejű fiatalember összetömöttödvé állt ott s szúrós szemekkel néztek. Valami furcsa, félelmetes csend vette körül őket. Bernát és a családjá még mindig énekeltek odabent. Felismertem a dallamot. A huszonegyedik zsoltár volt. A kantár szarát már beakasztottam a karóba, amikor a négy közül kilépett az egyik, egy zömök, barnaképzű fickó s odajött hozzám.

»A bolond ember zsidó dalokat énekel odabent«, mondta a barnaképzű s a hangjának gonosz éle volt, »mi nem szeretjük a zsidó dalokat. Maga a barátja? Akkor mondja meg neki, hogy hagyja abba.«

A fickó hangja nem tetszett nekem.

»Mindenkinek joga van azt énekelni, amit akar. Akinek nem tetszik, ne hallgassa. Én szeretem a zsoltárokat, mert én keresztény vagyok. Maga nem az?«

A mesterlegény-forma fiatalember elvörösödött mérgében. »Honnan tudom, hogy maga keresztény?« felelt vissza arcátlanul. »Ahogy én hallottam, Amerika a zsidók országa. Talán maga is közénk való, he?«

»Talán«, feleltem s keményen a szemébe nézte, »s mi köze hozzá?«

»Gyere, Bálint«, szólt oda valamelyik a csoportból, »hagyd a fenébe. Majd eljön az ő ideje is. Gyere menjünk.«

De a Bálint nevűt már elragadta a pulykaméreg s közelebb lépve hozzám, az arcomba kiabált.

»Én nem szeretem a zsidókat, érti? Az amerikaiakat sem szeretem, mert azok mind zsidók, vagy zsidó-barátok! Piha, zsidó-barát!«

Azzal belekötött egyenesen az arcomba. Következő pillanatban az öklöm tompa puffanással csapódott az állára. Megtántorodott s elvágódott hosszában a földön.

Néhány másodpercig csend volt, egyikünk se mozdult. Aztán kinyílt mögöttem a ház ajtaja és Bernát lépett ki rajta. »Klári«, kiáltotta hátra, »hozz egy kancsó vizet.«

Nem is nézett reám, csak megindult egyenesen az elesett ember felé. Mire odaért, a Bálint nevű már lassan kezdett a könyökeire emelkedni.

»Pihenj egy keveset, fiatal testvér«, szólt hozzá Bernát gyöngéden, »feleségem mindjárt itt lesz egy korsó tiszta vízzel s az kimossa majd a gonoszt belőled. Sajnálom, hogy így történt. Én nem hiszek az erőszakban, csupán a testvéri szeretetben.«

»Eridj a fenébe«, morogta a fickó a földön s annyi gyűlölet volt a hangjában, hogy megdöbbsentem tőle. »Eridjetek a pokolba, valamennyien!«

Azzal nehézkesen lábra állt, ellökte Bernátot magától s megindult a város felé. Három társa szó nélkül követte.

»Sajnálom, testvér, igazán sajnálom«, szólt utánunk Bernát.

Bálint úgy fordult vissza az úton, mintha kigyó marta volna meg.

»Sajnálod, he?« ordította vissza tajtékzó dühében, »majd eljön az idő, amikor igazán sajnálni fogod! S te is, te amerikai zsidóbarát, vagy mi vagy! Azt hiszed, hogy megüthetsz egy magyart, csak azért, mert kastélyban laksz? Eljön a nap, amikor oda akasztom a bőrödöt a kastély kerítésére, a többi zsidó mellé, te...« s azzal rám kiabálta, ami mocskos név csak eszébe jutott, mialatt barátai kétfelől a karjába kapaszkodva vonszolták magukkal a marhatrágys vásártéren keresztül.

»Sajnálom, hogy így történt«, mosolygott reám Bernát, bocsánatkérőleg, mintha az ő hibája lett volna az egész.

Próbáltam visszamosolyogni reá, de hallottam csikordulni a fogaimat.

»Én nem sajnálok semmit, csak azt«, feleltem, »hogy nem tudtam még egyet adni neki. Ez a fickó megérdemelt volna egy alapos verést.«

»Szánalmat érdemel, szegény«, válaszolta Bernát szelíden.

Nem vitakoztam vele. Bár még ma sem értek egyet vele, mindazok után, ami azóta történt. Beismerem, hogy Bernát békeszerető szelidsége mély benyomást tett reám azon a napon. Gyakran próbáltam erőt meríteni az ő példájából életem későbbi során, de soha sem sikerült. Talán mert az alaptermészetem olyan, hogy az ő hite engem nem elégít ki. De azért csodálni fogom a bátorságát, ameddig csak élek.

Mikor elmondtam neki látogatásom okát, megrázta a fejét. »Nem az idén«, mondta szomorúan és bocsánatkérőleg, »kérem, mondja meg a méltóságos grófnak, hogy nem az idén. Kis nyájacskámnak már mindene megvan, amire a télen szüksége lehet, és bűn lenne többet gyűjteni, mint amennyire szükségünk van. Többet dolgozni a szükségesnél, bűn az is, fiatalúr testvér, mert elrabolja az embertől az elmélkedés drága idejét, mely pedig az életnek fő célja. De mihelyt megjön a tavasz, én is ott leszek s elvégzek minden szükséges munkát, tisztességgel és amilyen jól csak tudom. Ami pedig itt történt, azt igazán nagyon sajnálom. Mert nem jó a harag, méreggel tölti meg a lelket s beszennyezi a gondolkodást. Azok a szerencsétlen fiatal testvérek nem tudják, mit cselekszenek, olyanok mint az állatok, szegények. Nyomorúságos szennyel vannak tele, de hiába próbálom, nem tudok segíteni rajtok, ameddig ők nem kívánnak segíteni magukon. S az ember nem tehet egyebet, mint elfordítja a fejét másfelé s gyönyörködik abban, amit Isten teremtett, mert csak az hibátlanul szép.«

Ahogy beszélt, az a szelíd mosoly egész idő alatt ott volt az arcán. S amikor lóra ültem s elbúcsúztam tőle, reám moslygott ismét s ezekkel a szavakkal indított el: »Áldassék az Úr, ezért a gyönyörű napért!«

Egyszerre valami nagy melegséget éreztem a szívemben, mintha egy darab haragos jég megolvadt volna ott. Visszanevettem reá s ahogy körülnéztem, valóban olyan gyönyörűnek tűnt az a napsütéses őszi reggel, amilyennek soha se láttam még.

Hét évvel később, amikor utoljára láttam Bernátot, alvadt vér takarta. De még akkor is ugyanúgy mondta, ugyanezzel a szelíd mosollyal: »Áldassék az Úr, ezért a gyönyörű napért!«

Azon a napon volt az, amelyiken az oroszok felakasztották.”

Ahogy ezeket az utolsó szavakat mondta, érezni tudtam a szívét a sötétségen át. Mint valami nagy sötétpiros harangot, mely fájdalmas emléket kongatott bele a csöndbe. Mintha nagy fekete vércseppek hullottak volna egyenként egy feneketlen kút szédítő mélységébe.

Miután az utolsó halk szó is elveszett valahol a messzi némaságban, fölnéztem reá s a félhomályban láttam az arcát, ahogy majdnem feszülten figyelt előre a tenger felé, mintha az éjszaka fátylai között valakit látott volna lassan tovamenni az idő végtelen bársonyán.

Millió kicsi csillag tarkította felettünk az ég sötét puha selymét. Nyugat felől szél indult, könnyű, játékos szél s arcomba csapta a tenger sós szagát, majd megzörgette a pálmák levelét. Hűvös ujjainak érintésétől az ember megrázkódott mellettem, mint aki a csend hűvös bilincsét rázza le, a dohányzacskója után nyúlt s újra rátömött kialudt pipájára.

„Nem untatom?“, kérdezte szinte bocsánatkérőleg. „Annyi kis részletet kell magyarázzak. Szeretném, ha megértene mindent, ami történt azokban az években. De nem akarom untatni.”

„Beszéljen csak”, feleltem.

Lassan rágyújtott a pipájára. A gyufa fénye megtörte a sötétség bűvöletét körülöttünk. De csak néhány pillanatra. Aztán a láng kialudt, s a sötétség elöntött újra, még mélyebben, mint azelőtt. A sötétség súlya alatt meggörnyedve az ember várt néhány pillanatot, majd felsóhajtott és újra beszélni kezdett.

3.

„Gondolkozott-e már valaha azon, hogy mit érez a hangya, amikor békés és megszokott világába egyszerre csak váratlanul belelép egy óriás? Egy olyan iszonyú nagy óriás, hogy méretei elsötétítik felette az eget s lábának egyetlen gondatlan mozdulatával halomra dönti az egész világot? A hangya és az óriás képe valahogy belerögződött az agyamba. Életemben többször ütött már szíven az a rettenetes tehetetlen érzés, hogy valahol fölöttünk is ott járkal egy láthatatlan óriás és egymás után rúgja fel az emberi hangyabolyokat.

Olyan tehetetlen érzés ez, hogy valósággal megbénítja az ember gondolatait. Az ember szembetalálja magát valamivel, ami olyan nagy, hogy se alakja, se méretei nincsenek. Olyan hatalmas, hogy fel sem lehet fogni ésszel. És az ember ott van a lába alatt. Akár egy hangya. Egy féreg. Egy semmi. És az óriás még csak azt sem tudja, hogy az ember ott van valahol a talpa alatt és szenved.

Azon a napon, amikor a Bernát háza előtt leütöttem azt a nagyszájú fickót, azon a napon éreztem először ezt az érzést. Mikor hazaértem, betettem lovamat az istállóba s felmentem a házhoz, úgy tizenegy óra lehetett. Tiszta, verőfényes őszi délelőtt, jó földszagú szellő, mely a mélyen szántott föld kesernyés szagát hozta a dombok felől. Nagypám ott ült a verandán, megszokott helyén, a nagy karosszékben. A reggeli postát olvasta.

Amikor felmentem a lépcsőn, reám nézett. Valami különös mélység volt a tekintetében, amit még soha sem láttam azelőtt. Kezében egy levél volt.

»Ülj le, Tamás«, mondta és a hangja is különösen tompán hangzott.

Leültem. És akkor megmondta, hogy apám és anyám meghalt. Gépkocsibaleset érte őket. S meghaltak mind a ketten.

Egyszerű szavakkal mondta el, minden színpadiasság, minden felindulás nélkül. Csupán egyszerűen és tárgyilagosan. De a szemei könnyesek voltak s a könnyek mögött valami mély, mély szomorúság. Örökké abban reménykedett, hogy egyszer még megláthatja anyámat, akinek kisleány-képe ott állt az íróasztalán, hosszú hullámos hajjal, fehér ruhában és egy széles mosollyal az arcán.

A levelet apám nővére írta. Háromszor is végigolvastam, de még mindig nem volt értelmük a szavaknak. Semminek sem volt értelme. Ültem ott a verandán, szemközt a tiszta őszi napfényvel, de semminek sem volt értelme körülöttem. Olyan érzés volt, mintha légüres térben lebegtem volna, ahol nincs se le se fel, egy világban, ahol nem voltak dimenziók. Valószínűleg mindez túlságosan zavaros ahhoz, hogy megérthesse, amit mondani akarok. De más szavakat nem találok ennek az érzésnek a kifejezésére. Egyszerűen nem tudtam elhinni, hogy ébren vagyok, hogy a levél tartalma valóság s hogy apám és anyám nincsenek többé.

Különös, ugye? Három éve nem láttam már őket és mégsem tudtam elképzelni a világot nélkülük. A magam külön világának egy erős, biztonságot jelentő darabja voltak. Mi köze lehetett egy ostoba gépkocsibalesetnek az én világomhoz, az én szüleimhez?

Később megtanultam az életben, hogy úgy fogadjam az eseményeket, ahogy jöttek. Belenyugodtam abba, hogy az emberek meghalnak, akár tetszik ez nekem, akár nem. De még akkor is, valahányszor erre a buta balesetre gondoltam, mindig ökölbe szorult a kezem. Képzeld el. Valami bolond az országúton rálép a gázpedálra, csak azért, hogy hengegjen a gépkocsi erejével és az embernek egyszerre nincsen se apja, se anyja s olyan egyedül van ezen a világon, mint ez a fatörzs itt, amelyiken ülünk.

Akik gépkocsibalesetet okoznak, azokat be kellene zárni egy ketrecbe és valamiféle állatkertben őrizni, ahol a többi emberek bámulhatják őket. Mert ha egy ember gyűlöl egy másikat és megöli, azt megértem. Ha valaki pénzért gyilkol, vagy egyszerűen, mert mérges, azt is meg tudom érteni. De hogy minden ok nélkül, csak azért, mert valakinek jólesik az, ha ráléphet arra a pedálra és

felszabadíthatja a motorban rejlő erőt, nem, ezt nem fogadhatom el. Ez ellentmond a természet minden törvényének.

Több mint húsz év után, mindössze néhány évvel ezelőtt megismertem azt az embert, aki apámat és anyámat megölte. Itt, ebben a városban. Egy nyugdíjas vén vasöntőt északról, aki ideköltözött le pihenni. Öreg, kopasz és fogatlan emberroncs, aki már életben meghalt. Ahelyett, hogy messzire elkerült volna, amikor megtudta, hogy ki vagyok, volt pofája ahhoz, hogy odajöjjön hozzám a vendéglőben, megrázza a kezemet és azt mondja, hogy nagyon sajnálja, ami történt. Sajnálja, hogy meggyilkolta a szüleimet. Hallott már valaha is ilyet? Sajnálja? Mit mondhattam neki? Hebegtem valamit, hogy »ó, nem tesz semmit, felejsük el« valami buta jelentőségű frázist, aminek semmi értelme sincs. Olyan dühös lettem saját magamra, miután kimondtam, hogy legszívesebben orron vertem volna magamat. Mert nem igaz, hogy nem tesz semmit. S hogyan felelhetném el? Ez a világ soha többé nem volt ugyanaz attól a naptól kezdve és ezen sem én, sem más nem segíthetett többé.

Nagyapám mellettem maradt egész nap s próbált segíteni, hogy szilárd talajt találjak a lábam alatt. Megpróbált a jövődőről beszélni, de szavai csak a fülemig jutottak el. Agyam tompa volt és kábult. Nem éreztem semmit. Olykor bölintottam egyet-egyet, mentem egyik szobából a másikba. Olyan voltam, akár egy darab száraz fa, amelyben nem volt már semmi élet.

A gyík, amikor üldözi valami, önvédelemből olykor elveszti a farkát. Látott-e már ilyen elhullatott gyíkfarkot? Fekszik a porban, mozog, automatikusan csapkod, elé-hátra, elé-hátra, órákig. De nem érez semmit. Nem él. Csupán egy darabka csont és egy darabka bőr. De azért mégis mozog. Az elvágott izmok és idegek utőreflexének nevezik ezt a tüneményt. Hát velem is így volt. Egy mindent megbénító fájdalom, mely minden súlyával az agyamra nehezedett s elnyomott bennem minden gondolatot, még a gondolkodás képességét is.

Éjszaka nagyapám belefáradt a próbálkozásba, hogy életet öntsön belém, és aludni tért. Emlékszem, ahogy ott álltam egyedül szobám nyitott ablakában és kinéztem az éjszakába. Borzalmasan magányos éjszaka volt az, távoli, hideg csillagokkal az égen és a levegőben őszi ködök szaga és halott leveleké. S ahogy ott álltam, hirtelen eszembe jutott Ági.

Olyan volt, mint amikor a már-már elmerülő hajótörött megpillant egy mentőövet a haragosan csapkodó hullámok tetején. Ott hagytam az ablakot, feljebb srófoltam a petróleumlámpa kanócat, leültem az íróasztalhoz és írni kezdtem. Egy levelet. Egy nagyon hosszú levelet. Azt hiszem, ez volt a leghosszabb levél, amit életemben írtam. Tíz oldalnál is több volt. Bár a levél lényege belefért volna egyetlen mondatba is. Megkértem Ágit, hogy legyen a feleségem.

Valahányszor erre gondolok, mindig elszégyellem magamat egy kicsit. Micsoda kétségbeesett naivitás volt és mégis milyen életmentő fontossága volt akkor. Több mint egy éve nem láttam Ágit. Levelet is már csak ritkán váltottunk,

mert új élmények nem kötöttek össze s a régiek lassan fakulni kezdtek az idő lassú kerekai között. És mégis, volt valami csodálatos abban, ahogy ezek az emlékek hirtelen újra megfiatalodtak bennem.

Éjfél is elmúlt már, amikor befejeztem a levelet. Az ablakhoz léptem újra, de az éjszaka már nem tűnt olyan üresnek és magányosnak. Valahol keleten, a sötétség mögött, egy másik nyitott ablak jelenlétét éreztem s ennek az érzésnek meleg puhasága egyszerre csak megnyitott bennem egy megrekedt zsilipet. Az ablakpárkányra borultam és sírtam. Először, azon a napon.

Másnap postára adtam a levelet. S megmondtam nagyapámnak, hogy mit határoztam. Megkövült döbbenettel nézett reám.

»Tamás«, mondta »te az unokám vagy és tudod, hogy szeretlek. Ami történt, az rettenetes. De a világ megy tovább s mi kell folytassuk az életet, mintha semmi se történt volna«

Azt hittem, hogy nem értette meg a szavaimat s így megismételtem.

»Nagyapa, megkértem Ágit, hogy legyen a feleségem. Biztos vagyok, hogy ígént mond, hiszen mi szeretjük egymást.«

Furcsán nézett reám és mosolygott. Először mosolygott nagynéném levele óta. Aztán megveregette a vállamat. »Tudod, Tamás«, mondta, »itt nálunk csak a cigányok házasodnak, mielőtt felnőnének oda, hogy megtalálnák a maguk helyét a világban. Úriemberek akkor házasodnak csak, amikor elkészültek reá. Miután elvégezték az egyetemet és megalapozták a jövődjüket s abban a helyzetben vannak, hogy illő módon eltarthassák feleségüket. Na már most, ha te valójában komolyan gondolkozol azon, hogy feleségül vedd Ágit, aki nagyon derék, értékes leány s azt hiszem, jó feleség válik belőle, akkor hát üljünk le s beszéljük meg a jövőödöt. Elvégezted a középiskolát és ez rendben van. De ez még nem elég!«

S azon a reggelen nagyapám megmonda, hogy ha át akarom venni a birtok vezetését, mely egyszer majd az enyém lesz úgyis, neki nincs kifogása ellene. Feleségemet odavihetem s a ház bal szárnya lehetne a mi otthonunk. De természetesen előbb meg kell tanulnom a gazdálkodás tudományát és főiskolai végzettséget kell szereznem, mert anélkül a gazda nem lehet úriember. »Bizonyos vagyok abban«, végezte be mosolyogva, »hogy Ági ugyanúgy gondolkozik, mint én. Minden férfi előbb be kell bizonyítsa, hogy megállja helyét a világban, mielőtt egy leány hajlandó lesz férjhez menni hozzá.«

Ott volt a nyelvem hegyén a szó, hogy Ági más mint a többi, hogy ő feleségül jönne hozzám akár most, mindegy, hogy ki vagyok, mi vagyok. De nem mondtam ki. Később nagyon boldog voltam ezért. Nagy adag szégyenérzéstől mentett meg.

Itt Amerikában megszoktuk ma már, hogy minden iskolás gyerek, akinek viszketni kezd az állán a szőr, megházasodhat, s a szülők költségén elkezdheti gyártani a gyerekeket, megjárva a családos ember és a felelőtlen iskolásgyerek kettős szerepét. Néha azt hiszem, egy rakás problémától szabadítanak meg az országot, ha ragaszkodnánk ahhoz, hogy a fiatal nemzedék előbb nőjjön fel és

tanulja meg viselni az élet terheit és felelősségeit, mielőtt családot alapít, ahelyett hogy hagyják őket éretlen fejjel felnőtten játszani a társadalom terhére. S aztán, amikor a teher túlságosan megnehezül a vállukon, akkor a felelősséget egyszerűen a szüleikre hárítják, ahogy a gyermekek szokták. S ha ez nem elég, akkor a kormány ölébe dobják bajait, mert minden házasság ellenére is úgy érzik, hogy fiatal koruk feljogosítja őket ahhoz, hogy valaki a gondjukat viselje. A fiatal házasságok útja sikamlós s akik egyensúlyukat veszítik, könnyen a szocializmus hívogató árkában lelik magukat.

Akkor azonban, tizenkilencéves fejjel, én a magam is másképpen gondolkodtam. És biztos voltam abban, hogy Ági is egyetért velem. Mérhetetlenül megdöbbsentem, amikor néhány nap múltával megérkezett a levele. Nagyon szép levél volt. Majdnem kívülről tudom még ma is minden sorát. De az értelme az volt, hogy ő szeret engem, azért mégis úgy érzi, hogy mindketten túlságosan fiatalok vagyunk ahhoz, hogy házasságról beszéljünk.

Majdnem ugyanolyan erővel ütött szíven az a levél, mint a nagynéném levele. Újra éreztem a világot kifordulni a lábam alól. Még öngyilkosságra is gondoltam. De a fiatalság újraéledő ereje nagy s néhány nap múlva már csak keserű harag volt bennem s elhatároztam, hogy csak azért is megmutatom az egész világnak, hogy ki vagyok s mit tudok csinálni magamból. Olyan valaki akartam lenni, akire úgy a nagyapám, mint Ági büszkék lehetnek. Aki nem kell felnézzen egy leányra, hanem a leány néz fel rá és hálás, ha őt választja feleségül. Elhatároztam, hogy megfogadom nagyapám tanácsát és gazdaságot tanulok.

Nagyapám mindent elrendezett számomra. Az ország egyik legjobb gazdasági főiskoláját választotta ki számomra, a Debreceni Gazdasági Akadémiát. Debrecen északra volt tőlünk, valami négy órajárásra vonattal. Az iskolaév ugyan már megkezdődött, de azért felvettek. Nagyapám postázta a beiratkozási költségeket, több levelet írt debreceni barátjainak és 350 pengő havi járandóságot adott a mindennapi élet költségeire. Ezen a pénzen szobát bérelhettem magamnak, vendéglőben étkezhettem, ruhákat vásárolhattam és még mindig maradt elég szórakozásra. Rendkívüli izgalom töltött el. Két nappal elutazásom előtt levelet kaptam a nagybátyámtól, Amerikából.

Az volt a levélben, hogy a bíróság őt és nagynénémet jelölte gondnokul. S hogy felelősségének tudatában azt javasolja, hogy mielőbb térjek vissza az Államokba, mert amerikai polgárok részére Európa nem biztos hely többé. S azonkívül a magyar arisztokrácia középkori életformája nem nevezhető jó befolyásnak egy fejlődő gyermek számára. De különben is, előbb vagy utóbb Európában nagy változások lesznek és azok a fasiszta nagybirtokosok, akik között élek, megkapják méltó büntetésüket. Ezért, mint törvényes gondnokom, elrendeli, hogy menjek haza.

Ez a levél borzasztóan feldühített. Olyan elmaradottnak és butának tűnt, mintha valami szülőkörű kispolgár írta volna, aki faluja határain kívül semmit

sem ismer a világból. Megmutattam a levelet nagyapámnak. Gondosan végigolvasta, majd nagyon komolyan nézett reám.

»Tamás«, mondta, magad kell döntsél ebben a kérdésben. A levél néhány részlete természetesen nem egyéb, mint a szélsőbaloldali amerikai propaganda eredménye. Más részei viszont igazak lehetnek. Hitlerből hiányzik a nagy államférfiak számára annyira nélkülözhetetlen bölcsesség és tapintat. Ő közönséges demagóg. S mint ilyen, könnyen létrehozhat egy második világháborút és egy ilyen háborúnak tragikus következményei lehetnek, függetlenül attól, hogy ki nyeri azt meg. A kommunizmus soha sem válhat itt nálunk komoly veszedelmmé, mivel népünk megismerkedett már a módszereivel tizenkilencben és nem felejtí el hamarosan. Azonban Hitler segítségével a nemzeti szocializmus átveheti az ország felett a hatalmat átmeneti időre és ez sok bajt és kellemetlenséget okozhat. Ennélfogva nekem sincs jogom ahhoz, hogy elhatározásodban befolyásoljalak, függetlenül attól, hogy hogyan érzek.«

Megmondtam neki egyenesen, hogy nem akarok visszamenni. Szüleim nélkül a régi otthon nem lenne ugyanaz, ami volt. Azt is megmondtam neki, hogy nagybátyámat sohasem kedveltem s apám sem szerette, mert szűklátókörű és rest ember volt, aki mindig mások nyakán élt és mindig panaszkodott. S hogy véleményem szerint semmi joga sincsen ahhoz, hogy parancsokat osztogasson nekem.

Nagyapám végighallgatta érveimet, aztán bólintott. »Rendben van, Tamás«, mondta, »akkor te csak eredj az akadémiára, ahogy terveztük és ne törődj a nagybátyáddal. Majd az ügyvédem gondot visel erre. Örvendek, hogy így határoztaál.«

Vállamra veregetett s a kérdés ezzel eldőlt. Írtam a nagybátyámnak és közöltem vele elhatározásomat. S másnap reggel felültem a Debrecenbe induló vonatra.

Volt-e valaha Debrecenben? Persze, bizonyára volt ott. Nem tudom, milyennek látta, de az én fiatal diákszemeimmel nézve a világ legkedvesebb városa volt. Volt benne egy bizonyos hangulat, amit sehol másutt nem találtam meg. Méltóság volt benne és egyszerűség. Az ősi reformátusság puritán méltósága összekeveredve a tanyásgazdák boldog és békés egyszerűségével. Ezek a tanyásgazdák építették maguknak a várost sok évszázad előtt s nyomukat ott lehetett látni és érezni mindenben és mindenütt. Vallási és politikai szabadság ősi szimbóluma, papok, tanítók és parasztok városa, ahol a régi árnyékában nőtt fel az új s a maradiság és a haladás türelmes keverékéből épült ki az arany középut.

Különös város volt. S ott hozott össze az élet két legjobb barátommal, Gál Péterrel és Katona Józseffel. Barátok, a szó igaz értelmében. Ma már egyikük sem él. Életük és haláluk történelmet kellett volna formáljon ezen a világon. De nem lett belőlük történelem. Miért? Mivel a történelem különös valami.

Sok esztendővel ezelőtt azt hittem, hogy a nagy férfiak, akik nagy dolgot csinálnak, készítik az emberiség történelmét. De ez nem igaz. A történelmet kis férgek készítik. Kis férgek, félhomályos irodákban, írógépeken kopogtatva. Amit papírra tesznek, abból történelem lesz. Ezek a férgek soha sem láttak férfiakat, akik nagy eszmékért éltek és meghaltak és nem hisznek a nagy eszmékben sem. Ennélfogva nagy férfiakban sem hisznek. Amit a maguk féreg-szemeivel látnak, irigységet, kapzsiságot, kétszínűséget, haszonlesést, azt az emberi világ egyetlen mozgatóerejének tudják s ebben keresik mindennek az okát. Aztán gyűjteni kezdik azt, amit tényeknek neveznek, mint ahogy gyermekek gyűjtenek színes kavicsot. Azzal a különbséggel, hogy a gyerekeknek több eszük van, semhogy egy maréknyi kavicsot, amit összegyűjtöttek, elnevezzék világnak.

Mik is azok a tények? A tények szerint Debrecen egy vén, poros város volt, melyben kiszívetésű papok és tanítók éltek és félművelt, jómódú parasztok. De más tények szerint viszont Debrecen volt a szabadságmozgalom és szabadságharcok örökös forrása. Ez volt az a hely, ahonnan minden új gondolat elindult. A világ első városa, ahol parasztok fiai egyetemet végeztek. Mindezek tények. Kérdés csak az, mely tényeket hordják össze azok, akik a könyveket írják és melyeket hagyják heverni fölszedetlenül az események kavicsbányájában? Mi amerikaiak különösen híresek vagyunk arról, hogy más országok történelmét aszerint tanítjuk, ahogy az saját tetteink igazolása céljából legjobban megfelel nekünk. Ha valamilyen ostoba hibát követünk el s ezzel tönkreteszünk egy országot, sok ezer ember pusztulását okozzuk, akkor beírjuk a történelemkönyveinkbe, hogy annak a bizonyos országnak a népe bűnös volt és nem érdemelt más sorsot. Ezáltal olyasvalamit tanítunk gyermekeinknek, ami nem igaz.

Azt tanítottuk például és még ma is azt tanítjuk, hogy Magyarország egy fasiszta kormány alatt álló feudalista ország volt. Hogy minden hatalom az arisztokrácia kezében volt. Ennélfogva megérdemelték azt, hogy odalökjük őket az orosz felszabadítók kezébe. Sehol sem olvashatjuk azt a mi tankönyveinkben, hogy a magyar alkotmány régebbi és mégis előrehaladottabb volt, mint az angol Magna Charta. Hogy a világ első országa, ahol meghirdették a vallásszabadságot, Magyarország volt. Hogy Magyarország volt az első ország a földön, ahol törvénybe iktatták, hogy boszorkányok nincsenek, sok évszázaddal Nyugat-Európa híres inkvizíciói előtt. Nem, ezeket a tényeket nem találjuk meg a mi könyveinkben. Mivel a férgek, akik poros odúikban a történelmet írják, beleviszik a maguk személyi gyűlöleteit és sértődöttségeit ezekbe a könyvekbe. Legtöbbjüket ezerkilencszáztizenkilenc után rúgták ki Magyarországról, miután megpróbálták tönkretenni az országot, amely befogadta őket.

Debrecen, a legbüszkébb magyar várost, nem feudalista főurak építették, hanem szabad parasztok, sok évszázaddal ezelőtt. Kálvinista Rómának is nevezték, mivel a reformátusság szellemi gócpontjává vált. Iskolái sok tudóst adtak a világnak és sok szellemi vezetőt.

A Gazdasági Akadémia a városon kívül volt, a Nagyerdő túlsó oldalán. Az internátusi szobában, amit nagyapám előre lefoglaltatott számomra, első éjszaka egyedül aludtam. A szobában három vaságy volt s mindegyiken szalmazsák. Magam kellett megtöltsen az enyémet a csűrök mögötti friss, jószagú szalmakazalból. Mikor vacsoraidőben lementem, a nagy ebédlőterem majdnem üres volt. Senki sem vetett ügyet reám. Leültem egyedül egy kis asztal mellé, ettem és figyeltem a többieket. Itt-ott, a nagyobb asztaloknál egy-egy vidám diákcsoport beszélt, tréfált, kacagott. Idegen voltam közöttük, kívülálló s ez az érzés kissé elvette a kedvemem.

Mikor felálltam, hogy távozzak, egy magas, nyurga fiatalember lépett hozzám. Hosszú, szőke hajából egy tincs a homlokára csüngött s nagy szája két oldalán keskeny, szőke bajusz csüngött lefelé, tatárosan. A legközelebb lévő nagy asztal mellől kelt fel.

»Borjú vagy?« kérdezte minden bevezetés nélkül.

Megálltam és csodálkozva bámultam rá.

»Egy kérdést tettem fel«, szólalt meg a szőke bajuszos újra, most már veszedelmesebben, »borjú vagy-e, igen vagy nem?«

Az egész étteremben elhallgatott a beszéd. Mindenki minket figyelt. Én próbáltam úgy tenni, mintha semmi se történt volna és erőltetett közömbösséggel mondtam: »Hawkins a nevem és nem tartozom a barmok csoportjába.« Tovább akartam lépni, de a másik elfogta a karomat. »Nem?«, kérdezte, »hát akkor mi az ördögöt keresel itt?« Diák vagyok, feleltem, amennyi méltósággal csak tudtam.

»Oh«, mondta a nyurga és alaposan végignézett tetőtől-talpig, »te diák vagy itt és nem tudod, hogy mit jelent a borjú szó. A beszéded furcsa. Micsoda nevet mondtál?«

Ekkor már kissé mérges kezdtem lenni arra a langalétra bajuszosra, aki így faggatott. Kihúztam a derekamat s úgy feleltem, szárazon. »Hawkins Tamás a nevem és amerikai vagyok.«

Néhány másodpercig mély csend volt a teremben s mindenki engem bámolt. A hosszú diák szemei nagyra nyíltak s elfütyentette magát meglepetésében.

»Amerikai?« kérdezte, »s hogy a csudába kerültél ide közénk? Eltévédél, vagy kipottyantál a repülőgépből?«

Körülöttünk a többiek nevetni kezdtek. De barátságos nevetés volt s ez valamennyire lecsillapított. »Nagyapám küldött ide«, mondtam zavartan.

A magas diák kinyújtotta a kezét. »Sajnálom, öcsém«, mondta, »nem akartalak zavarba hozni. Az én nevem Katona József és én tulok vagyok itt. Ez azt jelenti, hogy másodéves gazdász vagyok. Te csak most kezded?«

Bólintottam.

»Akkor igazam volt«, vigyorgott rám Katona József, »és borjú vagy, még pedig a javából. Mindössze más fajtából való. Herford, példaul?«

Azzal karonragadott s odavonszolt a nagy asztalhoz, amely mellett többen is ültek. »Herfi«, mondta vidáman, »bemutatlak a barátainknak. Ez itt Pálffy, a következő Csáky, aztán Dudás, Batthyány és báró Tannenberg. Ezt az utolsó urat különösen figyelmedbe ajánlom. Szólítsd mindig a teljes nevén, különben megsértődik. Sokra tartja a báróságát. Pálffy itt gróf. Csáky is gróf. Batthyány odaát pedig herceg. De ezek az urak egyszerűen megfélelkeznek erről a születési hibájukról, amikor köztünk vannak. De Tannenberg báró úrnak olyan memóriája van, akár egy ökörnek, szóm zokon ne essék, és ő egy percre se tudja elfeledni, hogy kicsoda. Tarsd ezt észbe, Herfi. Úgy na. Most pedig ülj le és mától kezdve itt van a helyed, ennél az asztalnál. Megértetted?«

Az a Tannenberg, akit Katona Jóska úgy kifigurázott, különösen szép fiatalember volt. Magas szőke, kékszemű. De éles metszésű arcán nem volt mosoly. A Katona Jóska tréfás kötekedése szemmel láthatólag bosszantotta. Egyenest szemközt ült velem az asztal másik oldalán s amikor leültem, magasra húzott szemöldökkel nézett rám. »Úgy, szóval maga amerikai?« kérdezte kellemetlen orrhangon, »de nem zsidó, remélem?«

»Presbiteriánus vagyok«, feleltem »amennyiben bárkinek is köze lenne ehhez.«

Mindenki nevetett, csak Tannenberg nem Arca elvörösödött és idegességében keskeny ajkait harapdálta. »Amerikában a zsidók uralkodnak, igaz-e?« folytatta a csipkelődést.

Pillanatról-pillanatra nőtt bennem az ellenszenv a széparcú és csípős nyelvű báróval szemben s már azon voltam, hogy valami igazán gorombát mondjak neki, amikor Katona Jóska megszólal mellettem és másra terelte a szót. »Hogy van az, hogy olyan jól beszélsz magyarul, Herfi?« kérdezte tréfásan, »ne próbáld elhitetni velem, hogy az amerikai iskolában tanultad meg a nyelvet, mert bizony mondom, benyomom a fejedet egy uborkás üvegbe!«

Megmondtam neki, hogy három éve élek Kerenden. Tannenberg azonnal közbe szőtt. »Tán nem vagy valami rokona annak a vén zsidóbarát keselyűnek, Kerendy Kálmánnak?« kérdezte éles, arrogáns hangon.

Éreztem a vért az arcomba tódulni. Kiegyenesedtem a széken, belenéztam azokba a jéghideg kék szemekbe és éreztem, ahogy feltörő haragom úrrá lett a hangom felett, amikor mondtam: »Unokája vagyok. És figyelmeztetem magát, báró fenetudjaki, hogy ha még egy ehhez hasonló arcátlan megjegyzést hallok magától, úgy fenéken rúgom, hogy egyenesen beesik a góthai almanachba. Megértette?«

Halálos csend támadt az asztalnál. A szépfíú arca, ott szemben velem, sötétvörösre vált és idegesen rángatózott. Kirúgta maga alól a széket és felállt. Én is felálltam, mert azt hittem, hogy most mindjárt ököltre megyünk. Legnagyobb meglepetésemre azonban csak kiegyenesedett és nagy előkelőséggel ezeket mondta. »Hallani fog a segédeimről. Én nem tűrök el sértéseket. Uraim, jó napot.« Azzal magasra emelt fejjel, feszesen megfordult és kimasírozott az étkezdéből.

A többiek az asztal körül jelentőségteljesen összenéztek s miután az ajtó becsukódott Tannenberg mögött, új barátom, Katona Jóska, hosszú gólyanyakát furcsán félrebillentve, kíváncsian nézett végig rajtam. »Ennek jól megadtad, Herfi«, mondta majdnem tisztelettel a hangjában, »de bajba is kerültél ezzel. Azt tudod-e? Értesz-e a kardforgatáshoz legalább?«

»Kardhoz?« kérdeztem csodálkozva »nem kissé divatjamúlt fegyver az már?« »Nem itt«, felelte Katona Jóska aggodalmasan, »s mi inkább fogjunk hozzá és tanítsunk neked néhány fogást, borjú. Mondhatom, kezdő létedre nagyot markoltál, mindjárt az első napon. Ez a porosz báró a környék leghírhedtebb párbajozója.«

Aztán hosszúnyakú és csüngő bajuszú barátom felajánlotta nyomban, hogy elvállalja az egyik párbajsegéd szerepét. Másiknak gróf Pálffy ajánlkozott. Engem kissé megdöbbenett a párbaj gondolata és még mindig nem egészen hittem el, hogy igaz. Míg aztán, egy-két órával a vacsora után, két feszes fiatalember megállított a folyosón, nagyon korrektül bemutatkoztak és kijelentették, hogy báró Tannenberg Arved nevében lovagias elégtételt kérnek a felükön esett sérelmekért. Én Katonát és Pálfyt neveztem meg. Másfélórával később Katona és Pálffy ott voltak a szobámban és aggodalmas komolysággal jelentették be, hogy a párbajt másnap este hét órakor bonyolítják le, nehéz lovagiassági kardokkal, első vére.

Bevallom, a gyomrom kissé összeszorult ettől. Mert más az, amikor két ember hirtelen haragjában ököllel megy egymásnak és megint más, amikor lehiggadva, hideg elszántsággal s fegyverrel a kezében egymás életére tör. Nehéz kardokkal párbajozni, amiért néhány haragos szót mondtam valakinek, akit nem is ismerek, tiszta bolondságnak tűnt. De Katona és Pálffy nagyon komolyak voltak és láttam az arcukon, hogy aggódnak értem. S ahogy hallgattam őket, amint egy számomra teljesen ismeretlen nyelven, a lovagiasság kódexének nyelvén beszéltek egymás között, egyszerre azt az érzést keltette bennem, mintha azáltal hogy beiratkoztam az akadémiára, átléptem volna valami láthatatlan választóvonalat. Hirtelen, egyik napról a másikra, egy olyan társadalmi osztály tagja lettem, melyhez nem tartoztam azelőtt.

Igen, azt hiszem, kifejezhetem ezt így. Miután leérettségiztem és beléptem egy felsőfokú iskola diákjai közé, egyúttal beléptem egy belső szentélybe is, amely az urak számára volt fenntartva. Egy szentélybe, melynek másféle és nagyon szigorú szabályai voltak. Láthatatlan és íratlan szabályok, de éppen láthatatlanságuknál és íratlanságuknál fogva sokkal szigorúbbak voltak, mint a külső világ szabályai. Megdöbbenve jöttem reá, hogy a legnagyobb különbség a két világ között abban rejlik, hogy amíg a nem úriemberek azt tehettek, amit akartak az ország törvényeinek korlátjain belül, addig az urak teljes felelősséget kellett viseljenek minden kimondott szóért, még a hangjuk árnyalatáért vagy a szemük pillantásáért is. Vagyis az ember teljes személyi felelősséggel tartozott a maga viselkedéséért, anélkül, hogy bárkire is támaszkodhatott volna védelemért. A párbajt az ország törvény tiltotta. Azonban visszautasítani a párbajt az úri osztály

iratlan törvénye ellen volt és gyávaságot jelentett, e társadalmi osztály szempontjából a legmegbocsájtathatlanabb gyengeséget.

Másnap reggel Katona és Pálffy levittek a tornaterembe, kezembe nyomtak egy tompaélú vívókardot és megpróbálták megtanítani a használatára. Két órai izzadás és káromkodás után felhagytak a kísérlettel. Katona Jóska szomorúan csóválta meg a fejét. »Herfi«, mondta, »neked nincs tehetséged hozzá, ennyi az egész. Annyit megtehetsz, hogy tartsd a kardot keresztben a fejed fölé, így ni s akkor megúszod egy könnyebb mellvágással, ami nem nagy baj. Álld férfi módjára, amit kapsz, más tanácsot nem adhatok.«

Arra gondol, hogy féltem-e vagy nem? Persze, hogy féltem. Nem a verekedéstől magától, attól nem féltem volna. Tudtam az ökleimet használni és elég erős voltam ahhoz, hogy megállhassam a helyemet. De ez több volt, mint verekedés. Inkább olyasmi volt, mint amikor az embert kórházba viszik, operálni. Soha nem volt kard a kezemben és ügyetlennek éreztem magamat vele. Veszedelmesnek is látszott, az a hosszú fényes késpenge. Igen, féltem, mégpedig alaposan. Azt hiszem, mindkét segédem tudta ezt, mert olykor nagyon gondolt pillantásokat vetettek egymásra.

Este, tíz perccel hét előtt, beléptünk a tornacsarnok egyik öltözőjébe. Egy hátsó ajtón surrantunk be, nagy titkolózással, mint akik tilos dolgot cselekszenek. Éreztem remegni a térdeimet, amikor Katona és Pálffy mögött végigmentem az üres, sötét folyosón. Az öltözőben le kellett vessem kabátomat és ingemet és Katona meg Pálffy bepólyálták a csuklómat és nyakamat vastag kórházi kötéssel. Katona újra a szívemre kötötte, hogy tartsam a kardot a fejem fölé. Aztán valahol kint egy láthatatlan óra hetet ütött, és mi beléptünk a tornaterembe. Ugyanakkor a tornaterem másik oldalán megjelent Tannenberg a maga segédeivel. Minden nagyon drámaian volt megrendezve. Egyetlen szó sem esett, az arcok komolyak voltak, a derekak feszesek.

Mikor megláttam az orvost, hosszú, fehér kabátjában, amint egy fal melletti kis asztalkán nagy gonddal kirakta a sok csillogó szerszámát, úgy éreztem, mintha egy maréknyi bolha ugrált volna a gyomromban. Valószínűleg elsápadtam, mert Katona mellém lépett hátulról és a fülembé súgta. »Tartsd magad feszesen, Herfi, az Isten szerelmére... mutasd meg ezeknek, hogy egy amerikai nem szalad meg egy arrogáns német elől!«

Forró vérhullámot éreztem az arcomba tódulni. Kiegyenesedtem s amilyen feszesen csak tudtam, megindultam a terem közepe felé, ahol egy alacsony bajszú ember vívómesteri öltözetben már várt reánk. Vívósisak volt a hóna alatt és egy vívókard. Később megtudtam, hogy ő volt az Akadémia vívótanára és ő szokta volt vezetni a párbajokat. Természetesen nem hivatalosan, mivel a törvény tiltotta a párbajozást. Viszont a szabályok szerint minden párbajt egy idősebb, tapasztalt úriember kellett levezessen, aki ismerte a szabályokat és lelkiismeretesen vigyázott azok betartására.

Mentünk feléje, Katona az egyik oldalon, Pálfy a másikon s én közbül. Ugyanekkor az ellenfelem is közeledett a másik oldalról a maga segédei között.

Néhány lépésre a vívómestertől megálltunk. Ő végignézett minket, aztán gépiesen elkezdett hadarni, mint aki már elmondta ugyanezt százszor is.

»Urak, a szabályok értelmében fel kell szólítsam Önöket, hogy fontolják meg szándékaikat és vessék el a fegyveres elégtétel gondolatát. Mivel azonban legnagyobb sajnálatomra mindkét fél visszautasítja ezt a javaslatomat, nem tehetek egyebet, mint hogy figyelmeztessem Önöket, tartsák be a lovagiasság szabályait. Arra a kérdésemre, hogy készen vannak-e, feleljenek hallható igennel. Mikor azt mondom, rajta, kezdjék el a vívást. Amikor azt mondom, állj, rögtön hagyják abba. Kötésen alul vágni, avagy dőfésre használni a fegyvert ellenkezik a párbaj szabályaival. Van valakinek kérdezni valója?«

Várt néhány pillanatig, aztán bólintott.

»Urak, válasszanak fegyvert.«

A négy segéd feszesen a fal melletti padhoz lépett, ahol egy hosszú börtokban a párbajkardok feküdtek. Sokkal könnyebbeknek látszottak, mint ahogy elvártam. Egyenként odanyújtották őket a vívómesternek, aki gondosan megvizsgálta mind a kettőt, majd markulatuknál fogva odanyújtotta őket egyenként az orvosnak, aki valamilyen folyadékba mártott fehér ronggyal fertőtlenítette a fényes pengéket.

»Urak, vegyék kézbe a fegyvert« rendelkezett a vívómester és fejére tette a vívósisakot.

Valami hat lépésnyire álltunk egymástól, amikor segédeink átadták mindkettőnknek a kardokat. A segédek hátraléptek és a vívómester, aki kettőnk között állt, felemelte a kardját. »Kész?« kérdezte fojtott hangon a sisak alól. »Igen«, felelt Tannenberg hangos, arrogáns hangon. »Igen«, feleltem én is és hallottam a hangom remegését.

»Rajta!« kiáltotta el magát a vívómester és hátraugrott.

Felemeltem a kardomat a fejem fölé, ahogy Katona Jóska tanított volt és egy rövid lépést tettem előre. Láttam Tannenberget felém ugrani, simán, izmos testének macskaszerű hajlékonyságával és kardjának pengéjén élesen megcsillant a fény. Szépen metszett arcán valami hihetetlenül gögös s fölényes mosoly volt. Ez a mosoly okozta s a szemeiből kicsillanó gúny, hogy egyszerre újra ott éreztem a harag forróságát a fejembe tódulni, akárcsak azelőtt való napon az étkezésemben. Minden izmomban, egész testemben éreztem ezt a kétségbeesett haragot s agyamon átcikázott a gondolat, »azt a keserűségét ennek a beképzelt majomnak, ha már úgyis megvág mindenképpen, akkor hadd kapjon legalább ő is valamit!«

Láttam a fényes pengét, akár egy kígyót, a mellem felé csapódni, pontosan, ahogy azt Katona Jóska megjósolta volt. Ösztönösen behunytam a szememet előle s ugyanakkor vakon előrelépve, teljes erőmből lecsaptam a kardommal Tannenberg irányába, akárha egy bot lett volna a kezemben.

Később számtalanszor elmondták nekem a többiek, hogy amit tettem, az merő ellentétben állott a vívás sportjának minden szabályával. A vívó előbb kivédi az ütést és csak azután üt vissza. De én meg se próbáltam védeni magamat, én csak ütöttem. Azt is mondták később, hogy az én helyzetemben ez volt a legokosabb, amit tehettem, mert semmi sem lepi annyira meg a tapasztalt vívót, mint az ilyen tapasztalatlan viselkedés. Nem mondtam meg soha senkinek, még Katona Jósának sem, hogy amit tettem, az nem volt előre kitervezve. Hogy csak egyszerűen elfutott a pulykaméreg és azt csináltam, ami magától jött.

Abban a pillanatban, amikor csukott szemekkel mérgesen és vakon magam elé ütöttem a karddal, valamit éreztem a mellemre csapódni, mintha valami forró tárggyal megérintettek volna. Majdnem ugyanabban a pillanatban éreztem, hogy a kardom valami keményre csapott le. Mikor kinyitottam a szememet, ellenfelem ott állt furcsán oldalra hajtott fejjel, karjai lecsüggesztve kétoldalt és arcán vastagon csurgott a vér s tócsává gyűlt lába előtt a kockás padlón.

»Állj!« kiáltotta el magát ugyanakkor a vívómester természetellenes hangossággal és felemelt karddal közénk ugrott, minden ok nélkül. Mert én nem mozdultam. Megkövülten álltam ott és a piros ömlő vére bámultam.

A két segéd előreugrott, megragadta a dülöngélő Tannenbergget kétfelől és vonszolni kezdte az orvos felé. Az orvos szaladva jött szembe velük a terem végéből. Aztán odavitték a padhoz, lefektették reá és az orvos kezelésbe vette a fejét, parancsokat kiabálva a segédeknek, hogy hozzanak ezt vagy amazt az asztalkáról.

Én még mindig ott álltam a padlóhoz gyökerezve, amikor meghallottam magam mögött a Katona Jóska hangját. »Most már ideadhatod azt a kardot, Herfi«, súgta és valami gyöngédség volt a hangjában. Odanyújtottam neki a kardot. Akkor már Pálffy is mellettem volt. »Hogy a fenébe csináltad ezt?« kérdezte súgva és szinte tisztelettel. Aztán hozzá tette, »Mutasd a melleidet.«

»A melleimet?«, kérdeztem remegő hangon, »nincs ott semmi.«

Pedig volt ott valami, csak hogy én nem is éreztem izgalmamban. Egy majdnem húsz centiméter hosszú vörös csík volt ott, mely lassan kezdett már hurkává dagadni s amit Tannenberg kardjának a laposa hagyott ott.

»Egy kis szesz kell reá és kötés«, mondta Pálffy, »gyere.«

De én közel sem akartam menni az orvoshoz. »Semmi«, feletem, »nagyobb karcolásokat kaptam ennél tízéves koromban valahányszor leestem egy fáról.«

Katona Jóska halálos komolysággal nézett reám. »Herfi«, mondta, »te nem is tudod, milyen szerencséd volt. Ez egy nagyon csúnya vágás lehetett volna, ha a penge élével kapod. Köszönd meg a Jóistennek, gyerek, és fogd be a szádat. Mert te vagy a leggyatrább vívó, akit életemben láttam.«

Tannenberg Arved fején csontig érő vágás volt, bal hajvonalától le a jobb szemöldökéig. Tizenöt percébe került az orvosnak, amíg rendbetette a sebet s

azalatt az idő alatt mi ott álltunk és vártunk. Mikor végül is a kötés rajta volt a fején, a vívómester intett és mi közelebb mentünk a padhoz, ahol Tannenberg ült.

»Urak«, mondta a vívómester, »hivatalomnál fogva kijelentem, hogy Önök között a lovagias ügy ezzel befejezést nyert a lovagiasság szabályainak megfelelően. Haragnak és gonosz indulatoknak nincsen helye többé önök között s ami történt, el van felejtve. Fogjanak kezét, uraim.«

Szavainak hatása alatt ösztönösen előreléptem és kinyújtottam a kezemet. Olyan hiba volt ez, amit a szabályok szerint nem lett volna szabad elkövetnem. Viszont engem senki se oktatott ki erről. Szabály szerint Tannenberg, aki párbajra hívott engem, kellett először kinyújtja az övét. Ő pedig nem tette. Feszesen felállt bepólyált fejével és anélkül, hogy kinyújtott kezemre rá is nézett volna, kivonult a teremből segédeivel együtt. Pálffy rosszallólag csóválta meg a fejét és Katona a fülembe súgta bosszúsan, tüntesd el a mancsodat, borjú, különben újra bajt kavarsz fel magadnak s következőszőr talán nem leszel ilyen szerencsés.

Nyolcvanöt pengőt kellett fizessek, mint a terembér, vívómester és orvosi költség rám eső részét. Két barátom a vívóteremből egyenesen a városba vitt, ünnepelni. Ott is az Arany Bikába, melynek éttermében foglalt asztal várt reánk és jégbe hűtött pezsgő. Az éjszaka legnagyobb részében a cigányzenekar ott játszott az asztalunknál és ahogy telt az idő, egyre több és több diák gyült körénk. Mielőtt rájöttem volna, hogy mi is történik, már úgy ünnepeltek, mint valami hőst, aki legyőzte a hétfejű sárkányt.

Úgy éjfél tájban egy magas, barnaképű, jó megjelenésű fiatalember lépett az asztalunkhoz. A többiek boldog kiáltásokkal fogadták, engem pedig kihúztak a székemből s odavonszoltak a jövevény elé. »Ő az ifjúsági elnökünk«, súgta Katona Jóska a fülembe, »gróf Palásthy Erwin.«

A név természetesen ismerős volt számomra, mivel a Palásthyak egyik ága legközelebbi szomszédunk volt Kerenden. Erwin barátságos mosollyal nézett végig rajtam, miután bemutatott neki. »Úgy, hát te vagy az a harcias kis kakas, akiről mindenki beszél«, mondta, vállamra veregetve. »Hallottam már rólad az unokatestvéreim útján, de ők nem tettek említést erről a különleges tulajdonságodról. Hé, fiúk« fordult a többiekhez, »be kell iktassuk magunk közé ezt az új borjút, most mindjárt. Hozzátok a csizmát!«

A csizma üvegből volt, de pontosan akkora, mint egy rendes lovaglőcsizma. Félig megtöltötték pezsgővel, majd vörösbort töltöttek hozzá és egy vizespohárnyi barackpálinkát. Majd egy maréknyi paprikát és egy maréknyi borsot a tetejébe. Mikor mindez elkészült, az ifjúsági elnök megfogta a csizmát és felém nyújtotta a következő szavak kíséretében:

»Ezennel meghívlak téged, Hawkins Tamás, más néven Herfi, a borjú, hogy csatlakozzál a Magyar Királyi Gazdasági Akadémia nagyérdemű diákszervezetéhez, azáltal, hogy erre a megtiszteltetésre méltónak mutatkozáván leteszed a szokásos próbatételt. Fogadd tehát a testvériség italát és szabályaink

értelmében idd ki a tartalmát úgy, hogy szádtól a csizmát mindaddig el nem távolítod, míg a drága ital egyetlen csöppje is benne van. Rajtad nyugszik a diákság szeme, századokra visszamenőleg.«

Átvettem a csizmát és a számhoz emeltem. A benne lévő folyadéknak rettenetes íze volt. De megittam. Kiittam az egészet, úgy ahogy kellett. Nem volt más választásom. Ott állt mindenki körülöttem és némán figyelt. Még a zene is elhallgatott. Tudtam, hogy meg kell igyam, ha bele is halok.

Hát bele éppen nem haltam, de nem lehettem messze tőle. Még emlékszem, ahogy azt a pokoli italt öntöttem lefelé a torkomon, öntöttem és öntöttem, nyeltem és nyeltem fulladozva és a csizma egyre könnyebb lett a kezeim között. Hallottam a többiek suttogását mögöttem. Emlékszem, ahogy az üres csizmát kinyújtottam magam elé és felfordítottam, szájával lefelé, hogy mindenki láthassa: nem volt benne egy csepp sem. Aztán még emlékszem a taps és tetszés zajára magam körül. Az ifjúsági elnök felém kinyújtott izmos barna kezére. A szája mozgott, mintha mondott volna valamit, de a szavakat már nem hallottam. Ezzel azonban mindennek vége volt s egyébire nem emlékszem, semmire.

Ahogy később elmondták nekem, még jó ideig lábamon voltam, ittam a többiekkel, énekeltem is, sőt felmáztam az asztal tetejére és beszédet tartottam az örök amerikai-magyar barátságról. De minderre nem emlékszem. Másnap délután ébredtem fel, a saját ágyamban. Úgy éreztem magam, mint egy százesztendőös moslékos csöbör a szemétdomb tetején. Mikor kinyitottam a szemeimet, pillantásom egy alacsony, zömök, rövidre nyírt hajú fickóra esett, aki a szomszédos ágy szélén ült és engem bámult.

»Gál Péter a nevem«, hallottam az idegen hangját iszonyú messziről, »ide utasítottak az irodából, hogy közösen osztozzunk ezen a szobán, ha nem bánod.«

»Bánja az ördög«, nyögtem, »adj egy pohár vizet, mielőtt meghalok.«

Így kerültem össze a másik barátommal, aki évekkal később a saját életét áldozta fel, hogy az enyémet megmentse. Furcsa az élet. Ahogy összehoz két embert itt meg amott, mintha csak véletlen lenne s aztán egymáshoz láncolja őket a barátság láthatatlan erejével.»

Mintha az emlékezés súlya alatt kifulladt volna, az ember elhallgatott mellettem a sötétben. Messze keleten egy repülőgép húzott az éjszakán keresztül, két kis pislogó fény, más semmi. A gép zaja el sem ért hozzánk. Mintha két eltévedt kicsi csillag keresgélt volna valamit az éjszaka végtelenségében, egyre kisebbek és kisebbek lettek, míg lassanként eltűntek a semmibe. Az emberekre gondoltam, akik ott ültek abban a repülőgépben, emberek, akikkel soha se fogok találkozni az életben, de akik mégis, valahogyan osztoztak velem néhány elfoszló pillanatig az éjszaka súlyában. Olyan volt, mint amikor kint a nyílt tengeren egy hajó rádiója, néhány pillanatra elkap egy megfejthetetlen üzenetet, amit sok száz mérföldre tőle egy másik, ismeretlen hajó bocsátott útnak, ismeretlen céllal.

Szemeim belefürödtek a sötétségbe, szinte reménykedve, hogy még elfogok valahol egy utolsó búcsújelt. De üres volt az éj. Csupán a hűvös csillagok néztek reám, sok milliónyi év távlatából. Aztán mellettem a rönkön az ember újra beszélni kezdett.

„Majdnem elválaszthatatlanokká váltunk mi hárman, Katona Jóska, Gál Peti és én. Mindenhova együtt mentünk, akár a testvérek. Bálokra, teadélutánokra, vadászkirándulásokra. Mindig együtt. Sok szép napot töltöttünk el, hárman. Micsoda bálók! Itt Amerikában az emberek nem is tudják, mit jelent a farsang. Hat hétig egyik bál a másik után. Az ember nem felejtí el azt az időt, bármilyen öreg legyen is s bármennyi egyéb emléket zsúfolt is az élet ezek tetejébe.

Két évig együtt voltunk mindenben. Aztán Katona Jóska, aki egy évvel felettem járt, végzett 1940 nyarán. Azonnal be is hívták katonának, mert akkor már történelmi napokat éltünk. Csak néhány hónappal azelőtt ünnepeltük Észak-Magyarország visszatérését, amit az első világháború óta a csehek tartottak megszállva. Micsoda izgalom volt, micsoda öröm és lelkesedés mindenütt! Ismeretlen emberek a nyílt utcán ölelték, csókolták egymást s bárhova ment az ember, mindenütt a magyar himnuszt hallotta s embertömegeket látott állani feszes vigyázz-állásban, könnyes szemekkel.

Annak az évnek augusztusában Erdély északi fele is visszatért az anyaországhoz. Filmszínházak képes híradóiban láttuk a bevonuló magyar honvédek fogadtatását az erdélyi városokban és tucattjával kaptuk a levelezőlapokat és fényképeket katonai szolgálatra behívott barátainktól, lelkes szavakkal emlékezve meg a falvak népének kitörő boldogságáról. Aztán egy nap levelezőlap érkezett egy Báthor nevű kis erdélyi városkából. Palásthy Erwin írta. »Találkoztam valakivel, aki ismer Téged, Herfi«, mondta az írás, »több mint egy órahosszat beszélgettünk Rólad.« S a lap alján néhány sor írás volt Ágitól.

Tudja, hogy van az, amikor az ember diák. Még mindig szerelmes voltam Ágiba, képe ott csüngött az ágyam felett, a falon. De annyi minden történt közben. Annyi új ember, új élmény. Lányok is, persze. Bár írtunk egymásnak ritkán, de életünk különböző vonalakon haladt s levél nem volt elég ahhoz, hogy melegen tartsa a kapcsolatunkat. Az ember leírja a gondolatait és egy-két héttel később kap csak választ rájuk. Addigra már új gondolatok nyugtalanítják az embert s a régiek kihűlnek, nem érdekesek többé.

Remélem, megérti, mire gondolok. Az ember egyre távolabb és távolabb kerül egymástól és mindennek alapjában véve semmi köze a szerelemhez. Az életünk különböző, az övé meg az enyém s lassan úgy eltávolodtunk egymástól, hogy közös mondanivalót már csak a messze múltban találunk s egy idő múlva az is unalmassá válik. Végül is már csak olykor-olykor váltottunk egy-egy lapot, néhány futó sort, mást semmit. A zajos diákélet közepén észre se vettem, hogy mi történik velünk. Amíg ott nem láttam a keze írását egyik barátom lapján. S akkor elhatároztam, hogy legközelebbi vakációm alatt meglátogatom Ágit.

Az út szabad volt, nem kellett többé se útlevel se vízum, mint azelőtt. De karácsonykor nem mehettem, mert nem akartam nagyapámat egyedül hagyni. Szüksége volt reám, nem csupán azért, hogy ne legyen egyedül az ünnepek alatt, de a vadászaton is én kellett betöltnem helyette a házigazda szerepét, mert ez már igen fárasztó lett neki. Már csak ritkán ment ki vadászni. Sokat öregedett azokban az években, a világpolitikai helyzet aggasztotta.

Így hát csak a tavaszi vakáció maradt. Ezerkilencszáznegyvenegy április közepe volt, amikor felültem Debrecenben a vonatra. Félórával később már átléptük a hajdani trianoni határt, mely Magyarországot huszonkét évig elválasztotta Erdélytől. Különös érzés volt. Még látni lehetett a ledöntött határsorompót, a szétrobbant erődítések sorát, amit a románok építettek attól való félelmükben, hogy valaki elveszi tőlük a gazdag hadizsákmányt.

Maga a tájék ugyanaz volt mindkét oldalon, töretlen síkság, amit a természet egy egésznek alkotott, de emberi gyűlölet és irigység feldarabolt, s tankok erejére támaszkodva egymástól elszakítva tartott huszonkét évig. És micsoda különbségeket hozott létre az a huszonkét év! Nem csak meglepő volt, hanem félelmetes is.

A magyar oldalon csinos, piros cserepes tanyák, gondozott műút, egészen a hajdani sorompó helyéig. Onnan kezdve kátyus földút csupán. Az egykori román oldalon roskadozó épületek, szalmatetős kunyhók. Az egyik oldalon civilizáció és jólét, míg a másikon, mindössze néhány lépésnyi távolságra, szegénység és elmaradottság. Tudva azt, hogy a jólét oldala egész Európa legszegényebb országához tartozott, egy országhoz, melyet minden természeti kincsétől megfosztottak, míg a másik, a szegény oldal, húsz éven át egy olyan királyságnak a birtokába esett, melynek mindene megvolt, amit Isten az ember számára kincsekben adhatott, nyomban láttam, hogy mit értettek a magyarok az alatt, amikor azt mondták, hogy Románia csak gyarmatnak használta Erdélyt.

Hamarosan elértük a dombokat. A táj egyre szebb és látványosabb lett, viszont a kis vasútállomások, melyek előtt vonatunk elhaladt, még szegényebbeknek és gondozatlanabbnak látszottak, mint a Alföldön levők. Valahányszor megállt a vonat valahol, új utasok szálltak fel. Erdélyiek. Kopott ruhákban, de boldogságtól csillogó szemekkel, hangosan és szabadon beszélve, mintha mindaz, ami húsz éven át tiltva volt számukra, most egyszerre tört volna fel belőlük. Egy idősebb férfi, aki a maga kopottságával falusi satócsnak tűnt, de akiről később megtudtam, hogy mérnök volt, így magyarázta el nekem, amikor megtudta, hogy Debrecenből jövök.

»Maga nem is tudja, milyen jó érzés az, hogy újra szabadon beszélhetünk magyarul a vonatokon. A felszabadulás előtt mindenütt ott volt a felirat, vasúti kocsikban, állomásépületeken, hivatalokban: vorbiti romaneste! Beszéljetek románul! És aki nem fogadott szót ezeknek a tábláknak, azt elverték a csendőrök és hetekig börtönben tartották.«

A dési állomáson, ahol félórát állt a vonatunk, az egyik utas kimutatott az ablakon. Az állomásépület mögötti utcán egy öregember csúszott a térdein. Először azt hittem, hogy egy koldus, aki elvesztette a lábait, de valaki megmagyarázta, hogy az öregember középiskolai tanár volt a háború előtt és amikor a románok kidobták állásából megesküdött, hogy ha az Úristen valaha is visszaadja Erdély szabadságát, térden csúszik el a templomba minden nap. Hetven évet betöltött az öregúr, de ígéretét betartotta mégis és minden nap így ment el a templomba hálát adni a szabadulásért.

Ez az utazás Erdélyen keresztül olyan mélyen megható élmény volt, amit soha sem felejték el. Látni az emberek túlcserélő boldogságát. Készségüket bármire, amit csak kért tőlük a magyar kormány. Önként ajánlkoztak közmunkára, minden fizetség nélkül. Férfiak, fiatalok és vének, tolongtak a katonai parancsnoksághoz, könyörögve, hogy adjanak fegyvert a kezükbe s küldjék őket Dél-Erdély felszabadítására.

Amerikaiak csak úgy érhetnék meg ezt, ha elképzelnék, hogy valami idegen nagyhatalom az összes déli államokat Mexikónak adná valamilyen elképzelt büntetésként és a mexikóiak húsz éven át uralkodnának felettünk a legelképzeltetlenebb brutalitással, eltiltanák nyelvünk használatát is és valamennyiünket harmadrangú állampolgárokká süllyesztenének, kiknek csak kötelességeik vannak, jogaik nincsenek. És akkor egyszerre csak az Egyesült Államoknak módjuk lenne a dél felszabadítására. El tudja képzelni, mit éreznénk mi, itt Floridában? Hát ezzel az érzéssel találkoztam azon az úton, mindenütt, egészen Báthorig.

Ági ott várt reám a kis vasúti állomáson, bátyjával, Lacival, aki két évvel volt idősebb, mint ő. Laci hajtotta a lovakat, mivel kocsisuk nem volt, csupán egy lovászgyerek, aki az istállót tartotta tisztán. A román kormány mindössze kétszáz holdat hagyott meg nekik és a kastélyt. Laci végezte a gazdasági munkákat egy öreg Ford traktorral és az ő életmódja majdnem teljesen megegyezett az átlagos amerikai farmer életmódjával, azzal a különbséggel természetesen, hogy a kétszázholdas amerikai farmer nem kell fenntartson egy huszonnégy szobás kastélyt. Báthory Laci ugyanolyan keményen dolgozott kint a mezőn, mint bármely amerikai farmer, de amikor hazament este, akkor alkalmazkodnia kellett mindazokhoz az íratlan szabályokhoz, úgy öltözetben, mint viselkedésben, melyek kötelezőek voltak a társadalmi osztályra.

A kastély fent volt a dombtetőn, a falu felett. Nagyon rossz állapotban volt, sok helyen omladozott a vakolat s helyenként egészen a mohás cseréptetőig befutotta a borostyán. Ági családja mindössze a kastély egyik szárnyát lakta. A kastély másik szárnyát, melybe a Báthory-család múzeumát helyezték el, zárva tartották. Megismerkedtem Ági apjával, egy magas, barna arcú, őszülő halántékú úrral, akit néhány héttel azelőtt nevezett ki a magyar kormány főispánnak. Megismerkedtem Ági anyjával, egy kedves, öreg hölgygel, aki a maga rózsaszínű

arcával és fehér hajával olyan törékenynek tűnt, mint a kínai porcelán, de aki a valóságban szívós volt, mint a vadmacska és bámulatos energiával tartotta rendben az egész háztartást. Ági nagyapja is ott élt velük, Báthory Ákos gróf, aki néhány esztendeig, jóval a világháború előtt, Magyarország miniszterelnöke volt. Az egész kastélyban mindössze egy cseléd lány dolgozott. Minden egyéb házimunkát Ági és anyja végzett.

Ági színes erdélyi népviseletet hordott érkezésem napján és szebb volt, mint valaha. Megtelt, megasszonyosodott az alatt a két év alatt, mely első találkozásunk óta eltelt. Örvideni látszott jövetelemnek és az anyja úgy fogadott, mintha valami távoli rokon lettem volna.

A Báthoryak élete nagyon keveset hasonlított a velük azonos társadalmi osztályban levők életéhez Magyarországon. A történelem más helyzetbe kényszerítette őket és ők alkalmazkodtak ehhez az új helyzethez. A család reggel hatkor kelt fel. Ági és az anyja kitakarították a kastélyt és elkészítették a reggelit az egy cseléd lány segítségével, mialatt Laci és az apja lementek az alsó udvarra, ahol az istálló és a csürök voltak és segítettek a lovászgyerekeknek, meg az egyetlen béresnek a lovak, tehének, disznók etetésénél, az istállók takarításánál és a fejésnél. Mikor mindezzel elkészültek, behozták a tejet s a család leült a címeres ezüsttel megterített reggelizőasztalhoz a kastély fedett verandáján. Reggeli után Ági apja lesétált az állomáshoz, hogy megvárja a reggeli vonatot, mely bevitte a megyeszékhelyen lévő hivatalához. Laci pedig elindult a traktorral a földeket szántani, trágyát kihordani, vagy amit éppen tenni kellett.

Mivel délelőtt Ági rendszerint házi munkával volt elfoglalva, én délig Lacinak segítettem a földeken. Néha úgy éreztem, mintha otthon lettem volna Amerikában s valamelyik farmer rokonomnak segítettem volna a munkában. De amikor visszatértünk a kastélyhoz, gyermekkorom megszokott légköre hirtelen átváltozott, mintha egyik világból egy másikba léptem volna át. Az ebéd előtti formális ruhacsere, az ősök képei az ebédlő falain, az értékes porcelánnal és súlyos, régi ezüsttel megterített asztal szokatlan ellentétet képzett a kastély falain kívül folyó étellel, melyet egy jómódú kisgazda életéhez lehetett volna hasonlítani.

Délutánonként Ágival sétáltam a parkban, ugyanúgy, mint ahogy annak idején Pethő Andráséknál tettük. Évszázados fák, fűvel benőtt kerti utak, gyomlepte rózsalugasok hajdani jobb idők emlékét őrizték. A parkot fejőstehenek legelőjének használta a család.

Eleinte csak közömbös dolgokról tudtunk beszélni, Ági meg én. Szinte olyan volt, mintha előlről kezdtük volna az ismerkedést. Négy nap is eltelt, míg meg mertem csókolni. Késő délután volt, vacsora előtt. Vén fenyőfák alatt ültünk, egy korhadó padon. Nem tiltakozott. »Még mindig szeretlek«, mondtam. »En is szeretlek«, suttogta vissza. Aztán megkondult a harang, mely vacsorára hívott.

Soha sem felejtem el azt az estét. Nem csupán azért, mert akkor leltünk egymásra újra, de mert azon az estén éreztem először a történelmi események komolyságát, mint egy nagy sötét árnyat ráborulni a körülöttünk lévő világra.

Mikor beléptünk az ebédlőbe, az Ági apja éppen akkor érkezett haza a hivatalából. »Amitől féltém, bekövetkezett«, mondta és arca halálosan komoly volt és gondtelt, »kormányunk csapatokat küld az orosz frontra. Mindegy, hogy minek nevezzük, a tény az, hogy német nyomásra beléptünk a háborúba ismét.«

Mindaddig a német-orosz háború iszonyúan távolinak tűnt számunkra, a magunk lassú, kényelmes, megszokott életmódjából szemlélve. De azon az estén hirtelen valósággá elevenedett. Az öreg Báthory-nagypapa arca vörösre gyúlt a haragtól az ebédlőasztal mellett. »Ez volt a legostobább dolog, amit kormányunk elkövetetett«, mennydörgött haragjában az öregúr. »A következmények súlyosak lehetnek, akárcsak huszonhét évvel ezelőtt. Akkor is azt mondtam, hogy hiba volt háborút üzenni s ma is azt mondom. De bolondok soha nem hallgatnak józan érvekre.«

Miután az öregúr kilármázta magát, Ági apja magyarázni próbálta a kormány helyzetét. »Hitler nem hagyott más választást«, mondta a nyomott csendben, mely hirtelen ránehezedett a nagy ebédlőteremre, »azzal fenyegette a kormányzót, hogy ha megtagadjuk a kívánságát, akkor felfegyverzi és ránk szabadtítja a románokat s nekik adja egész Magyarországot. Románia máris Hitler oldalán harcol, hónapok óta.«

»Hadd szálljon meg a német, hadd jöjjenek a románok!« makazkodott az öreg Báthory, »még mindig jobb, mint kockázatot vállalni egy olyan háborúban, melyben nem nyerhetünk semmit, de elveszíthetünk mindent.«

»És mit gondol, mi történne velünk itt Erdélyben, ha a románok visszatérnének?« kérdezte az Ági anyja.

Kérdésére senki se válaszolt. De valamennyien ott éreztük magunk felett a történelem sötét, fenyegető árnyékát, mint súlyos viharfelhőt, mely villámokat rejteget fekete gyomrában.

Egy hetet töltöttem Báthorban. Elutazásom előtti estén megkérdeztem Ágit. »Feleségül jönnél hozzám a jövő nyáron? Miután elvégeztem az iskolát?«

Nem válaszolt mindjárt, előbb megcsókolt. Vacsora után voltunk, a parkban, az áprilisi éjszaka hűvös sötétjében. Inkább éreztem, mint láttam arcán azt a bizonyos gyöngéd mosolyt, mely annyira jellemző volt rá.

»Igen, azt hiszem, feleségül mennék hozzád«, felelte, »de előbb vissza kell gyere, miután végeztél és miután nagyapáddal mindent elrendeztél és akkor majd beszélned kell a szüleimmal is. Ez nálunk a szokás.«

Hirtelen úgy éreztem, mintha valaki egy vödör hideg vízzel leöntött volna.

»Azt akarod ezzel mondani, hogy ha nem a Kerendy Kálmán unokája lennék, hanem csak egy átutazó amerikai diák, akkor nem lennél a feleségem?« kérdeztem megdöbbenve.

Nevetett. Meleg, csilingelő nevetés volt. »Azonban nemcsak egy átutazó amerikai diák vagy«, felelte és újra megcsókolt, »és biztos vagyok abban, hogy szüleimnek nem lesz kifogásuk. De meg kell értesd, hogy itt mások a szokások. Szüleim felelősnek érzik magukat a jövődért és biztosak akarnak lenni abban, hogy leendő férjem gondomat tudja viselni majd. Ha neked lenne egy leányod, te is így gondolkodnál, igaz?«

Tárgyilagos, józan hangja csalódással töltött meg. Tudom, hogy butaság volt, de valahogy többet vártam. Ha megértettem volna azon az estén, hogy Ági mindössze egy belenevelt életforma és gondolkodásmód hatása alatt beszélt, talán sok minden másképpen történt volna később. S ahelyett, hogy itt ülnék maga mellett ebben az üres éjszakában s beszélnék a múltról, talán gyermekeimet tanítanám rajzolni valahol s Ági ott ülne egy karosszékben egy nappali szoba ernyős lámpája alatt és nézne bennünket azzal a felejthetetlen mosolyával. De nem értettem meg józan tárgyilagosságát. Arra magyaráztam, hogy nem is engem szeretett valójában, Hawkins Tamást, az embert, hanem csak a nagyapám unokáját és egyetlen örökösét. Butaság volt, mondom. De legtöbb bajt butaság okozza ezen a világon.

Felkeltem a padról. Hideg nyugalmat erőszakoltam magamra, pedig belül égett és perzselt a keserűség. »Késő van«, mondtam, »jobb lesz, ha bemegyünk.«

Ági egy szót sem szólt. Lassan visszasetáltunk a kastélyhoz, a sötét parkon keresztül, egymás mellett, de anélkül, hogy kezünk megérintette volna egymást. A kivilágított verandán jó éjszakát kívántunk egymásnak és én bementem a szobámba. Sokáig nem tudtam elaludni. Színültig tele voltam keserűséggel és fájdalommal.

Másnap rámosolygott a reggeliző asztal felett, de én nem mosolyogtam vissza. Reggeli után az apjával mentem le az állomásra. Ő nem jött velünk. A veranda lépcsőjén búcsúztunk el, mialatt a lovászgyerek ott várakozott a lépcső alatt a kocsival, melyre feltette már a bőröndömet.

Mikor kinyújtotta felém a kezét, könnyeket láttam a szemében. Egy pillanatig ott éreztem izmaimban az ösztönös mozdulat parancsát, hogy öleljem át, szorítsam magamhoz és csókoljam meg ott mindenki előtt, de valami nem engedett. Valami mintha megfagyott volna bennem. Illedelmesen, hűvösen kezet csókoltam neki, aztán megfordultam és lementem a kocsinhoz. A kocsiból még egyszer viszszanézttem. Ági még mindig ott állt a lépcső tetején, egyedül, szomorúan és olyan gyönyörűszépen, hogy szinte fájt, akár egy kés, mely ideget ér. Aztán a kocsi elérte a kanyart s a következő pillanatban minden eltűnt szemem elől, Ági, a napsütötte kastélylépcső, minden.

Ha még egyszer újraélhetném azt az estét, s azt az utolsó reggelt a Báthory kastélyban, életem felét szívesen odaadnám érte. Csakhogy jóvátehessem mindazt, amit elrontottam akkor. Sajnos azonban csak kisgyerekeknek adatott meg ez a kiváltság s azoknak is csak a szülői hajlékon belül. Az ember együtt kell éljen

elkövetett hibáival egy életen át. Ez a büntetése, amiért nem ismeri fel idejében az emberi élet legfontosabb törvényét. Hogy felelősek vagyunk minden kimondott szavunkért és minden ki nem mondott szavunkért is, felelősek vagyunk ezeken a kimondott vagy elhallgatott szavainkon keresztül úgy a magunk, mint a körülöttünk lévők jövődjéért. Ez sajnos az igazság.”

Bagoly szállt tova felettünk, nesztelen szárnyakon, mintha csak egy lefoszlott darabja lett volna az éjszakának, amit titokzatos szelek sodornak ismeretlen célok felé. Szárnya hegyével szinte érintette a pálmákat, oly alacsonyan szállt. Az ember is meglátta mellettem, mert elhallgatott s láttam, ahogy fejének lassú mozgásával kísérte a nagy néma madár röptét, amíg csak fel nem szívódott újra az éjszakába, ahonnan előjött.

„Szeretem a baglyokat”, szólalt meg újra s a hangja mély volt és szomorú az emlékek súlyától. „Annál a bizonyos vízimalomnál, ahol valamikor Ágival ültünk együtt, sok bagoly volt. Mihelyt a nap lement a Pethő-kert óriás fái mögé, előbújtak a roskadt malom padlásáról s ott keringtek körülöttünk, olykor szinte megérintették szárnyuk hegyével a vállunkat. Olyan régen volt már mindez, hogy szinte álomnak tűnik. De valahányszor látok egy baglyot szállni az estében, annak a régi nyárnak minden édes emléke visszatér. Ígéret volt abban a nyárban, valami csodálatosan szépnek az ígérete, ami azonban nem vált valósággá. S bár szeretném a történelemre fogni, igazságérzetem még ezt sem engedi meg. Nem hibáztathatok mást, csupán önmagamat.

Visszamentem Debrecenbe és belevetettem magamat a zajos diákéletbe, amilyen mélyen csak lehetett. Úgy egy héttel később levelet kaptam Ágitól. Rövid, hűvös levél volt. Remélte, hogy jól utaztam. Más semmi. Túlságosan ostoba voltam ahhoz, hogy megértettem volna a levélnek a jelentőségét. Hogy Ági lehetőséget kívánt nyújtani számomra ezzel a levéllel. Módot keresett arra, hogy kibeszéljük magunkat levélpapíron, józanul és megfontoltan s megfolyozzuk, ami közöttünk elszakadt azon az estén. Nem értettem meg. Röviden és hűvösen válaszoltam. Aztán hosszú ideig nem leveleztünk többé.

Nem mintha megfeledkeztem volna Ágiról. Képe továbbra is ott csüngött az ágyam felett s emlékekből szőtt mását ott hordtam a szívemben, olyan mélyen, hogy azt onnan kitörölni semmi se tudta. De makacsul elhatároztam, hogy nem megyek a közelébe mindaddig, amíg felnőtt emberként nem tehetem ezt meg, akinek háza és birtoka van s szavának súlya az emberek között.

Ezerkilencszáznegyvenkettő júniusában megkaptam a diplomámat. Visszatértem Kerendre s komolyan hozzáfogtam a birtok vezetésének átvételéhez, nagyapám örömére, akit a háború gondjai gyorsan öregítettek. Augusztusban írtam Áginak egy levelet. Megírtam benne, hogy bevégeztem tanulmányaimat és átvettem a birtok kezelését s hogy a ház egyik szárnyát nagyapám átengedte nekünk, ha végre elhatározná magát arra, hogy a feleségem legyen. Egy hétre rá megjött a válasz. Lacit behívták katonának, írta Ági, és ő vette át helyét a

gazdaságban. Ő szánt a traktossal, ő feji a teheneket s annyi a dolga, hogy nem ér rá egyébire gondolni. A bércséplő jövő héten jön fel hozzájuk s ha segíteni akarnék a cséplés körül, szívesen lát.

A levél felbosszantott, annyira önálló és szinte férfias volt a hangja. Újra nem értettem meg a burkolt meghívásban rejlő ajtónyitást. Három hónap múlva válaszoltam csak. Azt írtam, hogy valamikor a tél folyamán ellátogatok Bátorba és személyesen beszélek a szüleivel házasságunk időpontjáról. November vége volt már, mire megjött erre a válasz, valahonnan egy Nyugat-magyarországi kisvárosból. Ági tudatta velem, hogy látogatásomat el kell halasszam, mivel egy beteg nagynénjénél tölti a telet, akinek szüksége van rá. Házasságról egyetlen szó sem volt a levélben.

Mérgemben nyomban leültem az íróasztalomhoz s azt írtam, hogy határozza el végre, feleségül jön-e hozzám vagy nem, mert elegendő volt ebből a buta levelezgetésből. Ez alkalommal hamar megjött a válasz. Házasság, írta Ági, valamivel több és komolyabb, mint egy hétvégi kirándulás, amire készületlenül is elindulhat az ember. A leányokat pedig nem vásáron veszik Magyarországon, mint Amerikában a néger rabszolgákat. Ha meg akarom tudni, hogy mit érez irántam, akkor inkább áldozzak egy kis időt az udvarlásra, mert ebben az országban ez a rendje annak, hogy a fiatal emberek és leányok megismerjék egymást s eldöntsék, hogy akarnak-e egy életet együtt tölteni, vagy nem. Ő már nem ismer engem többé, írta Ági, s így nem tudhatja, hogy belém szeretne-e újra, vagy nem. Rajtam múlik, hogy megkedveltessem magamat vele.

Kemény, szinte férfias hangja volt ennek a levélnek is, de be kellett ismerjem, hogy igazság volt benne. A vízimalom óta bizony nagy idő telt el s mindketten sokat változtunk azalatt. Következő levelemben megkérdeztem tehát, hogy eljöhete-e Pethő Andrisékhoz néhány hétre, mint annak idején? Mivel én nem hagyhattam ott a gazdaságot, igen sok emberünket behívtak katonának s az ideiglenes munkásokkal sok bajom volt. De nem jöhetett. Nagynénje egyre betegebb lett s vele kellett maradjon. Így aztán elhatároztam, hogy majd tavasszal szakítok időt magamnak, hogy újra együtt lehessünk pár napot és megpróbáljuk tisztázni kettőnk között a helyzetet.

A birtok vezetése nem volt olyan könnyű, mint ahogy azt elképzeltem. A világ gyorsan változott körülöttünk. A cselédek jó részét behívták katonai szolgálatra és egyre nehezebb volt munkásokat találni. A város tele volt egyenruhás emberekkel itt-ott már fekete gyászruhás asszonyokat is lehetett látni, akik az orosz fronton hősi halált halt férjet vagy fiat gyászoltak. Két barátom, Gál Péter és Katona Jóska, valahol Oroszországban voltak a csapatokkal és olykor szégyen fogott el, hogy nem lehettem velük. De én még mindig amerikai állampolgár voltam, ami kissé kényes helyzetbe hozott.

Abban az évben három levelet kaptam amerikai nagybátyámtól, sürgetve hazautazásomat, mielőtt bezárulnak a kapuk. Bár Magyarország akkor már Hitler

oldalán harcolt az oroszok ellen, Nyugat felé még mindig nyitva hagyta az ajtót és diplomáciai kapcsolatai voltak Amerikával. De a tél vége felé hirtelen táviratot kaptam a budapesti követségről. Tudatták velem, hogy az amerikai állampolgárok kiürítése Magyarországról kezdetét vette és utasítottak, hogy vegyem fel velük haladéktalanul a kapcsolatot kiutazásom biztosítása érdekében.

Meg se mutattam nagyapámnak a táviratot. Egy ideig aztán nem történt semmi. Minden ment a maga rendes megszokott útján. Rendeztük a szokásos vadászatonkat, szomszédainkat látogattuk, tréfálkoztunk, mintha semmi baj sem lett volna ezen a világon.

Tavasszal Ági visszatért Báthorba és onnan írt, hogy jöhetnek már, azonban utazásomat hétről-hétre el kellett halasztanom, mert mindig közbejött valami. A munkáshiány miatt elmaradtam a gazdasági munkákkal s minden energiámat oda kellett összpontosítsam, hogy idejében befejezzem a vetést, kapálást, szénakaszálást és ami volt. Júniusban a rendőrkapitányunk állított be váratlanul a házhoz, arca zavart volt és gondtelt. »Parancsot kaptam, hogy felügyelet alá helyezzek minden idegen állampolgárt«, kezdte és nem mert a szemembe nézni, »sajnálom, Tamás, de te még mindig amerikai állampolgár vagy, ugye?« »Az vagyok«, feleltem. Az öreg rendőrkapitány, ki egyébként jóbarátunk volt és gyakran jött ki velünk vadászni, megvakarta a fejét. »Röstellem, mint cigány a tetveit, öcsém«, motyogta, »de arra kell kérjelek, hogy ne távozz a város területéről. Komoly bajba kerülhetsz, ha leigazoltatnak valahol s megtudják, hogy amerikai vagy. A kormány parancsa értelmében internálnunk kell az idegeneket.«

Ez volt az első komoly jele annak, hogy valahol valami elromlott a körülöttünk levő verőfényes világban. Röviddel ezután, egy második, még komolyabb jel következett. A Klein úr deportálása. Rendkívül csúnya és felháborító módon történt, függetlenül attól, hogy megérdemelte-e a fűrésztelep igazgatója, vagy nem.

Említettem már, hogy Klein úr nem volt népszerű ember Kerenden. Saját hibájából került ebbe a helyzetbe, hiszen voltak más zsidók is a városban, akiket barátsággal befogadott a polgárság. Klein úr mindig valami bizonyos arrogáns felsőbbbséggel tárgyalt a városbeliekkel és viselkedésével sok ellenségre tett szert. Különösen a munkások és kistisztviselők körében, akik valamilyen formában ki voltak szolgáltatva neki. Ennek ellenére azonban nem ezeknek a bosszúja okozta a Klein úr bukását, hanem az a bizonyos fiatal tornatanár, aki évekkal azelőtt állását veszítette nagypénteki beszéde miatt. S Nagy Ferinek, a papunk fiának, ugyancsak benne volt a keze.

Ezek ketten összegyűjtöttek minden elképzelhető adatot Klein ellen. S végül előálltak két tanúval, a fűrésztelep egykori munkásaival, akik eskü alatt vallották, miszerint az igazgató fülük hallatára jelentette ki, hogy bármit is csinálnak ezek az átkozott magyarok, az oroszok mégis megnyerik a háborút és minden magyart kivisznek Szibériába, ahová valók. A tanúk szerint továbbá azt is mondta Klein úr,

hogy a kommunizmus nem is olyan rossz, amilyennek híresztelik és hogy mindenki számára jobb lenne, ha az oroszok mielőbb bevonulnának az országba és rendet teremtenének benne.

Hogy valóban mondta-e Klein úr ezeket, vagy nem, azt senki sem tudta biztosan. De mielőtt a katonák, akiket a parancsnokság kivezényelt a letartóztatás végrehajtására, elérhették volna a fűrésztelepet, valami húsz főből álló csőcselék megrohanta az igazgató házát, Klein urat és fiait félholtra verték és leszaggatták a nők testéről a ruhát. A katonák puskatussal kellett szétverjék a fosztogatókat és úgy vigyék le a Klein-családot bajonetek védelme alatt az állomáshoz. Mire a város rendőrsége észbekapott, hogy valamiképpen védelem alá kellene helyezni a hátramaradt ingóságokat, pincétől a padlásig minden elmozdíthatót széthordtak onnan.

Bármilyen érzéssel is volt a város lakossága Kleinékkal szemben, ami történt, megdöbbentett mindenkit. A polgármester rendkívüli gyűlést hívott össze és megszervezett egy középkorú, komoly férfiakból álló városi nemzetőrséget, az ehhez hasonló törvénytelenések meggátlására. Két évvel később ennek a kis csoportnak, majdnem minden tagja halott volt már. Úgy végezték ki őket, mint a gyilkosokat, részben a németek, részben az oroszok, aszerint, hogy milyen csoporthoz tartoztak azok a szerencsétlen üldözöttek, akiket védelmükbe vettek.

Itt, ebben az országban, mindez úgy hangzik, mint valami fantasztikus rémtörténet. De ott véres, undorító valóság volt. Durva és kegyetlen. Még ma is, ennyi idő után, végigszalad rajtam a hideg, ha rágondolok. Azokra a napokra, amikor szemem láttára vadállattá változott az ember. Aki látta mindazt, nehezen tudta valaha is elhinni újra, hogy Isten a saját képére teremtette volna az embert. Hányszor hallottam véresre vert, megkínzott emberek szájából feltörni a kétségbeesés vonagló kérdését: »micsoda Isten lehet az, akinek ilyen vadállat a képmása?« Szent vagy apostol kellett legyen az, aki tovább is tudott imádkozni Hozzá.

Ahogy itt ülök esténként a parton és visszagondolok az életemre, mindig valami mély keserűség fog el. Mert sok minden másképpen történhetett volna Ágival és velem. Megesküdhattünk volna s mint a feleségem megkaphatta volna amerikai állampolgárságom teljes védelmét. De ha igazságos akarok maradni, akkor nem vádolhatom túlságosan sem magamat, sem őt, amiért nem vettük tudomásul, hogy fogytán az idő. Senki se tudta ezt.

Az élet simán folyt a maga medrében, még a legutolsó években is, mintha sehol semmi baj nem lett volna a világban. Minden ment a maga megszokott rendjén. Mindenki élte a maga egyéni életét, úgy, ahogy azelőtt is tette és senki se aggódott különösebben a háború és politika fordulatain, mert hiszen ott voltak a törvények és ott volt az alkotmány, mely védte a magántulajdont és az ember jogát, hogy úgy éljen, ahogyan akar. Azelőtt is voltak háborúk, mondogatták az emberek, melyek olykor kényelmetlenséggel jártak, sőt nehéz időket is hoztak magukkal

nem egyszer. De alapjában véve nem okoztak nagyobb változásokat, mert az alkotmány és a törvények tisztelete mindig megmaradt. Még akkor is, amikor idegen hadak vonultak végig az országon, az idegen katonaság tisztjei végeredményben ugyanahhoz a társadalmi osztályhoz tartoztak, mint a magyar úri osztály és ugyanazokat az íratlan szabályokat követték viselkedésükben. Mindössze idegen nyelven beszéltek. De a törvények és szabályok ugyanazok voltak minden országban és a győztes úgy viselkedett a legyőzöttel szemben, mint egyik úriember a másikkal, akinek véletlenül az a sors adódott, hogy vesztes maradjon a játékban, akár kártya legyen az, tenisz, golf, vagy párbaj.

Ahogy most visszanezék, tisztán látom a hibát, mely ebbe a gondolatmenetbe belecsúszott. Két nagyon fontos tény nem vett észre senki. Az egyik az, hogy ebben az esetben az ellenség nem egy másik civilizált ország katonasága volt, hanem egy fanatikus és torz ideológia lázától részeg barbár horda, hatalomszomjas diktátorok vasfegyelme alatt. S a háború egyetlen célja az volt, hogy megváltoztassák az emberi társadalom évszázados szerkezetét ezen a földön.

A második hiba pedig az volt, hogy senki se látta meg bizonyos negatív erők jelenlétének komolyságát az országban belül. Senki se vette tudomásul az Átoksorokat, melyek ott voltak minden város kültelkén és csak arra vártak, hogy bosszút állhassanak azon a társadalmon, mely, az ő elképzelésük szerint, felelős volt a gyengék gyengeségéért és a sikertelenek sikertelenségéért. S ezek mögött ott volt egy félművelt, fanatikus csoport, mely nagy szavak üres puffogatásától megsiketedve és elvakulva Hitler mintájára egy új Magyarországot akart építeni magának. Még az olyan tapasztalt államférfiak, mint nagyapám sem vettek tudomást ezekről a veszedelmekről. Valahányszor a hazai szélsőjobb vagy szélsőbaloldalt emlegette az ember, ő csak legyintett, mint aki legyet hesseget el magától.

»Minden polcon akad néhány rothadt alma«, szokta volt mondani, »de a mi józan országunkban olyan kevés van belőlük, hogy szóra sem érdemes. Mi gazdanemzet vagyunk s a földet munkáló, szabad ég alatt járó embert nem lehet elbolondítani semmiféle szocializmus frázisaival. Individualista a mi magyar parasztunk és nincs diktátor ezen a földön, mely ezt megváltoztathatná.«

Újra jött a tél és mi megtartottuk a vadászatokat, mint rendszeren. Mindössze annyi különbség volt, hogy néhány fiatal szomszédunk hiányzott a vidám baráti körből. De ott volt Perlenbach Arthur és berügött, mint rendszeren, a vadászatok végén. Ott volt Pethő András a maga természetes humorával és örökös jókedvével s a többiek is, majdnem valamennyien. A háború olyan távolinak tűnt onnan a terített asztalok mellől, vagy a hajtások vidám izgalmaitól, hogy senki se beszélt róla. Nem az ő háborújuk volt, nem magyar háború s titokban mindenki azt remélte, hogy a németek és az oroszok végül is felfalják egymást és minden elcsendesedik a világon újra.

A tél vége felé hirtelen valami kormányválságról kezdtek beszélni az emberek, de senki se tudott bizonyosat. Csupán, amit a rádió bemondott. A kormányzó kinevezett egy új miniszterelnököt s új kormány cserélte fel a régit. Arról is suttogtak, hogy egy német páncélos hadosztály körülfogta volna az országházat s a királyi palotát s a kormányzót szobafogságban tartották. Azt is beszéltek, hogy a németek lelőtték volna a kormányzó fiát és több magasrangú államférfit, de ezt már nem hitte el senki.

Aztán március elején egy német katonai különítmény érkezett váratlanul a városba. Vagy két tucatnyi katona, egy őrmester parancsnoksága alatt. Egyszerűen bevonultak az elemi iskola épületébe és megmondták az igazgató-tanítónak, hogy egy időre abba kell hagyja a tanítást, mert az épületre szükség van. »Krieg ist Krieg« [1 Ez a háború...], mondta az őrmester bocsánatkérő vigyorgással s egy katona már ki is akasztotta az iskola falára a festett táblát, melyen a német szöveg alatt magyarul is ott állt: »Lefoglalva a német hadsereg számára«.

Az igazgató szaladt a hatóságokhoz, de azt a választ kapta, hogy a kormány utasítása szerint a vármegyék kötelesek a legnagyobb udvariasságot tanúsítani a német GESTAPO alakulataival szemben és velük mindenben együttműködni. Így tudta meg a város lakossága, hogy a hivatlan vendégek nem egyszerű német katonák voltak, hanem a hírhedt politikai rendőrség alakulata.

Ennek ellenére az iskolába beköltözőkő németek nem látszottak veszedelmeseknek. Nagyobbára középkorú emberekből állott a kis csoport, akik csendesen végezték a maguk dolgát és nem háborgattak senkit. Nem voltak sem vadak, sem fanatikusak, csupán egyenruhába bujtatott egyszerű polgárok, akik rámosolyogtak a gyerekekre és barátságosak voltak mindenkéhez.

Úgy egy jó héttel a megérkezésük után az őrmester megjelent a polgármesteri hivatalban. Nagy Feri volt vele, tolmácsi minőségében. »Engem neveztek ki összekötőnek a német ellenőrző parancsnokság és a helybeli hivatalos közegek között« magyarázta Nagy Feri kissé színpadiasan, »az őrmester úr hivatalos minőségében van itt, hogy a polgármesteri hivatal közreműködését kérje a jövőre vonatkozólag.«

A polgármester idősebb úriember volt, a helybeli bútorgyár tulajdonosa, aki büszke a maga hivatására. Arca lassan elvörösödött. »Nem kaptam hivatalos értesítést arról, hogy német megszállás alatt lennénk«, felelte csipősen.

»Nincs szó német megszállásról«, mondta Nagy Feri a maga gúnyos mosolyával, »viszont egymás oldalán harcolunk és a németek segítségünkre vannak a harcfront mögötti rend fenntartásában.«

»Tudok én rendet tartani nélkülük is«, mordult fel a polgármester bosszúsan.

A nagy csontos német egy szót sem értett az egészből, csak annyit látott, hogy a polgármester rosszkedvvel fogadta s azért egy bocsánatkérő vállrándítással reávigyorgott. »Krieg ist Krieg, Herr Bürgermeister! [1 Ez a háború, polgármester úr.]«

De a polgármester nem elégedett meg ezzel. »Az őrmesternek itt nincs törvényes felhatalmazása ahhoz, hogy megszállva tartsa az iskolát«, mondta szárazon, »s ezért hálás lennék, ha megmondaná neki, hogy költözzék ki onnan, mert a gyermekeinknek iskolára van szükségük.«

Nagy Feri megértően bólogatott. »Átköltözünk máshova, mihelyt lehetséges lesz«, ígérte, »ami viszont a felhatalmazást illeti«, folytatta s a hangja egyszerre kemény lett és ellenséges, »jogunk van ahhoz, hogy kiüríttessünk bármilyen épületet, ha a szükség úgy kívánja. Itt van hozzá a belügyminiszter parancsa.«

A polgármester elolvasta a pecsétes parancsot s az arca nem volt vörös többé, hanem sápadt.

Nagy Feri és az őrmester félórát töltöttek a polgármesternél és onnan egyenesen Mórihoz mentek, az óráshoz, majd Samuhoz, a nyomdászhoz, Tónihoz, a gabonakereskedőhöz és a többi zsidóhoz. Háta mögött a nagy, komor tekintetű őrmesterrel Feri megparancsolta a zsidóknak, hogy szedjék össze a holmijukat, mert családostól együtt el kell hagyni a várost. Huszonnégy órájuk van, hogy elkészüljenek, mondta, s nem vihetnek egyebet magukkal, mint amit cipelni tudnak a hátukon.

Félóra múlva az egész város tudott a zsidók bajáról. A lakosság nagy többsége hitetlenkedő megdöbbenéssel fogadta a hírt. Rázták a fejüket, sóhajtgattak fölötte és sajnálták Samut, Mórícot és a többit, az őket ért igazságtalanság miatt. De nem is gondoltak arra, hogy tegyenek valamit az érdekükben, mert hiszen ez a törvényes hatóságra tartozott.

Mások rohantak nyomban a polgármesterhez és rendőrkapitányhoz. Ököllet verték az asztalt és tiltakozó táviratot akartak küldeni egyenesen a kormányzóhoz. Azon az éjszakán a polgármester titkos gyűlésre hívta össze a nemzetőrség tagjait és a gyűlés elhatározta, hogy kilopják a zsidókat a németek keze alól s elrejtik őket valami biztos helyre, míg minden lecsendesül.

De volt egy harmadik csoport is a városban. Kis létszámú, de annál hangosabb. Ez nyomban körülvette a zsidók házeit, kövekkel zúzta be az ablakokat és ocsmányságokat kiabált. Helyenként be is törtek az otthonokba s hozzáfogtak a rabláshoz és fosztogatáshoz, mintha a zsidók már nem is lettek volna ott.

A rendőrkapitánynak csak négy embere volt s ezek nem tudták fenntartani a rendet. Míg az egyik helyről újték a csöcseléket, valahol máshol kezdődött a dúlás. A rendőrkapitány szaladt a németekhez segítségért, de az őrmester csak rángatta a vállait s Nagy Feri azzal felelt a nevében, hogy nincs meghatalmazása arra, hogy a város belügyeibe avatkozzék.

Később sokat gondolkoztam azon, hogy mit lehetett volna tenni azon az első napon. S azt hiszem, hogy ha a város valamennyi polgára öntudatosan és keményen összetartott volna, sok mindent el lehetett volna kerülni. Egy emberként kellett volna az egész városnak talpra állnia, nem az egyes emberek, hanem az elvédelmében s harcolni kellett volna akkor mindjárt, nem a zsidókért, hanem az

egyetemes emberi jogokért, akár zsidót érint az, akár nem. Ha az ország lakossága összetartott volna ebben a kérdésben, sem a németek, sem később az oroszok nem lettek volna képesek megbontani ezt az emberfalat és leigázni őket, ahogyan tették, egyik csoportot a másik ellen használva fel. Mert a rombolás, a népek leigázása, az ország megdöntése nem külső erők útján történt, hiába próbálja ma mindenki erre magyarázni, hogy saját lelkiismeretét megnyugtassa ezzel. Az a maroknyi német nem sok kárt okozhatott volna s még az orosz sem később, ha a magyar nép egységbe tömörülve, még ha néma passzivitással is, de kitartott volna az alapvető emberi jogok tiszteletében, mely mindenkire egyformán vonatkozik.

A rombolás belülről jött. Elvekkal és igazságokkal kevesen törődtek, a nemzet széles tömegei közömbösen figyelték a más baját. Míg a szomszéd háza égett csak, nem törődtek a tüzzel. Önzés, irigység, kapzsiság s az ezeket kiszolgáló ideológiai szölamok kirágták a nemzet erkölcsi fundamentumát, magyart magyar ellen fordították s az egész társadalmi szerkezet korhadt volt és gyöngé. Csak egy lökés kellett kívülről s az épület összedült, maga alá temetve mindenkit, kicsit és nagyot, önzőt és önzetlent, hőst és árulót.

Voltak azért még igazi hazafiak, becsületes, derék és bátor férfiak. De nem elegen. Azon az első éjszakán, miután a rendőrség és a városatyák elűzték a fosztogatókat, a zsidók eltűntek. Mikor másnap délben a németek elindultak, hogy összeszedjék őket s levigyék az állomásra, csak az üres házakat találták. Az őrmester Nagy Ferit küldte a városházára, hogy megtudja, mi lett a zsidókkal, de úgy a polgármester, mint a rendőrkapitány a vállukat vonogatták s azzal feleltek, hogy ők kérték a németeket, de azok nem voltak hajlandók közbelépni s így valószínűleg a csöcselék agyonverte a zsidókat s elásta őket valahol az erdőben. »Krieg ist Krieg«, utánozta a polgármester a németek őrmesterének szavait.

Nagy Feri azonban nem nyugodott meg ebben s falragaszokban fenyegette meg a város polgárságát, hogy ha nem kerülnek elő a zsidók hamarosan, úgy megtorlásokra is sor kerülhet. A derű azonban nem tartott soká. Néhány nappal később egy borzashajú, elhanyagolt külsejű ifjanc jelent meg az iskola előtt és a parancsnokkal akart beszélni. A hajdani óráslégény volt az Átoksorról.

Nagy Ferit hívták tolmácsolni. A borzashajú bejelentette, hogy ő tudja, hol vannak a zsidók, de csak egy feltétel mellett mondja meg. Ha az őrmester megígéri, hogy egy teljes órát ad neki és a barátainak a zsidókkal, mielőtt megjelenik a katonákkal. »Elszámolni valóink vannak«, mondta vigyorogva, »s ha az őrmester megígéri, hogy nem avatkozik bele a magánügyeinkbe, megkaphatja a zsidóit, miután mi végeztünk velük.«

A nagy, csontos német undorodva nézte végig a fickót. Mondja meg ennek a kis patkánynak, szólj oda Nagy Ferihez, »hogy én nem kell elfogadjam a feltételeit, ha nem akarom. Egyszerűen kiverhetném belőle az információt. De mit bánom én! Az ő városa, nem az enyém. Ha így akarja, nekem mindegy. De egyet mondjon meg neki. Nekem ennyi meg ennyi zsidó kell, élve vagy halva. Ha én az általa

kitűzött időben odaérek a megjelölt helyre és csak egyetlen egy zsidó is megszökik az ő hibájából, úgy őt dobom fel a marhakocsiba annak a zsidónak a pótlására. Mondja ezt meg neki.«

Az őrmester betartotta a szavát. Az éj beálltával gondosan körülvetette embereivel nagyapám szőlejét, ahol a besúgó szerint egy elhagyott, félig bedült borpincében rejtőzködtek a zsidók. Aztán intett a borzashajú körül tolongó csöcseléknek és előhúzta zsebéből az óráját. »Egy órát adok nektek«, mondta s hátat fordított nekik.

Néhány perccel később sikoltozással telt meg az éjszaka a szőlőhegy alatt. Majdnem valamennyi cselédünk felébredt reá, mert a cselédsor alig volt félkilométerre a szőlőhegytől. Az egyik vincellér, aki mindjárt a hegy alatt lakott, kirohant sörétes puskájával a házból és kétszer belelőtt az éjszakába, hogy elriassza a támadókat. A németek azonban félreértették a lövéseket, s azt gondolva, hogy a zsidók lőnek reájuk, tüzet nyitottak a vincellérré és családjára, akik ott álltak bámulva a ház előtt a sötétben és agyonlőtték a vincellért, két gyermekét pedig megsebeztek.

Mikor a nagy felfordulásban a németek elérték a beomlott borospincét, Móric, az órás, már halott volt. Legalább húsz késszúrás volt a testében. A többi zsidót lábuknál és hajuknál fogva húzták ki a pincéből, a férfiakat félholtra verték a megvakult suhancok, a nőkről pedig letéptek minden ruhát. A katonák úgy kellett leverjék puskatussal a zsidókról a vértől megrészegedett bandát.

»Élve vagy halva, mi?« vigyorgott az óráslegény az őrmesterre, kezében a véres késsel, majd belerúgott a Móric megcsúfolt testébe, »hát itt van ni, a magáé. Csak látni akartam, milyen a zsidó belülről.«

Az őrmester elfordította tőle a fejét és kiköpött. Aztán elrendelte, hogy mindenki menjen haza, mert akit őt perc múlva még ott talál a szőlőhegy környékén, azt agyonlövöti.

Engem Öreg János ébresztett fel azon az éjszakán. Hangja reszketett s hosszú alsóruhájában úgy nézett ki a kezében lévő gyertya fényénél, mint valami vén kísértet. »Fiatalúr, fiatalúr, nagy lödőzés van a szőlőhegyen!«

Már rajtam volt ruha és csizma s éppen puskámat töltöttem meg, amikor nagyapám belépett. Sápadt volt és iszonyúan öreg. »Ne hagyd el a házat«, mondta, »késő már, különben is. Ami történt ott fenn, azon már nem tudsz segíteni se te, se más. János, menj vissza az ágyba.«

Miután az öreg inas kicammogott a szobából, még ennyit mondott: »A Káinok és a Júdasok nem pusztulnak ki soha, Tamás. Újra és újra visszatérnek erre a földre. Ez az emberiség legnagyobb tragédiája.«

Soha sem mondta meg nekem, hogy tudott-e a zsidók rejtékhelyéről ott a szőlőhegy alatt, vagy nem. De én biztos vagyok benne, hogy tudott. Az ő engedélye nélkül nem merték volna a polgármester emberei oda rejteni a zsidókat.

Még ugyanazon az éjszakán a németek letartóztatták a másik vincellért s másnap reggel a zsidókkal együtt felterelték őt is a marhakocsiba s fegyveres őrség alatt elindították nyugat felé. Úgy tíz óra körül Nagy Feri lépett be az irodámba, amit hátul, a földszinten rendeztem be magamnak, külön ajtóval a hátsó udvarra.

A számadáson dolgoztam éppen. Hónapok óta nem láttam Nagy Ferit és ahogy belépett, kopogás nélkül, mintha nem is hajdani tanítóm lett volna, hanem egy arrogáns idegen. »Nyomozást indítunk annak kiderítésére, hogy kik felelősek a zsidók elbújtatásában«, mondta minden bevezetés nélkül, »s amíg a nyomozás tart, maga és a nagyapja házifogságban lesznek. Az épület köré őrséget állítunk. Saját érdekében figyelmeztetem, hogy ne próbáljon ellenszegülni.«

Olyan őszinte megdöbbenés lehetett az arcomon, hogy mintha megsajnálta volna, szelídebben mondta. »Sajnálom, Tamás, én csak a kötelességemet teljesítem, mint magyar hazafi. Még mindig amerikai állampolgár vagy?«

»Természetesen«, feleltem, de nem ismertem rá a saját hangomra, olyan érdes volt és kemény. »Ez komplikálja a helyzetedet, sóhajtott Feri és aggodalmasan nézett reám, »háborúban vagyunk, tudod.«

»Nem Amerikával«, tiltakoztam.

»De a németek igen«, felelte, »és bolond dolog volt nagyapádtól ez a zsidóbújtatás. Okosabbnak hittem őt ennél.«

Éreztem a haragot felkúszni a torkomon s nem tudtam visszatartani a szavakat. »Nem hiszem, hogy bármi köze is lett volna hozzá, mondtam, mert ő már öreg az ilyesmire. De akárki is volt, szeretném megrázni a kezét, mert ő legalább megpróbálta megmenteni az országot a legnagyobb szégyentől, ami valaha érte.«

Feri felkapta a fejét és arca kivörösödött.

»Mit akarsz ezzel mondani?« kérdezte élesen.

»Pontosan, amit mondtam«, feleltem és keményen szembenéztem vele. Szó nélkül megfordult és kiment.

A hír hamarosan elterjedt, hogy nagyapámat őrizetbe vették a németek. Elsőnek Nagy tiszteletes jött fel, egy magas, sovány, szürkehajú öregember, talpig feketében. Nem ült le, csak állt sápadtan és egyenesen nagyapám előtt, s amíg beszélt, a hangja minden szónál reszketett. »Kegyelmes uram«, mondta az öreg pap, »halálosan restellem a fiamat. Ha halálom árán jóvá tudnám tenni azt, amit a semmirevaló elkövetett, boldogan halnék meg. De tudom, hogy ez nem lenne elég. Az Úrnak útjai göröngyösebbek. Vasárnap meghirdetem a templomban az Úrnak igazságát, kegyelmes uram, Isten engem úgy segítjen. Ami pedig a fiamat illeti, kívánom, hogy elpusztult volna.«

Nagyapám meghatottan mosolygott s vállon veregette az öreg tiszteletest. »Csak bolondságot ne cselekedjen«, mondta neki, »és ne aggódjon. A németek ugyanolyan bután viselkednek most is, mint mindig, azért nincsenek barátaik. A magyar nép kitartott volna mellettük talán, ha tapintatosabbak tudtak volna lenni, de így soha. Megfordul a kocka hamarosan, tiszteletes úr, csak várjon türelemmel.

Nem lehet a mi népünkbe belerúgni és ugyanakkor szívességre kérni. Mi talán elpusztulunk közben, de Magyarország nem válik Hitler tartományává soha, ne féljen attól. Ami pedig a halált illeti? Az én időm eltelt már úgyis, miért félnék tőle?«

Később sokszor gondoltam vissza ezekre a szavaira. Azt hitte szegény nagyapám, hogy a németek dűlják majd fel az országot s ölik meg őt is. És mindvégig bízott abban, hogy Amerika győz majd és igazságot tesz. Belátja, hogy hiba volt szétszítani az országot, felfordítani ezzel Európa egyensúlyát s visszaállítja a hajdani Monarchiát valamilyen modernebb formában. Mikor a pap elbúcsúzott, még azt mondta neki. »Tiszteletes, mi talán már nem éljük meg, de higgye el nekem, hogy mindaz, amin most az ország keresztülmegy, egy jobb és szebb jövő felé vezet. De nagypéntek nélkül nincs feltámadás, ne feledje ezt!«

Következő látogatónk Hornyánszky volt, az ügyvéd. Aztán nagyapám háziorvosa. S végül a polgármester és a rendőrkapitány. A polgármester nagy hangon jelentette be, hogy már érintkezésbe lépett a belügyminisztériummal s hamarosan intézkedések történnek ennek a felhárító eljárásnak az orvoslására. Még mindig ott ültek a nappaliban, amikor a polgármester titkára esett be az ajtón, halálsápadtan és önmagából kikelve egy táviratot nyújtott át. A belügyminisztértől jött, személyesen.

»Kerenden és környékén elrendelem az ostromállapotot. Polgármestert és rendőrkapitányt hivatalából felmentem, katonai parancsnok kinevezve.«

Miután a polgármester akadozó hangon felolvasta a táviratot, a két városi hivatalnok néhány pillanatig csak bámult egymásra. Aztán a polgármester elkáromkodta magát. »De a kutya mindenit, engem a városi polgárság választott meg! S ameddig kellek azoknak, akik megválasztottak, addig senki engem hivatalomból ki nem tehet! S ha a jöttment németeknek ez nem tetszik, menjenek vissza a Hitler bánatába, ahonnan jöttek! Gyere, Bálint, menjünk le s csináljunk rendet itt. Ha kell, beesketek minden épkézláb embert ebben a városban s puskát nyomok még az iskolásgyerekek kezébe is!«

Úgy rohantak el, felbőszülten, mint akik felfalni készülnek a világot. De nem jutottak messzire. A városháza előtt már szuronyos német katonák álltak s az új parancsnok éppen akkor szállt le poros gépkocsijáról, hogy átvegye a város felett a hatalmat. Ahogy megtudtuk később, Nagy Feri jelentése, amit a zsidók eltűnésének napján küldött fel Budapestre a pártközpontoz okozta az ostromállapot kihirdetését. Valami olyasmi volt abban a jelentésben, hogy Kerenden felborult a rend, a polgárság és a vidék lakossága titkos összeesküvést szervezett a zsidók megvédésére és az ott állomásozó német különítmény nem elég erős ahhoz, hogy leverje az ellenállást. De mindez csak később derült ki. Akkor még senki se értette, hogy miről volt szó és mit akartak a németek Kerenden. Csak annyit tudtunk, hogy valami száz német katona, két tankkal és egy rakás géppuskával megszállta a várost, hogy a parancsnokuk szuronyok között gyűjtötte össze a városi tanácsot,

rettenetesen lehordta őket és főbelövással fenyegetett meg mindenkit, aki nem engedelmeskedik a parancsainak. A parancsnok egyébként kitűnően beszélt magyarul, mondták a hírhozók fejcsoválva. Német tiszt létére hol tanulhatott meg ilyen jól magyarul? Amikor megmondták a nevét, először nem hittem a fülemnek. A nagyszájú parancsnok neve ugyanis Baron Arved von Tannenberg volt, SS főhadnagy.

Ugye, milyen kicsi a világ? Gyakran tettem szemrehányást magamnak azokban a napokban, hogy miért is nem csaptam nagyobbat azzal a karddal annak idején a debreceni vívóteremben, talán kettőbe hasíthattam volna a báró fejét. Sok ártatlan életet, derék magyar életet megmenthettem volna ezzel. Mert ez az ember jobban gyűlölte a magyarokat, mint bárki más, akivel valaha is találkoztam.

Nagyapámmal ketten az ebédlőasztalnál ültünk s éppen befejeztük az ebédet, amikor Nagy Feri rontott be az ajtón, bejelentés nélkül. »Kerendy úr« szólt rá nagyapámra tiszteletlenül, s anélkül, hogy egy pillantást is vetett volna reám, »kötelességem tudomására hozni, hogy ezt az épületet a katonai parancsnokság számára lefoglaljuk. További parancsig az ön számára és unokája számára két szobát kijelöltünk az épület hátsó szárnyán. Azonnal költözzenek ki, mivel néhány óra múlva a parancsnok úr bevonul az épületbe.«

»Épületeket csak hivatalos meghatalmazással és hivatalos eljárás során lehet lefoglalni, fiatalember«, felelte nagyapám nyugodtan.

»Én vagyok ma itt a hivatalos személy«, csattant fel Nagy Feri arrogánsan, »a katonai parancsnok úr engem nevezett ki a polgári ügyek adminisztrátorának, polgármesteri hatáskörrel.«

Nagyapám lassan felállt az asztal mellől. Minden mozdulata lassú volt és nyugodt. »Apádnak igaza van, Feri«, mondta csendesen de acélos keménységgel, »hazaáruló vagy, Isten bocsásson meg neked, ha tud, mert én nem tudok.«

Megfordult és elindult a szobája felé. De alig lépett kettőt, Nagy Feri egyetlen ugrással előtte termett, elállta az útját és haragtól elkékült arccal az arcába ordított. »Maga? Maga mer engem árulónak nevezni? Hát ide figyeljen, maga átkozott, vén zsidóbarát...!« De csak ideig jutott Feri, mert akkor már én is ott voltam, elkaptam félkézzel a vállát, megpenderítettem s másik öklömmel belecsaptam az arcába úgy, hogy a falig tántorodott. Aztán Öreg János kinyitotta az ebédlőajtót s én lerúgtam Nagy Ferit a lépcsőn, egyenesen egy meglepett német katona markába.

Faragó, Fiala János és még néhányan futva jöttek a majorudvar felől, vasvillákkal és baltákkal a kezükben, készen arra, hogy darabokra szedjék a németeket, akiket őrségül hagytak volt ott az éjszakai események óta. Négyen voltak csak a németek. Ijedten sorakoztak fel egymás mellé s csőre töltöttek. Nagy Feri ott húzódott meg mögöttük és zsebkendőjével vérző orrát törülgette. Néhány pillanatig Faragóék farkasszemet néztek a német puskákkal. Aztán nagyapám megszólalt a verandán. »Faragó és ti mind«, mondta nyugodt, parancsoló hangon, »menjete a dolgotok után.«

Kétszer is el kellett mondja, míg végre az emberek engedelmesen megfordultak s morogva, fojtott káromkodások között, visszaindultak a major felé. A négy német megkönnyebbülten sóhajtott fel. »Ezt még megbánod! Ezt még megbánod!« üvöltött fel Nagy Feri hadonászva a hátuk mögött. Azok megnézték, köptek egyet s otthagyták, mint akik a közelében sem akarnak lenni. Erre aztán elindult, szinte futva, a kocsuiúton a város felé.

Ruháinkat s néhány apróbb személyi holmit lehordtunk abba a két földszinti vendégszobába, amit a német katonák számunkra kijelöltek. Még nem is végeztünk a hurcolkodással, mikor Baron Arved von Tannenberg, fekete SS egyenruhában, megérkezett katonái gépkocsiján. Messziről is tisztán láttam homlokán a vörös sebhelyet, amit én tettem oda. Pillantásra se méltatott engem, se nagyapámat. Nagy hangon osztoztatott parancsot németül katonáinak s úgy lépett be az otthonunkba, dübörgő léptekkel, arrogánsan, mintha az övé lett volna.

Másnap megkezdődött a vizsgálat. Miután Öreg János behozta szobánkba a reggelit, nemsokára rá két német katona jött értünk és felkísértek az emeletre, szuronyok között. Nappali szobánkra rá sem ismertünk. Az összes vadásztróféák eltűntek a falakról s helyettük Hitler életnagyságú képe csüngött ott egyedül s mellette a Harmadik Birodalom nagy vörös lobogója. Nagyapám hatalmas tölgyfa íróasztala oda volt húzva a kép alá s mögötte ült, méltóságteljesen, báró Arved von Tannenberg SS főhadnagy, mint valami középkori rablólovag.

Egy másik asztalnál, amit a könyvtárból hoztak át, ott ült Nagy Feri és még két másik civilruhás ember, akiket soha sem láttam azelőtt. A Feri arca kékeslila színű volt az öklömtől s a tekintetét, ahogy ránk nézett, egy csörgőkígyó megirigyelhette volna. A nagy tölgyfa-asztallal szemben két ebédlőszék állott a szoba közepén.

»Üljének le«, parancsolta Tannenberg s állával a két szék felé bökött. Leültünk. A két katona mögöttünk foglalt állást kétfelől, láb mellé helyezett puskákkal.

»Mi a neve?« kezdte el Tannenberg a kihallgatást, nagyapámhoz fordulva. Hangja éppen olyan éles volt és hideg, mint annak idején Debrecenben. Semmit sem változott, mindössze talán magasabbnak, szőkébbnek és dolyfősebbnek látszott a fekete egyenruhában, mint azelőtt.

»Mi a neve?« ismételte meg a kérdést, kissé ingerültebben.

Nagyapámra néztem. Csodálkozás és hitetlenség tükröződött az arcán. »Nem hall jól?« ordította Tannenberg az íróasztal mögött, nekimergesedve.

»Hallok én«, felelte erre nagyapám csendesesen, »de elnézését kell kérnem, Herr Baron, azonban ilyesmi még soha sem történt velem eddig, hogy valaki ne ismerje a nevemet a saját otthonomban. Az igaz, hogy mindeddig csak úriembereket láttam vendégül.«

Láttam a Tannenberg arcát elvörösödni és megkeményedni, pontosan ugyanúgy, mint azon a bizonyos napon az étkezdeben.

»Kerendy úr«, mondta, élesen hangsúlyozva minden szót, »mi nem vagyunk a maga vendégei. Mi azért vagyunk itt, hogy kivizsgáljunk egy nemzetellenes bűntettet. Ezek az urak itt«, mondta és Nagy Ferire meg két társára mutatott, »a magyar nemzetet képviselik. Ők az ön bírái. Én csak a vizsgálatot vezetem. Megértette?«

»Nem értem ugyan, miként nevezhető törvényesnek az ilyen alkotmányellenes eljárás«, felelte nagyapám szárazon, »de hajlandó vagyok felelni a kérdéseire, báró Tannenberg.«

Tannenberg bólintott és lenézett az előtte lévő papírlapra.

»Ön részt vett a politikai életben, igaz?« tette fel az első kérdést.

»Kötelességemet mindenkor vállaltam és teljesítettem«, felelte nagyapám méltósággal.

»Ezerkilencszázharminchat áprilisában«, folytatta Tannenberg, »egy bécsi újságíró kérdéseire válaszolt, emlékszik?«

»Sok újságíró keresett fel életemben«, mosolyodott el nagyapám.

Tannenberg egy kivágott újságcikket emelt fel két ujjá között, az asztalról. »Ennek a bécsi újságírónak ön a következő nyilatkozatot tette. Idézem: Társadalmunk alapja a szabad gazdasági verseny, melyben minden egyénnek egyforma joga van ahhoz, hogy képességeinek megfelelően érvényesüljön a maga mesterségében, mindaddig, amíg tiszteletben tartja az ország törvényeit. Emlékszik erre?«

»Nem mondhatom, hogy emlékszem«, rázta meg nagyapám a fejét, »de hajlandó vagyok elmondani ezt ma is, vagy bármikor.«

»Igen ám, de utána mindjárt a következő kijelentést találjuk«, emelte fel Tannenberg a hangját. »Hitler nem egyéb, mint egy szüklátókorú, alacsony intelligenciájú és eltorzult lelkiületű elmebeteg, aki hatalmi örületben szenved. Elméletei és módszerei az emberi erkölcs szempontjából éppen annyira nem igazolhatók, mint a skorpió ösztöne, mely által mérgét belefecskendi egy nálánál sokkal magasabbrendű lény vérkeringésébe, csupán azért, mert alacsonyabbrendűségét másként kiegyensúlyozni nem képes. Hitler hatalma Németország felett mindössze beteges időszaki tünet, egyszerűen, mivel az átlagos német polgár intelligenciája hamarosan rájön arra, minden hangzatos propaganda ellenére is, hogy az olyan hajó, melyet egy örült kormányoz, előbb-utóbb zátonyra szalad. Emlékszik ezekre a szavakra, Kerendy úr?«

»Természetesen«, bólintott nagyapám, »elmondtam én ezt többször is, nem csupán egyszer.«

»Tehát bevallja, hogy a Führer ellen foglalt állást és az ellenséggel szövetekezett?« csapott le Tannenberg hangja élesen a terem csendjére, »nyíltan bevallja, hogy hazaáruló volt?«

Nagyapám kiegyenesedett a széken és nem mosolygott már, hanem tekintete megacélosodott. »Én nem tartozom hűséggel a maga Führerének, Baron von

Tannenberg«, mondta éles, pattogó hangon, »csupán a hazámnak és a kormányzómnak. Ugyanannak a hazának, melynek ön is hűséggel tartozna illendőség szerint, kedves báró, azért a kiváltságért, hogy polgára és földbirtokosa lehetett. Önre bízom annak eldöntését, hogy melyikünk az áruló.«

Első pillanatban azt hittem, hogy Tannenberg átugrik az íróasztal felett és megüti az öregurat, annyira eltorzult az arca a haragtól, gyűlöletből és megszegyenítéstől. Szinte éreztem izmaimban a közeledő verekedés feszültségét. Azonban semmi ilyesmi nem történt. Tannenberg mély lélegzetet vett, összeharapta az ajkait s lopva vetett egy oldalpillantást a másik asztalnál ülő magyarokra.

»Elnézem a szemtelenkedését, mint a korával járó agylágyulás jelét«, mondta fojtottan. »Elég bizonyítékunk van arra nézve, hogy ön a nemzeti szocializmus ellensége s ezáltal ellensége a létéért küzdő magyar népnek is. Mindebből természetesen követelem, hogy ön és az ön emberei felelősek azért a büntetért is, mellyel bizonyos veszedelmes elemeket rejtegetni próbáltak az igazságszolgáltatás elől. Mégis felteszem a kérdést: tudott-e vagy nem arról, hogy a zsidók az ön tulajdonában lévő pincében rejtőzködtek?«

Nagyapám egyenesen a szemébe nézve felelt: »Nemcsak tudtam róla, de én voltam az egyetlen, aki erről tudott. Én magam vittem őket oda, egyedül. Senki másnak nem volt dolga ezzel, csak nekem.«

Mély csend volt a szavai után. Tannenberg Nagy Ferire nézett és Feri eseten vonogatta a vállait. A másik két civilruhás egymáshoz hajolva suttogott valamit. Tannenberg éppen szólni készült újra, amikor kint zaj támadt hirtelen. Egy mély, dörgő hang németül káromkodott, majd nehéz csizmák dübörgése és sarkantyúpengés zaja hallatszott a lépcső irányából. Aztán a verandára nyíló üvegajtó mögött egy olyan fantasztikus alak jelent meg, hogy egy pillanatra a lélegzetem is elakadt. Piros nadrágban, zsinóros kék dolmányban, csákóval a fején egy első világháború előtti huszártiszt harcias alakja csapta le fehérkesztyűs öklét a kilincsre s ahogy belépett, hosszú, aranybojtos kardja csörömpölve vágódott az ajtónak. Mellén csillogtak a kinttűtetések. Pengő sarkantyúkkal lépett néhányat, aztán megállt szemközt Tannenberggel.

»Főhadnagy úr, magyarázatot kérek azért, ami itt történik!«, mennydörgött rá a jövevény a báróra.

Ekkor ismertem csak reá. Részeges szomszédunk volt, Perlenbach Arthur.

»Kicsoda ön?« kérdezte Tannenberg az íróasztal mögött, ingerülten.

»Báró Perlenbach Arthur, magyar királyi huszárcapitány«, csattant vissza a válasz dölyfösen, »követelem, hogy azonnal távolítsa el katonáit innen és engedje szabadon ezeket az urakat, mert magyar földön csak a magyar királyi honvédségnek van joga a hatalmat gyakorolni. Miután a kormány ezt a körzetet ostromállapot alá helyezte, én mint rangidős magyar királyi honvédtiszt, átveszem a parancsnokságot. Főhadnagy úr, ön elmehet.«

S azzal megindult nagy, döngő léptekkel, sarkantyúpengéssel az íróasztal felé, hogy átvegye a Tannenberg helyét. De az SS főhadnagy nevetni kezdett.

»Báró, ön vagy bolond, vagy részeg«, mondta haragos megvetéssel, »vesse le ezt a maskarát s menjen vissza a kocsmába. Nekünk dolgunk van itt.«

Hogy Perlenbach valóban részeg volt-e vagy csak dühös, azt a mai napig sem tudtam eldönteni. Úgy elkezdett káromkodni Tannenbergre, hogy remegtek belé az ablakok.

»Deazapádatyaúrstenit, te taknyos íróasztal-katona! Te mered maskarának nevezni a magyar királyi huszáregyenruhát? Töröld meg az orrodát, tacsókó! Én már háborúztam, amikor te még meg se születtél! Hordd el magad innen s bújj el az anyád köténye mögé, mielőtt a térdemre fektetlek s kiporolom a pelenkás fenekedet! Főhadnagy! Vigyázz! Mars!«

Szegény, öreg bohóc. Több bátorság volt benne, mint az egész országban együtt, azokban a napokban.

»Vegyétek őrizetbe ezt az embert!« parancsolta Tannenberg hidegen a mögöttünk szájtátva bámuló két katonának. A németek, kissé lassan ugyan, de engedelmeskedtek a parancsnak. Szuronyaikat előre szegezve léptek kettőt Perlenbach felé. Az megfordult s szájtátva bámult reájuk néhány pillanatig, mint aki nem hisz a szemeinek. Aztán egyszerre nekivadult, mint a medve, akinek sót lőttek a bőre alá. »Azt a teremtését ennek a megbolondult világnak!«, bömbölte irtóztatós haraggal. »Idegen zsoldosok rátámadnak magyar földön egy magyar királyi honvédtisztre! Az anyátok ne sirasson, majd megtanítalak én becsületre úgy, hogy soha sem felejtitek el! Magyar huszár ellen mertek kezét emelni? Huj, huj, hajrá!«

Kirántotta hüvelyéből hosszú lovassági kardját, megforgatta a feje felett s ha a legközelebb álló német katona nem ugrik hátra, akár egy megriasztott vízbéka, a súlyos penge pontosan a fejére csapott volna alá. Így azonban csak a bal karját érte. Mivel tompaélű díszkard volt, sok kárt nem okozott a németben. Csak feljajdult az ütéstől s kiejtette kezéből a szuronyos puskát. A másik német pánikszerűen kezdett hátrálni az ajtó felé, messzire kinyújtva maga elé a szuronyos puskáját védekezésül a suhogó kard ellen.

»Hívjátok az őrséget! Hozzatok erősítést!«, rikoltzott Tannenberg az íróasztal mögött, haragtól sápadtan.

»Azt hát!«, bömbölt rá vissza Perlenbach, »hívd ide az egész átkozott Hitler-bandát, hogy megvédjen egy öreg magyar huszártól, hívd ide Hitlert, magát s még Mussolinit is a fejébe! Eridj hát, hívd őket, a tolvaj apád mindenit! Mert amíg egy magyar marad ebben az országban, aki mozdítani tudja a kezét, addig szükségetek lesz valamennyire, ha láncban akarjátok tartani ezt a népet! Kotródj innen, Hitler szolgálja, mielőtt levágom a fejedet!«

Az íróasztal mögött Tannenberg felállt. Sápadtan és reszkető kézzel kihúzta tokjából szolgálati pisztolyát.

»Tedd le a kardot, vén bolond, és add meg magad«, sziszegte hideg gyűlölettel, »különbön lelövetlek, mint a veszett kutját.«

»Lőjj hát, áruló bitang!«, tajtékozott Perlenbach haragtól elkékült arccal, »de Istenemre mondom, előbb kettéhasítom a fejedet, ha addig élek is!«

Azzal káromkodva az íróasztal felé ugrott, magasra emelt karddal a kezében. De a rohamot már nem fejezte be a vén katona. Tannenberg pisztolygolyója mellen találta, pontosan az arany vitézségi érem alatt. Megállt, szája kinyílt, de szó nem jött ki rajta, csak valami fehéres hab. Feje még oldalra fordult s kidülledt szemei egy pillanatra csodálkozva bámultak a másik asztal mellett ülő, kővé vált három magyarrá. Aztán fejfelé előre végigzuhan Tannenberg íróasztalán, markában még mindig görcsösen szorítva a kardot, melynek súlyos pengéje darabokra törte nagyapám kedvenc kristályüveg tintatartóját és telefröcskölte a főhadnagy arcát tintával. Lassan a hosszú, élettelen test szinte zajtalanul lecsúszott az íróasztal sima lapjáról a padlóra. Mindössze a vitézségi érmek csilingeltek kísértetiesen.

Néhány pillanatra halálos csend volt a szobában. Tannenberg ott állt pisztollyal a kezében, sápadt arca telefröcskölte tintával és bámult a padlón elnyúló testre. Kint hallani lehetett a németek kiabálását és futó léptek dobaját. Aztán nagyapám szólalt meg halk, szomorú hangon.

»Kilencvennégy évvel ezelőtt Haynau pribékjei ebben a szobában gyilkolták meg nagyapám öccsét, aki Kossuth oldalán harcolt a magyar szabadságért. A történelem megismétli önmagát, Tannenberg. A szabadság újra elveszett. Gyilkoljon hát meg engem is és essünk túl rajta.«

Én a Nagy Feri és a másik két magyar arcát figyeltem. Zöldessápadtak voltak, mint valami beteg kísértetek. Mialatt nagyapám beszélt, Feri felállt és vele együtt a másik kettő.

»Nekem semmi részem nincs abban, ami itt történt«, szólalt meg Nagy Feri és a hangja reszketett, »jelenteni fogom a kormánynak.«

Azzal mindhárman elindultak az ajtó felé.

»Itt ne hagyd a harminc ezüstpénzt, Judás«, szólt nagyapám utánuk érdesen. Láttam a Nagy Feri vállát megvonaglni, mintha ostorcsapás érte volna. De nem nézett vissza. Csak kiment az ajtón a másik kettővel.

Német katonák jöttek fel futva a lépcsőn, puskával a kezükben. Tannenberg ránk mutatott és láttam a keze remegését. »Vigyétek vissza őket a szobáikba«, parancsolta és elkezdte letörölni arcáról a tintát.

Ahogy őrünk között megkerültük a házat, a hátsó udvar végében, a fák alatt, egy csoport embert láttam állni halálos némasággal. Felismertem Faragót, Jánost, a vadőrünket és többeket a cselédségből. Nem szóltak egy szót sem, mégcsak nem is mozdultak. Csak álltak ott és nézték, ahogy az őrök visszavezetnek minket a hátsó szobákba.

»Láttad az arcukat?«, kérdezte nagyapám, amikor magunkra maradtunk, »amikor némák, akkor veszedelmesek. Én ismerem a népet, Tamás. Valakinek meg

kellett hálnia ahhoz, hogy felébredjenek. Úgy érzem, hogy hamarosan történni fog valami. A németek elvágták maguk alatt a fát.«

»Nem tudok gyászt érezni magamban ezért a bolond Arthurért, hiába próbálok«, mondta később. »Nem gyönyörű halál ez egy haszontalan, részeges ember számára? Nem számít, hogy milyen mélyre süllyedt valaki. Amikor a szabadságról van szó, még a léhűtő is Grál-lovaggá válik. Ami azt a bizonyítja, hogy az ember legféltettebb kincse a szabadság és mindegy, hogy mi történik, hosszú időre nem lehet elvenni tőle.«

Hányszor jutottak eszembe ezek a szavak. Még ma is itt csengenek a fülemben. S még ma is azon tűnődöm, hogy igaza volt-e nagyapámnak, vagy nem? Néhány napra, rögtön azután, azt hittem, hogy igaza van.

Késő éjjel volt már, amikor valami felvert álmomból. Izgatott hangokat hallottam kintről. De mielőtt kiugrottam volna az ágyból, az ajtó nagy zajjal kinyílt és Fiala János állt ott, egyik kezében egy istállólampással, másikban puskával.

»A németek elkotródtak!«, kiáltotta izgalomtól részeg hangon, »hazakergettük őket, mind egy szálig!«

Nemzeti színű karszalag volt a karján. »Az micsoda?«, kérdeztem. »Pethő nagyságos úr fegyverbe hívta a nemzetőrséget«, felelte büszkén, »kétszáznál is többen vagyunk már. A németek hamar felszedték a sátorfájukat, amikor megtudták, hogy jövünk!«

Korán örvendezett. Öt nappal később a németek visszajöttek. Valami kétezeren. Tankokkal, géppuskákkal. Letartóztatták Andris bá't és minden nemzetőrét, akire kezét tehettek. Először a névsort kérték tőle, de ő a szemükbe köpött. Ahogy később megtudtam, három álló napig kínozták Pethő Andrást, saját otthonában, családja szeme láttára, de nem tudták kiszedni belőle a neveket. Amikor a feleségét kezdték kínozni, széttépte a köteleit és két vallatót megölt pusztá öklével. Fekete SS katonák lötték agyon, ott a háza előtt.

Minket is letartóztattak nyomban, nagyapámat és engem és sokakat a cselédségből, akik nem tudtak idejében családostól az erdőbe menekülni, mint János, a vadőr, meg mások.

Azon a szomorú, rettenetes reggelen, amikor a német tankok bedübörögtek a városba, egy történelmi korszak ért véget. Egy korszak, ami nem tér vissza soha többé. Nem mondom ezzel azt, hogy talán egy szép napon nem lesz újra béke és szabadság Magyarországon. Még az is meglehet, hogy egy jobb idő jön, mint amilyen a régi volt. De annyi bizonyos, hogy olyan, amilyen volt, nem lesz soha többé.

Az alatt az öt nap alatt, mielőtt a németek visszatértek, valami olyan csodálatos lelki újjáébredésnek voltam a szemtanúja, amit elfelejteni nem lehet. Perlenbach Arthur temetésével kezdődött.

Valamennyien tudtuk s az egész környék tisztában volt azzal, hogy ő nem az a típus, akit hősnek lehetett volna nevezni s odaállítani az ifjúság elé követendő

példaként. Mindenki tudta, hogy semmi egyéb nem volt, csupán egy kedves, bolondos, részeges haszontalan. Aki éveken át egyebet nem csinált, mint vadászott, ivott és parasztmenyecskéket kergetett. Mindenki tudta ezt. De éppen ezért, mivel mégis ő volt az egyetlen, akinek volt bátorsága ahhoz, hogy tegyen valamit, mindenki hirtelen szégyenkezve ráébredt a maga gyávaságára.

Százával és százával haladtak el a ravatala előtt, férfiak, asszonyok, gyerekek, hogy megadják az utolsó tisztességet a részeges vén legénynek, aki ott feküdt kiterítve az egyszerű fakoporsóban, divatjamúlt huszáregyenruhájában, a rozoga kis kastélyocska előtt. Legalább ezren kísérték ki a temetőbe is, ahol az öreg falusi plébános, aki sok-sok éjszakán át együtt ivott vele, megáldotta a sírt és hebegett néhány meghatott szót bűnös barátja lelki üdvösségéért.

De miután a katolikus szertartás befejeződött és a kis öreg plébános kopott reverendájában, könnyeit törülgetve, ellépett a sír mellől, Nagy tiszteletes lépett elő s Kerend városa nevében egy olyan beszédet mondott, amit sok ember nem fog elfelejteni, amíg él.

Azzal kezdte, hogy nem mint egyházának szolgája beszél, hanem mint egy olyan magyar ember, aki hosszú évekig abban az öntelt tudatban élte életét, hogy hazája iránti kötelességét híven teljesítette, míg a valóságban még az emberi lét legelemibb követelményének sem tudott eleget tenni. Mégpedig annak, hogy a maga kölykéből hasznos embert neveljen.

»Én bizony még ezt se tettem meg«, mondta a szikár, sovány pap ott a sír előtt, önmarcangoló fájdalommal a hangjában, »hagytam a fiamat, hogy felnőjön úgy, ahogy ő látta jónak, éretlen elméjének útmutatása szerint és elmulasztottam az apák kötelessége szerint arra kényszeríteni a fejlődő fiatal lelket, hogy becsületes magyarrá váljék. Ennél fogva én magam is felelős vagyok ennek az embernek a halálában, amennyiben rászabadítottam erre az országra és erre a nemzetre egy embert, aki nem képes különbséget tenni jó és rossz között.

»Én nem adhatom vissza ennek az embernek az életét«, folytatta mély, őszinte hangon, »ugyanúgy, mint ahogy nem tehetem jóvá mindazt a rosszat, ami bekövetkezett rajtunk és másokon. De egyet megtehetek. Megpróbálhatom a gonoszság útját állani azáltal, hogy magamra vállalom a felelősség teljes súlyát, amit az Úristen a vállamra rakott, amikor embernek és magyarnak teremtett. S mindent megteszek, ami tőlem telik, hogy véreből való fiam, kinek tetteért én is felelős vagyok Isten és ember előtt, elnyerje méltó büntetését, úgy az Úristen, mint a magyar haza törvényei szerint. Isten engem úgy segítjen.«

A csend olyan súlyos volt, hogy ott éreztem a vállaimon. Aztán a tömeg némán utat nyitott, s az ősz hajú öreg lelkész, lehajtott fővel, megroskadt vállakkal, elindult lefelé a temetődombról. Valaki a tömegben hangos tiszta szóval kimondott egy szót: »Ámen.« S mint amikor szél fúj keresztül az erdőn, a tömeg felmorajlott s utána mondta a szót: »Ámen, ámen...« egyre távolabbról jött a hang, míg végül elveszett a messzeségben.

Nagyapám ott állt mellettem, botjára támaszkodva s a szeme könnyes volt. »Tamás«, mondta elszorult torokkal, »emlékezz erre a napra, amíg csak élsz. A nemzet lelkiismerete ébredezni kezd. Szinte nevetteően tragikus, hogy egy szerencsétlen, semmirevaló, kedves, vén bolond kellett meghaljon ahhoz, hogy ez megtörténhessen. De a magyar nép jövőjét nem féltsem többé, még ha a két megvadult szörnyeteg között darabokra is szaggattatik. Mert mindegy most már, hogy ki nyeri meg a háborút, a békét csak tisztesség, becsület és egymás iránt való felelősségérzet nyerheti meg, más semmi.«

Szegény öregúr. Milyen kevésbé ismerte a szörnyetegek örületének lelki okait s ennek az örületnek ragályos tulajdonságait.

Őt nappal később, amikor a németek visszatértek, eldördült itt-ott néhány lövés ugyan, de az emberek belátták hamar, hogy tankok és géppuskák ellen nem tehetnek semmit. Sokan közülük bevették magukat az erdőbe, míg mások, mint Pethő András, állták a helyüket és a németek fogságába estek. Egy csoport zöldinges fiatalember vette hatalmába a várost. Legtöbbjük az Átoksorról jött és az órásegény volt a parancsnokuk. Ahogy később megtudtam, néhány nappal a németek bevonulása után már Dobi, a részeges mozdonyvezető is zöld ingben járt és az volt a dolga, hogy a birtokunkon folyó munkát ellenőrizze, nehogy a munkásaink elszabotálják a nemzeti termelést.

Első dolga volt, hogy megkötözve vonszoltassa maga elé régi haragosát, Faragót és félholtra verte az én hajdani irodámban, amit hivatalul választott magának.

De mindezt csak sokkal később, a háború befejezése után tudtam meg. Mivel a németek visszatérésük első napján letartóztattak nagyapámmal együtt és mindössze félóra időt adtak a csomagolásra.

Emlékszem, hogy minden terv és cél nélkül bedobáltam néhány holmit egy kezításkába. Végimentem a házon és láttam nagyapámat a könyvtárszobában, ahogy csak állt ott és nézte kedves könyveit és festményeit, mint aki búcsúzik tőlük örökre. Olyan volt az egész, mint valami lázalom. Hihetetlen volt, hogy ilyesmi megtörténhetett velünk és mégis valóság volt, megtörtént és nem tehattünk ellene semmit. A németek úgy jártak ki és be a szobákban, mintha már az övük lett volna. Egyik-másik közülük itt-ott leakasztott egy vadászpuskát a falról, egy öreg kardot, vagy kivett az ebédlőbeli pohárkészletből egy régi ezüst tárgyat, megnézte, vigyorgott s betette a hátizsákjába.

Amikor két szuronyos katona közt lementünk a lépcsőkön, kezításkánkkal a kezünkben, még egy pillanatra visszanéztem a veranda agancsaira, a közepen csüngő búzakoszorúra, nagyapám karosszékére, ahogy ott állott még mindig a helyén, a reggelizőasztal sarkánál, mintha semmi se történt volna. Emlékezetemben ez az utolsó kép a múltból, ami nem is az enyém volt tulajdonképpen, hanem a nagyapámé, s amit egy elrontott világ maga alá temetett örökre.

Természetesen akkor nem gondoltam arra, hogy mindezt utoljára látom. Senki se gondolt arra azokban a napokban. Ismertem embereket, akik néhány hónappal később, amikor az oroszok elől kellett menekülni, mindent magukkal vittek, amit csak lehetett. Olyanokról is tudok, akik nem nyúltak hozzá semmihez, s úgy hagyták ott az otthonukat, mint aki csak sétálni megy a kertbe. Én meg tudom érteni mind a kettőt. Abban a világban, amelyikben éltünk, az otthon saját személyiségünknek egy szerves része volt. Majdnem szent és sérthetetlen, akár egy templom. A politika kerekai fordulhattak erre vagy arra, az egész világ megváltozhatott körülöttünk, de az otthon még mindig a miénk volt, utolsó menedékhely, ahol az ember visszavonulhatott önmagába az élet csapásai elől. A sok apró-cseprő megszokott holmi körülöttünk mind egy-egy szerves része volt ennek a szentélynek és az ember vagy magával kellett vigye az egészséget, mint csiga a házáat, vagy semmihez hozzá se nyúlt s azzal a titkos és talán tudatalatti reménységgel hagyott ott mindent, hogy egy szép napon a rossz álmom véget ér és utána az ember úgy talál ott mindent, érintetlenül, mintha semmi se történt volna.

Nagyapám és én, mi ehhez a második csoporthoz tartoztunk. Mindent úgy hagytunk, ahogy volt. Még egy kedves könyvet se vittünk magunkkal, még egy kis emléktárgyat sem. Csak éppen néhány szükséges ruhaneműt.

A lépcső alatt német katonai teherkocsi várakozott reánk. Ahogy lefele gördültünk a kocsiúton, visszanéztem a teherkocsiból. A futórózsák teljes virágzásban voltak és nyílottak a dáliaik is a veranda előtt. A nagy kőrisfák hűvös árnyékában láttam még a padot, melyen Ágival ültünk, azon az első estén. A teherkocsi zaján keresztül is hallottam a gerlék békés burukkolását a fenyvesből. Még néhány pillanatig láttam a házat, ahogy ott állt, tisztán, fehéren és békésen a langyos napfényben, aztán a teherkocsi kifordult velünk a kapun és a fenyők meg az akácok eltakartak mindent.

Amikor egy esztendő múlva újra láttam Kerendet, nem voltak már se fák, se gerlék, se rózsák. Semmi se volt, csak szemét és pusztulás. A házat előbb a németek, majd az oroszok rabolták ki. Minden fát kivágtak, a virágágyásokat tankok túrták fel és ami még megmaradt belőlük, azt lerágták a felszabadított nép birkái és tehenei. Felszabadítás. Micsoda hitvány szó. Minden rablóvezér a szájára vette, aki politikai párttitkár lett. Tudja, kiket szabadítottak fel? A tolvajokat, a rablógyilkosokat, mást senkit. Felszabadítás. A legaljasabb hazugság, amivel valaha is bolondítani próbálták a világot.

Soha nem felejttem el annak az amerikai vöröskeresztes kisasszonynak szenteskedő arcát, akivel Budapesten találkoztam volt össze, mindjárt a háború után. »Tudom, hogy boldog, amiért felszabadították«, mondta és mosolygott bájosan hozzá. Hitte is, szívének őszinte becsületességével, amit mondott. De én össze kellett szedjem minden erőmet, hogy bele ne okádjak abba a kis csinos, ostoba arcába.»

Szavai mögött bezárult a csend, mint egy nagy fekete kapu. Hoszszú ideig egyikünk sem szólt. Csak ültünk a rönkön, az éjszaka alatt s hallgattuk lábunk alatt a hullámok halk veresését. Mintha véres, tört gerleszárnyak verdestek volna valahol a sötétség mélyén. Meszsze kint a vizen apró piros pontocska mozgott iszonyú lassúsággal. Halászhajó, magányos hajó, egyedül a semmi közepén. Hirtelen az ember mellettem újra beszélni kezdett.

„Lent a városban, a templom előtt, megállt velünk a teherkocsi. Négy német katona Nagy tiszteletest vonszolta ki a papilakból, olykor puskatussal taszigálták, ha nem ment elég gyorsan. Szája vérzett, arca kék és dagadt. Odébb a járdáról egy kis csoport ijedt képű városi nézte a jelenetet. Mikor elérték a teherkocsit, a katonák durván felkapták az öregembert és bedobták közénk. Arcára esett, a nagyapám lába elé. Nagyon megverhették, de nem nyögött. Megpróbált felülni, de abban a pillanatban a teherkocsi megindult és újra arca esett.

Hozzákúsztam és felemeltem. Vérrel aláfutott szemeivel rám nézett, majd a nagyapámra. »Az én Uram is megveretett és megkínóztatott a saját fiai által«, mondta lassú hörgéssel, »ki vagyok én, hogy sorsom ellen panaszkodhatnék?«

A börtön, ahova vittek, Nyugat-Magyarországon volt s hosszú, fáradságos útunk folyamán még felvettünk néhány szerencsétlen embert. Egy gimnáziumi tanárt, egy idősebb asztalost a fiával és egy patikust, akinek az volt a bűne, hogy polgármesterré választották meg egy kis városkában ugyanakkor, amikor a német katonai parancsnokság valaki mást nevezett ki ennek a hivatalnak a betöltésére.

Már éjszaka volt, amikor átkeltünk a Dunán. Fáradtan és éhesen ott kucorogtunk a teherkocsi padlóján, egymáshoz ütődve, valahányszor zökkent egyet a kerék alattunk. Ahogy rázkódtunk, zakatoltunk a siket éjszakán át, egyszerre csak az az érzésem támadt, mintha hajón lettünk volna. Valamiféle Noé bárkájában, melyben egy rettenetes árvíz hullámai ide-oda dobáltak, egy új özönvíz hullámai, amit Isten bosszúja szabadított rá a világra. Előbb láthatatlan óriás rúgta fel a hangyabolyunkat s utána az árvíz ragadta magával az otthontalanná vált hangyákat, s valamennyit elsöpörte a föld színéről, kivéve minket a bárkában.

Mint valami lázálom, olyan volt bennem ez a gondolat ott a teherkocsi éjszakájában, ez a gondolat a hangyákkal meg a bárkával. Időnként Ági jutott az eszembe és szívem sajogni kezdett olyankor, valami reménytelen fájdalommal. Kerendre gondoltam, Pethő Andrásékra, nagyapámra, aki mellettem félájultan aludt és a fájdalom mind nőtt és nőtt bennem, míg végül már akkora volt, hogy semmit sem tudtam érezni többé.

Még ma is gyakran gondolok arra az éjszakára. Számomra az az éjszaka a világ vége volt.

Tudom, nem érti meg, mire gondolok. De megpróbálok elmagyarázni, mert szeretném, ha megértené. Bizonyára ismeri azt a mesét a gonosz szellemről, amelyik az üvegben lakott. Hát valami ehhez hasonló történt az emberi világgal is.

Az ember alkotott magának egy Frankenstein, mely egyetlen sejtből nőtte ki magát emberpusztító vadállattá.

Szinte a világ kezdete óta minden emberi szervezkedés, minden társadalmi rendszer a magántulajdon fogalma köré épült fel. Maga a szervezkedés eredeti célja az volt, hogy tömörülés útján, egyesült erővel megvédje az egyén jogát a magántulajdonhoz, a munka és takarékoság gyümölcséhez.

A történelem során minden évszázadnak, ugyanúgy mint minden országnak és minden emberi településnek megvolt valahol a maga Átoksora, ahol azok gyűltek össze, akik valamilyen oknál fogva a társadalom szervezetén kívül helyezték magukat. Akik valamilyen hiányosság folytán nem voltak képesek, vagy nem voltak hajlandók részt venni a magántulajdon megszerzéséért, megőrzéséért és továbbfejlesztéséért folytatott gazdasági versenyben s ezért minden erejükkel arra törekedtek, hogy rést üssenek valahogyan azon a törvényekből emelt védőfalon, mely a mások magántulajdonát megvédte tőlük. Lopással, rablással, csalással próbálták megszerezni a másét s végül is ideológiai cselszövésekkel. De az emberi társadalom keményen ellenállt minden olyan törekvésnek, mely a magántulajdon szentsége ellen irányult. Mindaddig, amíg egy új, ragályos betegség el nem indult az Átoksorokról, azzal a céllal, hogy megváltoztassa az egész emberiség gondolkodásmódját. Ennek a rákfenére emlékeztető lelki betegségnek a neve szocializmus.

Különös véletlen, hogy zsidók voltak a kigondolói és zsidók voltak az elsők, akik szenvedtek miatta. A zsidó vagyonok elkobzásával kezdődött. Mindenki tudta, mélyen a szívében, hogy elvenni valakitől azt, ami az övé, erkölcsi értékkel mérve nem egyéb, mint közönséges rablás. De a mások tulajdona felett való ingyen osztozkodás ösztöne már régen ott lappangott másokban is, nemcsak az átoksoriakban, mindössze a lelkiismeret szavát kellett elnémítani valahogy. Ezt a célt szolgálta a szocializmus elmélete, melynek befolyása alatt megszületett az első olyan törvény, mely egy bizonyos embercsoport magántulajdonát közprédául dobta oda az osztozkodni kívánók elé. S ezzel megszületett az első precedens, az első törvényesített tömegrablás, mely rést ütött a gáton s végül is elsöpörte az egész társadalmi rendszert.

Tisztán emlékszem még arra a napra, amikor ez a törvény életbe lépett és a kerendi városatyák azzal a feladattal állottak szemben, hogy szétosszák a nép között a zsidók hátrahagyott házait és ingóságait.

Először megdöbbenek. Bizonyos lelkiismeretfurdalást éreztek amúgy is az elhurcolt zsidók miatt és ama véres éjszaka után, amikor a zsidókat elővonszolták bűvőhelyükről és marhakocsiba zárva szállították el ismeretlen helyre. A rendőrök gondosan összegyűjtötték mindent, amit az elhagyott és feldúlt otthonokban találtak és elraktároztak mindent egy üres épületben, lakat alatt. Nem volt sok, egy halom bútor, konyhafelszerelés, gépek és ipari eszközök, meg ilyesmi. A ruhanemű nagy részét a csőcselék széthordta már az első napon.

A törvény úgy szólt, hogy a zsidók hátrahagyott vagyonát szét kell osztani a szükölködők között. A polgármester összehívta a városi tanácsot és a tanács egyhangúlag úgy döntött, hogy mivel Kerenden szükölködők nincsenek, így nem tudják kiosztani közöttük a zsidók holmijait, tehát továbbra is megőrzik, zár alatt. De még véget sem ért a gyűlés és máris összegyűlt egy csoport férfi és asszony a városháza előtt és követelte, hogy nyissák ki a raktárat és osszák ki közöttük a zsidók vagyonát. Ugyancsak három család jelentkezett, kik az üresen maradt zsidó házakat igényelték a maguk számára azzal az indoklással, hogy saját lakásaik nincsenek megfelelő állapotban.

A tömeggel szemközt, mely a törvény végrehajtását követelte, a városatyáknak nem maradt más választásuk, mint kinyitni előttük a raktár ajtaját és megbízni valakit azzal, hogy végezze el a szétosztást. Mivel senki a komoly városi polgárok közül nem kívánta ezt a piszkos szerepet, végül is a polgármester kiválasztotta a tömegeből azt, aki lehangosabban kiabált és kinevezte őt a »zsidóvagyon ellenőrljévé«. Ez az ember Dobi volt, a részeges hajdani mozdonyvezető. Hivatalos minőségében azonnal beköltözött a volt gabonakereskedő házába, mely a legszebb és legnagyobb zsidó ház volt a városban és ezzel a lépéssel Átoksor elindult, hogy birtokba vegye és szétossza maga között a várost.

Később, amikor a németek jöttek, még több ház maradt üresen és még több vagyon és ingóság került közprédára s akik szerencsések voltak, mert nem hurcolta el őket senki, azok siettek megosztani a kevésbé szerencsések hátramaradt tulajdonán. A kommunistáknak aztán már könnyű dolguk volt. A magántulajdon szentsége nem létezett többé, szabad préda volt a világ, melyben minden mindenkié s csak azon múlik, hogy ki az élelmesebb s ki tud gyorsabban ott lenni az osztozkodásnál s hangosabban követelni.

Vagyis a társadalom közönye, mellyel eltúrta a zsidók legelemibb emberi jogainak eltiprását, kiengedte a gonosz szellemet, az Átoksor szellemét az üvegből. Óriásra nőtt, akár a mesében s nemcsak felfalta mások emberi jogait, de felfalta az egész társadalmi rendszert, melyből hiányzott az egymás iránti szolidaritás és az erkölcsi alaphoz való hűség. Nem arról volt szó, hogy kedvelte-e valaki a zsidókat vagy nem, hanem arról, hogy elveknél és erkölcsi törvényeknek csak akkor van értelmük és erejük, ha azok mindenkire nézve egyformán vonatkoznak s megsértésük ellen a társadalom egységesen tiltakozik, függetlenül attól, hogy kit ért a sérelem.

Nekünk is van Átoksorunk ebben a városban. Azt hiszem, a világ minden városának van. A mienket itt Harcsa-sornak nevezik, valószínűleg azért, mert egy iszapos patak mellett nyúlik el, a város és a kikötő között s mert lakói szívesebben ülnek a patak partján horgászva, semhogy munka után néznének. De nem ez a lényeg. Minden embernek jogában van úgy élni, ahogy az neki megfelel. A lényeg az, hogy ezek a harcsasoriak majdnem ugyanazt a nyelvet beszélnek, mint az

átoksoriak Kerenden. Hogy a társadalom kötelessége eltartani őket. Hogy a kormány feladata gondoskodni arról, hogy családjaik szükségét ne szenvedjenek. Minden felelőséget a társadalomra, illetve annak hivatalos képviselőjére, a kormányra hárítanak s innen már csak egy rövid lépés választja el őket attól, hogy egy olyan törvényt követeljenek, mely lehetővé teszi az osztozkodást azoknak a javaiban, akik kemény munkával gyűjtöttek vagyont maguknak, míg ők a patak partján süttették magukat a nappal. És még azok között is, akiknek gondosan meggyűjtött vagyona legelőször kerülne közprédára, ha a magántulajdont védő falakat ledöntené az árvíz, még azok között is akad olyan megkergült bolond, aki azt hirdeti, hogy az Átoksorok népének joga van ahhoz, hogy mások javaiban osztozkodjék. Természetesen ők nem saját javaik felosztására gondolnak, hanem a másokéra s elsősorban az adófizető polgárság zsebéből kívánnák pénzelni szocialista elgondolásaikat.

Van egy tanító itt nálunk, akinek a műveltsége hihetetlenül egyoldalú. Szocializmus, ez minden amit ismer. Valahányszor találkozom vele, mindig Kolarik Ignác jut az eszembe. Ha nem neveltek volna úriembernek, valószínűleg régen az arcába köptem volna már. Ő és a hozzá hasonlók azok, akik ezt a világot elrontották és egyre rontják tovább. Isten tudja csak, hogy mit akarnak, mert ők maguk sincsenek tisztában vele. Csak agítálnak, fúrnak, terjesztik az elégedetlenséget, kikezdenek mindent és mindenkit, míg végül is diktatúrába taszítják az országot. De amikor a diktátorok, akiket ők ültettek a hatalom trónjára, rájuk parancsolnak, hogy menjenek és harcoljanak fegyverrel a kezükben azért az ideológiáért, amit meghirdettek, akkor visítanak, akár a nyúzott malac.

Azon a napon, amikor Dobi kezébe kaparintotta a zsidók ingóságait őrző raktár kulcsát, Kolarik Ignác egy bolond verset olvasott fel a város piacán egybegyűlt tömegnek, melyben dicsőítette azt a napot, amikor a szegény megosztja maga között a gazdagok kincseit a nemzeti szocializmus segítségével. Két hónappal később láncra verve vonyított, mert amikor a szocialista kormány behívta katonának, hogy fegyverrel a kezében védje meg az osztozkodás meghirdetőit, megtagadta a parancsot és katonaszökevény lett. Börtönbe került és ez lett a szerencséje, mivel az oroszok, miután kiszabadították, úgy kezelték egy ideig, mint valami hőst. De néhány évvel később újra megfordult a szerencséje és kényszermunkatáborban végezte be életét.

Amit ennek a világnak a kolarikignácái még mindig nem értenek meg, az az, hogy a diktátorok nem túrik meg a természet hangyákat. Használják őket, hogyne, a régi rendszer gyöngítésére. De amikor ezek a veszedelmes kis hangya-emberkék kirágtak már minden erőt a régi rendszer tartógerendáiból és az egész épület összeroskad: a diktátorok elkezdik építeni a maguk épületét és a természetnek kotródniuk kell. S mondhatom, gyorsan végeznek velük.

Néhánnyal azok közül, akik Magyarországot szétrágták és tönkretették, a börtönben találkoztam. Nem az első börtönben, hanem később. Ahogy az évek

teltek s a kocka fordult ide meg oda, valóságos börtönszakértő lett belőlem. Különös élet folyik a politikai börtönfalak mögött. Ijesztő és tehetetlen élet. Akár a bogár élete egy óriás talpa alatt. Remélem, hogy Amerika népének soha sem lesz alkalma arra, hogy megismerje az életnek ezt a rettenetes arcát. Őszintén remélem. Bár néha úgy érzem, megérdemelnének egy kóstolót belőle.”

Az a kis vörös fénypont még mindig ott volt messzi kint a sötét vizek felett és nagyon lassan mozgott dél felé. A part mentén fehér köd kezdett emelkedni a vízről s a pálmák alól kisurranó szellő felkapta olykor és tovalebentette a víz felett. Egy-egy foszlánya néha eltakarta néhány másodpercre a halászhajó jelzőlámpásának fényét. De aztán újra feltűnt. Nagyon messze, és az éjszaka végtelenségében félelmetesen egyedül.

4.

„Különös élet a börtön élete”, folytatta a festő a súlyos csend alatt, melyet csak a hullámok halk verdesése borzolt, „egy önmagába zárt külön világ. Melynek nincsen gyökere a valóságban s mely mégis kegyetlenül való.

Négyyszer kerültem szembe ezzel a természetellenes étellel s bár a körülmények és a bánásmód minden esetben teljesen különbözők voltak, maga az élet ugyanazokat a szabályokat követte. Kényszerű együttélés a legalacsonyabb fokon, melybe az ember személyisége a legteljesebben bele kell olvadjon. Mintha különböző magvak lisztjét összekeverve tésztát gyúrna belőlük egy óriás pék. Csak egy közös tulajdonság van, mely összeköti az embert a többivel, de ez minden egyébnél hatalmasabb. Maga a tény, hogy rab az ember és ennél fogva ugyanannak a társadalomnak a tagja. Egyébként azok, akiknek teste szorosan hozzápréselődik az emberhez minden éjszaka a rothadt szalmán, talán nemcsak mások, de olykor teljesen ellentétes személyiségek, kikkel rendes körülmények között az ember soha sem kerülne semmiféle kapcsolatba.

Talán a leglényegesebb különbség a börtönön belüli és a börtönön kívüli élet között az ember viszonya az időhöz. A rendes emberi életben az időnek nagyon színes és változatos jelentősége van. Az ember felébred reggel és élni kezdi az idő millió kis tarka fejezetét. S ahogy telik a nap, az idő mindig jelent valamit, mindig hoz valami újat és meglepőt az ember életébe. Percről-percre fűződnek egymásba a történések gyöngyszemei s még akkor is, amikor semmi sem történik, maga az időben rejlő lehetőség elég ahhoz, hogy érdekessé tegye az életet. A váratlanra való várakozás teszi az ember életében izgalmas élménnyé az időt.

A börtönéletnek nincsen változatossága s amikor mégis van, az rosszabb a halálnál. Minden halad a maga megszokott, lassú módján, négy fal között, nap-nap után. Míg az ember elveszti minden időérzékét. Vagy talán saját magát veszti el az ember az időben és az idő megáll, megszűnik és nem létezik többé. Legalábbis,

mint valami, ami érzékelhető és felfogható. Mértékegység, melynek segítségével az ember az életét beosztja, feldarabolja és elrendezi magának.

Az időtlenség, mely körülveszi az embert, csupán hirtelen és váratlan események által mérhető fel s ezek az események rendszerint kellemetlenek. A váratlanra való várakozás csupán félelemmel tölti meg az embert, az idő értékelésére nem szolgál többé. A váratlan rászakadhat az emberre bármikor. Egy őr megjelenése, aki az ember nevét kiabálja bele a zárkába, hangosan és ellenségesen. Vallatni viszik az embert. Bekövetkezhetik bármikor. A következő pillanatban, vagy soha. Az ember a másodikban reménykedik, de az elsőtől retteg.

Aki soha sem volt még börtönben, az azt hiszi, hogy az idő a rabság legfontosabb eleme, mivel ez a rab egyetlen kapcsolata a szabad világgal. Bizonyos szempontból ez igaz is. A szabadulás reménye úgy csúng az ember előtt az időtlen jövőben, mint az egyetlen szilárd pont a világmindenségben, melynek távolsága azonban kiszámíthatatlan az időegység hiánya folytán.

A börtön, melybe a németek vitték minket, messze nyugaton volt, közel az osztrák határhoz. Kora reggel érkeztünk oda. A sűrű ködön át csak egy durva, ormóttan kőfalat láttam, szögesdróttal a tetején, két fegyveres ört egy széles kapuban és a kapu mögött egy nagy, nehézkes, szürke épületet.

Majdnem valamennyi őr idősebb ember volt. Bűnözők számára épült fegyház volt az épület eredetileg, melyből kiköltöztették a fegyenceket, hogy helyet csináljanak a politikai foglyoknak. De az őröket meghagyták. Amennyire mertek, barátságosan bántak velünk. Gépies pontossággal végezték munkájukat, mint az olyan emberek, akiknek semmi közük ahhoz, hogy a munka, melynek elvégzésére felfogadták őket, helyes volt-e avagy helytelen. A felelősség nem rájuk tartozott. A törvény szerint mi rabok voltunk. S nem ők csinálták a törvényeket, ők csak végrehajtották a mások ítéletét. De tudták, hogy nem voltunk se gyilkosok, se tolvajok s ezért bizonyos tisztelettel kezelték minket.

Háromukat, Nagy tiszteletest, nagyapámat és engem, közös cellába tettek, melyben négy ágy volt, egy ablak és egy vödör. Más semmi. A negyedik ágyat néhány nappal később egy festő foglalta el, akinek az volt a bűne, hogy olyan karikatúrát rajzolt az egyik folyóiratnak, ami a németeknek nem tetszett. A rajz két egymással szemben álló tűzokádó sárkányt ábrázolt s kettőjük között egy baltájára támaszkodó apró kis magyar parasztot. »Csak azt tudnám, mi különbség van abban, hogy melyikük fal föl?« Ennyi volt a rajz alá írva.

»Uraim«, mondta a magas, barna festő, miután bemutatkozott, »nagy megtiszteltetés számomra, hogy az önök társaságában lehetek egy darabig. Ez ma országunkban a legbiztosabb hely s én bizonyára meggazdagszom majd azoknak a képeknek segítségével, amelyeket ennek a tiszteletreméltó intézetnek a békés magányában megfestek, mialatt a falakon kívül bolond emberek gyilkolják egymást.«

Dömeháznak hívták a festőt és elpusztíthatatlan humora volt. Ő tanított meg engem festeni, ott a börtönben. Azelőtt is rajzolgattam néha, de csak saját szórakozásomra. Ő ébresztett rá arra a tudatra, hogy az ember egy ecset segítségével békét köthet önmagával és a világgal.

Minden délután volt egy időszak, amikor a nap besütött azon az egy ablakon. Ezt az időt használtuk fel festésre. Ő tanított meg arra, hogyan kell keverni a festéket különböző színhatások elérésére. Az örök egy kis borralaló ellenében készséggel vásároltak számunkra mindent, ami kellett hozzá.

Dömeházy vidám humora úgy ívelt át a napok egyhangúsága felett, mint egy szelid és békés szivárvány. S ez alatt a szivárvány alatt egy egészen új világ bontakozott ki előttem. Színek és formák hangulatvilága. Dömeházy nagyszerű tanítómester volt és pompás cimbor. Nem tudom, mit adnék, hogy itt lehessen velem. De sajnós a szivárvány, az ő vidám szivárványa nem nyúlt messzire. Éppen azon a napon kellett meghalnia, amikor a börtön kapui kinyíltak előttünk. De ki tudja, talán jobb volt neki így. Túlságosan idealista volt ahhoz, hogy élni tudott volna abban a felfordult világban.

De hadd beszéljek előbb a börtön életéről. Minden reggel kiengedtek az örök egy másfélórás sétára a börtönépület belső udvarán. Ez volt az egyetlen alkalom arra, hogy találkozassunk a többi foglyokkal. Mindjárt az első reggelen nagyapám felfedezett néhány ismerőst. Két tábornok volt közöttük, hat felsőházi tag és egy tucatnyi országgyűlési képviselő. Azonkívül újságírók, egyetemi tanárok és papok. Szinte olyan volt, mintha valaki gondosan kiválasztott volna egy vezető személyiségekből álló csoportot az ország képviselőit s bezárta volna őket együtt az épületbe, hogy bántódásuk ne essék.

Második nap megtudtam, hogy a börtön falain belül már meg is alakult az időszaki kormány azzal a céllal, hogy átvegye Magyarország felett az uralmat, mihelyt a hitleri birodalom összeomlik. Nagyapámat is felkérték, hogy vállalja a külügyminiszteri tárcát. Ő el is fogadta az ajánlatot azzal a kikötéssel, hogy mihelyt lehetséges lesz, meg kell tartani az országban a szabad választásokat, anélkül, hogy bármilyen politikai pártot is kizárnának a választásokból. Néhány reggeli séta alatt folytatott vita során a többiek elfogadták a feltételeket és megállapodtak abban, hogy egy kiáltványt szövegezzenek meg, melyben mindjárt a börtönből való kiszabadulásuk napján tudomására hozzák az ország népének a kormány megalakulását és a választások időpontját. Mindez egészen nyíltan folyt le a börtönudvaron folytatott sétaidő alatt, az örök jelenlétében.

Rendre teljesen elvesztettem minden kapcsolatokat az idővel. A festés új élménye teljesen lekötött és minden délután, amikor a nap elérte a cellánk ablakát, szomjasan lestem Dömeházy minden mozdulatát az ecsettel és utánozni próbáltam azokat. Az örök szívesen megszerezték mindent, amire szükségünk volt, csak a pénzt kellett odaadjuk nekik. Legtöbbünk hozott magával elég pénzt s akinek nem volt, az kölcsönkért mástól, az udvari séták alatt.

A napok lassanként rövidülni kezdtek és ablakunk alatt a fák zöldje megöregedett, színét veszítette. Aztán egy nap becsapott közénk a hír, hogy az oroszok átkeltek a Kárpátokon és a háború már Erdélyben folyik. Egyik örünk hozta meg a hírt, elakadt lélegzettel. Idősebb ember volt, hatvanon is felül.

»Mi lesz velünk, kegyelmes uram?«, kérdezte nagyapámat és szemmel láthatólag megkönnyebbült, amikor nagyapám nyugodt, megfontolt válaszát hallotta. »Volt már ellenség az országban máskor is, Péter«, felelte nagyapám, »jöttek és elmentek. Ezek is elmennek majd. Csak a nép számít, más semmi. Ameddig a nép békét, biztonságot és szabadságot akar, addig béke lesz, igazság lesz és szabadság lesz az országban.«

Kora ellenére nagyon jól tartotta magát az öregúr. Nyolcvanegy éves volt már akkor, de soha egy panaszos szót nem hallottunk tőle és elméje, szelleme frissebb volt és fiatalabb, mint sok negyvenévesé. Hosszú vitáink voltak Dömeházyval esténként, amikor egyebet nem lehetett csinálni, de ő ritkán vett részt ezekben a vitákban, mert Dömeházy temperamentuma túlságosan heves és művészién a végtelket kereső volt az ő számára. Csak néha szólt bele s olyankor mindig fején találta a szöveget. Emlékszem, egy alkalommal Dömeházy a németek titkos fegyverének létezéséről érvelt s azon kesergett, hogy Hitler Magyarország területén fogja bevetni a harcokba s ezzel hamuvá égeti az egész országot.

»Be kell ismerjünk«, mondta nagyapám, »hogy az atombontás új találmánya nagy lehetőséget nyújt egy mérhetetlenül romboló erejű fegyver létrehozására. De mivel Hitler a maga ostobaságában, majdnem minden valamire való német tudóst ellenségévé tett, nem valószínű, hogy ezek a tudósok segítségére legyenek. Ha egyáltalán szó lehet arról, hogy az atomenergiát felhasználhassák bármilyen célra is, kétségtelennek látszik, hogy Amerika lesz az első, aki ezt megteszi. Amerika viszont, éppen a maga sajtáságánál fogva, sohasem lesz hajlandó egy ilyen rettenetes találmányt embermilliók kiirtására felhasználni. Csak abban az esetben lenne ez elképzelhető, ha Amerika népe annyira megtelne gyűlölettel, hogy annak hatása alatt elfelejtené mindazt, ami naggyá tette s az emberi haladás élére emelte.«

Ki sem tudom mondani, mennyire hálás vagyok azért, hogy amikor amerikai repülőgépek ledobták az első atombombákat emberek, asszonyok, gyermekek ezreire, nagyapám akkor már nem élt. Magával vitte a sírba annak az Amerikának az álmát, amely már nem létezett többé. Nagy rajongója volt Amerikának és az amerikai népnek és soha se hitte volna el, hogy Amerika kormánya képes volt titkos egyezmények során odaajándékozni Kelet- és Közép-Európa népeit az oroszoknak és ugyanakkor rádió és rőpcédulák útján függetlenséget és szabadságot ígérni minden népnek, ha leteszi a fegyvert. Nagyapám büszkeséggel töltött meg amerikai mivoltommal szemben, míg maga az amerikai kormány gyakran úgy megszegyenített, hogy legszívesebben elbújtam volna egy barlang mélyébe, csakhogy ne kelljen az emberek szemébe néztek.

De ott a börtönben mindezt még nem tudta senki akkor. Senki se tudta közülünk, hogy a magyar hadvezetőség már hónapokkal azelőtt felajánlotta a nyugati hatalmaknak, hogy minden erejével a németek ellen fordul, ha Anglia és Amerika garantálják azt, hogy az orosz nem lépi át Magyarország határait. És senki se tudta még, hogy Amerika válasza az volt: »Lépjének érintkezésbe Moszkvával. Magyarország orosz érdekerületnek számít.«

De még ha hírért vették volna is azok a derék, lelkes, becsületes gondolkodású férfiak ott a börtönben, még akkor sem hitték volna el. »Náci propaganda«, mondták volna nevetve. Mert azok az emberek hittek bennünk. S olyan erős volt, a mi igazságérzetünkbe vetett bizalmuk, hogy azt nem ingathatta volna meg semmi. Semmi, csupán a nyers, kegyetlen tények valósága.

Néha még ma is felébredek az éjszaka közepén és sajtó szívvel gondolok arra, hogy miképpen érezhettek ezek az emberek, amikor rá kellett ébredjenek a valóságra. Hogy bálványuk, a nagy és szabadságtisztelő Amerika, nem azért háborúzott tulajdonképpen, hogy megszabadítsa őket Hitlertől, hanem hogy odaerőszakolja őket, egy még sokkal kegyetlenebb diktatúra alá. Egy diktatúra alá, mely a világtörténelem legvéresebb és legrettenetesebb diktatúrája volt, s melyet mégis elismert és hatalmassá segített Amerika kormánya. Mivel nem német volt, hanem szláv és vezetőinek sorában akkor még megtúrta a zsidókat is.

Ahogy a harc vonal egyre közelebb került hozzánk, az örök magaviseletében egy lassú, de természetes változás állott be. Mind több és több tisztelettel bántak velünk. Olykor még megjegyzéseket is tettek a kormánynak, melyet szolgáltak, olyan megjegyzéseket, mely állásukba került volna, ha avatatlan fülekbe jut. Ottlétünket igyekeztek megkönnyíteni, amennyire csak lehetett és szinte bocsánatot kértek, amikor séta után ránk zárták az ajtót.

Októberben a németek új kormányt helyeztek Magyarország élére, vagyis ami Magyarországból még megmaradt, mert Erdély akkor már teljesen az oroszoké volt. Nem lepett meg túlságosan, amikor azt olvastam az újságban, amit az örök csempésztek be hozzánk, hogy Nagy Feri tagja lett az új kormánynak. Semmi se lepett volna már meg akkor. Minden olyan zavaros volt és lázálomszerű. Egy barbár horda tódult egyre beljebb az országba, amerikai bombázógépek százainak védelme alatt. A harc vonalon a magyar honvédség próbálta elkeseredett erőfeszítéssel újtát állani a beöznlő ázsiai csodának, míg mögötte az országot egy másik ellenség árasztotta el, mely hidakat robbantott, gyárat gyújtott fel és elhajtott minden barmot, kirabolta minden gabonást. A fronton harcolók nem tudták, mit tegyenek. Harcoljanak-e az orosz ellen, vagy szökjenek-e haza családjukat megvédeni. Végül egyiket se tettek. Csak vonultak visszafelé, lépésről lépésre, valami tompa, kétségbeesett passzivitással, reménykedve a lehetetlenben, hogy valami csoda talán még jóra fordít mindent.

Azon az éjszakán, amikor a fia nevét ott olvastuk az újságban, az öreg tiszteletes elvesztette az esztét. Megpróbálta felválni az ütőerét egy körömollóval,

amit a szabály ellenére meghagytak nagyapám kézitáskájában az örök, s ami időről-időre kézről-kézre járt.

Az éjszaka közepén történt. Nagyapám ébredt fel először és kiabálni kezdett, amikor meglátta, mi történik. A kiabálása ébresztett fel engem. Először csak valami nyöszörgést hallottam, mely a pap ágyának irányából jött. Aztán a folyosó egyetlen villanykörtejének beszűrődő fénye mellett megláttam az öreg embert, ahogy ott ült az ágya szélén s a kis körömmollóval döfködte a csuklóját. Valahányszor beledöfött a saját húzába, nyögött egyet. A keze csupa vér volt, mely nagy sötét cseppekben csurgott alá a kőpadlóra.

Nagyapám már lábon volt s próbálta félrehúzni az öreg pap kezét. Én nyomban melléje ugrottam és sikerült elkapnom az öregember könyökét. »Nem lelem azt az átkozott ütőeret, nem lelem sehohol«, jajgatott Nagy tiszteletes s a fejét ide-oda ingatta, furcsán, »engedjenek el, hadd próbáljam meg csak még egyszer, még csak egyetlen egyszer, az Úristenre kérem, engedjenek el...«

Futva jöttek oda az örök és kinyitották a rácsajtót. Akkor már nálam volt a körömmolló és nagyapám zsebkendővel kötötte be a tiszteletes vérző csuklóját. Az örök arca elszürkült az ijedségtől, amikor meglátták, mi történt.

»Uraim, az Isten szerelmére«, nyögte Péter, az idősebbik, »állásomat vesztem, ha ez kitudódik. Nem lett volna szabad meghagyjam az ollót, Isten tudja, mit tesznek velem!«

Dömeházy megvizsgálta lámpafénynél a sebet és kijelentette, hogy nem veszélyes. Az ütőér nem sérült meg. Ki kell mosni a sebet, mondta, bekötözni és senkinek sem kell tudnia róla.

Mindnyáján megkönnyebbültünk, főként az örök. Szeszt hoztak és kötőszert. Dömeházy rendbe tette a sebet, mialatt a tiszteletes csak ült az ágy szélén, sötét arccal és maga elé bámult.

»De miért kellett ilyesmit csinálni, miért?«, kérdezte az örök kétségbeesve az öreg papot. »Nem lehet panasza a bánásmód ellen! Hogy éppen papi ember kövessen el ilyesmit, Jézus Máriám. De miért, tiszteletes úr, miért?«

»Nem akartam bajt okozni«, hebegte akadozva a sovány öregember az ágy szélén, »Isten lássa lelkemet, nem akartam én semmi egyebet, csak békén meghalni. Nem vagyok én már semmire se jó ezen a világon s ez a világ semmire se való már nekem. De maguk ezt úgysem értik meg. Mindenki hordja a maga keresztyét, tudom én azt. De az enyém már igen nehéz a számomra. Rettenetes bűnnel bűnöztem én. Júdást neveltem népem szégyenére.«

Azon az éjszakán nem tudtam elaludni többet. Egyikünk se tudott. Nem beszélgettünk, csak feküdtünk ott a csendben, hallgatózva. A szerencsétlen öreg pap ágya felől egész éjszaka valami furcsa, nyöszörgő, vinnyogó hangot hallottunk, ahogy az öregember, arcát a párnába temetve sírt. Mind a hárman hallottuk őt sírni egész éjjel és mind a hárman éreztük, hogy valamit tenni kellene. Talán mondani valamit, egy szót. De nem találtuk meg a szavakat, amiket mondani

lehetett volna és így csak feküdtünk ott némán és hallgattuk egész éjszaka a megtört szívű ember kétségbeesett, vinnyogó zokogását.

Reggel nem sírt már többé. Csak feküdt a hátán, kinyújtózva, két keze összekulcsolva a mellén, s szemei mozdulatlanul meredtek fel a kopár mennyezetre. Csak mellének lassú, ütemes emelkedése és süllyedése jelezte, hogy él.

Szólunk hozzá, de nem válaszolt. Csak feküdt ott, a semmibe bámulva. Egész nap nem mozdult. Délután az őr felhívta a börtönorvost. Az orvos, maga is idős, rosszkedvű kicsi ember, megvizsgálta a papot, csóválta a fejét és azt mondta, hogy semmi betegséget nem talál benne. Ennek ellenére elrendelte, hogy vigyék le további megfigyelés végett a gyengélkedőbe. Az őr felszólította a tiszteletest, hogy keljen fel és menjen velük, de az öregúr, mintha nem is hallotta volna a szavait. Végül is kivitték az ágygal együtt. Így láttam őt utoljára, mellén összekulcsolt kezekkel, elnyújtózva az ágyon, némán, kimeredő szemekkel, ahogy vitték az örök ágyastól együtt ki a folyósóra. Három napra rá meghalt.

Az orvos szerint nem volt semmi baja és sem ő, sem az örök nem tudták megérteni, hogy mitől halt meg. De mi megértettük. Amikor az élet olyan nehézé válik az ember vállain, hogy már nem tudja hordani többé s olyan céltalanná és üressé, hogy se küzdeni, se szenvedni nem érdemes érte, az ember meghal. A lelke ölte meg, Dömeházy szerint. És én tudom, hogy Dömeháznak igaza volt.

Miután földiek voltunk s közös zárkából valók, az örök megengedték, hogy mi vigyük ki koporsóját a temetőbe, mely ott volt mindjárt a kőfalon kívül. Soha olyan szomorú kis temetőt nem láttam még. Talán egy holdnyi az egész, kiszakítva a legelő sarkából s mögötte a dísztelen, csúnya kőfal. November volt és kora reggel. Dér volt a legelőn és köd s ameddig ellátott benne a szem, minden szürke volt és élettelen. Talán két tucatnyi rab jött ki velünk s ott álltak lehajtott fejjel a fal tövében ásott csúnya, sárga gödör mellett. A papok egyike elmondott egy rövid imádságot s azzal leeresztettük az egyszerű fakoporsót a gödörbe. Nem voltak virágok, koszorúk. A temető sarkán egy vén viharvert fenyőfa állt s Dömeházy odament hozzá és letört róla egy kicsike ágat. »Béke legyen veled odaát«, mondta s bedobta a kicsi zöld ágat a koporsó után a sírba. Nagyapám dobta az első rögöt. Tompán dobbant a koporsón.

Mikor befejeztük a lapátolást, az örök egyike egy kis rövid lécdarabot szúrt a sír fejéhez, melyben semmi se volt, csak egy fekete szám. 1471. Ez volt a szám. Még ma is emlékszem rá. Ezernégyszázhetvegy. Semmi több. Aztán megfordultunk és visszamentünk a zárkáinkba. Ez volt a legszomorúbb temetés, amit valaha láttam.

Hamarosan megjött a tél. Az örök kiosztották a téli pokrócokat s a reggeli sétánkat lerövidítették félórára a hideg miatt. Ahogy az idő telt s a hadszíntér egyre közelebb jött, az örök mind barátságosabbak lettek. Különösen az egyik, egy Mundy nevű, majdnem inasunkká változott át. Könyveket hozott s olykor egy-egy

üveg bort vagy pálinkát is becsempészett Dömeháznak. Megtudtuk tőle, hogy környékbeli parasztyerek, korán jutott árvaságra s egy csizmadiához került inasnak. Onnan megszökött a sok verés miatt és elment Győrbe, ahol egy ácsmester szolgálatába állt. Miután leszolgálta a katonaságot, beállt börtönőrnek, megházasodott s itt lakott családjával a börtön alatti kis faluban. Két fia volt s egy leánya. A fiúk a fronton voltak valahol mind a ketten, de a leányka még csak tizenhároméves, szép kislány. A képét is megmutatta nekünk és szeme csillogott a büszkeségtől.

Karácsonyra egy üveg bort hozott. Akkor már hallani lehetett messziről az ágyúkat. Az orosz Budapest előtt volt. Minden délelőtt, oly pontosan, hogy szinte mérni lehetett vele az időt, hallottuk az amerikai bombázógépek moraját, ahogy elhúztak a börtönünk felett s egy idő múlva a bombák távoli, tompa robbanásait. Vasúti állomásokat, gyárat bombáztak nap-nap után s egy-egy eltévedt bomba olykor eltalált egy iskolát, egy templomot, vagy egy kórházat. Tudtam, hogy csak tévedésből történt, de nehéz volt ezt elhiteni az örökkel, néha még Dömeházyval is.

Egy napon Mundy egy újságot hozott be a cellánkba, melynek első oldalán egy eltorzult arcú, síró kislány képe volt, kezei helyén két vérző csonk. Alatta egy játék baba felrobbant maradványai s felnagyítva egy kis acéllemez, a következő felírással: Made in U.S.A.

Az újságcikk szerint az amerikai bombázók babákat és mindenféle egyéb játékszereket dobáltak le mindenütt Magyarország területén, melyekbe robbanó gépezetet helyeztek el. Máris három gyerek vesztette életét s nyolc sebesült meg életveszélyesen, ezeknek a földről felszedett játékszereknek a következtében, írta az újságcikk.

»Maga amerikai«, fordult hozzám Mundy irtózáttal az arcán, »meg tudja-e nekem mondani, hogy miért gyűlöl a maguk népe bennünket ennyire? Mi soha sem ártottunk maguknak. Mi még csak nem is háborúztunk maguk ellen.«

Próbáltam megmagyarázni neki, hogy a kép és a cikk valószínűleg nem egyéb, mint német propaganda, mert nálunk Amerikában anynyira szereti mindenki a gyermekeket, hogy ilyesmit elkövetni még csak eszébe se jutna senkinek. Az egésznek más célja nem lehet, mondtam neki, mint gyűlöletet kelteni a magyarok szívében Amerika iránt, hogy abban az esetben, ha lelőnének egy repülőgépet, a nép ne rejtsse el az amerikai pilótákat, hanem szolgáltassa ki őket a németeknek. De láttam az ő arcán, hogy nem hitte el a szavaimat. »Csak annyit tudok«, mondta sötéten, »hogy ha ez a kislány itt a képen az én kislányom volna, nem nyugodnék addig amíg egy amerikait nem találnék magamnak, hogy pusztá kézzel kicsavarjam a nyakát.«

Január második felében meg is történt. Kora délután hallottuk közeledni a bombázógépek motorjainak megszokott moraját, de ahelyett hogy egy idő múlva újra távolodott volna a zaj, mint rendszeren, mind hangosabb és hangosabb lett.

Aztán egyszerre csak valami különös sivítást hallottunk, vakító fény csapott a szemünkbe valahonnan és iszonyú robbanás rázkódtatta meg az épület falait, az ablak pedig csörömpölve repült be a cella közepébe.

»Az ágyak alá! Gyorsan!« kiáltotta el magát Dömeházy.

Újabb fény csapott fel valahonnan, újabb robbanás rázkódtatta meg az épületet s a légnyomás úgy ütött mellen, hogy valósággal benyomott az ágy alá. Még hallottunk néhány robbanást, de már távolabbról. Aztán csend lett. S a csendben hallottuk a bombázógépek tompa moraját lassan távolodni és végül elhalni a messzeségben.

Hosszú ideig nem jött senki. Bámultunk a betörött ablakra, majd a Dömeházy vállára kapaszkodva kinéztem a rács között, de nem láttam semmit, csak a hőlepte legelőt s egy erdő lombtalan messzi fáit. Az üvegtelen ablakon beáradt a hideg és mi magunkra csavartuk a pokrócainkat és vártunk, fojtott hangon találgatva, hogy mi is történhetett.

Végül maga a börtönparancsnok jött végig a folyósón és bejelentette a raboknak, hogy ez alkalommal az alattunk lévő falu volt a bombázás célpontja, de a legelső bomba a fogház keleti sarkát érte, két rabot megölt és ötöt megsebesített. Egyik halott egy püspök volt, a másik egy egyetemi tanár. A második bomba az országút mellett robbant fel és nem tett kárt semmiben, mondta a parancsnok, de a többi bizony sok bajt okozott a faluban.

Mundy nem jelentkezett aznap. Másnap reggel az udvaron tudtuk meg, hogy a bombák harmincnyc el embert öltek meg a faluban, többnyire asszonyokat és gyermekeket. Ketten az örök közül elvesztették a családjukat. Az egyik Mundy volt.

Délután megkérdeztük Pétert, az idősebbik örünket, hogy mi történt Mundyval. Péter komoran nézett reánk s az arca nem volt barátságos többé, mint azelőtt.

»Amerikánusokra vadászik«, mondta kurtán, »nem veheti rossznéven tőle senki, hogy odalet a józan esze«, tette hozzá, »otthona porrá ment, kislánya darabokra tépődött, felesége a kórházban, nem, senki se veheti rossznéven tőle, amiért gyilkolni van kedve.« Aztán elmondta, hogy két amerikai repülőgépet lőttek le a németek s az emberek láttak két ejtőernyőt lebegni az erdők felett magasan. Mundy pedig elindult egy disznóölő késsel a kezében s vagy két tucatnyi elkeseredett ember vele, amerikaiat nyúzni az apátsági erdőben.

Sajnáltam Mundy. Sajnáltam azt a két ismeretlen amerikai is, akik valamilyen rettenetes és kétségbeejtő félreértés következtében, amit háborúnak neveznek, arra kényszerültek, hogy ártatlan embereket gyilkoljanak. Iszonyúan sajnáltam őket mind, de egyebet nem tehettem. Egyike volt azoknak a teljesen reménytelen érzéseknek, amikor az ember félszegen megvonja a vállát és azt mondja, »Hja, ez a háború.« Milliók elmondták már előttem és milliók mondják el a jövőben ugyanígy. »That's war for you«, angolul; »c'est la guerre«, franciául;

»Krieg ist Krieg«, német nyelven. A világ minden nyelvén megtalálható ez a kifejezés. Ez a háború és az ember nem tehet ellene semmit.

Éppen annyira biztos vagyok abban, hogy ez a két amerikai fiatalember elborzadt volna és dühbe gurult volna, ha valaki nyíltan azt kívánta volna tőlük, hogy gyilkoljanak meg egy tizenhárom éves kislányt, mint amennyire biztos vagyok abban is, hogy Mundynek soha az eszébe se jutott volna, hogy halálra szurkáljon egy védtelen, törött lábú embert. Mégis mind a kettő megtörtént. Az amerikaiak asszonyokat és gyermekeket gyilkoltak bombáikkal és Mundy addig döfte hosszú disznóölő kését az erdőben megtalált pilótába, amíg minden csepp vér elcsorgott belőle. A háború volt s nem az ember, aki mindezt elkövette. Egy eszeveszett bolond háború, amelyben senki se tudta igazából, hogy miért gyilkolja a másikat csak gyilkolta, mert úgy érezte, hogy egyebet nem tehet.

Ott voltak a magyarok, akik szabadságukért, családjukért, otthonukért harcoltak egy vad ázsiai csorda ellen, de ugyanakkor a hátuk mögött rabolta és terrorizálta őket az a szövetségesük, aki miatt ez az egész háború a nyakukba szakadt. És ugyanakkor otthonukra és családjukra gyilkos bombákat dobtak alá az amerikaiak, akiket csodáltak és kedveltek s akikkel háborúban sem voltak. Mindegy, hogy miként magyarázzák majd el mindezt egyszer a történésírók, én soha sem fogom megérteni.

Februárban már éjjel-nappal hallottuk a távoli ágyúszót. Ablakunkból kiláttunk az országút egy kis darabjára, melyen szünet nélkül vonultak nyugat felé a végtelen szekérsorok. Ezek voltak a menekülők, a háború páriái, kik mindenüket elvesztették már, csak az életüket igyekeztek menteni, semmi egyebet, lassan vonszolva nyugat felé a maguk nyomorúságát.

Olykor egy visszavonulásban lévő német katonai alakulat dübörgött teherkocsikkal végig az úton, árokba kergetve a menekülők szekérsorát. Megtörtént az is, hogy néha egy teherkocsi megállt, katonák ugráltak le róla, odarohantak az árokba dőlt szekérhez és félrerugdosva a jajgató asszonyokat, síró gyermekeket, elrabolták ezektől a koldusoktól utolsó féltett holmijukat, amit képesek voltak megmenteni az oroszok dúlása elől. Ha nem láttam volna mindezt saját szememmel, nem tudnám elhinni, hogy valaha is megtörténhetett.

Egy márciusi estén a börtönparancsnok végigjárta a folyosókat és kinyitotta a cellák ajtaját. »Uraim«, mondta aggodalmas hangon, »holnap itt lesznek az oroszok. Az örök legnagyobb része ma éjjel nyugatra indul családjával. Én elhatároztam, hogy itt maradok. Miért ne? Nem tettem semmi rosszat. Elvégeztem a magam munkáját és igyekeztem mindenkivel a lehető legjobban bánni. Igaz?«

Idegesen nézett reánk, válaszra várva.

»Akik az Úrnak útját járják, félelemre nem lehet okuk«, mondta valaki az egyik cellában, félhangon.

A börtönparancsnok megrázta a fejét és otthagyt minket, nyitott ajtókkal. Soha sem láttuk többé. Azon az éjszakán ő is eltávozott az örökkel együtt.

Az úgynevezett, »Ideiglenes Kormány« nyomban gyűlést hívott össze a személyzeti étkezdében. Egyetlen őr sem volt már az épületben akkor, csupán a szakács és a két takarítóember, akik elhatározták, hogy velünk maradnak.

A gyűlés egyhangú határozata az volt, hogy az első megérkező orosz alakulatok parancsnokától szállítási eszközöket kérnek Budapestre, ahol nyomban hozzákezdnek az ország újjászervezéséhez. Egy tót származású középiskolai tanár, aki tudott valamit oroszul, vállalkozott a tolmács szerepére. Valamennyien izgatottak voltak és különböző bizottságokat választottak meg az újjászervezés részleteinek kidolgozására.

Az éjszaka csendesen telt el. Kora hajnalban robbanásokat hallottunk a távolból és néhány német teherkocsit láttunk nyugat felé dübörögni az üres országúton. Úgy napkelte tájban egy nagy csoport öregember, asszony és gyermek jött fel a faluból és engedélyt kértek, hogy meghúzódhassanak a börtönépületben. »Jönnek az oroszok«, mondták »és szörnyű dolgokat követnek el a nőkkal. De magukat nem fogják bántani, mert maguk politikai foglyok.«

Abbeli félelmükben, hogy elkergetjük őket, hoztak tojást, vaját és egyéb ajándékokat. Az asszonyokat és a gyermekeket a börtönkórházban helyeztük el, az öreg orvos felügyelete alá.

Majdnem dél volt már, amikor az első oroszokat megláttuk. Gyalog jöttek a falu irányából, karjukra vetett géppisztolyokkal. Valami húszan voltak. Piszkos, vad kinézésű emberek. Egyenesen a nyitott kapu felé tartottak.

Mikor bejöttek a börtönudvarra, mi valamennyien ott álltunk egy tömegben az épület előtt. Az oroszok megálltak és felénk bámultak. A tót tanár előre lépett és szólt hozzájuk néhány szót oroszul. Tetszhetett nekik amit hallottak, mert a feszültség eltűnt az arcukról és néhányan barátságosan vigyorogtak is. Majd a parancsnokuk kérdezett valamit, amiből csak egy szót értettem meg, »Germanski«. Tolmácsunk megrázta a fejét, nyugat felé mutatott, mondott valamit és nevetett. Az oroszok is nevettek. Aztán újra kérdeztek valamit és a tót tanár újra csak rázta a fejét. De most már úgy látszott, mintha nem hittek volna neki, mivel a parancsnok kiáltott valamit az embereinek és azok megindultak az épület felé. Ahogy később megtudtam, nők után kérdezősködtek.

Félretaszígtáltak minket az ajtóból és bementek az épületbe. Folyosóról folyosóra, emeletről emeletre mentek. Hallottam, ahogy az ajtókat csapkodták, olykor kiabáltak egymásnak valamit és nevettek. Mi még mindig ott álltunk az udvaron és nem tudtuk, hogy mit tegyünk. Mindenki kérdésekkel ostromolta a tolmácsot, de az csak a vállát vonogatta és elismételte újra meg újra, hogy egy szakaszvezető van velük és meg kell várjuk, amíg magasabb rangú tiszt is megérkezik.

Aztán valahol felsikoltott egy asszony. Nyomban utána hangos kiabálás és káromkodás következett, majd újra sikoly. A zaj a kórház felől jött. De már akkor

tépett fehér kabátjában és vérző fejjel megjelent az öreg orvos is az ajtóban és kiabálni kezdett felénk.

»Segítsenek, az Istenért! Megtámadták az asszonyokat odabent! Engem puskával vertek fejbe!«

Többen szinte ösztönszerűen léptek egyet előre, de aztán megtorpantak. Lövések dörrenése rázta meg az épületet. S nyomban utána egy orosz jelent meg az ajtóban, egyik kezében géppisztolyát tartva s másikkal egy sikoltozó leányt vonszolva maga után a hajánál fogva. Nagyon fiatal parasztleány volt, nem lehetett több tizenkétévesnél. Szinte eszelősen sikoltott, ahogy az orosz rángatta kifelé az ajtón a hajánál fogva.

Soha nem fogom elfelejteni annak az orosz katonának az arcát. Mongol fajtájú lehetett, alacsony, sötétképű, kiálló pofacsontokkal. Valami rettenetesen ocsmány vigyorgás volt az arcán, ahogy ott vonszolta hajánál fogva azt a kislányt az udvaron keresztül. Már félúton volt a kórházajtó és a kapu között, amikor egy magas alakot láttam kilépni a kővé meredt rabok csoportjából. Dömeházy volt. Kemény léptekkel egyenesen az orosz felé indult, s elvágta az útját. Az orosz megállt s rábámult. Dömeházy szólt hozzá valamit halk, erélyes hangon, de a szavakat nem értettem meg. Az orosz hirtelen elengedte a leány haját és két kézbe kapta a géppisztolyt. Aztán anélkül, hogy vállához emelte volna a fegyvert, tüzelni kezdett.

Legalább húsz golyót lőtt bele a festőbe egyetlen másodperc alatt, aki csak összecsuclott, mint egy üres zsák, mialatt a leányka ész nélkül futni kezdett a kapu felé. Az orosz utánafordult, beleürítette a tölténytárat a szaladó leánygyermekbe. Az úgy bukfencezett az udvar sarkába, mint a sörétes puskával fejbőlött nyúl.

Kiabálva és káromkodva tódultak ki az oroszok az épületből. Pillanatok alatt körülfogtak minket s felénk irányították a géppisztolyok csövét. A szakaszvezető reánk üvöltött: »Roboty, roboty, mars!« Ami azt jelentette, ahogy később megtanultam, hogy takarodjunk dolgozni.

Mintha csak egy birkanyáj lettünk volna, az oroszok kitereltek a kapun s ki az országútra. Nem volt lehetőség arra, hogy visszamenjünk és összeszedjük a cellákban maradt holminkat. Mikor újra viszontláttuk a börtönépületet, két nap múlva, az orosz parancsnokság hadiszállása volt.

Áttereltek a falun s azon is túl néhány kilométerrel egy felrobbantott hidhoz, ahol egy orosz utászosztag felügyelete alatt már néhány öreg falusi magyar rosszkedvűen dolgozott az újjáépítésen. A rangidős tiszt ugyancsak megörvendett, amikor meglátott minket. Nyomban munkába állított valamennyiünket, egy magyar honvéden keresztül osztogatva parancsait, aki hadifogoly lehetett és tolmácsul szolgált. Bevallom, hogy emberségesen bántak velünk. Barátságosak és jószívűek voltak, különösen az idősebbekkel szemben. Az egyik orosz, amikor meglátta nagyapámat görnyedezni egy súlyos gerenda alatt, azonnal odaugrott, átvette tőle a terhet és megparancsolta neki, hogy üljön le és pihenjen. Még egy darab kenyeret

is adott neki az oldaltáskájából. Később mind kiválasztották közülünk az öregeket és nem kellett dolgozzanak többet. Este saját tábori konyhájukról etettek meg s utána odajött hozzánk egy tiszt és a tolmács segítségével megnyugtatót, hogy nincs mitől félnünk többé. Ezentúl nem lesz többé gazdag ember és szegény ember az országban, mondta jóindulatúan az orosz tiszt, hanem mindenki egyforma lesz és nem lesz többé szükség arra, hogy lopni menjünk, ha enni akarunk. Ekkor jöttünk reá, hogy az oroszok azt hitték, tolvajok és rablók voltunk valamennyien, azért kerültünk börtönbe.

Beletelt egy kis időbe, amíg tolmácsunk meg tudta értetni velük, hogy mi politikai foglyok voltunk. Ettől aztán úgy fellekesedtek, hogy még pálinkát és cigarettát is osztottak ki közöttünk, sőt leányokat is ígértek a faluból. Végül elszállásoltak bennünket egy közeli uradalom csűrjében. Nagy meglepetésünkre azonban másnap reggel újra levittek a hídra s ha barátságosan is, de felszólítottak, hogy fejezzük be a munkát, mert a hídra szükség van. Estére elkészültünk vele. S másnap visszavitték a börtönhöz, ahol a parancsnokság volt, kezünkbe nyomtak egy cédulát, amire oroszul volt felírva valami, felraktak négy üres teherkocsira s elindítottak Budapest felé.

Az útunk semmivel sem volt kényelmesebb, mint annak idején a német teherkocsin. Azonban sokkal lehangolóbb. Akkor városokon és falvakon vittek keresztül, ahol rendszeren és békésen folyt a mindennapi élet, mintha semmi se történt volna. Ez valamiféle biztonságérzetet adott, a reménység tudatát, hogy talán már holnap felébredünk ebből a valószínűtlen álomból és minden újra rendbejön megint. De ez az út, Budapest felé, ez maga volt a felébredés. És rosszabb volt, ezerszer rosszabb, mint az előtte való lázálom.

Rombadólt városok, megcsúfolt falvak mindenütt az út mentén. Emberek az úton, csordákban akár a barmok, fegyveres katonák között, lassan vánszorogva keleti irányba, Isten tudja hová, végtelen hosszú sorokban. Mintha nem is embereket, de barmokat tereltek volna valami óriási vágóhídra.

Leányok és asszonyok tépett ruhákban orosz katonák szennyes alsóruháit mosták a kutaknál, míg bent a házakban vad kurjantozással ünnepelték győzelmüket részeg barbárok. Romok, romok, mindenfelé. Lebombázott épületek. Felborult szekerek, kidőlt gépkocsi roncsok, dögölt lovak. És szenny, rettenetes bűzös szenny mindenütt.

Késő este értük el a halott várost, Budapestet, az óriási hullát, mely akkora volt még holtában is, hogy a győztesek még eltemetni sem tudták. Sötét romutcák végtelen során dübörögtek velünk a teherkocsik s végül megálltak és kiürítettek bennünket valahol a sötétben, mint ahogy szemetet szokás kiüríteni a szemétdombokon. Időbe került, amíg rá tudtunk jönni, hogy hol is vagyunk. De még az se segített sokat. Utcalámpáknak nyoma se volt, csak sötétség mindenütt, néma halott sötétség. Az épületek egy része romokban állt, itt-ott azonban fény szűrődött ki a papírral beragasztott ablakok mögül. Ez volt az egyetlen jel, hogy

még éltek emberek a városban. Nyolc óra után csak külön engedéllyel szabad az utcán lenni, mondta a tolmácsunk, s az orosz parancsnokságtól kapott cédulák arra szolgáltak, hogy az orosz őrzáratok átengedjenek.

Az Ideiglenes Kormány tagjai egy rövid gyűlést tartottak ott helyben a sötét utcán és elhatározták, hogy másnap reggel találkozni fognak újra az országház épülete előtt. Aztán a csoport oszlani kezdett az éjszaka minden irányába. Legtöbben közülük soha nem találkoztak össze többet. Az oroszok által felállított bábkormány népellenes ellenforradalomnak minősített minden más kormányalakítási kísérletet és aki szabad választásokról mert beszélni, azt nyomban hazaárulással vádolták meg. Legtöbben azok közül, akik a börtönből szabadultak ki, néhány nap múlva a börtönben voltak megint. De most nem a németek tették őket oda. Nem is az oroszok. Hanem a magukat magyaroknak nevező, átoksori szemét. S a börtön, ahonnan jöttek, mennyország volt ahhoz képest, ahova ezek a szadista hóhérlegények zárták a maguk áldozatait.

Nagyapámnak volt egy unokahúga, aki nem lakott messzire attól a helytől, ahol az orosz teherkocsik az utcára tettek bennünket s így elhatároztuk, hogy oda megyünk be éjszakára. Sötét utcákon bukdácsoltunk keresztül, kétszer állítottak meg orosz őrzáratok, de papírjaink láttára tovább engedtek. Végre meglettük a házat. Nagy örömünkre épségben volt. Az emeleti ablakok mögül fény szivárgott ki.

Meglepetésünkre a nehéz tölgyfakapu nyitva volt. Akkor még nem tudtunk arról, hogy tilos volt bezárni az ajtókat. A sötétben valahogy megtaláltuk a lépcsőt s felbotorkáltunk az emeletre, ahol nagyapám unokahúga már több mint harminc éve élt.

Próbáltunk csengetni az ajtaja előtt, de a csengő nem működött. Végül is dörömbölni kezdtünk. Kis idő múlva az ajtó megnyílt s egy borotvátlan, haragos képű ember jelent meg alsóruhában.

»Mi az ördögöt akarnak?« mordult reánk.

»Rápolthy bárónét keressük«, felelte nagyapám.

»Kicsodát?« bömbölt reá az alsóruhás ember. »Itt nincsenek többé bárónék, tanulja meg öregember! Változtak ám az idők, vége a régi naplopók uraskodásának! Ha azt a vén boszorkányt keresi, aki itt lakott azelőtt, ott leli meg hátul, a belső udvaron.« S azzal haragosan becsapta az ajtót.

A bárónét ott találtuk meg hátul, a hajdani cselédszobában. Vidékről bemenekült nővérével élt ott. A két idős hölgy zokogásban tört ki, amikor ráismertek nagyapámra.

Később letettek kettőnk számára egy matracot a padlóra, hogy legyen hol aludjunk, de nem sokat aludtunk azon az éjszakán. A két idős hölgy elmesélte mindazt, ami velük történt s azt is, ami a többi rokonokkal, barátokkal, ismerősökkel. A kép, ami lassanként elénk tárult, feketébb volt a poklok minden éjszakájánál.

Megtudtuk, hogy mindenütt az országban a hatalom a politikai rendőrség kezében volt. Tömegestől tartóztatták le az embereket és hurcolták őket az Andrassy út félelmetes kínzókamráiba, ahol szadista ördögök, vallatás ürügye alatt, a maguk elkorcsosodott kéjelgési vágyait elégitették ki a szerencsétlen, halálra gyötört és megesonkított foglyokon.

Senki nem volt biztonságban tőlük. Senki nem tudhatta, hogy mikor törnek rá a lakására s hurcolják el koholt vádak ürügye alatt. Budapest a rettegés városa volt. Az elhurcolt zsidók visszatértek s hozzáfogtak szörnyűséges ígéretük beváltásához, hogy keresztény koponyákkal kövezzék ki Budapest utcáit. Bosszúszomjas néberekik odajártak szórakozni esténként az Andrassy úti pokolba s félholtra gyötört magyarok testén elégitették ki elfajult ösztöneiket.

Mikor nagyapám megtudta, hogy mindezt a szörnyűséget nem az oroszok követték el, hanem a magyar kormány tudtával és beleegyezésével történt, el se tudta hinni, hogy igaz.

»Nem tudom elhinni«, mondta újra és újra, »magyar nem sülyedhet ilyen mélyre. Nem tudom elhinni.«

Másnap reggel megbeszéltük a további terveket. Az új kormány tagjai között volt valaki, akit nagyapám jól ismert. Akinek segítségére volt annak idején, hogy bekerüljön a parlamentbe képviselőnek. Fel akarta keresni ezt az embert és beszélni vele. Aztán el akart menni a bankba, amelyiknek elnöke volt. Azonban a hölgyek figyelmeztették, hogy a bank valószínűleg zárva lesz s ha mégis nyitva lenne, ő már minden bizonnyal nem elnöke többé. Nagyapámat azonban nem zavarta ez a baljóslatú beszéd. Saját szemével akarta látni, hogy mi történt a világgal s beszélni akart azokkal, akik felelősek voltak érte.

Mivel a villamosok nem jártak, gyalog kellett átmenjünk Budára, ami bizony jó két óra járásra volt. Hogy nagyapám miként bírta ki az utat, ma sem értem. Rettenetes szívós akarat volt benne.

Végül odaértünk az épület elé, ahol nagyapám hajdani pártfogoltja székelt. Az ajtóban álló géppisztolyos legény először be sem akart engedni az épületbe, csak amikor nagyapám megmondta, hogy ismeri a miniszter urat, engedte meg kegyesen, hogy belépjünk.

Az iroda előszobájában több mint két órahosszat váraoztunk, míg végül is egy pimasz jampec-forma titkár kijelentette, hogy a miniszter úrnak fontos dolga van s nem ér rá minket fogadni. Jöjjünk vissza néhány hét múlva.

Nagyapám arcán ekkor már látszott a kimerültség. Szótlan volt, csüggedt és rettenetesen sápadt. Mikor kiléptünk az épületből, egy tucatnyi emberből álló csoportot vettem észre az utcán. Rosszkinézésű, fiatalabb korú emberek voltak. Önkénytelenül is arra az óráslégényre emlékeztettek, aki Móricot halálra késelte a szőlőhegy alatt.

Egyikük súgott valamit a többieknek, amire egyszerre mind felénk fordultak. Gonosz nézésük volt.

Ahogy elhaladtunk mellettük, egy vöröshajú, szeplős fickó kilépett a többi közül és szentelen vigyorral nagyapám elé áll. »Megismer a kegyelmes úr?«, kérdezte gúnyos pökhendiséggel, »Samu vagyok, a segédírnok, akit börtönbe küldött. Emlékszik?«

Nagyapám megállt és végignézett rajta. »Emlékszem«, mondta nyugodt hangon, »rest volt és hanyag. Fontos iratokat lopott, azért került börtönbe.«

»A pártnak dolgoztam már akkor is, vén kapitalista disznó!«, ordította a szeplősarcú nagyapám arcába, »s te bezárattál ezért! Horthy-kutya voltál s oda kellene akasszunk a többi mellé!«

Nagyapám és a szeplős közé léptem.

»Menjen a dolgára és hagyjon nekünk békét«, mondtam.

»Kicsoda maga?« rikoltott a szeplős az arcomba. »Egy másik Horthy-kutya? Maguk nem urak már, érte? Maguk senkik, disznók, rohadt disznók! Maga meri azt mondani nekem, hogy menjek a dolgomra? Mi?«

Szemem az ajtó felé esett, ahol a pisztolyos rendőrforma legény állt. Ott volt most is, de hátat fordított nekünk. Hirtelen megéreztem, hogy kitervelt csapdába sétáltunk bele. Oldalra léptem, hogy elkerüljem a szeplőset, aki még mindig szitkozódott s belekaroltam nagyapámba. De már késő volt. A tömeg körülvelt. Valaki elordította magát. »Kötelet a Horthy-kutyákra!« S akkor elkezdődött.

Láttam amint a szeplősarcú kihúzott valamit a zsebéből. Rövid, ólomvégű bunkó volt. Elkaptam a karját és hátracsavartam. Kiabálást hallottam magam mögött és amikor hátrafordultam, már hárman is nagyapámon voltak s ököllel verték az arcát. Emlékszem, hogy az öklöm meglendült s egyiket állon érte. De akkor már rajtam is voltak néhányan. Vakon, dühösen verekedtem. Még láttam nagyapámat véres arccal leroskadni a kövezetre, mialatt a megvadult alakok egyre ütötték, rúgták, ahol csak érték. Egyikük a hasára ugrott és táncolt rajta, cipője sarkával az arcába taposva.

Vakon ütöttem. A düh iszonyú erőt adott. Éreztem törni a csontot az ütéseim nyomán. Én is kaptam ütéseket. Valaki hátulról a nyakamba ugrott és lerántott a földre. Rúgásokat éreztem.

Aztán hirtelen éles sipszó hasított a verekedés zajába. Az ütlegek megszűntek. Felnéztem. Támadóink szétszórtak, lassan minden sietség nélkül. A pisztolyos fickó ott állt előttem és gúnyos mosollyal nézett le reám. Mögötte még két pisztolyos legényt láttam.

»Verekedő fajta, mi?«, kérdezte a pisztolyos gúnyosan, »keljen fel. Rendbontásért őrizetbe veszem.«

Azt hittem, hogy rosszul hallok. Különbén is nagyapám iránti aggodalmam minden más gondolatot kizárt az ütésektől szédülő fejemből. Az öregúr ott feküdt, arccal lefelé a durva kövezeten. Fejéből ömlött a vér, lecsurgott a halántékán s tócsává gyűlt az arca mellett. Letérdeltem melléje s éppen kinyújtottam a kezemet,

hogy megfordítsam, amikor rúgást kaptam az oldalamba, hogy egyensúlyt veszve gurultam néhány lépést az utca kövezetén.

»Nem hall?«, ordította a pisztolyos, »álljon a lábára s gyertünk.«

Éles fájdalmat éreztem az oldalamban s csak lassan sikerült lábra állnom. Körülöttünk gyűrűt formált a csöcselék s valaki közöttük elordította magát. »Kötélre a Horthy-kutyával! Kötélre vele!«

»Mozogjon«, mordult rám a pisztolyos, »vagy itthagynom ezeknek.«

»De a nagyapám«, hebegtem, »mi lesz vele?«

Még mindig ott feküdt, arccal lefelé, mozdulatlanul. Valami rettenetes volt abban a véres, torz mozdulatlanságban. A polgári ruhás rendőr elkapta a vállamat és lökött egyet rajtam. »Mozogjon már«, mondta gyűlölettel a hangjában, »a vén bitang megkapta, amit megérdemelt. És ha maga az unokája neki, akkor vigyázzon, mert könnyen odakerülhet melléje.«

Mégegyszer visszaneéztem. Ekkor láttam utoljára nagyapámat. Arccal lefelé, egy vértócsában. Az épületből két esőkabátos, pisztolyos, jampec-forma fiatalember lépett ki nevetve s az egyik hangosan mondta: »Mi-a eggyel kevesebb van újra?« Aztán kísérőm újra lökött egyet rajtam s keresztültuszkolta a tömegben, egy távolabb álló gépkocsi felé. Gyűlölködő arcok szitkokat köpködtek a szemembe, olykor belém rúgtak vagy oldalba ütöttek s szinte valamennyi arc egyformának tűnt és rettenetesen, félelmetesen ismerősnek. Akkor nem tudtam az okát. Ma már tudom. Az Átoksor arca volt ez, valamennyi Átoksor arca, mely mindig ugyanaz. Buta, elfogult, céltalan gyűlölet.

Gépkocsin az Andrássy útra vittek. Végigvezettek hosszú, sötét folyosókon és belöktek egy sötét cellába, mely már tömve volt emberekkel. A zár kattant mögöttem. Az emberek üres nézéssel meredtek rám, senki nem kérdezett semmit, senki nem szólt egy szót, csak öszszébb húzódtak egy kicsit, hogy helyet adjanak maguk között. Leültem a hideg cementpadlóra, a többiek közé. Körülnéztem. Szürke, kiszáradt arcok meredtek vissza reám, érzéketlenül, szinte élettelenül. Valami erős, rothadt bűz volt a levegőben. A sarokban megláttam egy vödört, színültig tele. Olykor valaki felkelt, odament a vödörhöz és megtetézte a tartalmát. Senki se törődött azzal, hogy már túlcsondult és végigfolyt a padlón.

Néha egy tompa, távoli sikoltás hallatszott valahonnan a folyosó végéből s mindenki megrázkódott tőle, mint a villamos ütéstől. A fejek lehajoltak utána és egy ideig senki se mert felnézni. Valamivel később két őr jelent meg, alélt testet vonszolva maguk között. Kinyitották az ajtót, s belöktek közénk, mintha csak egy darab ócska rongyot dobtak volna oda. De az élettelennek látszó testben volt még élet, mert nyögött, hörgött, rettenetesen.

Nem tudom, mennyi idő telt el. Hirtelen újra nyílt az ajtó és egy őr lépett be. Hirtelen érezni tudtam a félelmet magam körül, mint valami jéghideg, szinte tapintható anyagot. Mindenki az őrré meredt. Kinek a nevét szólítja? Ki következik a kínzókamrában?

»Kerendy«, mordult bele az őr a cellába. Körülnéztem, hogy lássam, ki viseli a nagyapám nevét, de senki se mozdult.

»Kerendy«, ordította az őr hangosabban, »a fickó, aki utoljára jött be! Mozgás!«

Valamennyi fej felém fordult. Szánalom volt a szemekben, de a szánalom mögött éreztem az állati rettegés megkönnyebbülését, hogy Istennek hála, máson a sor.

»Hé, maga ott! Nem hall?«, ordította reám az őr.

Felálltam. »Az én nevem Hawkins«, mondtam, »Hawkins Tamás. Én amerikai állampolgár vagyok.«

A meglepetés moraja futott végig a cellán, az arcok egy pillanatra meglevenedtek. Az őr hitetlenül bámult reám. »Magát nem Kerendynek hívják?«

»Nem«, feleltem, »az a nagyapám neve.«

Rövid gondolkodás után az őr vállat vont. »Nem számít«, mondta, »magát akarják ott bent.«

Kimentem. Az őr bezárta mögöttünk az ajtót s állával lefelé bökött a folyosón. »Arra«, mondta. De a hangja már nem volt barátságos. Nagy, nehéz ember volt, durva arcú, de kegyetlenség nélkül. Néhány lépés után fojtott hangon megkérdezte. »Miért hozták be?«

»Nem tudom«, feleltem.

Megsóválta a fejét, kezét a vállamra tette s megállított. Aztán közelebb hajolva súgta. »Ha amerikai, nem fogják bántani, ne féljen. Csak ne vitatkozzon velük, érti? És akármit tesznek maga elé, írja alá. Nem érdemes hősöködni. Úgyis aláírja később, ha ők úgy akarják. Megspórolhat magának sok mindent, érti?«

»Érintkezésbe szeretnék lépni az amerikai követséggel«, mondtam neki.

»Mondja meg nekik«, biztatott a nagy durva ember jóindulatúan, »hiszen ha maga amerikai, akkor nem tarthatják itt úgysem.«

Valaki jött a folyosón s az őr lökött egyet rajtam s intett a fejével, hogy menjek. Két keresztfolyosón mentünk végig. Végül egy ajtó előtt megállt és intett nekem. »Itt vagyunk«, mondta, »csak mondja meg nekik, hogy amerikai. De ne vitatkozzon velük, ért engem?«

Kinyitotta az ajtót s előreengedett. Egyszerű, szűk kis szoba volt, egyetlen ablakkal s egy íróasztallal az ablak alatt. Hosszúhajú fiatalember ült az asztalnál, nem lehetett több huszonötnél. Egy fal melletti padon még két ember ült. Tagbaszakadt, sötét kinézésű fickók voltak. Úgy néztek reám, mint azok ott kint az utcán.

»Rosenbaum úr«, jelentette az őr a hátam mögött, »elővezettem a foglyot.« Aztán hallottam, hogy az ajtó becsukódott mögöttem.

»Jöjjön közelebb« mondta az íróasztalnál ülő fiatalember kellemetlen orrhangon és anélkül, hogy reám nézett volna. Valami előtte heverő iratot tanulmányozott. Az íróasztalon egy pisztoly hevert és egy nehéz szijjostor.

»Maga Kerendy?«

»Nem«, feleltem, »az én nevem Hawkins.«

Erre felkapta a fejét és szúrós szemekkel nézett reám.

»Mit mondott?«

»A nevem Hawkins és amerikai állampolgár vagyok«, ismételtem.

»Tudja bizonyítani ezt?«

Az asztalhoz léptem és megmutattam neki azt a papírt, amit az oroszok adtak. Gondosan végigolvasta, aztán elfütyentette magát.

»Politikai börtönből szabadult, he? Hogyan került össze Kerendy Kálmánnal?«

»Ő a nagyapám«, feleltem.

Furcsán nézett reám. »Szóval ő a maga nagyapja volt«, mondta lassan s az utolsó szót különösen kihangsúlyozta. Néhány pillanatig szótlánul meredtem reá. Aztán megkérdeztem.

»Meggyilkolták?«

Bólintott, de minden rokonszenv nélkül. Valahogy, mélyen bent, tudtam, hogy nagyapám meghalt, tudtam már azelőtt is, talán attól a perctől kezdve, amikor ott láttam feküdni az arcán véresen. De nem mertem gondolni reá. Aztán ott, a Rosenbaum nevű kinzólegény irodájában egyszerre valósággá vált. Leültem az asztal sarkánál lévő székre, meggörnyedtem a súly alatt, arcomat kezeimbe temetve.

»Bizony«, mondta a hosszúhajú fickó az asztalnál, »az ilyesmit nem lehet elkerülni. A feudalista urak ellen felgyülemlett keserűség minduntalan kirobban a népből. Ön együtt volt a nagyapjával a börtönben?«

»Igen«, feleltem.

»Akkor önnek tudnia kell, kikkel érintkezett nagyapja a fogsága alatt?«

Fásultan bólintottam. Egyre az a kép lebegett a szemem előtt. Nagyapám elnyúlva az utcán, arccal lefelé s a vér, ahogy lassan folyt alá a fejéből.

»Akkor meg kell kérjem arra, hogy mondja meg azoknak a nevét, akik nagyapjával együtt tagjai voltak valamiféle ellenkormányoknak, mely reakciós forradalmat tervezett«, folytatta a hosszúhajú, »közreműködését ebben az ügyben a kormány igen hálásan fogadja majd.«

Hirtelen megértettem, hogy mit kíván tőlem. A gyász és az elkeseredés megtízszerezték dühömet. Nem is emlékszem már, miket kiabáltam az arcába, de tudom, hogy elneveztem azt a kis csirkefogót mindenféleképpen, ami az eszembe jutott. A két fogdmeg felkelt a padról és odalépett mögém, de az íróasztalnál ülő fiatalember keze egyetlen mozdulatával megállította őket.

»Hawkins úr«, mondta minden érzés és indulat nélkül. Félig lezárt szemhéja alól szinte unottan nézett reám »mi tiszteletben tartjuk az ön amerikai állampolgárságát, de természetesen csak egy bizonyos mértékig. Mindössze annyit kell tegyünk, hogy átírunk az amerikai követségre és tudatjuk velük, hogy önt politikai összeesküvésben való részvétellel gyanúsítjuk és míg ők módját lelik

annak, hogy segítsenek önön, ön már szépen és engedelmesen be is vallott mindent, amit kívánunk. Megvannak hozzá a módszereink, higgye el. Tehát azt javaslom, hogy legyen kissé barátságosabb, értjük egymást? Elvégre az ön országa is demokrácia és most már a miénk is az, tehát ön tulajdonképpen a mi oldalunkon kellene legyen, igaz? Hát lássuk. Maga csak mondja a neveket, aszerint, ahogy az eszébe jutnak s én leírom azokat. Tíz perc alatt végezhetünk ezzel. Utána átküldjük egy gépkocsin a követségre, rendben van? Nos, kezdjük hát.«

Éreztem az arcomon megfeszülni az izmokat. Felálltam, két öklömet rátettem az asztal lapjára s előrehajolva, egyenesen a nyálás képű kölyök szemébe néztem.

»Ide figyeljen, Rosenbaum«, mondtam és a saját hangom idegennek tűnt, mintha valaki más beszélt volna a számmal, »és figyeljen jól, mert nem mondom el kétszer. Én amerikai vagyok. Én egy olyan országból jöttem ide, ahol nem lehet az embereket arra kényszeríteni, hogy olyasmit mondjanak, amit nem akarnak mondani. Én egy olyan országból jöttem ide, ahol mindenki szabad és amikor ideérkeztem, egy olyan országot találtam itt, mely az emberi szabadságnak ugyanazon alapelveire épült, mint az én országom. S ha maga azt hiszi, hogy most, amikor ez az ország idegen megszállás alatt van, amikor rablók és haramiák garázdálkodnak benne, én a haramiák oldalára állok és árulója leszek a becsületesnek és hűségeseznek, akkor maga nem ismer minket amerikaiakat. Tüzes nyársakkal szurkálhat, mint ahogy az indiánok tették a mi országunkban évszázadokkal ezelőtt, de átkozott legyek, ha egy szót is kiszed belőlem. Megértette?«

Úgy nézett rám, hogy azt hittem, nyomban felkapja a szíjkorbácsot és végigüt vele az arcomon. Készen voltam reá. Készen voltam arra, hogy addig verekszem velük, amíg egyetlen ujjamat mozdítani tudom. Mindenre készen voltam, csak arra nem, ami történt.

Rosenbaum hirtelen hátradőlt a székében és nevetni kezdett. Nevetése annyira természetesen és őszintén hangzott, hogy tátva maradt a szám tőle.

»Hawkins«, mondta, egyre nevetve, »maga egy átkozott bolond, de maga tetszik nekem.« Majd elkomolyodva folytatta, szinte undorral az arcán. »Volt itt az irodámban már mindenféle nagyhirű és nagynevű ember. Nagyobbak mint maga, teletűzdelve kitüntetésekkel s mindenféle fényes rangokkal. De a hasukon csúsztak itt előttem. Érti? A hasukon csúsztak, akár a férgek. Elöttem, Rosenbaum Náthán előtt, a fűszeres fia előtt, hasukon csúsztak, érti? Ennek a korbácsnak az ütése alatt kegyelemért sivalkodtak, akár a kutyakölykök, készen arra, hogy a cipőm talpát nyalják. Undorítóak voltak. Maga más, Hawkins, ezért tetszik maga nekem. Megtörhetném magát is, magának tudnia kell ezt. De maga nem csúszna a hasán. Maga más, maga amerikai. Én nagy tisztelője vagyok Amerikának. Egyszer talán én is kijutok oda. Ki tudja? Egy nagybácsim van ott és három unokatestvérem. Az írják, hogy igazi demokrácia van ott. Szabad minden. Lehet keresni. Politikával senki sem törődik. Hát így, Hawkins, én nem bántom magát. Az igazat megvallva

nincs is okom reá. Már minden információnk itt van. Szerencsére nem mindenki olyan mint maga. Csak éppen ellenőrizni akartam az adatokat a maga segítségével. De így is jó. Így jobban szeretem. Megőrizhetem az emlékét az egyetlen amerikaiak, akivel valaha is találkoztam s tisztelettel őrizhetem meg.

Remélem, nincs harag közöttünk, he? Örvendtem a megismerkedésnek. Távozhat, amikor jólesik.«

Nehéz volt elhinni, de igaz volt. Szabad voltam. Rosenbaum rám mosolygott lebiggyedt ajkaival s még a két házőrző kutyája is vigyorgott a padon. Egy órával később az amerikai követségen voltam. Az előszobában fontoskodó hivatalnoknő cseppet sem volt barátságos. Semmiképpen sem akarta elhinni, hogy amerikai vagyok. Az oroszok papírjával nem elégedett meg s mindenáron az eredeti útlevelemet akarta látni. Hiába magyaráztam el neki újra meg újra, hogy a németek elvették tőlem. Végül eszembe jutott annak a fiatal titkárnak a neve, aki annak idején az útitársam volt. Nagy megnyugvásomra megtudtam, hogy még mindig a követségénél volt, azonban sokkal magasabb beosztásban.

Beküldtek egy váróterembe és jó félórai várakozás után beengedtek hozzá. Nehezen ismertem meg. Öregebb volt és soványabb és nem mosolygott reám, amikor meglátott.

»Well, Mr. Hawkins«, mondta gunyorosan, »micsoda meglepetés. Hallottam, hogy kellemetlenségei voltak, igaz? Milyen sajnálatos, igazán. De mi megpróbáltuk rábeszélni, hogy menjen haza, emlékszik? Mindegy. Fontos az, hogy most már minden rendben van és mi együtt örvendezhetünk a felszabadult magyar néppel. Mit tehetek önért?«

Nem tetszett nekem az ember s így igyekeztem rövidre fogni látogatásomat. Mikor elmondtam, hogy szükségem van egy új útlevélre, megnyomott az íróasztalán egy gombot s elrendelte valakinek a házi telefonon, hogy állítsák ki nyomban. Aztán elmondtam neki nagyapám halálának körülményeit és arra kértem, hogy tudná meg, mit csináltak a holttestével, mert szeretném hazavinni Kerendre, a kriptába. De erre csak megrázta a fejét és azt felelte, hogy sajnálja, de nem avatkozhat bele a szabad magyar kormány ügyeibe.

»Különben is«, mondta, »nem lenne semmi értelme annak, hogy odavigye. A feudális nagybirtokok a nép tulajdonába mentek át és egy demokratikus országban nincsenek többé se kastélyok, se nagyúri kripták.«

»S mi történik az amerikai állampolgárok birtokaival?«, kérdeztem.

Szinte ellenségesen nézett reám.

»Nagyapja birtokára gondol?«, kérdezte gúnyos hidegséggel. »Még nem az oné, ne feledje. S valószínűleg már kisajátították hetekkel a halála előtt, így hát nincs probléma vele. Nem amerikai birtok.«

Néhány perc múlva kezemben volt az útlevél. Lent a követség előcsarnokában egy fiatal vöröskeresztes hölgy esett nekem lelkes örömmel. »Nem nagyszerű érzés, szemtanúja lenni ennek a nagy történelmi pillanatnak, amikor az évszázados

szolgaság láncai lehullanak egy népről? Odavagyok a büszkeségtől, hogy mi amerikaiak is kivettük részünket a felszabadításban!»

Felkavarodott a gyomrom tőle, azt hittem, rosszul leszek. Köszönés nélkül hagytam ott a szerencsétlen félrevezetett teremtést. Kirohantam az utcára, csak hogy tiszta levegőt szívhassak újra.

Nem akarom elmondani mindazt, amit azokban a napokban láttam, még ma is ökölbe szorul a kezem, ha rágondolok. Vad, kegyetlen, vérszomjas tömegek az utcákon, akár éhes farkascorda, áldozatot keresve mindenütt. Verések, lincselések. Villamosról kidobott emberek ropogó csontja. Esőkabátos, pisztolyos pribékek embervadászata az állomásokon, nehogy valaki is megmenekülhessen a kínozókamrákból. A bosszú sárgás-zöld színe sovány fiatal arcokon, a német gyűjtőtáborokból hazaértek arcán, akik bosszúsomjukhoz áldozatot kerestek, mindegy kicsodát, csak valakit, akit rúgni, ütni lehetett s elképzelni hozzá a gyűlölt SS-egyenruhát. »Keresztény koponyákkal kövezzük ki Budapest utcáit!«, hányszor hallottam henegni ezzel azokban a napokban. Mert valahol távol onnan, ezer meg ezer öreg zsidó meghalt szörnyűséges módon, apák, anyák, nagyapák. S a szemet szemért, fogat fogért hittétel szerint valakinek fizetnie kellett értük, mindegy kinek, de valakinek szenvednie kellett, mert ők is szenvedtek. Micsoda képtelen, felfordult világ! Csodálkozhatunk-e ha a gyűlölet láncá nem ér soha véget? Eljön az idő, amikor valakiknek újra fizetni kell azért, amit ezek az örült vérszomjas jampecek elkövettek Budapest utcáin s az Andrássy úti rémségek házában és szerte Magyarországon s a többi országokban, mindenütt. Valakinek egyszer majd újra fizetni kell ezért. Valószínűleg újra jámbor, ártatlan öreg zsidóknak, akik a légynek sem vétettek. Mert a gyűlölet és a bosszú láncának nem szabad megszakadnia. Micsoda förtelmes, történelmi törvény ez?

Kezemben az útlevéllal, szabadon mehettem ahova jólesett, senki se állta utamat, még az esőkabátosok is illedelmesen viselkedtek. De pénzem nem volt s inkább éhen haltam volna, semhogy a követségtől kérjek segítséget. Saját követségemtől. Nem rettenetes dolog ez, már egymagában is, ha az ember saját országának képviselőjében ellenséget kell lásson, aki a haramiákkal cimborál?

Napokba került, míg tehervonatokon utazva egyik helyről a másikra, végül is leérkeztem Kerendre. Egy szétrombolt gépekkel megtöltött teherkocsi tetején ültem, amikor a vonat lassan és szuszogva befutott a kis kerendi állomásra.

Április közepe volt. Átoksor felett a legelő füve zöldülni kezdett már, de fent a dombokon még szürkék voltak az erdők. Amikor az üres vásártér felett tovanézve megláttam a várost, valahogy úgy éreztem, mintha egyszerre minden újra rendben lett volna a világon. Mintha csak álmodtam volna az egészet. A város éppen olyan üresen és álmosan hevert ott a langyos napfényben, mint amilyennek ismertem volt, éveken át. Szinte azt vártam, hogy az állomás mögött meglátom a sárga kocsit a két szürkével, amit nagyapám küldött elém. De nem volt kocsi. Senki se volt.

Azonban kinyílt az iroda ajtaja és az állomásfőnökünk jött ki rajta, papirokkal a kezében, hogy átvegyen valami szállítmányt.

»Jó napot, főnök úr!«, kiáltottam rá örömben, amikor leugrottam az ócskavas tetejéről.

Először nem ismert meg, mert összeráncolt homlokkal nézett felém. Nem csodálkoztam, mert ruhám piszkos volt és rongyos is helyenként s arcomon több mint egy hetes szakáll. De aztán hirtelen megtorpant s mosolyra gyúlt az arca.

»Oh, Hawkins úr, hála a Jóistennek!«, kiáltotta, majd hozzám szaladt és megrázta a kezemet. »Már aggódtunk önért és a nagyapjáért«, mondta. Majd körülnézett és lehalkította a hangját. »Mikor jönnek az amerikaiak?«

Csodálkozva bámultam reá és nem érttem, hogy miről beszél.

»Hát, hogy felszabadítsanak minket az oroszok alól«, súgta az állomásfőnök, »talán csak jönnek? A birtokot elvették önöktől és mi biztosak voltunk abban, hogy amerikai csapatokat hoznak magukkal a visszaszerzésére!«

Nehéz volt megmagyarázni az öregnek, hogy nem voltak amerikai csapatok sehol az országban. Hogy Magyarország orosz megszállás alá került.

»De hát nem marad így, ugye?«, kérdezte s a szeme megtelt könnyekkel. Erre nem tudtam felelni. Aztán amikor elmondtam neki, hogy nagyapámmal mi történt, az állomásfőnök szemem láttára zsugorodott össze és nem maradt belőle semmi, csak egy kis öreg, reményvesztett ember. Mi voltunk az egyetlen reménységük, mondta könnyeit törülgetve, nagyapám és én. Még Isten is elhagyta őket, amikor az oroszok bejöttek.

Megtudtam tőle, hogy házukba egy orosz rendfenntartó egység költözött be, egy hadnagy parancsnoksága alatt. A birtokot a nép tulajdonának jelentették ki és egy fiatal embert küldtek le Budapestről a vezetésére, akinek Buttkó volt a neve. Vele jött egy orosz komiszár is, mint munkafelügyelő, aki pisztolyt viselt az oldalán és szíjostort a kezében. Rabokkal végeztették a munkát, többnyire idősebb férfiakkal és asszonyokkal, akiket mindenféle vádak alapján ítélték el kényszermunkára és a nép ellenségeinek neveztek. Két járásbíró is volt közöttük és egy Palásthy grófné, akinek a férjét elhurcolták Oroszországba. Hajdani polgármesterünk is köztük volt, meg Hornyánszky, nagyapám ügyvédje. S a komiszár minden nap használta a szíjkorbácsát valakin, különösen, amikor részeg volt.

Az állomásfőnök intett, hogy közel ne merjek menni a házukhoz.

»Azok az oroszok nem törődnek azzal, hogy amerikai vagy nem«, mondta, »s szörnyű dolgokat követhetnek el magán.«

Miután a tehervonat elment, behívott a konyhájába és reggelit adott. Két napja nem ettem semmit és éhes voltam, akár a farkas. »Mihez kezd most?«, faggatott gondteltlen a főnök, »visszamegy Amerikába?«

»Nem marad más hátra«, feleltem s éreztem elszorulni a torkomat a fájdalomtól, hogy mégis kimondtam azt, ami már egy idő óta ott lappangott a gondolataim alatt, »de előbb meg kell keressek egy leányt, aki Erdélyben volt.«

Megcsóválta a fejét, sóhajtott, de nem szólt egy szót sem.

Mikor megtudtam, hogy az oroszok Kolarik Ignácot tették meg polgármesternek, elhatároztam, hogy felkeresem. Kíváncsiságból? Lehet. De talán több volt ennél. Az Átoksor felszabadult szeméjéből talán a bolond költő volt a legkevésbé visszataszító. Reméltem, hogy valamiképpen talán segítségemre lesz. Hogy miben, azt magam sem tudtam volna megmondani.

Begyalogoltam a városba. Minden bolt üres volt, bevert kirakattal, ajtó nélkül. Csak koporsó lehet ennél üresebb. Néhány ház leégett, mások elhagyatva és üresen álltak. Az egész város üresnek látszott. Alig láttam embereket az utcákon. S akiket láttam, azokat sem ismertem s ők sem ismertek engem. Rám se néztek. Én is éppen olyan lompos és elhanyagolt külsejű voltam, mint ők.

Mikor beléptem a városházára, egy pökhendi képű, civil ruhás, pisztolyos, vörös karszalagos ember durván rámordított.

»Hé, maga! Mit akar itt?«

»Kolarik urat szeretném látni«, feleltem.

Gyanakodva szemlélt végig, majd állával a lépcső felé bökött.

»Kolarik elvtársat fent találja meg az irodában. Balról a harmadik ajtó!«

A költő nem ismert meg nyomban, amikor beléptem az irodába. Egyedül volt. Ott ült a hajdani polgármester nagy diófa íróasztala mögött, piszkosan, borzosan, mint mindig és hunyorogva nézett reám.

»Jó reggelt, Kolarik úr«, köszöntem reá, »nem ismer meg? Hawkins Tamás, az amerikai.«

Szája nagyra nyílott, arca felderült, sárga fogai megvillogtak zöldesszürke arcában. Talpra szökött s mindkét kezét kinyújtotta felém.

»Tamás, fiatal barátom!«, kiáltotta megszokott színpadiasságával, »és egy darabban! Hála legyen az összes szenteknek és ördögöknek, a németek nem falták fel mégsem! Nahát, nézzen meg engem is jól«, röhögött szélesen, »engem se nyeltek le. Sem ők, sem a keleti barbárok, legalábbis eddig. De üljön le, fiatal barátom. Érezze magát otthon a népi demokráciában. Tudja«, folytatta, hangját lehalkítva, titokzatosan, »valami olyasmit próbálok nyélbe ütni, mint a maguk Amerikája. Ötlet és munka igazi testvériségét. De nem könnyű ám ezekkel a barbárokkal. Ostobák és erőszakosak. Messze vannak még attól, hogy megértsék, mi a demokrácia. Mit gondol, meddig maradnak a nyakunkon?«

»Fogalmam sincs«, feleltem.

»De nem maradhatnak sokáig, ugye?« kérdezte aggódalmasan, »elvégre ez ellenkezik a nemzetközi joggal. Tudja-e, hogy ezek még csak nem is kommunisták? Fogalmuk sincs, hogy mit jelent ez a szó, hogy micsoda nagy eszme

van mögötte. Meg se értik a nagy gondolatot. Semmivel se jobbak a hitleristáknál, semmivel se jobbak, higgye el nekem.«

Javában beszélt még, amikor valaki durván berúgta az ajtót s egy nagy, súlyos ember lépett be az irodába, fekete ruhában, orosz katonasapkával a fején és géppisztollyal az oldalán.

»Kicsoda ez az ember?«, mordult fel, amikor meglátott engem.

»Egy fiatal barátom«, felelte Kolarik erőltetett könnyedséggel, de hangjából érezni lehetett a feszültséget. »Tamás, hadd mutassam be magának rendőrségünk derék főnökét. Dobi elvtárs, ez itt Hawkins Tamás, amerikai barátunk és fegyvertársunk a felszabadításban. Vele se tudtak végezni a németek, akárcsak velem.«

Dobi, az Átoksor hajdani állástalan mozdonyvezetője gyanakodva pislogott felém.

»Amerikai? Hadd lássam a papírjait.«

Megmutattam az útlevelemet és az oroszoktól kapott írást. Hoszszasan nézegette őket. Az volt az érzésem, hogy nehézségei voltak az olvasással, de nem akarta elárulni. Végül is visszaadta a papírjaimat.

»Aztán ne legyen bajkeverés, értjük?«, mordult rám gorombán. »Itt nem túrjuk az olyasmit. A régi világ letelt, tartsa eszébe. Nincsenek urak többé az országban, csak dolgozók. Hol a nagyapja?«

»Meghalt«, feleltem.

Dobi a padlóra köpött.

»Kár«, morogta, »külön kötelet tartottam fent a számára.«

Forrott bennem a harag s nem álltam meg, hogy vissza ne vágjak.

»Alkalma volt reá«, mondtam kurtán, »amikor abban a vadonatúj zöld ingben parádézott a németek védelme alatt.«

Arca valósággal elkékült és szemei kidülledtek. Úgy nézett rám mint, egy megvadult bika. Azt hittem, hogy nekem ront azon nyomban. De ahelyett bömbölni kezdett.

»He? Azzal mer vádolni, hogy fasiszta voltam, mi? Csak a kötelességemet teljesítettem, azt hát, a pártnak dolgoztam már akkor is! Soha sem hallott még titkos ügynökökről? Mi? Hát én az voltam, vegye tudomásul! Titkos ügynök, az hát! A kommunista párt titkos ügynöke! S vigyázzon a nyelvére, mert annál fogva szögezem az ajtóhoz, nem bánom én, ha százszor is amerikai!«

Azzal káromkodva kidüböngött az irodából s úgy bevágta maga mögött az ajtót, hogy megremegtek belé az ablakok.

»Valóban titkos ügynök volt?«, kérdeztem a költőt.

Az vállat vont.

»Mit tudom én. Ma mindenki hivatkozik valamire. Erőszakos ember, őrizkedjen tőle.«

Aztán egy idő múlva felsóhajtott. »Tudja, szükségem lenne itt valakire, aki elvégezzé helyettem a papírmunkát. Soha sem szerettem a bürokráciát. Én költő vagyok, nem írnok. S magának nincs semmi foglalkozása, igaz? Valamiből élnie kell. Titkárom lehetne, vagy valami ilyesmi. Persze, előbb be kell lépjen a pártba.«

»A baj az, hogy én sem szeretem az irodai munkát«, feleltem gyorsan.

Hosszasan nézett reám. Nem vigyorgott többé, inkább gondterhelten és szomorúnak látszott a csúnya, sovány ember.

»Csak segíteni akartam«, mondta csendesén, majd megrázta bozontos fejét, »nem, ez nem egészen igaz. Az igazság az, hogy szükségem van valakire, akiben megbízhatok. Félek ezektől, érti?«

»Fél?«, kérdeztem meglepetten, »hiszen maga kommunista.«

Az arca rángatózni kezdett, idegesen. »De ezek nem azok«, felelte fojtottan, előrehajolva az íróasztal felett. »Egyikük sem az. Meg sem értik az egészséget. Ezek csak terroristák. Barbárok. Hallaná őket a gyűléseken. Erőszak, erőszak, erőszak, egyebet se tudnak, csak azt. Én ellene vagyok minden erőszaknak. Én mindenki számára békét és igazságot akarok, mindenki számára, egyformán. De ezek nem. Ezek uralkodni akarnak mindenki felett. Terrorizálni mindenkit. Az az érzésem, hogy egy nap lerohannak engem is, mint a többit. Mert én vagyok itt az egyetlen igazi kommunista, érti? S ezek gyűlölnék engem.«

Még beszélt volna tovább is, de az orosz hadnagy jött be és ordibálni kezdett oroszul Kolarikra, mintha nem is a város polgármestere lett volna, hanem valami hivatalos szolgálat. Kikotródtam onnan. Nem tudtam hova menjek, mit kezdjek magammal s így csak elindultam a városon keresztül az erdő felé. Mikor az erdőt elértem, egyszerre valami olyan rettenetes szomorúság fogott el, hogy a könnyek megeredtek a szememből és csorogni kezdtek lefelé az arcomon, megállás nélkül.

Próbálja elképzelni. Az ember ballag magára hagyottan egy összedőlt világ romjai között, mely felett már összezsapott egy új és teljesen idegen világ jéghideg árva s az ember úgy érzi magát, mint valami régmúlt időkből hátramaradt szörny, akinek nincs keresnivalója többé ezen a megváltozott földön. S akkor egyszerre szembejön vele az erdő. A fák. Ugyanazok az öreg tölgyfák, melyek alatt annyi kedves emlék gyűlt össze. Ugyanaz a csend. Ugyanaz a megszokott, otthonos erdőszag. A hóvirágok a fák alatt. A tisztások. Mintha csak tegnap jártam volna arra vidám vadásztársasággal, azóta se változott semmi. A szélső bokor csonka ága, melyre a kalapomat akasztottam, éppen olyan csonkán mered elő még mindig, szinte a kalapomra vár.

Jártam az erdőt, mint a gazdája nyomát kereső kutya. Életem legszomorúbb óráit éltem akkor. Minden, ami szép volt és kedves a múltban, olyan elevenen tért vissza az emlékezetembe, mintha csak akkor történt volna. De minden emlék, minden felrémlő arc mögött ott volt a keserű, jéghideg tudat: soha többé. Eltelt, meghalt, vége. Soha többé.

Ott volt az öreg bükkfa, mely mögé nagyapám állított fel első vadászatunkon. Még most is fülembé cseng a hangja, ahogy mondta: »Jól jegyezd meg magadnak ezt a fát, Tamás. Ennél a fánál vált át rendszerint a róka, amikor onnan jön a hajtás. Én a nagyapámtól tanultam ezt a titkot, ugyanúgy, mint ahogy te most tőlem tanultad meg s egy napon majd te is továbbadod az unokádnak.«

Tudom, hogy egy tragédiákkal bemocskolt világban nevetségesen hangzik, de még ma is elfog valami mély szomorúság, ha arra gondolok, hogy valahol elszakadt egy láthatatlan, nagyon finom kis lánc és ezentúl nem lesz senki, aki továbbadja annak a fának és a rókáknak a titkát, s egy szép titok örökre elveszett.

Április volt, a levegő hűvös még és az erdő szürke, de ebben a szürkességben már benne volt a feszülő rügyek izgalma és az avar között millió hóvirág, kék jácint és kakasmandikó. Bent az erdő közepe táján volt egy kedvenc leshelyem, egy nagy tisztás szélén, ahol kis forrás csilingelt. Magam építettem oda egy magaslatot a legszélső bükkfa ágai közé, sok évvel ezelőtt. Hányszor ültem ott fent, kora reggel, vagy estefelé s gyönyörködtem az erdő békés csendjében, a forráshoz érkező özek bájos mozdulataiban. Ági nevét bevestem a fa kérgébe vadászkesemmel és ahogy az idő telt, a név egyre szélesedett a fán, egyre mélyebb lett s biztosan tudom, hogy még ma is ott van s örzi hűségesen a múlt szépségeit.

Holtfáradtan értem aznap oda a tisztáshoz. Felmásztam a fára, leültem a régi, elfakult deszkaülésre. Délután volt már s a tisztáson nem volt élet. Bennem se volt. Fáradt voltam, éhes és hontalan. Ennél is rosszabb. Mert hontalannak lenni ott, ahol az ember otthon volt azelőtt, a világmindenség legszomorúbb érzése. Néztem Ági nevét a fa kérgén és sírtam.

Hirtelen lépéseket hallottam mögöttem az úton. A fák között egy embert láttam jönni, puskával a vállán. Olyan ismerős látvány volt, mintha csak az emlékeimből lépett volna elő. Elkiáltottam magam, mint a vízbefúló, aki segítségért kiált.

»János!«

Fiatal János volt, a vadőrünk. Megállt, mintha valaki fejbe vágta volna. Felnézett és eltátotta a száját.

»Fiatalúr!«

Aztán odafutott hozzám, kacagott és sírt egyszerre. »Hála legyen az Úristennek, hála legyen az Úristennek«, ismételte újra meg újra.

Tarisznyájában volt kenyér meg szalonna. Ennem adott. Ültünk a fa alatt és lassan elmondtunk egymásnak mindent, amit el kellett mondani. Mikor elmondtam, hogy mi történt nagyapámmal, csak néma döbbenettel bámult maga elé és rázta a fejét.

»Megszállta az ördög ezt a világot, fiatalúr«, mondta János, »meglássa, elvisz most már bennünket is, elébb vagy utóbb.«

Mikor megkérdeztem, hogy miként megy dolga s hogy lehet az, hogy még mindig puskával jár, elvörösödött. »Az embernek élni kell valahogy«, mondta szégyenkezve, »négy gyermekem van és a feleségem s nekik is élniük kell.«

Aztán bevallotta, hogy az oroszok a körzet erdészévé és vadórévé nevezték ki.

Amikor a németek azon a bizonyos napon visszatértek és elfogták Pethő Andrást, az ellenállás fejét, János családjával együtt bemenekült előlük az erdőkbe. Ott érte őket a tél is, egy barlangban. Mikor a németek kitakarodtak, előhozta őket onnan, négy éhes, rongyos gyereket s egy nagybeteg asszonyt s fázva, félholtan szinte, elindultak hazafelé. Az oroszokkal a város határában találkoztak össze. Tolmács segítségével elmondta nekik, hogy honnan jönnek és miért kellett elbújjanak, amire az oroszok nemcsak elláták minden jóval, de hamarosan hivatalba is tették az erdők felett. Természetesen be kellett lépjen a pártba, de hát az embernek élni kell. »Felfordult az egész világ, fiatalúr«, rázta János a fejét, »s az ember valahogy próbál a talpára esni, mint a macska.«

Este hazavitt magával a kis erdészházba, amit nagyapám építtetett még huszonegynéhány évvel ezelőtt s a felesége zokogni kezdett, amikor meglátott. Csirkét öltek tiszteletemre s még bort is tettek az asztalra, úgy örvendeztek nekem. Örömük igaz volt és őszinte. Mint ahogy őszintén és becsületesen hittek abban is, hogy minden embernek jussa van ahhoz, hogy átvészelve nehéz időket úgy, ahogy tud, még ha kommunistának is hazudja magát. A magyar parasztság létfenntartó ösztöne ez, melyre évszázadok bajai nevelték.

Miután ettünk, János zavartan és hümmögve előjött azzal, hogy talán tudna nekem valami állást szerezni, ideiglenesen persze, míg elrendeződnek a viszonyok. Buttó elvtárs, aki az üzemet igazgatja, engedélyt adott neki arra, hogy felfogadjon egy segéderdészt maga mellé, aki gondot viselne az ölfára. Minden dolgom az lenne csak, hogy átvegyem a tűzifáért jövő szekeresektől a cédulát, amit az intézőség ad nekik s ügyelnék, hogy senki se hordjon el többet, mint amennyire cédulája van.

Azt feleltem, hogy majd meggondolom. S egy hosszú, pihentető éjszakai alvás után elfogadtam az állást. Mindjárt az irtás szélén, ahol az ölfá állt, volt egy vadászkunyhó, amit özbaklesek idejére építtünk, hogy ne kelljen hazáig menni éjszakára. Itt ütöttem fel a tanyámat, ebben a kunyhóban. Nagy szükségem volt a pénzre, hogy Ágit megkereshessem s bár a fizetés alacsony volt, úgy számítottam, hogy egy év alatt félretehettek annyit, amennyire szükségem volt. Azonban az igazi oka annak, hogy ezt az állást vállaltam el és nem néztem más után, abban rejlett, hogy így egyedül lehettem az erdőben, messzire minden emberi felfordulástól és gyűlölettől.

Aránylag kellemes életem volt ott az erdei kunyhóban. János még egy sörétes puskát is megpróbált szerezni nekem, de az oroszok az kívánták, hogy előbb lépjek be a pártba. »Miért ne, fiatalúr?«, unszolt János, »sze azért kutyabőrbe búvik az ember, azért még nem kell ugasson. A puska megéri, hogy az ember lemenjen

havonta egyszer s végigaludjon egy gyűlést.« Én azonban makacs voltam s így a puskából nem lett semmi. Az oroszok csak egy puskát engedélyeztek az egész környék számára, a rendőröket kivéve, s ez a Jánosé volt. Időnként szállított a hadnagy konyhájára özet, nyulat, fácánt s ezáltal annyira a bizalmába férközött, hogy olykor még egy dobozra való töltényt is kapott tőle. Szerencséje azonban, mint annyi másé is, nem tartott sokáig. Mindössze másfél évig. S akkor az égbolt harmadszor is alászakadt Kerendre. Az első égszakadást a németek hozták magukkal, a másodikat az oroszok s a harmadikat Bernát, a tisztaság apostola.

Néhány nappal Kerendre érkezésem után kérdezősködtem Bernát után s megtudtam Jánostól, hogy a káposztaevő asztalos eltűnt, rögtön az oroszok megérkezése után. Sok csúnya dolog történt azokban a napokban. Öreg Jánost meglőtték, mert a veteményes pincében elrejtőzött cseléd lányokat próbálta megvédeni. Faragót, akinek életét a németek egyszer már megmentették a Dobi bosszújától, a rendőrfőnökké vált mozdonyvezető saját kezűleg akasztotta fel a majorudvaron levő akácára. Sokat a cselédek közül, a városból, a környező parasztházakból, az orosz katonák egyszerűen összetereletek s elindították Oroszország felé. Azóta se látta őket senki. Bernát feleségét és leányát kirángatták az oroszok az átoksori házból s feldobták őket egy katonai teherkocsira. A teherkocsi nyomban elindult velük és néhány ember látta Bernátot, ahogy véresre verve kitámolygott a házból és futni kezdett a teherkocsi után. Néha elvágódott a sáros úton, de aztán újra lábba állott és futott tovább. Így tűnt el a nyugat felé vezető úton, amerre az orosz teherkocsi ment el. Azóta se látta senki.

Amint említettem már, aránylag kellemesen és békében éltem ott az erdei kunyhóban, hála Jánosnak, aki gondoskodott az élelemlről és Kolarik Ignácnak, aki többször is megmentette az állásomat, amikor Dobi vagy másvalaki azzal az ürüggyel akart kilökní onnan, hogy nem voltam tagja a pártnak. Fizetésem egy részét sikerült megtakarítanom, de nem annyit, mint amennyit terveztem volt. Azonban így is kiszámítottam, hogy két év után elég pénzem lesz arra, hogy Erdélybe utazzak, feleségül vegyem Ágit s aztán kihozzam magammal az Államokba. Több levelet is írtam Báthorba, de se választ nem kaptam, se a leveleim nem jöttek vissza. Nem tudhattam, hogy vajon megkapta-e a leveleket és valamilyen oknál fogva nem akar válaszolni, vagy a román kommunisták egyszerűen feleslegesnek tartották visszaküldeni őket. Próbáltam kitalálni, hogy mi történhetett Ágival. Férjhez ment? Apja magas állása miatt elhurcolták az egész családot? Éjszaka, amikor az erdő aludt körülöttem, óráig feküdtem álmatlanul az ágyamon s a gondolataim Ágit keresték. S amit találtak, rettenetes volt.

Egész idő alatt, amíg Kerenden voltam, egyetlen egyszer se mentem a házunk közelébe, kivéve a végén, amikor erővel hurcoltak oda. Látni se akartam. Meg akartam őrizni az emlékét szépnek, háborítatlannak, olyannak, amilyen volt, amikor még nagyapámmal éltünk benne.

Az emberek, akik feljöttek fáért, olykor híreket hoztak, hogy ez meg az történt a világban, ezt meg azt suttoják a városban s ezek a hírek lassanként lehervasztottak bennem minden maradék reménységet. Az oroszok maradni készülnek, mondták. Kaszárnyákat építenek mindenütt s óriás hangárokat tankjaik és repülőgépeik számára. Egy nap Nagy Feriről is hallottam. Hajdani kovácsunk hozta a hírt, aki az oroszoknak dolgozott. Azt mondta, hogy Nagy Feri kijutott Ausztriába a háború végén, de az oroszok visszahozták és a népbíróság halálra ítélte Budapesten. A kovácstól tudtam meg azt is, míg fával raktuk meg a szekerét, hogy Potsdamban aláírták a békét és Oroszország szabad kezet kapott Magyarországon, azt tehet vele, amit akar.

Nyárvége felé Pál testvérral is összetalálkoztam, azzal a szakállal, aki az Ítéletnapí Siratók és Sárbanfetrengők szektájába tartozott. Egy orosz teherkocsi jött fel tűzifáért, s négy rabot hozott fel a rakodáshoz. Egyik közülük Pál testvér volt.

Szinte semmit sem változott azóta, hogy ott láttam a Bernát házában. De amikor szóltam hozzá, nem ismert meg. Szemében valami zavaros, szinte örült fény volt. Hogy segítsék az emlékezetén, megemlítettem azt a napot, amikor Bernátnál találkoztunk s megkérdeztem, hogy még mindig a világ végét várja? Megrándult a szavaimtól, mintha korbács érte volna és rémült tekintettel nézett körül, mintha attól félt volna, hogy meghallja valaki. Aztán felém hajolva súgta:

»Ez már a vég kezdete, nem látja? De ne mondja meg nekik, mert halálra verik miatta.«

Az őrkatoná odakiáltott valamit és a szakállas ijedten ugrott el mellőlem és lázas igyekezettel cipelte tovább a hasábokat. Nem váltottunk szót többé. Amikor a teherkocsi megrakodva elindult, ott ült hátul a fa tetején és merev tekintettel bámult vissza reám.

Mikor másnap megkérdeztem Jánost, hogy mi történt Pál testvérral és a társaival, elmondta, hogy az oroszok ugyancsak jól bántak velük az első hetekben, mivel bolondnak tartották őket, és az orosz tiszteli a bolondot. De miután megszervezték a kommunista pártot, a politikai rendőrség letartóztatta őket rémhírterjesztés és a felszabadítás szabotálása címén. Addig verték és kínozták őket, amíg hajlandók voltak beismerni, hogy hitük tévedésen alapult és nem a világ vége érkezett el, hanem Isten országa a földön. Néhányan meghaltak inkább, semhogy kimondták volna, de Pál testvér, a vezetőjük megtört a kínzások alatt. Hat évi kényszermunkára ítélték, de még ott a birtokon is, ahol dolgoztatták, a komiszár gúnyolta és gyötörte minden nap s olykor a korbáccsal is végighúzott rajta, ha nem azt felelte, amit kellett.

A nyár elég gyorsan eltelt. Októberben hozzáfogtunk az erdőirtáshoz, hogy kitermeljük a következő évre szükséges ölfát. Minden évben ezt az időt választottuk erre, levélhullás után és hó érkezés előtt. Régen azonban felfogadtunk huszonöt-harminc fejszést, dupla napszámra, mivel kemény munka volt az erdőirtás. Az új urak egyszerűbben oldották meg a kérdést. Ők minden nap

felküldtek ötven-hatvan rabot, két géppisztolyos őrrrel. A munka persze lassan haladt, mivel alig volt egy-két ember köztük, aki bánni tudott volna a fejszével. De az örök nem törődtek ezzel. Tüzet gyújtottak maguknak, leültek melléje egy-egy rönkre s onnan káromkodtak olykor a rabokra. A munka nemcsak lassan haladt, de silány is volt. A régi világban nem volt olyan erdész, aki pénzt fizetett volna az ilyen munkáért.

Engem előre figyelmeztetett János, hogy ne menjek a rabok közelébe és ne beszélgessek velük, így aztán távolmaradtam, amennyire csak lehetett. De még távolról is láthattam a nyomorúságukat. Semmi meleg ruha nem volt rajtuk, csak szennyes rongyok. Legtöbbjük mezítláb, görnyedten, lesoványodva és szakállasan, akár egy sereg nyomorult koldus. Nehéz volt elhinni, hogy tanult emberek voltak majdnem valamennyien, akik valaha jobb napokat láttak. S nemcsak nehéz volt elhinni, de félelmetes is volt arra gondolni, hogy erőszak, embertelenség és brutalitás mivé tud változtatni civilizált embereket.

Már az első hó is lehullt, amikor egy reggel azzal jött fel János, hogy azonnal menjek le a városba, mert a rendőrfőnök beszélni akar velem. Hogy mi volt a baj, azt János nem tudta. De aggodalom volt a szemében, mert azokban az időkben a rendőrség csak bajt jelenthetett.

Legyalogoltam hát a városba, azonban először Kolarikot kerestem fel. Ugyanott ült, ugyanazon íróasztal mögött, mint amikor először mentem el hozzá, de az arca zöldebb volt és sokkal soványabb, mintha kiszáradt volna belőle az élet. Asztala tele volt versekkel teleírt papírdarabokkal. Amikor megmondtam, hogy Dobi lerendelt magához, vállat vont. »Ők az urak itt, a barbárok. Én nem is tudom már, mi történik körülöttem. Csak ülök itt s mozogni is alig tudok.«

»Tán csak nem beteg?«, kérdeztem.

Rám nézett s a szemében mély szomorúság volt.

»Mindnyájan betegek vagyunk, fiatal barátom, mindnyájan, akiknek álmaink voltak. Ez a világ, úgy látszik, nem az álmok világa, s nem az álmodóké.«

Dobit az irodájában leltem meg, elterpeszkedve egy íróasztal mögött, akárcsak egy nagy varangyos béka. Nyomban láttam rajta, hogy részeg.

»Hő? Mi baja van? Mit akar?«, förmedt reám az asztal mögül.

Elmondtam, hogy azért vagyok ott, mert felüzent értem.

»He? Ha.«, böffent egy nagyot. »Persze, maga az az amerikai úrfi, mi? Mi a keserűséget keres maga itt, mi? Miért nem megy haza, ahová való?«

Nem akartam Ágírról beszélni és így megpróbáltam magyarázgatni neki, hogy megszerettem Kerendet s a munkámmal is meg vagyok elégedve, meg ilyesmit. Láttam rajta, hogy nem hitte el. Gyanakodva bámult reám kidülledő szemével.

»Ha arra vár, hogy visszatérnek a Horthy-kutyák s visszaadják magának a nagypapája birtokát, arra várhat haláláig s még azon túl is«, mondta, »azok a rablóiidők elteltek, amikor az urak kastélyban éltek s a szegény ember a kutyaólbán. S ha ez nem tetszik magának, ahogy ma van, akkor elmehet a fenébe, érti?«

Összeharaptam a számat, nehogy mondjak valamit, amivel feldühíteném. Csak álltam ott, ő meg terpeszkedett az asztal mögött, szájához emelt egy üveget és ivott.

»Elmehettek?«, kérdeztem egy idő múlva.

»Hő?«, mordult fel hangosan »Amerikába?«

»Munkába«, feleltem, »az erdőt vágjuk.«

Káromkodott valami csúnyát, hogy hova menjek s én sarkon fordultam s megindultam az ajtó felé. Már a kilincsen volt a kezem, amikor utánam ordított.

»Hé, maga! Álljon csak meg. Nem maga volt az aki a vadászatokat rendezte annak idején? Hé? A sok bitang urat megvadásztatta? Mi?«

»Mikor nagyapám kigyengült, én rendeztem a vadászatokat«, ismertem be.

»Hő«, böfönt Dobi egy nagyot, »s maga tudja, hogy kit hova kell állítani, mi? Maga tud vendégekkel sok vadat lövetni? Hát ide figyeljen. Jövő hét végén magas vendégek lesznek itt. Érti? Nagyon magas vendégek, akik hivatalos vadászatot akarnak a híres Kerendy-vadászterületen. A maga dolga lesz, hogy megrendezze azt a vadászatot. S úgy rendezze meg, hallja-e, hogy abban hiba ne legyen. Szóljon a puská, bőven löjjeék a vendégek a vadat, mert ha nem, élve húzom le magáról a bőrt, akár amerikai, akár nem! Megértette? Na menjen a dolgára.«

Másnap már János is tudott a tervbe vett hivatalos vadászatról. A párt hívta meg a vendégeket Budapestről, magas rangú párttisztviselőket s ő is parancsot kapott, hogy állítson össze egy listát a környék legjobb és legtapasztaltabb hajtóiról s nyújtsa be Dobinak. Ő majd gondoskodni fog, hogy egy se maradjon otthon azon a napon.

A vadászat napján szép napos téli idő volt. A hó arasznyi, éppen a legjobb erdei hajtásra. Azon a címen, hogy János már ott volt jóval, mielőtt én Kerendre érkeztem s így jobban ismeri az erdőt mint én, sikerült szerepet cserélnem vele s ő játszotta a hivatalos vendégekkel szemben a házigazda szerepét, én pedig a hajtókkal mentem. Nem volt bajom velük. Környékbeli parasztfiúk voltak mind, éveken át vadásztunk együtt.

Mogorvák voltak és szótlanak az elején s morogva ejtettek egy-egy szót arról, hogy az új urak káromkodással fizetik csak a munkát s bolond, aki egy nyulat is elébük kerget. De mihelyt elkezdtek az első hajtást és itt is, ott is kipattant néhány fácán, a régi vadászatok izgalma elfogta őket újra és a keserűség ellenére is hamarosan ugyanúgy nevettek, kiabáltak és tréfálkoztak, mint annak idején.

Jánosnak nehezebb dolga volt. Az új urak legnagyobb részének még soha sem volt vadászpuska a kezében és mindent aprólékosan el kellett magyaráznom nekik. Miért kell itt vagy amott álljanak, merről jön majd a vad, miért jön és mit kell tenniük, amikor meglátják. Baj volt a rangkérdéssel is. Hajtásainkon mindig a középső állások voltak a legjobbak és János természetesen oda akarta a budapesti fő pártkorifeusokat állítani. Azok viszont ragaszkodtak ahhoz, hogy rang szerint

állítsák őket. Első helyre a legmagasabb rangú és így tovább. A legalacsonyabb rangú kell legtöbbet gyalogoljon, mondták.

Az első hajtásban, melyekben rendszerint valami száz nyúl és harminc-negyven fácán szokott esni, a hajtók mindössze tizenegy nyulat szedtek össze, két fácánt, egy őzsutát és egy baglyot. Ebből a két fácánt és négy nyulat János lőtte a legutolsó állásban s Dobi már kezdett úgy nézni rá, mint akit meg szeretne enni.

Ennek a gyenge eredménynek különös hatása volt a hajtókra is. Magatartásuk a vadászokkal szemben egyre megvetőbb lett s nemsokára már hangos megjegyzéseket is lehetett hallani a bokrok közül. »Héj, Sanyi«, kiabálta egyik a másiknak, »emlékszel arra a báróra, aki négy évvel ezelőtt tizenkét fácánt hibázott el egymásután? Őkelme itt a legjobb lövő lehetne ma. Ezek az urak még az erdőt sem találják el, nemhogy a fácánt.« Mire a másik visszakiabált: »Tán ezekkel az új puskákkal van baj! Ejszen sörét helyett cifra szavakat tettek a töltésbe is, akár napszám helyett a mi zsebünkbe! Nagy a hangja, de magja nincsen!«

Kora délután aztán megtörtént, amitől már reggel óta féltem. Volt ott egy hatvanholdas szénafű, alacsony bokrokkal teleszórva, ahol napsütéses téli napokon összegyűltek a fácánok. Azt hajtottuk meg nekik az út felé. Hajtóink mindig ezt a hajtást szerették legjobban, mert egész idő alatt láthatták a vadászokat az alacsony bokrok feletti úton állani és gyönyörködhetek a jó lövők mesterlövéseiben s mulathattak a hibázók kudarcán. Ez alkalommal azonban nem a megszokott jókedvvel fogtak hozzá a tereléshez. Délben ott álltak a tisztáson s nézték, hogy az új urak miként falatoztak, boroztak, róluk viszont nem gondoskodott senki. A megszokott negyed kenyér, füstölt szalonna, pofa bor, elmaradt. Nemcsak hogy napszámot nem kaptak, de enivalót sem. Korgott a gyomruk s szájukban megkeseredett a szó is.

Az út felső sarkánál volt egy öreg vackorfá. Amögött a vackorfá mögött volt a legjobb fácán-állás. Azt a helyet mindig valamelyik díszvendégnek tartottuk fent. János is ezt tette. A budapesti főkomcsit állította oda, egy alacsony, apró szemű, bulldog-forma embert, aki vadonatúj sárga bőrkabátot viselt. Legalább hatvan lövést tüzelt el annál a vackorfánál, de még csak egy tollat se lőtt ki egyetlen fácán farkából sem. A hajtók látták az idegen vendég harcát a fácánokkal s az élcelődés elkezdődött, mint rendszeren. Azonban a korgó gyomrok hatása alatt kissé csipősebb volt, mint máskor.

»Hé, látod ott azt a sárgakabátosat? Úgy szereti őkelme a fácánokat, hogy nincs szíve kárt tenni bennük!« »Ha nem vigyáz, még eltalál egyet a végén«, kiáltott vissza egy másik hajtó, »minek vesz az ilyen puskát a kezébe!« »Hát hogy úriembernek higyjék, azért!«, toldotta meg egy harmadik.

S így folyt ez az egész hajtáson át. Próbáltam a legközelebb lévőket lecsendesíteni, de nem sikerült. Mikor már alig voltunk száz lépésre a vadászok vonalától, két fácánkakas kelt fel egyszerre nagy zajjal az egyik hajtó előtt s

egyenesen a vackorfának húzott. »Sárgakabát! Sárgakabát!« rikoltották többen is, »Két kakas együtt! Lűjje már! Lűjje mind a kettőt!«

Eldördült két lövés a vackorfa mellett s a kakasok sértetlenül úsztak tova az erdő felett. Néhányan a hajtók közül hangosan káromkodtak s egyikük elkeseredett haraggal kiáltott fel. »Minek is vesz az ilyen puskát a kezébe! Menjen vissza, ahonnan jött s adja vissza nekünk a régi urakat, azok igazi vadászok voltak. Nem ér semmit az ilyeneknek hajtóskodni.«

Mikor kiértünk az útra, nyomban láttam, hogy valami baj van. A vendégek mind egy csomóban voltak az orosz katonai gépkocsi körül s a sárga bőrkabátos már robogott is tova az első kocsin. János sietve jött felénk s arca vörös volt, akár a paprika.

»Eridjetez haza«, szölet oda a hajtóknak kurtán, »mindenki menjen haza. A vadászatonk vége van.«

Este feljött a kunyhóhoz és elmondta, hogy a nagy pártkorifeus iszonyú dühös volt a csipkelődés miatt és azzal fenyegetőzött, hogy majd megtaníttja tisztességre a buta reakciók kulákokat. Mikor megkérdeztem, hogy mennyi borraivalót kapott a vendégektől, csak legyintett. »Mit vár ezektől, sze nem urak.«

»Fiatalúr«, mondta később, ahogy ott ültünk a pattogó kis vaskályha mellett és beszélgettünk, »ha nem lenne családom, elszöknék innen, Isten tudja hova. Mert gonosz emberek ezek az új urak. Nem szeretnek bennünket. Kulákoknak neveznek s gúnyt űznek belőlünk. Hallottam beszélni őket egymás között. Nincs egy jó szavuk se hozzánk. S ezek a gyerekek úgy felbosszantották őket ma, hogy nem csodálkoznék, ha egyenest Szibériába küldenének el valamennyiünket. Nem lesz ebből semmi jó, meglássa.«

Szibériától eltekintve, Jánosnak igaza lett. Két héttel később egy egész orosz század csapott le reánk hirtelen. Legalább negyven teherkocsival jöttek és végigkutaták az összes parasztházakat a környéken. Dugott gabonát kerestek és egyéb élelmiszert. Az új törvény szerint minden gazda csak egy bizonyos mennyiségű gabonát, krumplit és zsírnak valót tarthatott meg, családtagjainak száma szerint, a többit be kellett szolgáltatassa. Volt már ilyen törvény a háború utolsó évében, de senki se vette komolyan. A parasztok most se törődtek vele. S így az oroszok minden házban és minden csűrben többet találtak, mint amennyinek ott lenni kellett volna. Büntetésképpen elkoboztak mindent, amit találtak, a házakat feldúlták pincétől a padlásig, puskatussal vertek embert, asszonyt s mikor eltávoztak, magukkal vittek több mint harminc »reakciók kulákokat«, aki »népellenes bűncselekményt« követett el azáltal, hogy házában élelmiszert dugdosott. Néhányan ezek közül néhány hónap múlva hazakerültek, lesóványodva és meggyötörve, de mások nem jöttek meg soha. S mindenki tisztában volt azzal, hogy a sárga bőrkabátos bosszúja volt mindez, amiért tréfálni mertek vele azon a vadászaton a hajtók.

Kolarik Ignác segítségével János megmaradt állásában és engem se háborgatott senki. Néhány hónapig minden csendes volt. Eltelt a tél valahogy s megjött a tavasz. Egy esős, sáros tavaszi napon fuvarosember jött fel fáért a városból s azt a hírt hozta, hogy valami új párttitkár érkezett egyenesen Budapestről s már el is kezdte újjászervezni a körzetet. S hogy ez az új párttitkár Klein úrnak, a fűrésztelep hajdani igazgatójának legidősebb fia.

Két héttel később magam is találkoztam vele, amikor lementem az ölfára vonatkozó számadásokkal. Éppen távozni készültem a körzeti írnok irodájából, aki egy sovány, ijedt emberke volt, járási tisztviselő a régi világban is, amikor Klein elvtárs belépett. Valamivel alacsonyabb volt nálam, vékony nyakú és keskeny orrú s a tekintete éles volt és ellenséges, ahogy körülnézett. »Melyikük itt az írnok?«, kérdezte élesen. »Én vagyok, kérem«, felelte ijedten a kis egerképű asztal mögött. »Holnap reggel vizsgálat lesz«, mondta Klein, jöjjön el a számadásokkal a pártirodába.« Aztán felém fordult, végignézett és a szája szöglete megrándult. »Hawkins, he? Emlékszem magára az iskolából. Hogyhogy még mindig itt van?«

Felelet helyett csak vállat vontam. De Klein elvtárs nem is várt válaszra. »Hallottam, hogy meghalt a nagypapája«, folytatta száraz, érzéketlen hangon, »az én apámat is meggyilkolták. Másféle körülmények között persze. Őt gázkamrában irtották ki.«

»Rettenetes«, mondtam őszintén »igazán sajnálom...«

»Sajnálhatja is«, felelte élesen, azzal sarkon fordult és otthagyt. Megkönnyebbülten lélegeztem fel, amikor újra magam mögött hagytam a várost. A Klein-fiú hangja, ahogy ezt a két szót kimondta, valami baljóslatú, fagyos érzéssel töltött el.

Most, ahogy visszagondolok reá, egy bizonyos pontig meg tudom érteni ezt az embert. Egy arrogáns apa nevelte fel, akinek a városiakkal szemben való magatartása miatt ő szenvedett köztünk az iskolában s emiatt egy bizonyos keserűség gyűlhetett össze benne valamennyiünk iránt. Ehhez hozzájárult annak a bizonyos napnak az emléke, amikor a csőcselék rátört a házukra s a város semmit se tett, csak nézte, ahogy a katonák elvitték őket szuronyok között, akár a gyilkosokat szokás. Ez az egész élmény-komplexum mély nyomot hagyhatott benne. S ehhez járult mindaz, ami Németországban történt, a deportáltak táborában. Családjának kíméletlen kiirtása. Mindez mérhetetlenül meg kellett keményítse a lelkét mindenkiel szemben, aki nem volt zsidó. Eddig a pontig megértem őt és rokonszenvezni tudok vele.

De ahogy az élet halad tovább, lassanként az emberi érzések előszivárognak a kéreg alól s emberré teszik újra a rácsok mögül kiszabadult vadállatot. Új barátságok szövődnek, új érzelmek fakadnak és rendre-rendre betemetődik a múlt s a rideg, fagyott keménység megolvad az emberi létezés rendes, mindennapi élményeinek melegében. Még maga Dobi is, miután a bosszú primitív ösztönét

kielégítette a társadalmon, többé-kevésbé tűrhető emberré változott át a maga gyengeségeinek és hibáinak súlya alatt.

Klein Herman azonban soha egyetlen jelét sem mutatta semmiféle emberi érzésnek, legalábbis, amíg pályafutását figyelemmel kísérhettem. Hogy később mi történt vele, nem tudom. Felakasztották-e egy lámpavasra az 56-os felkelés alatt, vagy sikerült-e kiszöknie és itt bujkál ma valahol Amerikában, nem tudom. Csak annyit tudok, hogy szörnyeteg volt, történelem-gyártotta igazi Frankenstein. Gyűlölet készítette gyűlöletből és semmi egyéb érzés számára nem jutott hely benne. Mondhatom azt is, emberi megértéssel, hogy az emberi boszszúállás hosszú láncolatának volt lélektani áldozata. De bárhogyan is próbáljam magyarázni magatartását és tetteit, rokonszenvet nem tudok érezni iránta.

Jelenléte bajt hozott, mindjárt az elején. Megérkezésének oka az volt, hogy felettes pártvezetők szerint Kerenden laza volt a pártfegyelem, a tagok létszáma alacsony maradt és szükség volt valakire, aki felrázza álmukból a szunyókáló kerendi kommunistákat. Hát Klein elvtárs fel is rázza őket, alaposan.

Mindjárt megérkezése után pártgyűlést hívott egybe és mindenkit lehordott a sárga földig, Kolarikot, a párt helyi tagozatának megalapítóját beleértve.

»Pártunk a marxista forradalom eszméjén alapul«, oktatta ki őket, »ezért nekünk forradalmárookra van szükségünk, nem békeszerető polgári szemétre. Pártunk ereje a szervezés és hatalomátvétel gyakorlati módszereiben rejlik, melyeknek fő alkateleme az erőszak, megfélemlítés, önfeláldozás és teljes fegyelem. Bárki, aki nem hajt végre parancsot betű szerint és azonnal, bármilyen érdemei is legyenek a múltban, a legszigorúbb büntetésre számíthat. Nincs magyarázkodás, nincs vitatkozás, csak engedelmesség van vagy fenytés. Remélem, elég világosan beszéltem ahhoz, hogy mindenki megérthessen.«

Ebben nem volt kétség, mindenki megértette a Klein elvtárs szavait. Annyira, hogy János szerint még Dobi is sápadtan és lábujjhegyen járkált utána egy darabig s az ivást is abbahagyta.

Amerikai nyomásra az oroszok szabad választásokat kellett engedélyezniük s a kitűzött idő gyorsan közeledett. A közbeeső időt a kommunisták minden erejükkel arra igyekeztek felhasználni, hogy kellőképpen megszervezkedjenek a választásokra. Módszerük félelmetesen egyszerű volt. Az oroszok védnöksége alatt álló, úgynevezett »szabad magyar kormány« törvényt hozott, melynek értelmében mindazok, akiket a népbíróságok a nép ellenségeiként bélyegeztek meg, elvesztették szavazati jogukat. Ennél fogva mindenkit, akinek befolyásától félni lehetett, egyszerűen letartóztatták valamilyen ürügy alatt és addig vallatták, amíg beismerte, hogy részt vett egy ellenforradalom előkészítésében és átadta cinkostársainak névsorát is.

A vallatás Klein elvtárs kimondott tehetsége volt. Alig volt két hónapja Kerenden s máris szörnyűséges hírek jártak vallatási módszereiről. A patikus feleségét például hajánál fogva köttette fel a mestergerendára s égő gyertyát tartott

az asszony meztelen teste alá, amíg a férje, akinek mindezt egy székhez kötözve kellett végignéznie s aki a Keresztény Demokrata Párt helyi szervezője volt, önként alá nem írta a vallomást, miszerint nyolc már megnevezett kerendi polgárral együtt egy ellenforradalmat igyekeztek megszervezni. Az öreg katolikus plébános körmeit harapófogóval tördelte hátra, míg kínjában az öreg hasonló bűnrészességgel vádolta önmagát és több jómódú, környékbeli parasztgazdát, akik meg a Kisgazda Párt szervezői voltak.

Nyár közepe táján János haragtól reszketve érkezett vissza egy gyűlésről. Azt a parancsot kapta Kleintől, hogy tartson megfigyelés alatt engem és mindazokat a parasztokat, akikkel ismeretségben van, és minden gyanús jelről azonnal tegyen jelentést. Augusztus közepéig legalább három írott feljelentést kívánt tőle a párttitkár. Hogy igazak vagy nem a vádak, az nem fontos, mondta Klein, a vállatást bízta reá, abban nem lesz hiba.

»Ezt nem teszem meg, akármilyen is lesz«, tajtékozott János kétségbeesett haragjában, »ilyesmit nem tehetek, ha tízbe vágnak is érte.«

És nem hajtotta végre a parancsot. Augusztus közepe eltelt feljelentések nélkül. S ez volt a második nagy hiba, amit János elkövetett.

Az első az volt, hogy belépett a pártba, csak azért, hogy megtarthassa az állását. Sok jószándékú, derék ember megpróbálta ugyanezt, de egyetlen egy sem úszta meg vele. Aki beáll ördögnek, az ördöggé is kell váljon. Nem elég ha feketére befesti magát. Ezzel csak még jobban maga ellen hergeli az igazi ördögöket, akik kémet látnak benne, mihelyt az első esőcsepp lemosta róla a csalóka festéket.

Szeptember első felében egy délelőtt orosz katonák jöttek fel hozzám. Már láttam őket messziről, ahogy az erdei úton közeledtek s valami rossz érzés fogott el.

Kint álltam a kunyhó előtt. Szót se szóltak, még csak rám se néztek. Bementek a kunyhóba, felforgattak mindent, aztán kijöttek megint.

»Ember nincs?«, kérdezte egyikük, törött magyarsággal.

»Micsoda ember?«, kérdeztem.

»Magas. Szőke. Neve neki Bernát. Láttad ember?«

Megráztam a fejemet. »Nem«, feleltem az igazat.

»Ha te lát, gyere beszél«, mordult reám a katona, »ha nem, bumm!«, s nekem szegezte magyarozatként a géppisztolyt. Aztán elmentek, tovább, a hegyek felé.

Mikor délután elmondtam Jánosnak az oroszok látogatását, különösen elkomorodott az arca.

»Amit a fiatalúr nem tud, abból nem lehet baja«, mondta egy idő múlva, s bár egyedül voltunk az irtáson, lehalkította a hangját, »így hát én nem mondom meg, hol van az asztalos. De annyit mondhatok, hogy ha én lettem volna az ő helyében, én talán még több muszkát megöltem volna, mint ő.«

Aztán elmondta, hogy Bernát, a tisztaság apostola, a legszelídebb ember, akit valaha ismertem, két álló hétig gyalogolt annak a teherkocsinak a nyomában, amelyik elvitte a feleségét és a leánykáját. Városról-városra, amíg két hét után rátalált félholtra kínzott feleségére az országút árkában, ahová a részeg oroszok kidobták s mellette a halott kislányra. Az asszony még élt annyit, hogy elmondhatta, amit az oroszokról tudott, nevüket, csapatjukat, aztán ő is meghalt. S Bernát, miután eltemette asszonyát és gyermekét, elindult, hogy megkeresse azokat, akik ezt cselekedték vele. Egy évnél is több időbe került, mondta János, de végül mégis meglelte őket. Önként jelentkezett munkára asszonyának s gyermekének gyilkosai mellé s vágott fát, hordott vizet nekik s végzett mindenféle egyéb munkát, míg összelopkodott magának egy kötésre való kézigránátot. S akkor egy éjszaka, mikor az egész szakasz együtt volt, közékük dobta a kézigránátokat.

Nem kérdeztem, hogy kitől hallotta mindezt, de bizonyos voltam abban, hogy nem az oroszok mondták el neki.

»Halálra keresik mindenütt, az egész országban«, fejezte be János a beszélgetést, »és minél kevesebbet tud róla, annál jobb.«

Azon az éjszakán, kunyhóm sötétjében, Bernátra gondoltam. A tisztaság apostolára. Arra a kedves, szelíd emberre, aki még egy legyet se bántott volna. Félelmetes volt arra gondolni, hogy egy ember mivé változhat át. Hogy miféle szörnyű dolgok kellett végbemenjenek annak az embernek a lelkében, hogy gyilkossá lehessen. Hogy egyetlen tragikus esemény miként szabadítja fel a legszelídebb emberben is a tudatalatti mélységekben lappangó vadállatot, s mivé válhat az egész emberi világ a gonoszság reakció-sorozatainak hatása alatt.

Két héttel később lefolytak a választások is. Én fent maradtam a kunyhómban, mert mint idegen állampolgár nem szavazhattam volna amúgy sem. Így hát semmit sem tudtam mindarról, ami aznap odalent történt. Késő éjszaka János ébresztett fel.

»Ne gyűjtson lámpást«, mondotta fojtott hangon. Kint holdvilág volt, s a sápadt fényben, ami ablakomon beszűrődött, láttam az arcát homályosan. Nagyon komolyan és gondterhelten látszott.

»Soha sem láttam még ilyen választásokat«, mondta halkán, mintha attól félt volna, hogy valaki meghallja. »Rendőrök voltak mindenütt a szavazóhelyiségek körül s nyíltan fenyegettek mindenkit, hogy ha nem szavaz a kommunistákra, akkor baj lesz. A ruszlik minden utat lezártak s a környékbéli falvakból csak az jöhetett szavazni, akinek írása volt a helybeli előljárástól. Csak látta volna, hogyan szökdöstek keresztül az emberek a kukoricaföldeken s mindenfelé, hogy bejöhessenek szavazni. A kommunisták elvesztették a választásokat, minden erőszak ellenére. A Kisgazda Párt győzött. És Klein elvtárs mérgeesebb, mint a kurta kígyó, akinek levágták a farkát.«

Dacosan, furesán felkacagott a sötétben. Hallgatott egy darabig, aztán nagyot sóhajtott. »Félek, fiatalúr, hogy baj lesz hamarosan. Nagy baj.«

Azzal elment haza. De jóslása beteljesedett. Két napra rá megérkezett a baj. Több mint harminc parasztgazdát tartóztattak le a környéken. Valamennyien a Kisgazda Párt tagjai voltak. Meg se mondták, hogy mi volt a vád ellenük. Csak vitték őket.

Néhány nappal később, egy reggel tucatra való ruszkit láttam lefelé jönni az irtáson. Egy botorkáló alakot taszigáltak maguk előtt a puskatussal. A távolság ellenére is megismertem. Bernát volt.

Ugyanazon az éjszakán arra ébredtem fel, hogy valaki valósággal bezuhant az ajtómon. »Fiatalúr! Fiatalúr!« hallottam egy asszony kétségbeesett hangját a sötétben s gyertyát gyújtva János feleségét láttam a szoba közepén állani, tépett ruhában, arca vértől és sírástól maszatos.

»Fiatalúr«, zokogta az asszony kétségbeesve, »elvitték az uramat, jaj, jaj, édes jóistenem, elvitték az uramat!«

Időbe került, amíg szagzatott beszédéből ki tudtam hámozni, hogy mi történt. Este, éppen lefekvéshez készülődtek, amikor Dobi és két fogdmege rájuk törtek, agyba-főbe verték Jánost, a feleségét, a gyermekeket, minden bútort darabokra törtek s végül megkötözve magukkal vitték Jánost.

»Kötéllel a nyakában, mint ahogy a marhát viszik a vágóhídra«, jajgatott a szerencsétlen asszony, »megölik, biztosan megölik! Fiatalúr, az Istenre kérem, tegyen valamit. Maga amerikai, ha maga nem tudja megmenteni az én Jánosomat, senki se tudja! Jaj Istenem, Istenem...«

Miután a zokogó asszony elment, felöltöztem s fel-alá jártam a kunyhóban, törve a fejemet, hogy mit tehetnék. Semmi okos dolog nem jutott az eszembe. Alig virradt, elindultam lefelé az erdei úton, a város felé. Mikor kértem az erdő szélére, három embert láttam felfelé jönni a legelőn. Nyomban megismertem Dobit és az embereit. Talán száz lépésre lehetett. Első gondolatom az volt, hogy visszaugrom a bokrok közé. De már késő volt. Megláttak. Dobi előrántotta pisztolyát és felém tüzelt. Hallottam a golyót elsivítani a fejem felett s nagyot csattanni valahol a fák közt.

»Ha egyet mozdul, lelövöm!«, ordította Dobi s mindhárman futni kezdtek felém, pisztollyal a kezükben.

Álltam és éreztem, ahogy a térdeim reszketni kezdtek. Láttam az arcukat, ahogy egyre vörösebb lett a futástól s szemükből tüzelt felém a gyűlölet. Mikor hozzám értek, kérdezni akartam, hogy mi a baj, de időm se volt arra, hogy kinyissam a számat. Dobi öklével az arcomba csapott és egy másik társa pisztolya csövével a fejemre ütött. Összeestem. Nehéz bakancsaikkal rugdostak egy darabig, káromkodva, ahogy a torkukon kifért. Aztán az egyik fogdmege reámugrott s összekötözte a kezeimet a hátam mögött.

»Kelj fel, disznó!«, ordított rám Dobi és hasbarúgott.

Próbáltam felkelni, de nem tudtam. Lábaim, mintha rongyból lettek volna, összecsuclottak alattam. Éles fájdalmat éreztem a gyomromban és éreztem a vért alácsorogni az arcomon s a nyakamon. Az orrom és a szám vérzett.

»Én amerikai vagyok«, próbáltam dadogni, »velem nem bánhat így... nincs joga...«

Dobi újra belémrúgott és valami olyasmit ordibált, hogy ha én lennék Jézus Krisztus személyesen, akkor is úgy bánna velem, ahogy neki jólesik, mert ő a rendőrfőnök azon a vidéken s az összes magamfajta disznó számára a Jehova Isten. Aztán belemarkolt a hajamba és annál fogva állított talpra.

»Mozogj!«, ordította a fülembé.

Fájdalomtól és félelemtől szédülve botorkálni kezdtem lefelé a legelőn. Valahányszor megálltam, valaki hátulról belémrúgott. Így értünk keresztül a legelőn s letértünk az útra, mely a cselédsoron át a házukhoz vezetett. Alig tudtam vonszolni magam, de még így is feltűnt a szörnyű változás, ami a birtokon történt. Az út egyik oldalán a cselédházakat részben lebontották, részben ott álltak kifosztva és lakatlanul. A másik oldalon hét vagy nyolc hajdani cselédházat szögesdrót kerítés vett körül és a kerítésen belül a rabok csoportja éppen elkezdett sorba állni a reggeliért. Ahogy elhaladtunk mellettük az úton, valamennyien felénk fordultak és sovány beesett arcukon kíváncsiság és rokonszenv volt.

A ház hihetetlenül magasnak tűnt, ahogy ott állt meztelenül egy lapos domb tetején. Egyetlen fa nem maradt körülötte, valamennyit kivágták. Az az érzésem volt, mintha az egész házat eltolták volna a parkból egy kopasz és elhagyott legelő tetejére. Ahogy a ház felé közeledtünk, megpróbáltam felismerni a helyeket, de nem sikerült. A fák nélkül az egész hely kisebbnek látszott, másnak, hihetetlenül kopasznak. Lejjebb egy tehenet és két kecskét láttam, ahogy valami bokorfélét rágcsáltak és eszembe jutott, hogy valahol ott voltak nagyapám híres, importált rózsái.

Ahogy az épület felé tereltek, mely valamikor az otthonom volt, egy nagy folt csalán mellett haladtunk el és hirtelen a csalánok közepén megpillantottam egy sötétvörös foltot, mely majdnem feketének látszott. Nyomban ráismertem. Egyike volt azoknak a ritka fekete dáliáknak, amit nagyapám Párizs mellől hozatott volt. Egy utolsó közülük még ott küszködött a csalánerdőben, éppen olyan nyomorultul magára hagyatva, mint én.

Ahogy felfelé taszigáltak a sárral és szeméttel lepett kőlépcsőkön, a falakon golyók nyomait láttam mindenütt. Olyan volt a ház, mintha legalább húsz évig lakatlanul állott volna ott. Minden piszkos volt, viselt és omladozó. Az ajtók, a padlózat, a kopasz falak, teleyuggatva szegek nyomaival, ahol valamikor vadásztrófeák vagy régi festmények csüngtek.

Mikor a verandáról belöktek a betört üvegű ajtón át a hajdani nappali szobánkba, az első, amit megláttam, Sztálin óriási képe volt a falon. Pontosan ott, ahol két évvel azelőtt Hitler képét csüngették a németek. A kép alatt saját

írásztalomat láttam viszont, mely kezdettől fogva a szobámban állt s mely megtelt rendre mindenféle bolond kis aprósággal. Semmi se volt most rajta, csak egy tintatartó és egy halom papiros. Az írók tetején egy iszonyú nagy és nehéz szíjostor és az asztal mögött egy egyenruhás ember, aki öklelni készülő bikához hasonlított.

Dobi odaszított az asztal elé, összecsapta a sarkát és mondott néhány szót oroszul. Az asztal mögött terpeszkedő egyenruhás vetett felém egy gonosz pillantást s rekedt hangon mordult valamit.

»Komiszár elvtárs tudni akarja, hogy miért segített elrejtteni a gyilkost a törvény elől«, fordította le Dobi a szavakat.

»Én nem rejtettem senkit és semmit«, feleltem, »én amerikai állampolgár vagyok és érintkezésbe akarok lépni a követséggel.«

Hogy Dobi lefordította-e szavaimat, vagy más egyebet mondott, ma sem tudom. Bármit is mondott, annyira feldühítette a komiszárt, hogy káromkodva felugrott az asztal mellől, felkapta a hatalmas szíjostort és végighúzott vele az arcomon, majd egész testemen és vert, ütött, amíg a fájdalom görceiben összeroskadtam. Akkor lábamnál fogva megragadtak s vonszolni kezdtek lefelé a lépcsőkön, úgy hogy fejem egyik lépcsőfokról a másikra ütődött. Majd átvonszoltak így az udvaron s belöktek egy sötét pincébe. Ahogy később felfedeztem, a hajdani konyhaépület alatt lévő vetemény-pincét használták börtönnek a felszabadítók.

Ájult lehettem egy ideig, mert emlékszem, ahogy nagyon lassan kezdett a fájdalom és a sajtó visszaterni belém s hosszú idő múlva a szememet is ki tudtam nyitni. Valaki mintha beszélt volna hozzám iszonyú messziről. Minden sötét volt körülöttem, de valahonnan messziről egy kis négyszögletes ablakon fény szűrődött be s ebben a nyirkos félhomályban lassan kialakultak a körvonalak. Az első, amit felismertem a János arca volt. Zöldnek látszott a pince homályában.

»János...«, nyögtem fel.

»Hála legyen a Jóistennek«, hallottam a János hangját iszonyú messziről, »már azt hittem, hogy meggyilkolták ezek.«

Rendre más arcokat is ki tudtam venni a homályban. Egy öreg szénégetőt, akit ismertem a hegyekből. Aztán felismertem Bernátot, ahogy ott feküdt a hátán, behunyt szemekkel. Majd a fal mellett megláttam Kolarik Ignác csúnya arcát.

»Hát maga mit csinál itt, Kolarik?«, kérdeztem meglepetten s egy pillanatra még a fájdalomról is megfeledkeztem. »Azt hittem, maga régi, kipróbált kommunista.«

»Mondtam magának, hogy ezek nem kommunisták«, suttogetta vissza rekedten, »csak terroristák, semmi több.«

»Ki tette be ide?«, firtattam tovább.

»Ez a pimasz Klein, ki más«, vicсорogta a költő. »Elvesztette a választásokat és bűnbakra volt szüksége. Én lettem az egyik. Oh«, tette hozzá rövid szünet után,

»én bevallottam mindent, amit kívánt s aláírtam összes vallomásaimat anélkül, hogy el is olvastam volna őket. Miért ne? Kényszerített volna reá, amúgy is, megvannak a módszerei hozzá. Így csak az első verést kaptam, ami mindenkinek kijut. Amit puhításnak neveznek. De sikerült megmentődnöm a többitől. Próbáltam rávenni ezeket is, hogy írjanak alá mindent, de nem, ezek hősök akarnak lenni minden áron.«

»Nem okozhatok bajt ártatlan embereknek«, mondta János és a hangja reszketett, »nem mondhatom, hogy ezt tették, vagy azt tették, amikor nem igaz. Akármit csináljanak is velem, nem tehetem meg.«

»Megteszi«, felelte Kolarik sóhajtva, »ha nem ma, hát holnap s ha nem holnap, hát holnapután. De ha egyszerűen beadja a derekát, mint ahogy én tettem, akkor majd elküldik velem együtt valami munkatáborba, esetleg Oroszországba, az is lehet. Nem valami pompás élet, de élet s lehetőségei vannak. Ha viszont nem írja alá...!« A befejezetlen mondat ott csüngött felettünk a pince sötétjében, sokáig. Egyikünk se szólt többet. Kint valahol orosz katonák kacagtak hangosan, mintha vidám tréfát hallottak volna.

Hevertünk a sötétben. Egész testem egyetlen nagy sajgó sebnek tűnt. Fogalmam sem volt, mennyi idő telt el. Végtelenségnek tűnt az idő ott a sötét csendben, mindenki behúzódva a maga gondolatai mögé. Éreztem, ahogy tagjaim lassan dagadni kezdtek s az arcom egyre forróbban lüktetett. Aztán ajtó nyikordult valahol mögöttem s egy durva hang leordított közénk:

»János! Bernát! Talpra, bitang disznók! Mozgás!«

Láttam, ahogy Bernát és János lassan felkeltek, lábra álltak. Zöld volt az arcuk a félhomályban. Hallottam Kolarik suttogását a fal mellett. »Az Istenért, írjanak alá akármit, csak írják alá s kész...«

»Maga ott fogja be a pofáját!«, ordított alá az előbbi durva hang. »Maguk meg mozogjanak ott! Vagy segítség kell?«

Láttam Jánost a keskeny falépcső felé tántorogni, fejét egy pillanatra felém fordította, mintha mondani akart volna valamit, de szavak nem jöttek ki a száján. Arca szürkészöld volt a félelemtől. Bernát nyugodt léptekkel követte. Bólintott felém s egy pillanatig úgy rémlett, mintha régi, szelíd mosolyát is ott láttam volna az arcán.

Aztán nehéz csapódással bevágódott mögöttük az ajtó s hallottam, ahogy a kulcs megfordult a zárban.

Valahol mögöttem a sötétben a szénégető imádkozni kezdett. Félhangosan mormolta a szavakat, hadarva, értelem nélkül. Szinte ugyanazokat a szavakat újra meg újra. Végül kifáradhatott a nyelve, mert elhallgatott. Csend volt s mi ültünk a csendben és vártunk.

S aztán hirtelen, valahol messze, valaki üvöltött. Rettenetes, szörnyűséges üvöltéssel. Újra és újra. Aztán csend lett megint. S a szénégető hátul a pince mélyén újra hadarni kezdte a maga imádságát.

»Micsoda butaság«, sóhajtott Kolarik mellettem, »micsoda hihetetlen butaság. Mindössze a nevét kellett volna odaírja egy papír alá. Semmi többet.«

Egy idő múlva közeledő léptek zajára rezcentünk fel. Csikordult újra a kulcs. Nyílt a nehéz ajtó. Valami suppan a lépcsőn s jött lassú, puha zajjal lefelé s megállt a pince földjén. Utána egy másik. Majd ugyanaz a durva hang leszólt. »Dobosi, gyerünk!« A szénégető felnyöszörgött hátul s lassan elkezdett kifelé cammogni, mint egy álmából felriasztott medve. Mikor a lépcső alá ért, megtorpant s rámeredt valamire a lába előtt. Mintha két mozdulatlan rongycsomó hevert volna ott. De valahogy tudtam, hogy nem rongycsomó, hanem emberi test. Két halálra kínzott emberi test, Bernát és János.

»Mozgás!«, ordított le fentről a hang.

A szénégető csak állt ott, lomhán, medveszerűen és rázta a fejét. »Nem«, mondta furcsa, hördülő torokhangon, »velem nem tesztez ilyesmit, gyilkos bitangjai. Ezt nem.«

Azzal lassan megindult felfelé a lépcsőn. Mikor az ajtóhoz ért előre lendült. Csont ropogott. Valaki káromkodott. Ütések puffantak. Aztán eldőrdült egy lövés.

Nehéz bakancsok dubogása. Izgatott orosz beszéd. Valaki bevágta a pinceajtót s megfordította a zárban a kulcsot. Sötétben maradtunk. Most már csak ketten, Kolarik meg én. S két élettelen test a lépcső alatt. S fent, a zárt ajtón kívül primitív, barbár halál.

Egy idő múlva közelebb kúsztam a lépcsőhöz. Megérintettem valamit. Meleg volt és nyirkos. Emberi test. Véres emberi test.

»János...« suttogtam. Aztán újra »Bernát...«

»Nincs értelme«, szólalt meg Kolarik a sötétben, időbe telik, amíg visszatér beléjük az élet. De visszatér, biztos lehet abban. Klein elvtárs szakértő az ilyesemben. Előle nem lehet elmenekülni, még a halálba sem, mint ahogy ez a szerencsés hegylakó tette. Ezekben a hegyi emberekben még van valami ősi, primitív bátorság, ami belőlünk már hiányzik. Irigylem őket érte.«

Később egy orosz katona krumplilevest hozott egy vödörben. Letette közénk s négy kanalat lökött a földre. Aztán megrugdosta csizmája orrával a lépcső alatt heverő testeket. Mikor látta, hogy nem mozdulnak, megcsóválta a fejét és morgott valamit. Kiment s néhány perc múlva visszatért három társával. Ketten megragadták az egyik testet, ketten a másikat s kivitték őket.

»Azt hiszi, hogy eltemetik őket?«, kérdeztem Kolariktól, iszonyodva.

»Nincs olyan szerencséjük«, morogta a költő valami keserű iróniával, »az orvos beléjük fecskendez valamit, s visszakényszeríti őket az életbe, hogy szenvedhessenek még egy ideig. Még néhányszor viszszahozzák őket, mielőtt végeznek velük.«

De nem volt igaza. A nappal félhomálya lassanként teljes sötétséggé változott és senki se jött a pincénk közelébe. Lúktető sebeim ellenére is elnyomott az álom. Egy idő múlva az ajtó csikorgására ébredtem fel. Vakító napfény esett be a pincébe

s az ajtóban egy orosz katona körvonalait láttam, háta mögött a napsütéses kék égbolttal.

»Davaj, davaj!«, kiáltott be hozzánk.

»Ez azt jelenti, hogy menjünk vele«, mondta Kolarik aggódalmasan és engedelmesen lábraállt.

Én is megpróbáltam felállni, de elzsibbadt lábaim összecsuklottak alattam. A katona lejjebb jött a lépcsőn és kérdezett valamit oroszul. Kolarik felelt neki. Egyetlen szót értettem csak meg a beszédéből, »amerikanski«. A katona odajött hozzám és kíváncsian nézett az arcomba.

»Amerikanski?«, kérdezte.

Bólintottam. Mondott valamit, amit nem értettem meg, majd lehajolt és szinte gyöngéden a lábamra emelt. »Cigaretta?«, kérdezte és zsebébe nyúlt. Megráztam a fejemet. Az orosz vállat vont és lassan feltámogott a lépcsőn. Kint állával a város felé bökött és újra szólt néhány szót Kolarikhoz.

»A városba megyünk«, fordította le Kolarik, sápadtan. Láttam, hogy az ajkai remegtek, borzasztóan félhetett.

»Mít gondol, hova visznek?«, kérdeztem.

»Bármit is akarnak velünk, annyi bizonyos, hogy jó nem lesz«, jósolta meg remegő hangon a költő.

Különös és mérhetetlen szomorú érzés volt látni a házat újra a tiszta, békés napfényben, a legelővé változtatott kertet, az istállókat, a csűröket, mindent, ami valamikor az otthonom volt. Sántikáltam lefelé az orosz katona előtt s az emlékek sokasága megrohant minden lépésnél és fájtszerű kegyetlenebb fájással, mint a komiszár korbácsának nyoma. Mintha egy világ romjain botorkáltam volna, egy világén, mely kedves volt és békés s melyre vakon és értelmetlenül rátaposott durva csizmájával az emberi gonoszság óriása.

Előttünk katonák terelték lefelé a rabokat, százalmas embercsordát, ugyanabba az irányba, amerre mi mentünk.

»Valami nagy cirkusz készül«, mormogta mellettem Kolarik s az arca szinte zöld volt a gyér szakáll alatt. Én se lehettem valami gyönyörű látvány. Ruhám vérfoltos, arcom borotvátlan és dagadt s az egyik lábam minden lépésnél bicsaklott egyet.

A város utcáján szóltan embercsoportok vonultak kelletlen lassúsággal a piactér felé és megfigyeltem két karszalagos rendőrt, ahogy házról-házra mentek és terelték ki a lakókat. A katona az utca közepén vitt bennünket s ahogy elhaladtunk néhány lassan cammogó csoport mellett, az emberek megálltak a járdán és döbbenve néztek reánk. Volt olyan is közöttük, akiket ismertem, de ezek elfordították gyorsan a fejüket, mintha féltek volna attól, hogy az ismeretség bajba sodorhatná őket.

Mikor a városház előtti tér feltűnt, néhány pillanatig nem tudtam, hogy mi az, amit látok. Pontosan a tér közepén furcsa fa-alkotmány ágaskodott. Soha sem

láttam még akasztófákat azelőtt és időbe került, amíg rájöttem, hogy milyen célt szolgálnak.

A városháza előtt, szemben a két akasztófával, egy asztal állt és néhány szék. A tér másik oldalán ott láttam Dobit, ahogy fel-alá járt és az odaterelt városi népet állította fel félkörben, szemközt a városházával és az akasztófákkal. Az asztal egyik oldalán egy szakasz orosz katona állott kettős sorban s az asztal másik oldalán éppen akkor állították sorba a rabokat. A katona az asztal mögé terelt minket s ott ránk szólt, hogy álljunk meg.

Kis idő múlva hat ember jött ki a városházáról. Klein elvtárs, a komiszár, az oroszok hadnagya és még három civilruhás, akiket nem ismertem. Elfoglalták az asztal köré helyezett székeket, Klein közbül, jobbján a komiszár, balján a hadnagy.

A következő percben a térség túlsó oldalán lévő tömeg felmorajlott s ahogy hátranéztem, megláttam Jánost és Bernátot. Két szuronyos katona terelte ki őket a városháza kapuján. Kezüik össze volt kötve a hátuk mögött, arcuk dagadt volt és szinte felismerhetetlen. János lehajtott fejjel, vakon botorkált a szuronyos katona előtt, de Bernát nyugodtan jött és felemelt fejjel s arcán ott volt még akkor is az a békés, szelíd mosoly.

A katonák odaterelték őket az asztal elé s a szuronyok hegyével megfordították őket, szemközt az asztalnál ülőkkel. János nem nézett fel, de Bernát tekintete egy pillanatig rajtam volt és tisztán láttam, hogy mosolygott. Aztán Klein elvtárs beszélni kezdett.

»A dicsőséges felszabadító hadsereg haditörvényszéke kötél általi halálra ítélte mindkettőjüket. Első számú vádlottat többszörös gyilkosság miatt, második számú vádlottat pedig azon bűnéért, hogy bűnözőt rejtegetett az igazságszolgáltatás elől. Az ítéletet nyilvánosan hajtjuk végre, hogy mindenki láthassa, mi vár azokra, akik a dicsőséges Vörös Hadsereg és a Magyar Népköztársaság ellen fordulnak. Bernát, van-e valami mondanivalója?«

Bernát felemelte a fejét s ahogy mosolyogva végignézett az embereken, hirtelen mindenkinél magasabbnak látszott.

»Áldja meg az Úristen ezt a világot s ennek a világnak minden népét«, mondta erős, tiszta hangon, »és áldja meg az Isten önöket is, Klein testvér és Komiszár testvér és bocsássa meg minden bűnüket. Ámen.«

Mivel én mögöttük álltam, csak Klein elvtárs nyakát láthattam, de az a nyak egyszerre nagyon vörösnek látszott s mintha a feje meghajolt volna egy keveset. De aztán ugyanazzal a hideg, személytelen hanggal tette fel újra a kérdést.

»János, van-e valami mondanivalója?«

János először emelte fel a fejét s a szemei vadak voltak, akár az üldözött állaté.

»Van hát, bitang...«, káromkodott fel mély torokhangon János, azzal rándított egyet magán s hátat fordítva az asztalnak, odaüvöltött a városiak döbbsorai felé, olyan borzalmas állati hangon, amilyent még nem hallottam soha.

»Fussatok, emberek! Fussatok, amíg tudtok! Ez az ország gyilkosok és bitang vadállatok kezire került! Fussatok, emberek, s meg ne álljatok, míg csak ki nem juttok ebből a pokolból! Verje meg az Isten azt is, aki csak egy levegőt is szív ezekkel...!«

Láttam a hátán összekötött ökleit, ahogy tépték a kötelet s János talán még tovább is átkozódott volna, de a komiszár intett az egyik katonának s az felemelte a puskáját s fejbevágta vele az üvöltöző embert. Tompán szólott az ütés. János nyögve esett össze s száján ömleni kezdett a vér.

Olyan csend volt a térségen, hogy hallottam az asztalnál ülők ideges, kapkodó lélegzetét.

»Ítéletvégrehajtó, végezze kötelességét«, mondta Klein elvtárs, éles, szinte sipító hangon. Egy nagy, mérszárosforma ember felkelt az egyik székről s lassú léptekkel az akasztófákhoz ment. Bernát békésen lépdelt mögötte, míg Jánost két katona felszedte a földről és vonszolta utánuk a térség közepére. Megpróbáltam hátat fordítani a jelenetnek, de a mögöttem álló katona oldalba bökött s megparancsolta, hogy forduljak vissza. Így hát lehunytam a szemeimet, hogy ne lássam a kivégzést. Isten tudja meddig álltam ott becsukott szemekkel a rettenetes csendben. Agyam lázas képeket vetített forró szemhéjaimra a múltból. Láttam Bernátot a családja körében, hallottam szelid szavait, ahogy az öreg fákról beszélt a műhelyben. Láttam Jánost az erdőben, amikor először vitt ki őzbakra cserkészni, ahogy ott ültünk a tisztás szélén és régi vadásztörténeteket mesélt.

»Eltársak, az ítéletet végrehajtottam«, mondta valahol egy mély, távoli hang s én kinyitottam a szememet. Két élettelen test csüngött alá rövid kötélén a bitófákról s a látvány olyan szörnyű volt, hogy nem tudtam levenni róla a szemeimet.

Az asztal körül ülők felálltak és beszélgetni kezdtek. A hadnagy éles hangon kiabált valami vezényszót és a katonák mozgásba jöttek. A bitófákon túl a tér túlsó oldalán, a városi nép némán megindult haza, mint egy megvert csorda.

Éppen azon kezdtem tünődni, hogy velünk mi lesz, amikor Klein elvtárs váratlanul hozzám lépett.

»Akartam, hogy szemtanúja legyen annak, miként bánunk a nép ellenségeivel«, mondta hidegen, »most elmehet. Azt javaslom, hogy térjen vissza Amerikába, amilyen gyorsan csak tud.«

Szólt valamit oroszul a mögöttünk álló katonához, azzal otthagyt. A katona vigyorgva a vállamra veregetett, aztán oldalba bökte Kolarikot.

»Davaj!«

Kolarik rámnézett, az ajka mozgott, mintha mondani akart volna valamit, de nem jöttek ki szavak a száján. A katona újra oldalba bökte.

»Jó szerencsét«, szóltam utána, de lehet, hogy már nem is hallotta. Mereven, mintha fából lett volna, ment a katona előtt be a városházára.

Körülnéztem, de senki se törődött velem többet. Lassan, bicegve átmentem a piacon s befordultam az erdő felé vezető utcába.

A kunyhót feldúlva találtam, de a megtakarított pénzem még mindig ott volt, ahova elrejtettem: az egyik gerenda és a padlásdeszka közötti repedésben. Egyetlen célom már csak az volt, hogy valahogy eljussak Erdélybe s megkeressem Ágit. Az utazáshoz azonban román vízum kellett s azt csak Budapesten kaphattam meg.

Mikor a vonat elindult velem a kerendi állomásról, a vonatablaktól még egyszer visszanéztem. Láttam a várost, a dombokat s messze hátul egy csupasz dombtetőn a házat, ahogy ott állt szívbénító magányossággal a lehulló estében. Még egy utolsó, búcsúzó pillantással átöleltem mindent, ami annyi sok boldog esztendőn át az enyém volt. Aztán a vonat elért a kanyarhoz s az Átoksor feletti kopasz legelőt mindent elfedett a szemem elől, örökre.”

Az ember, ott mellettem az éjszakában, mélyet sóhajtott s hosszú ideig nem beszélt többet. Az éjszaka csendje meggyült körülöttünk s ezernyi kis neszével ránk nehezedett. A víz halk loccsanása a puha homokon, pálmalevelek titkos rezdülése, s a távoli mocsár békáinak egyhangú zsolozsmája összekeveredett egyetlen lélegzetfójtó némasággá, melynek szinte szaga volt s tapintani lehetett a sötétség alatt.

Amikor az ember váratlanul újra megszólalt, olyan volt, mintha valaki késsel vágta volna ketté ezt a csendet, akár egy érett fekete gyümölcsöt.

5.

„Amikor a világ annyira megváltozik, hogy már élni se lehet benne többet, az embernek csak egy menedéke marad. Hogy megalkossa a maga külön világát és bekerítse azt az érzéketlenség láthatatlan kerítésével. Akik hosszú ideig rabságban kell éljenek, előbb-utóbb rájönnek arra, hogy nincs más mód a fennmaradásra. Aki nem tudja megtenni, belebolondul. Azok, akik politikai elnyomás terrorja alatt élnek, ugyanezt kell cselekedjék. Eltelik egy bizonyos idő, amíg az ember hozzá tud idomulni a megváltozott viszonyokhoz és sokan elpusztulnak, mielőtt megtanulják a fennmaradás titkát. De az emberi állat természetrajzához tartozik, hogy tanuljon, idomuljon és átvészljen.

Megdöböntő volt a különbség azokban az években a magyarországi magyarság és az erdélyi magyarság magatartása között. Míg a magyarországiak, akik több mint száz esztendeje nem szenvedtek semmi komolyabb politikai elnyomást, még mindig szédülten és értetlenül, lázadozva és halálra rémülten éltek egy napról-napra való kiegyensúlyozatlan, ideiglenesnek tetsző életformát, szinte valami csodára várva, addig az erdélyiek, akiknek már huszonkét esztendő keserves tapasztalatuk volt a Román Királyság elnyomása alatt, belenyugodtak a változhatatlanba és megpróbálták élni annak keretein belül.

Pedig kétségtelen, hogy nekik sokkal nehezebb sorsuk volt. Nemcsak az oroszok és saját Júdásaik terrorját kellett elviseljük, de ezzel egyidőben a visszatérő románok bosszúját is, akik helyenként egész falvakat irtottak ki az első napok zűrzavarában. Százával lötték agyon és akasztották fel a magyarokat s ezrével küldték őket a kényszermunkatáborokba, ahol még ennél is kínosabb halál várt rájuk. De miután az első hónapok viharja elcsendesedett, azok, akik életben maradtak, eltemették emlékeiket, számbavették egymást és elkezdték az életet előlről.

Miután kétórás várakozás, útlevel- és poggyászvizsgálat után átdöcögött velem a vonat a határon, az első, ami feltűnt, a virágok voltak. Kunyhók, emberek rongyokban és mezítláb. De a kunyhók körül virágok. Október volt már, a fák lombja sárga, barna és vörös, de a sárba taposott ősz közepén itt is, ott is, mint kicsike szigetek, dáliaik virágzottak, szálviák és rózsák, mintha semmi se történt volna a világgal. S a virágok körül kicsi kerítések, fehérre vagy zöldre festve s gyöngéden fogva körül azt a talpalatnyi kis földet, ami még megmaradt a kunyhók körül. Valahogy azt az érzést keltették, mintha valamilyen csoda folytán a történelem mocskos árvice megállt volna azoknál a gyenge, kicsi kerítéseknél s azokon belül az emberi egyéniség szentélye még mindig élte a maga remeteéletét.

Tudom, hogy mindez látszat volt csupán, az egyéniség önámító rejtőzködése a valóság elől. De mégis volt benne valami megnevezhetetlen konok erő, ugyanaz a makacs élni akarás, ami megvan a fűben, mely újra meg újra kinő minden kaszálás után.

A határon nem volt bajom. Útlevelem rendben volt s a rendőrök hűvösen, de udvariasan bántak velem. Kíváncsian nézték az arcomon lévő sebhelyeket, de nem kérdezősködtek. Rajtam kívül mindössze talán egy tucat utas lépte át a határt, legtöbbször első osztályon utazott valamilyen kormány megbízatásban.

A határon túl a vonat újra elkezdett megtelni. Takarékoságból harmadosztályon utaztam és a harmadik megálló után a fülkém már teljesen megtelt. Előző erdélyi utammal ellentétben, most senki sem beszélt. Nem volt társalgás. Az emberek bejöttek, leültek és hallgattak. Néha gyanakvással nézegették egymást, de azt is csak lopva. Mintha féltek volna egymástól és mindenkitől.

Kolozsvárott át kellett szállnom. Odáig a román politikai rendőrség kétszer átfésülte a vonatot. Engedély nélkül senkinek sem volt szabad utaznia. Csupán egy asszonyt szállítottak le, aki a fiát akarta meglátogatni egy kényszermunkatáborban, de valamilyen oknál fogva nem adtak neki utazási engedélyt a helyi hatóságok. A szerencsétlen asszony kétségbeesetten zokogott és töredezett román beszéddel próbált megmagyarázni valamit a rendőrnek, de azok durván kirángatták a fülkéből. Senki se szólt egy szót sem. Az emberek nem is mertek egymásra nézni, ameddig a rendőrök ott voltak. S azután, mintha szégyellték volna magukat, néhányan sóhajtottak, de tekintetük elkerülte egymást.

Kolozsvár után már csak egy vonatvizsgálat volt, az is késő éjszaka. A rendőrtiszt megnézte az útlevelemet, majd a menetjegyet kérte. Mikor megmutattam neki, szemöldöke magasra rándult.

»Batoriu? Maga Batoriuuba utazik?«, kérdezte, mintha nem hitt volna a szemeinek. »Maga amerikai. Mi dolga van hát Batoriuiban?«

Először románul kérdezte. Mikor jeleztem, hogy nem értem a nyelvet, kissé elsötétedett az arca, de megismételte a kérdést magyarul is.

»Sok évvel ezelőtt ismertem ott egy leányt«, feleltem az igazsághoz híven, »őt keresem fel.«

A mögötte lévő rendőr elbőffentette magát, de a tiszt arca nem változott. »Leány, eh? Jelentkezzék a helyi rendőrségen, mihelyt megérkezik«, mondta barátságatlanul és visszaadta az útlevelemet.

Már hajnalodni kezdett, amikor befutottunk a kis báthori állomásra. Ahogy kiszálltam a zsúfolt fülkéből, arcomba csapott a hegyek hús levegője. Kis kézitáskámmal a kezemből egyenesen az állomásfőnök felé indultam, aki ott állt az irodája előtt. A vonat már indult is tovább.

»Még tudná mondani, kérem, hol találom meg Báthory Ágnes kisasszonyt?«, kérdeztem, gondosan elhagyva a név mellől a »grófnő«-t. De nem használt semmit. Az egyenruhás fiatalember mérgesen rám ordított.

»Vorbíti romaneste, prostu!«, azzal sarkon fordult, bement az irodába és becsapta maga mögött az üvegajtót.

Álltam ott s tűnődtem, hogy mit tegyek, amikor hátam mögött valaki pissegett. Megfordulva egy vasutassapkát viselő vénembert láttam a távolabb lévő raktárépület mellett állani. »Psszt...«, mondta újból és felém intett a kezével. Pályaőr lehetett, vagy valami hasonló, kis hajlott hátú vénember, sovány és ráncos, rongyos ruhában s a vasutassapkával a fején.

Mikor megindultam feléje, behúzódott az épület mögé s ott megvárt.

»Ne kérdezzen ettől semmit«, mondta sűgva, »rosszfajta román ez. Keres valakit?«

Megmondtam neki, hogy kit keresek. Apró szemei felcsillantak s még egy mosoly is meg jelent ráncos arcán.

»Itt van hát, áldja meg az Isten minden lépését a drága konteszünknek. De a kastélyhoz közel ne menjen, hallja«, sűgta aggodalmasan, »ott a rendőrök vannak csak meg a kommunisták. Maga csak menjen egyenest, amerre a templomot látja. A templom mögött, a temető mentén talál egy ösvényt, mely felfelé megyen. Kövesse azt, ameddig az erdőhöz nem ér. Ott aztán térjen balra, a kicsinyebbik ösvényen, mely a szálerdőbe tér be. Az majd odaviszi egyenest a házhoz, nem vétheti el. Kolozsvárról való?«

»Nem«, feleltem, »Amerikából.«

Szemei nagyra nyíltak, arcáról eltűnt a mosolygás. Lekapta fejéről a sapkát és ijedt kis meghajlásokkal motyogta. »Igenis, kérem. Csak az ösvényen tessék menni, igenis.«

A váratlan változás az öreg viselkedésében megdöbentett. De túlságosan boldog voltam ahhoz, hogy megpróbáltam volna kikutatni az okát. Ági élt, ott volt! Megköszöntem az útbaigazítást és elindultam a falu felé. Az öregember gyanakvó tekintetét jó darabig ott éreztem még a hátamon.

A nap mélyen bent volt a csipkés gerincek mögött, de kelet felé az égbolt már sárgulni kezdett. A falu, talán egy kilométernyire az állomástól, békésen húzódott meg a láposi hegyek hónaljában, akár madár a fészkeben. A kavicsos út két oldalán érett kukoricaföldek terültek el s túl rajtuk, ahol egy sor fűzfa a folyócskát rejtegette, szinte hófehér köd hevert.

A falu felett a dombon tisztán láthattam a kastélyt. Ez valahogy különösnek tűnt, mert emlékezetemben az állomásról bevezető útról nem lehetett látni azelőtt. Időbe került, amíg rádöbentem, hogy mi okozta a változást. A dombról hiányoztak a fák. A több száz éves tölgyek és fenyők, melyek eltakarták a kastélyt azelőtt. Kidöntötték őket, akárcsak Kerenden. Micsoda világ, még a fákat sem tűri meg a múltból.

Az út üres volt, nem találkoztam senkivel. A faluban még aludni látszottak a házak, harmatos fűvel benőtt kicsi udvarokon. Csak itt–ott csikordult egy-egy istállóajtó s egy öregember vagy egy öregasszony hajlott háttal a kúthoz cammogott vizet húzni az itatáshoz. Amikor megláttak, egy pillanatra megállt kezükben a munka s csak bámultak reám, mintha kísértet lettem volna. De aztán gyorsan, szinte ijedten hátat fordítottak megint s mentek a maguk dolga után.

A templom mögött megleltem az ösvényt s elindultam rajta a temető mellett felfelé. A nap már akkor a gerinceken ülhetett, mert a szemközti oldal, mely az állomáson és a folyón túl keletnek nézett, már aranysárga fényben izzott s megszántott csíkjai, a mesgyék bokrai, a hegyes tetejű boglyák olyan közel látszottak a tiszta ragyogásban, hogy szinte kinyújthattam volna a kezemet értük.

A temető tetején elértem a legelőt s egy pillanatra szusszanni megálltam. A széles völgy már napfényben úszott akkor. Fűzek és égerek között ezüstösen csillant meg a kis folyó vize s a völgy laposán az érett kukoricaföld, mintha olvasztott bronzból lett volna. De alattam a falu még mindig árnyékban volt. Sötétkék, szomorú árnyékban, mintha gyászolt volna valamit.

Ahogy a kézitáskámat cipelve lassan felfelé ballagtam a legelőn, millió meg millió kis harmatcsepp kezdett csillogni a fűszálak hegyén s úgy éreztem, mintha egy meleg, puha kéz megérintette volna az arcomat és a szívemet is. S ahogy felnéztem, megláttam a napot, ahogy ott ült, mint egy óriási aranygolyó az erdő fekete vonalán.

Gyönyörű reggel volt. A legelő végén rátértem a kisebbik ösvényre, mely a szálasba vezetett. Óriási bükkfák csendjébe léptem be, vörösen izzó

kupolacsarnokba, melyet roppant fehér törzsoszlopok tartottak magasan a fejem felett. Fent az ágak között néha egy mókus iramodott és olykor koppanva lehullott egy bükkmakk. Egy önmagába zárt külön világ volt az ott fent s annyira más, mint amelyikből jöttem, hogy a szívem lassan megtelt valami szelíd békességgel. Aztán bal felől a fák ritkulni kezdtek.

Először egy kis patakot láttam meg, mely ezüstös csilingeléssel szökdelt lefelé szikláról sziklára. Aztán egy tisztást, melynek frissen mosott zöldjén millió kis harmatcsepp csillogott. S aztán a tisztás felső részében megláttam a házat.

Durva faház volt, de jóval nagyobb, mint az én erdei kunyhóm Kerenden. S körülötte tűzpiros szálviák, sárga napraforgók s óriás dáliák mindenféle színekben. Olyan gyönyörű kép volt a virágokkal körülvett kis ház ott a tisztás közepén, köröskörül a hallgatag őszi bükkök, hogy meg kellett álljak egy pillanatra.

A ház ajtaja kinyílt s valaki kilépett rajta, vödörrel a kezében. Aszszony vagy leány, arcát nem láthattam a szemembe tűző naptól s a távolságtól. Lassan lejött a tisztás alján lévő forráshoz, ahonnan a patak indult s odaállította a vedret a szikla alól kinyúló vaseső alá. Aztán lejjebb ment és mosni kezdte arcát a patakban.

»Adjon Isten«, szóltam oda hozzá a szélső fák alól. Ijedten egyenesedett ki és a hang felé fordult. S akkor felismertem. Ági volt. De nem a régi Ági, akit ismertem azelőtt. Egy új, egy szebb, egy érettebb, egy pompásabb Ági. Egy lány, kihez hasonló nem volt még ezen a földön.

Ott állt, merev derékkel, egyenesen, egyszerű parasztviseletben s én rohantam feléje a harmatos fűvön át. Fent a háznál, egy nagy fehér kutya ugatni kezdett s jött is egyenesen nekem, haragos acsarkodással s furcsán bicegve rohanás közben.

»Tamás!«, kiáltotta Ági, amikor megismert s az arca kigyúlt. »Burkus! Hallgass! Hallgass, Burkus!«, szólt rá a kutyára.

A sánta fehér kutya elhallgatott s megállt, de bizalmatlanul szimatolt felém.

Néhány pillanatig csak álltunk ott, szemben egymással s a szemünk egybefogódzott valami gyönyörű, mágneses erővel. Aztán a kézításka lassan kicsúszott a markomból s a következő pillanatban egymás karjában voltunk, kacagtunk és sírtunk egyszerre, sírtunk és kacagtunk.

Két hónappal későbben megesküdtünk a temető alatti kis, fehér templomban. S ott a világfelfordulás, a gyűlölet őrzöngésének közepén megtaláltam Isten legszebb ajándékát, amit valaha is az embernek adott: a boldogság paradicsomát. Különös, ugye?”

A kérdés ott csüngött felettünk az éjszakában, sokáig. Az ember mellettem mély hallgatásba merült. Messze kint a vízen halak csobbantak. Messze lent a déli partok mentén időnként felbúgott egy hajókürt, de olyan halk volt a hang, hogy mihelyt a parthoz ért, már el is vezett a palmaerdő sötéttségében.

Aztán egészen közel, valahol a mocsári ciprusok egyikén, megszólalt hirtelen egy bagoly. Mellettem a rönkön az ember megrázkódott tőle s lassú szóval újra beszélni kezdett.

„Ági és az anyja ott éltek fent abban a vadászházban, amióta az oroszok és a románok bejöttek. A falu szerette őket s mialatt az oroszok a kastélyt dúlták, szénakazalba rejtették el mindkettőjüket. Aztán Ági apját húsz évi kényszermunkára ítélte el a hírhedt kolozsvári népbíróság s elvitték Dobrudzába, a mocsarakba, a többi rabokkal együtt. A község három kommunistája, az új román tanító, a kovács és a csendőrmester birtokba vették a kastélyt s a vele járó kétszáz holdat a kommunista párt nevében. De hogy túlságosan meg ne gyűlöltessék magukat a falu népével, meghagytak Áginak és az anyjának tíz hold erdőt a tisztással s a rajta lévő vadászházzal. A falusiak szereztek számukra rendre egy tehenet, néhány tyúkot és malacot s Ági saját maga ásott fel egy jókora veteményeskertet a ház mögött.

Aki a faluban beteg lett, megvágta a lábát, vagy egyéb baja volt, tovább is az Ági anyjához jött fel a maga nyomorúságával, akárcsak régen. Ágiék kötözték továbbra is a sebeket, adták a vizes borogatásokat, írták a leveleket s olvasták fel nekik a félelmetes, hivatalos papírokat.

Velem szemben azonban bizalmatlanok voltak, sokáig. Mikor először kérdeztem meg Ágit, hogy mi az oka ennek, nem akarta elárulni. Azzal tért ki a kérdés elől, hogy idegen vagyok, nem ismernek. De néhány hét után megmondta. Amerikai voltam, azért.

»Két amerikai érkezett ide egy évvel ezelőtt«, mondta el Ági, »és valami állami szerződés alapján átvették az összes környékbeli fűrészmalomok vezetését. Tulajdonképpen nem is amerikaiak, mert mindketten itt születtek. Apjuknak boltja volt az egyik közeli városban, de mielőtt a baj elkezdődött, még idejében kiment Amerikába, valamikor a harmincas évek elején.

Mikor a háború után a két testvér visszajött amerikai állampolgársággal a zsebükben, az emberek bizalommal voltak irántuk és sok olyasmit kimondtak, amit mások előtt elhallgattak volna. A Fekete testvérek pedig, ez volt a nevük, nyomban feljelentettek mindenkit a hatóságoknak és egyik ismerősüket a másik után küldték a munkatáborokba. Így aztán most mindenki fél tőlük, mint a tüztől«, fejezte be Ági, »s mivel te is amerikai vagy, téled is félnek.«

Mielőtt megesküdhettünk volna, sok mindenféle hivatalos formáságon kellett átesnünk. Először is jelentkezni kellett a csendőrségen és engedélyt kérnem, hogy a községben maradhassak.

Mikor lementem a kastélyba és először léptem be a csendőrség irodájába, az őrmester, egy keszegképű, gyomorhajos besszarábiai román, pontosan tudni akarta, hogy miért vagyok ott és mennyi ideig akarok maradni. Amikor megmondtam neki, hogy házasodni jöttem, tátva maradt a szája.

»Te nem komoly?«, kérdezte töredezett magyarsággal.

Miután azonban kitarítottam amellett, hogy komolyan beszélek, elkezdte rázni a fejét.

»Te nem tudol, mit csinálsz«, mondta szinte kétségbeesetten, »nekem megvan feleség. Én tudok. Feleség baj. Sok baj. Te meg vagy okos ember, fiatal ember. Miért te akarsz baj? He?«

Végül is aztán megígérte, hogy tartózkodási engedély iránti kérvényemet továbbítani fogja felettes hatóságaihoz.

»Én kicsi ember«, mondta, »nagy adja parancs, kicsi megcsinálja parancs. Ember kell élje, he?«

Egy hétre rá berendeltek Désre, kihallgatásra. Ugyancsak kifaggattak ott. Mindent tudni akartak. Hogy van az, hogy amerikai vagyok és magyarul beszélek? Miért hagytam el Magyarországot? Miért jöttem éppen Romániába? Hogyan kerültek azok a sebhelyek az arcomra? Azt hazudtam, hogy párbajoztam valakivel. Nem tudom, hogy elhitték-e vagy nem, de annyi bizonyos, hogy attól kezdve kissé több tisztelettel néztek reám.

Ott a politikai rendőrség irodájában találkoztam össze az egyik Fekete testvérrrel. Nagy darab, olajosbőrű ember volt. Nagyszájú. Amikor beszélt, az utcán is hallani lehetett. Mikor megmondták neki, hogy amerikai vagyok, odajött. »You American?«, kérdezte angolul. »Igen«, feleltem éppen olyan barátságtalanul, »maga bizonyára Mr. Fekete.«

Eltátotta a száját. Csupa aranyfogai voltak. »Honnan ismer?« »Sok mindent hallottam magáról«, feleltem.

Zavartan bámult rám egy darabig, aztán vállat vont és elment. Később még találkoztunk néhányszor. A másik testvért is megismertem, egyformák voltak. Rövid ideig még dolgoztam is nekik a túlsó völgyben lévő fűrésztelepen, mert pénzre volt szükségem. De nem szerettem őket s ők se kedveltek engem. Bár soha se vitakoztunk, politikáról egyszerűen nem beszéltünk. Én tudtam, hogy mindketten kommunisták voltak, ők pedig tudták, hogy én nem voltam az. Így aztán igyekeztünk elkerülni egymást.

Végül is minden szükséges papír együtt volt s megesküdhettünk. Az öreg református tiszteletes esketett össze bennünket a temető alatti kis templomban s utána az öreg Takács bá' csűrjében még lakodalmi ebéd is volt. Takács bá' volt a falu tehénpásztora és a régi világban sokat dolgozott a Báthoryaknak. Követelte, hogy fogadjuk el a tiszteletünkre rendezett ebédet, mert ha nem, szóba sem áll velünk többé, amíg csak él. Hogy engedélyt kapjon a gyülekezésre, meg kellett hívja persze a csendőrmestert is, aki úgy berúgott a Takács bá' borán, hogy sírva borult a nyakamba, fiának nevezett és egyre azt hangoztatta, hogy micsoda nagy istencsapás a férfiember számára a feleség.

Tervem az volt, hogy az esküvő után megszerzem az amerikai követségtől a szükséges papírokat Ági és az anyja számára és átjövünk mindhárman az Államokba. Azonban az Ági anyja nem akart mozdulni onnan, míg férjét ki nem engedik a börtönből. Azt pedig tudtam, hogy Ági nem hagyná ott az anyját

egyedül. Tehát le kellett mondanom arról, hogy biztonságba helyezzem a családomat.

Amikor kimondom ezt a szót: családomat, valami jó édes íze van a számban. Család nélkül az ember semmi. Bogács a szélben. Családdal Isten szerepét játssza ezen a földön.

Erdei palotánknak négy szobája volt. Egyiket konyhának használtuk és a legnagyobbikat nappali szobának. Az Ági anyja a konyha mögötti kicsi szobába költözött s nekünk adta át a nagyobbik szobát. Micsoda nagyszerű kis dáma volt ez a törekeny, fehérhajú kis öregasszony. Szándékosan használtam ezt a régimódi szót, mert más nem illene az emlékéhez. Dáma volt még a szegénységben is, maga készítette posztócipőjétől a fekete hárászkendőig, amit télen a fejére borított, hogy ne fázzon. Soha se panaszkodott. Vidáman viselt el mindent, mintha csak kiránduláson lettünk volna. Pedig voltak nehéz napjaink is, különösen az elején.

Pénzem elfogyott. Munka után kellett nézzek, ami bizony nem volt könnyű dolog, mivel a törvény alapján idegen csak akkor vállalhatott el egy bizonyos munkát, ha arra már senki nem vállalkozott. Először egy fadöntő bandához szerződtem el s az volt a dolgom, hogy kivágott rönköket csúsztassak alá egy meredek lejtőn az úthoz. Ez novemberben volt. Hideg szélben, hóesésben dolgoztunk és néha azt hittem, hogy lefagy a kezem. A kesztyű ellenére, amit Ági kötött gyapjúfonálból. Aztán úgy megnőtt a hó, hogy abba kellett hagyjuk a munkát. Három hónapig lent dolgoztam a fűrésztelepen. Nem volt nehéz munka, de reggel négykor kellett felkelnem minden reggel, mert hat kilométert kellett gyalogolnom a hegyen át és este hat kilométert vissza.

Vasárnaponként festeni kezdtem. Csak mulatságból. Karácsonykor feljött a faluból Baráth tiszteletes és úgy megtetszett neki az egyik képem, hogy karácsonyi ajándékkul nekiadtam. Még ma is tisztán emlékszem arra a festményre. Ott készítettem a házunk alatt, néhány napsütéses vasárnap délután. Hó, magas bükkök és jégcsapos kis patak, itt-ott belepve hóval. Óznyomok a hóban. Napfény a fák között, hideg csillogás és sötétkék árnyék.

Január vége felé Baráth tiszteletes izgatottan szuszogott fel hozzánk és azt mondta, hogy ha van még több hasonló festményem, ő el tudja adni őket. Én a fűrésztelepen voltam munkában és így Ági odaadott neki három téli tájképet. Két hétre rá a tiszteletes pénzt hozott értük. Itteni viszonyokhoz képest nevetségesen alacsony összeg lenne, de ott bizony soknak számított. Két heti munkabér egy festményért. Ekkor határoztuk el, hogy felmondom az állásomat a fűrésznél és komolyan nekifogok a festésnek.

Három-négy festményt adtam el havonta. Volt egy állandó vevőm, egy kis puffedt arcú, középkorú ember, aki újságíró volt azelőtt, de a kommunisták kidobták állásából. Feleségének volt egy kis régiségboltja Kolozsvárott s amögött éltek egy szűk kis szobában. Felesége vezette az üzletet s ő minden idejét az úton

töltötte, bejárta egész Erdélyt és összevásárolt mindenfélét. Régi festményeket, fafaragásokat, jobb időket látott családi ezüstöt, amit talált.

Mikor először kerestem fel a festményeimmel, csak megbízásba vette őket át. Később készpénzzel fizette és minden hónapban eljött Báthorba értük. Hogy mennyit keresett rajtam a kis ember, nem tudom. Soha nem kérdeztem, mennyiért adja el a képeimet. Boldog voltam, hogy elég pénzt tudtam keresni így a megélhetéshez, nehéz testi munka nélkül.

Amikor azt mondom, hogy elég pénzt kerestem, pontosan azt is értem ezalatt. Szegények voltunk, az nem vitás. Az itteni viszonyokhoz képest nagyon szegények. De mindenki körülöttünk éppen olyan szegény volt, mint mi és ez nagyon lényeges különbség. Ha több pénzünk lett volna, akkor sem tudtunk volna több holmit vásárolni. A városokban majdnem minden bolt zárva volt, kivéve a hivatalos élelmiszer- és ruhaüzleteket. Azokban viszont csak annyit vásárolhatott az ember, amennyire jegyet kapott. Ezeket a ruhajegyeket állítólag arányosan osztották ki a városok és községek között. Az igazság azonban az volt, hogy magyarulta vidékek alig kaptak belőlük. A szétosztást végző hatóság igyekezett mindent a románoknak juttatni.

A községekben a helyi csendőrség feladata volt, hogy eldöntse, ki kap utalványt és ki nem. Első évben, hogy ott voltam, Báthor húsz cipőjegyet és tíz télikabátjegyet kapott. Éppen lent voltam jelentkezni az irodán, amikor megérkeztek és az őrmester megmutatta őket nekem.

»Na, hogy csinál igazság?«, kérdezte a sovány besszarábiai, »te tud? Nyolcszáz ember, húsz cipő? Vágja le többieknek lába? Falu mondja, én rossz ember, nem ad cipőjegy. Feleség mondja, én buta ember, nem csinál baksis, mint más. Kéri tyúk, liba, disznó. Aki ad liba, kap jegy, aki nem ad, nem kap, mondja feleség. Én nem tud csinál, én szégyell. Én iszik pálinka. Itt kormány, ott feleség, én közbül. Mit csinál? Iszik pálinka.«

Ivott is, alaposan. Majdnem mindennap a csendőrei hordták haza valahonnan. Hogy miképpen lett belőle csendőrőrmester abban a világban, csak az Isten tudja.

Igen, szegények voltunk. Nyáron mezítláb jártunk, mint a parasztok, hogy megőrizzük a lábbelit télire. Magunk készítettünk magunknak téli bundát báránybőrből. Valami harminc juhunk volt. Tejükből sajtot készítettünk s a gyapjúból pokrócot és téli harisnyát. A vadászház se arra készült, hogy lakjanak benne. A fatörzsek között a lyukakat mohával tömködtük és újságpapírral s még úgy is keresztülfújt rajta a szél s megfagyasztotta a konyhában a vizet. De volt fánk elég és ettünk mindennap. És boldogok voltunk. Csodálkozik ezen? A pokolban is lehet boldog az ember, ha együtt lehet azzal, akit szeret.

Az első hetekben sok mindent el kellett rendeznünk egymás között, Ági meg én. Nekem rosszul esett, hogy egyetlen levelemre se válaszolt. Neki az esett rosszul, hogy évekkal azelőtt, még mielőtt a németek bejöttek volt, nem jöttem el, hogy udvaroljak neki, mint ahogy más lányoknak udvaroltak a kérők. Attól is félt

eleinte, hogy elviszem onnan, mielőtt az apja kiszabadulhatott volna a fogságból. Mérföldetlenül szerette az apját.

Nagyritkán Márton bá', a postás, levelet hozott tőle a dobrudzsai mocsarokból. Egyszerű, rövid levelek voltak. Ki tudja, hányan cenzúrázták végig, mielőtt útnak engedték. Jól van, írta apósom, a munka volt túlságosan nehéz. Idővel hazajön majd. Minden levélnek ez volt a végén. Idővel hazajön majd.

Valahányszor egy ilyen levél érkezett, Ági anyja órák hosszat ült a kandalló előtt, a levéllel a kezében. Csak ült ott s nézett maga elé. Soha sem sírt. Törékeny kicsi dáma, de csodálatosan erős.

Tudom, különösen hangzik, ha azt mondom, hogy Ági és én boldogok voltunk ott abban a felfordult, kegyetlen és veszedelmes világban. Pedig igaz. Soha sem felejttem el azokat az éveket. Különösen a nyarakat. A bükkerdő gyönyörű csendjét körülöttünk. A virágokat. A pillangókat. A forrás csobogását. A madarak dalát. Ahogy ültem valahol a tisztás szélén egy rönkön, kezemben az ecset, előttem a vászon. Ági, ahogy elnyúlva feküdt mellettem a pokrócon, lezárt szemekkel, álmodozva. Aranyos napfoltok, ahogy átszivárogtak a fák sűrű lombján s játékosan az arcára hulltak. Végigsimogatták karcsú, egészséges testét a durva, otthon készült len ruha alatt.

Első gyermekünk 1949 áprilisában született. Huszonkettedikén, hogy pontos legyek. Orvos nem volt a közelben, csak Ráki néne, egy töpörödött kis vénasszony a faluból, aki bába és boszorkány volt egyszerre. Bagót rágott, bögréből itta a pálinkát és úgy káromkodott, akár egy örmester.

»Menjen a nyavalyába kifelé, bak-emberre nincs szükség most a házban«, förmedt rám, mihelyt felérkezett hozzánk azon a napon és kitesztkolt az ajtón.

Soha sem felejttem el azt a napot. Házunk mögé építettem volt egy fásszint s egy karámot a juhoknak s azok mögött volt egy nagy magányos bükkfa. Az alatt a bükkfa alatt ültem a favágó tönkön. Burkus, a kuvaszunk, ott feküdt a lábamnál. Még nem volt lomb a bükkökön s törzsük kigyúlt fehéren, valahányszor a nap előbújt néhány percre a tavaszi felhők közül. Könnyű, fehér felhők voltak s az ég mögöttük zöldeskék és csillogóan új. Néha egy hűvös szél lebbent keresztül a tisztáson s hólepte fenyvesek szagát hozta fentről. A hegyek tetején még állott a hó.

De a tisztás füve zöld volt már, sötétzöld s telehintve sárga békavirággal. Egy sárga pillangó is volt, az első sárga pillangó, ide-oda szállt, mintha párját kereste volna. S én csak ültem ott, füleltem a házból jövő neszekre és valami megnevezhetetlen, jéghideg félelem volt bennem.

»Drága Jóistenem«, mondogattam olykor félhangosan, »Drága Jóistenem...« Valahányszor kimondtam, Burkus felemelte a fejét és reám nézett nagy megértő kutyaszemeivel. Bölcs, öreg kuvasz volt, orosz katona golyójától bal lábára nyomorék lett ugyan, de amikor a juhokat kellett összeterejni, még mindig elég gyors arra, hogy lerohanja a tévelygőket.

Aztán, ahogy ott ültem magam elé bámulva, egyszerre csak meghallottam egy különös hangot. Először azt hittem, hogy egy macskakölyök nyávog valahol, de aztán erősebb lett a hang s akkor már tudtam, hogy mi volt. A gyerek. Felugrottam s lerohantam a házhoz. De már nyílt is az ajtó s Ráki néne kezembe nyomta az üres vödört. »Menjen hát s hozzon tiszta vizet a fiának«, recsegett reám, »siessen!« Így tudtam meg, hogy fiam született.

Kálmánnak kereszteltük, nagyapám után. Hawkins Kálmán, kicsit furesán hangzott ugyan, de nekem tetszett s Áginak is. Mikor a születési bizonyítvány másolatát elküldtem a bukaresti amerikai követségre, nagy megdöbbenésemre azt válaszolták, hogy sem a fiam, sem a feleségem nem amerikai állampolgárok. Viszont bizonyos formáságok után magammal vihetem őket az Államokba, ahol aztán majd felvehetik az állampolgárságot, egy bizonyos idő múltával.

A gyerek érdekében Ági beleegyezett az utazásba, miután megígértem, hogy mihelyt megkapják az állampolgárságot, visszatérünk, hogy kivárjuk apósom szabadeljárását. Természetesen Ági anyját is magunkkal kellett volna hozzuk. Újra írtam tehát egy levelet a követséghez, azonban azt válaszolták, hogy az öreg hölgy csak mint látogató utazhat ki, román útlevéllel. Tudtuk jól, hogy a román kormány nem ad útlevelet magyaroknak abban az időben s így aztán elvetettük az utazás tervét és ott maradtunk.

Második fiam, Gábor, akit Ági apja után neveztünk el, 1951 február hatodikán született. Egy héttel azután, hogy barátomat, a részeges csendőrörmestert, börtönbe vitték.

A hírt szénégetőktől tudtam meg, akiknek kemencéi a mögöttünk lévő gerinc túlsó oldalán voltak. A mi ösvényünket használták ők is s egy délután, éppen tűzifát aprítottam a fásszín előtt, mikor megláttam három szénégetőt letérni az ösvényről s a ház felé tartani.

»A faluból jövünk«, mondták, »s úgy látszik baj van odalent. Nyüzösög a sok mindenféle csendőr meg egyéb egyenruhás. Lánkra verték az őrmesterünket s úgy hírlík, azért, mert sok mindent megengedett a népnek, amit nem kellett volna. Végigkutatattak néhány házat is s találtak eldugott törökbúzákat meg egyebet. Verik a népet, kegyetlenül s hurcolják őket, Isten tudja, hová. Ha van valami dugdosni valója, tegye el jól.«

Megköszöntem a figyelmeztetést s a megtakarított gyapjunkat kihordtam a házból egy odvas bükkfába. Aztán vártunk, de senki se jött fel. Kemény telünk volt abban az évben. Méteres hó feküdt a hegyoldalakon s éjszakánként recsegték a fák a hidegtől.

Egy héttel később megjött Ági ideje s én le kellett szaladjak a faluba, hogy felhozzam Ráki nénit. Egyetlen emberrel nem találkoztam az utcán. A kapuk zárva voltak, a nép megbújt a házakban, mint a viharban a majorság. Visszatérőben, ahogy az öregasszony mellett lépkedve a templom elé értem, a szemben lévő iskola ajtaja megnyílt s egy magas, szigorú kinézésű egyenruhás ember lépett ki rajta. »Ez

a vadember«, súgta Ráki néni s köpött hozzá egy marékra való bagólevet, »Trandafir őrmester a neve neki. Tizenkét csendőrt hagytak itt vele. Kaszárnyát csináltak maguknak a kastélyból a rusnyák. Mérges ez, akár a kurta kígyó, ne is nézzon feléje, mert megmarja.«

De hiába fordítottam el a fejemet, néhány lépés után felcsattant hátunk mögött az új őrmester hangja.

»Hé, maga! Álljon meg.«

Megálltam s visszafordultam. Az öregasszony is megállt. Az őrmester odajött hozzánk. Szúrós szemekkel nézett végig rajtam.

»Kicsoda maga?«

Akkorra már megtanultam valamennyire románul s megmondtam a nevemet.

»Oh«, emelte magasra Trandafir őrmester a szemöldökét, »maga az. S mi dolga van itt ezzel az öregasszonnyal?«

Helyettem Ráki néni felelt, minden második szó után odaköpködve egy jó adat dohánylevet az őrmester fényes csizmái elé a hóba.

»Bába vagyok, érti? Ha gyerek készül, értem jönnek az emberek. S ha azt hiszi, hogy szeretem a mesterségemet, akkor maga bolond, hallja? Ha rajtam múlna, minden gyereket visszadugnék oda, ahonnan jön, hogy ne is lássa meg ezt a világot!«

Az új őrmester türelmetlenül intett az öregasszonynak. »Eridj a dolgozdra, bába.« Majd rámszólt. »Maga maradjon.«

Magas, szőke fiatalember volt Trandafir, mondhatnám azt is, hogy jóvágású ember. De valami gyilkos hidegség volt az arcán és főként a szemeiben. Miután Ráki néne morogva tovább cökletett a templom mögött eltérő, hóba taposott ösvény felé, az őrmester hozzám fordult.

»Maga amerikai, igen?«

»Igen«, bólintottam.

»Miért van itt?«, faggatott tovább. »Mehet a feleségével Amerikába. Miért nem megy?«

Vállat vontam. »Festő vagyok«, feleltem, »szeretek ott fent a hegyen.«

Szemmel láthatólag nem elégitette ki a válasz. Gyanakodva nézett reám.

»Felesége grófnő«, folytatta. »Grófok a nép ellenségei. Azt akarják, hogy minden úgy legyen, mint ahogy azelőtt volt. Maga arra vár, hogy visszakapja a kastélyt?«

»Nincs szükségem kastélyra«, feleltem, »művész vagyok.«

Megrázta a fejét.

»Művészek mind bolondok. De maga nem bolond. Maga képeket fest, de nem bolond. Azt mondom, hogy menjen Amerikába, amíg tud. A kastélyt úgysem kapják vissza soha. Az a világ eltelt örökre.«

Nézett, mintha arra várt volna, hogy mondok valamit. De én csak álltam ott s hallgattam. Végül lépett egyet felém, közel hajolt az arcomhoz s úgy mondta, mint

egy fenyegetést. »Idefigyeljen. Maga fessen képeket, az rendben van. De ne beszéljen bolondságokat és ne töltsen meg az emberek fejét bolondságokkal, érti? Politizálás nincs, érti?«

»Értem«, feleltem.

»Az jó«, mondta valami hideg, gúnyos mosollyal, mely egy pillanatra báró Tannenberg Arvedot juttatta az eszembe. »Az nagyon jó. Én azért vagyok itt, hogy rendet tartsak. Van pisztolyom és géppuskám és sok golyóm hozzá. Az egész falut kiirhatom vele s még mindig marad golyóm. Érti? Most elmehet és gondoljon mindig arra, amit mondtam.«

Ilyen körülmények között ismerkedtem meg Trandafir őrmesterrel, néhány órával Gábor fiam születése előtt, ötvenegy február hatodikán. Ráki néninek igaza volt. Vadember volt ez a Trandafir. Úgy uralkodott a falun és a környékén, mint valami középkori rablólovag. Egyik vasárnap letartóztatta Baráth tiszteletest és három napig tartotta fogva a kastély pincéjében, mert a pap ezekkel a szavakkal fejezte be a Miatyánkot: »Mert Tied az ország, a hatalom és a dicsőség...«

Az áment már ki sem mondhatta, mert az őrmester haragtól vörösösen ugrott fel a hátulsó padból és elüvöltötte magát: »Reakciós disznó! Mienk az ország! Mienk a hatalom! Mienk a dicsőség! Mienk, a Román Népköztársaságé! Így mondjad! Most!«

Az öreg lelkész azonban nem mondta utána s így vasra verték azon nyomban, a templomban. Három nappal később, amikor Trandafir őrmester szabadon eresztette, hajlandó volt mondani bármit, úgy megdolgozták abban a pincében.

A vadember több mint egy évig uralkodott ott a falu nyakán. Minden asszony és leány az ő tulajdona volt és minden férfi az ő rabszolgája. Míg aztán egy nap eltűnt, gögös mosolyával, kegyetlen tekintetével, fényes csizmájával, géppisztolyával együtt. Egyszerűen eltűnt.

Reggel maga mellé rendelt egy csendőrt s elindult vele a hegyek felé. Még voltak, akik látták, amint fent a hegyoldalon letért a járt útról s belépett az erdőbe. Mögötte a csendőrkatonája. S ez volt az utolsó, amit a két emberből valaki is látott. Az erdő egyszerűen elnyelte őket örökre.

Ez ötvenkettő kora nyarán történt. Két nappal később az egész völgy megtelt nyomozókkal, rendőrkutyákkal és katonasággal. Tíz kilométeres körzetben minden férfit letartóztattak és bevittek kikérdezésre és minden házat felkutattak pincétől padlásig. Engem is bevittek Ági nagy ijedelmére s bezártak a régi borospincébe, valami hatvan vagy hetven emberrel együtt. Egy egész éjszakát ott töltöttem a pince dohos szögletében, hét szórtlan szénégető mellett, akik egész éjszaka egy szót se szóltak, se egymáshoz, se senkihez. Másnap reggel mindnyájunkat elengedtek, kivéve ezt a hetet. Két héttel később hármat a szénégetők közül felakasztottak s négyet életfogytiglani kényszermunkára ítélték el. Állítólag a rendőrkutyák megtalálták Trandafir őrmester véres zubbonyát egy farakás alatt, fent a szénégetők kalibái mellett.

Az új őrmester, akit Trandafir helyére tettek, idősebb ember volt. Csontos, szigorú, barátságatlan. De családos ember volt, négy gyerekkel s így legalább békét hagyott a leányoknak.

Mi szerencsések voltunk fent a tisztáson, mert a falu mindennapi bajai távol estek tőlünk. Mint festőt és amerikai, a hatóságok nem háborgattak. Szinte egy láthatatlan fallal körülvéve éltünk ott fent, akár a remeték, behúzódva saját létünk lehető legszűkebb magányába. Boldog magányosság volt. Színültig tele szeretettel, gyöngédséggel és ezernyi kis boldog pillanattal. Apró dolgokkal, de melyek öszszegyűlnek egymás mellé, ahogy az idő telik és felejthetetlen emlékekké válnak az emberben.

Például, amikor kicsi Kálmán meglátta az első pillangót. Alig múlt két éves. Tavasz volt s a tisztás zöld füve tele volt a nyúlsaláta sárga virágaival. Ági és kicsi Kálmán virágokat szedtek. Én egy fatönkön ültem és rajzolni próbáltam őket. Hirtelen kicsi Kálmán izgatott gyermekhangon felkiáltott: »Ni, mami! Virág repül!« S egy nagy sárga pillangóra mutatott, mely ott lebegett a virágok felett. Ági próbálta megmagyarázni neki, hogy a pillangó nem virág, de Kálmánka nem fogadta el a magyarázatot. S egész nyáron repülő virágnak nevezte a pillangókat.

Természetesen nekünk is megvoltak a magunk bajai. Egyik télen az Ági anyja lett beteg. Hűléssel kezdődött és tüdőgyulladás lett belőle. Orvost nem hívhattunk hozzá, mert nem volt olyasmi a környéken. Ági, aki önkéntes ápolónő volt a háború utolsó évében és értett valamit a beteggondozáshoz, hat hétig éjjel-nappal cserélte anyja mellén a hidegvizes borogatást. Felváltva ültünk az ágya mellett. A sovány, lázas kicsi fej ide-oda hánykolódott a párnán. Olykor apósomat látta maga mellett s hozzá beszélt. Mikor lábadozni kezdett, órák hosszat ültünk mellette és beszélgettünk mindenféléről. Soha még annyi optimizmust, annyi embertiszteletet nem találtam senkiben.

»Hamarosan rendbejön a világ«, szokta mondani szelíd és megértő mosolyával az arcán, »a bosszú elpárolog az emberi lélekből egy idő múlva s a kegyetlenség kivész, mihelyt a szenvedélyek lecsendesednek. A gyűlölködőket félreállítja a jóakarúak tömege előbb-utóbb s bármilyen politikai rendszer alatt él is az ember, a békeszeretet s az egymás iránti jóézés mindent elsimít egy idő múlva. Az ember nem állat, hanem Isten képmása a földön.«

Nem vitatkoztam vele. Nem mondtam el, amit gondoltam. Hogy ezek és százezrek vannak börtönben, gyűjtőtáborokban, hadifogságban s ha ezek kiszabadulnak, a keserűség olyan mély lesz bennük, hogy azt semmi ki nem mossa onnan. S ha fordul a világ, ők lesznek a bosszúállók s a kegyetlenkedés, az embertelenség nem szűnik meg soha. Hallgattam erről. Az angyalok álmát megzavarni nem szabad.

Egyik nyáron Kálmánka lett beteg. Hároméves volt akkor s a ház körüli világgal ismerkedett. Mérgező gombát talált a fűben s beleharapott. Két napig szinte

őrültek voltunk az ijedségtől s nyers juhtejet erőltettünk le a gyerek torkán, mely Ráki néni szerint az egyetlen orvosság gombaméreg ellen.

Azán egy télen újra bajunk volt a farkasokkal. Szokatlanul sok hó hullott le a hegyekben s a szarvasok lejöttek élelmet keresni egészen a völgyig. Velük jöttek a farkasok is. Egy ragyogó tiszta csikorgó éjszakán Burkus dühös ugatására ébredtünk fel. Burkus télen-nyáron kint aludt a tornácon, ahonnan szemmel tarthatta a juhokat meg a tehenünket. Felkaptam a fal mellől a baltát s azzal rohantam ki. Nagy fehér kuvaszunk valósággal nekitámaszkodott az ajtónak, hátán égne állt a szőre s úgy üvöltött, mintha a világ végét látta volna jönni. Mikor kinyitottam az ajtót, a térdemnek esett, aztán előrelendült, leugrott a tornácról s a ház sarkából ugatott a fásszín felé, ahol télen az állatokat tartottuk.

Tiszta, holdvilágos éjszaka volt. Fagyott gyémántként csillogott a hó mindenütt. A fásszín körül nagy, sűrű árnyakat láttam mozogni. Először azt hittem, hogy néhány juh kiszabadult valahogyan, de aztán hallottam, ahogy valamelyikük mély torokhangon visszamordult a kutyára s akkor felismertem őket. Hat nagy hegyifarkas próbált bejutni a juhainkhoz.

Elordítottam magamat a közéjük dobtam a baltát. Eltalálhattam az egyiket, mert valamelyikük élesen felvonított és valamennyien eliramodtak az erdő felé. De csak a szálás széléig futottak. Ott megálltak, egy csomóban és néztek vissza a ház felé.

Puskánk persze nem volt. Senkinek se volt puskája az egész országban, csak a kommunistáknak. Ági is kijött, birkabőr bundájában, s összekapartunk a fásszínben egy halom levelet és gallyat, kihordtuk a hóra s rátettünk néhány vasvilla tehéntrágyát. Mikor meggyújtottam, a farkasok eltűntek a fák sötétjében. A lassú tűz és a füst távoltartotta őket egész éjszaka, de olykor ki kellett mennem, hogy fát és friss tehéntrágyát tegyek a tűzre, nehogy kialudjék.

Mindezek az emlékek hozzánőnek az emberhez, az élet egy szerves részévé válnak. Mindegy, hogy mi történik az alatt a nagyvilágban. Az ember apró, saját világában az ilyen események láncolatából szövődik az élet történelme. Ahogy Ági meg én, együtt, vállt vállnak vetve, szembenéztünk farkasokkal, viharokkal, betegségekkel, jóban és rosszban együtt s megosztva egymás között az élet apró örömeit, mint a tavasz érkezését, az első fülemüleszót, holdas nyári estét, gyermekeink első kimondott szavát, egy jól sikerült festmény örömét s azt a jó, meleg érzést, amikor sikerült megszerezni valamit, ami szükséges volt a mindennapi élethez. Volt egy karácsonyunk, amikor semmit sem tudunk vásárolni a gyerekeknek. Utazási tilalom volt valamilyen kormánybajokkal kapcsolatban s a falusi boltokban nem árultak játékszereket. Az egyik szomszédos faluban volt egy cérnakarika-gyár s Ági arra gondolt, hogy talán abban a gyárban készítenek valamiféle játékszer is. Így aztán felkötöttem a hótalpakat s átláboltam a hegyen karácsony estéjének napján. Azonban a gyár zárva volt. Már éppen távozni akartam, amikor a gyárépület mögött megakadt a szemem egy szeméthalmazon.

Oda szórták ki a hibás cérnakarikákat. Összeszedtem egy hátzskára való belőlük s azt vittem haza. És mondhatom magának, hogy ha a világ legszebb játékszereit tettem volna oda azon az estén a karácsonyfa alá, a fiaim annak se örvendhetek volna jobban, mint annak a halom cérnakarikának. Még két év múlva egy volt egy dobozra való belőlük, még akkor sem únták meg őket. Voltak azok az otromba fakarikák téglák, amiből házat lehetett építeni, tehenek, disznók, juhok, kutyák, emberek: amire csak szüksége volt annak a két gyereknek a játékhoz, fantáziájuk azzá változtatta át azokat a karikákat.

Hát látja, ezek azok a dolgok, amik együtt az életet teszik. Azt az életet, mely független a világtörténelemtől. Háborúktól, kollektív tragédiáktól s mely halad a maga útján, mindegy, hogy mi történik körülötte. Akárcsak a tengerfenék külön élete, mely zavartalanul folyik lent a mélyben, mialatt fent viharok szagatják a tenger felszínét.

Azokban az években csak kétszer ért le hozzánk annak a viharnak a távoli morajlása, felkavara rövid időre a magunk szűk körének békességét. Először a múlton keresztül ért el hozzánk s másodszer pedig a jövőn át.

Egy őszi délután, Kálmánka négyéves volt akkor és Gáborka kettő, Burkus ugatni kezdett a tornácra. Az ösvény felé ugatott s én kijöttem a fásszínből, ahol a télire való tüzelőt rendeztem el, hogy megnézzem, mi van. Velem egyidőben Ági is előjött a konyhából, kíváncsian és aggodalmasan, mint mindig, amikor a lenti világ megérintette valamilyen formában a mi kis saját világunkat. Csak álltunk a tornácra s néztünk le az ösvény felé, amerre Burkus ugatott.

Egy ember jött lassan felfelé. Nem volt szénégető, azt már messziről láthattuk. Parasztember se volt, mert városi öltözetet viselt. Titokban reméltem, hogy továbbhalad az ösvényen és nem tér le felénk. De hasztalan volt a reménykedés. Amikor elérte a szálás szélét, letért az ösvényről s egyenesen felénk tartott. Nem volt kétség többé, minket keresett.

Ági megfogódzkodott a karomban és idegessége átragadt reám is. A felénk közeledő idegen jelenthetett bármit, jót és rosszat, az ember soha sem tudhatta. S mivel a rossz gyakoribb volt a körülöttünk lévő világban, mint a jó, az ember önkéntelenül is aggodalommal telt meg idegenek láttán.

Mögöttünk megnyílt az ajtó s Kálmánka szaladt ki a tornácra. »Eridj vissza nagymamához«, parancsolt rá Ági szinte ijedten s a gyerek szótlánul fogadott szót. Burkus nem ugatott többé. Csak állt a tornác alatt és gyanakodva szemlélte az érkezőt.

Ahogy az ember lassan felfelé jött a tisztáson, egyszerre csak valahogyan ismerősnek tűnt. Talán a mozgása, vagy a fejtartása, nem tudom. De éreztem, hogy találkoztam már vele valahol. De hiába erőlködtem, nem tudtam eldönteni, hogy jó vagy rossz emlékeim között keressem. Kopott városi ruhájáról ítélve nem jelenthetett azonnali veszedelmet, de mégis elszorult kissé a torkom s odasúgtam Áginak, hogy menjen be a házba. Ő azonban mellettem maradt, csak a karomat

markolta szorosabban. Már alig lehetett a jövővény ötven lépésre tőlünk, amikor felnézett. S akkor egyszerre megismertem. Gál Péter volt, a legjobb barátom a régi debreceni évekből.

Rámvigyorgott és sovány, borostás arca ellenére is a vigyorgása éppen olyan vidám volt, mint régen. »Herfi, vén csirkefogó, hát megtaláltalak végre, mi? Jól elbújtál, hallod-e!«

Később, miután Ági megetette s az este is reánk ereszkedett, tüzet gyújtottunk a kandallóban s míg a gyerekek ott mászkáltak körülöttünk a szőnyegen, Gál Péter lassú szavakkal minden indulat nélkül elmesélte mindazt, ami vele történt. A háromesztendős hadifogságot, a betegséget, mely miatt végül is hazaküldték, a véletlen szerencséjét, hogy annak idején egy Kolozsvárott élő nagynénje címét adta volt meg, mint egyetlen élő rokonát. »Kétezer holdunk volt az Alföldön, de apám is, anyám is meghaltak az oroszok bejövetelének napján, a birtokot kisajátították s így semmi értelme se lett volna annak, hogy oda menjek vissza, hiszen ma mindenki a nép ellenségének számít, akinek valamije is volt. Nagynénémnek Kolozsvárott volt egy kis divatüzlete a háború előtt és még mindig megvolt, amikor én megérkeztem. Később ugyan bezárták a boltját, de ő azért még mindig készíti a női ruhákat a kommunista kiskirályok feleségeinek s így senki se mer belekötni a mesterségébe. Én is találtam munkát az útépitéseknél, mint teherkocsivezető. Nem rossz munka. Katona Jóska is Kolozsvárott van, de ő, szegény nehezen él. Fél karját elvesztette a háborúban s feleségül vette egy ügyvéd leányát. Felesége az üvegyárban dolgozik s abból élnek. Bármerre is néz az ember, nyomorúság mindenütt. De mit lehet tenni, Herfi? Az ember él, ahogy lehet.

Úgy talált rám, hogy egy nap meglátta a nevemet egy festmény alatt. A festmény egy kis régiségkereskedés kirakatában volt, de a boltban lévő hölgy nem akarta megmondani a címet. Végül is sikerült összetalálkoznia a férjével, a hajdani újságíróval s mivel az jól ismerte a Péter nagynénjét, így hát elárulta, hogy hogyan tett szert a festményeimre.

»Herfi«, mondta Péter másnap reggel, amikor tornácunkon reggelizve körülnézett az őszi színekben pompázó erdőn, »valóságos paradicsomban élsz. Tíz évet adnék az életemből, hidd el, ha én is elbújhatnék így a világ elől.«

Azóta is hányszor gondoltam vissza ezekre a szavaira. Milyen könnyen kimondja az ember, »ennyi, meg ennyi évet adnék az életemből, ezért vagy azért«, anélkül, hogy tudná, hány esztendő áll rendelkezésére.

Letettünk egy szalmazsákot a nappali szoba padlójára s ott aludt Péter két éjszakát. A harmadik nap aztán vissza kellett térjen a munkájához. Beszéltünk a múltrol, a debreceni szép évekről, emberekről, akiket ismertünk, de minél többet beszéltünk, annál szomorúbbak lettünk tőle mind a ketten, mintha csak egy nagy temető közepén lettünk volna.

»Resteltem kimondani, de örvendek, hogy elmegy«, vallotta be Ági a harmadik nap reggelén, ahogy ott állt mellettem az erdő szélén, ameddig Pétert elkísértük s néztünk utána, ahogy lassan haladt lefelé a legelőn át, a falu felé. Nem szóltam semmit, de valami olyasmit éreztem én is mélyen bent valahol. Mert mindaz, amit hajdani barátom felhozott magával a mi kis erdei magányunkba, bálók emléke, arcok a múltból, mind annak a darabokra tépett világnak voltak szétszórta csafatjai, melyet önkéntelenül is elfeledni igyekeztünk, hogy megkíméljük magunkat az emlékezés fájdalmaitól. Szerettük volna elhitetni gyermekeinkkel, de önmagunkkal is, hogy a világ szép volt körülöttünk s az élet érdemes arra, hogy élje az ember. De a múlt felidézése, halál, szenvedés és nyomorúság, mely maga alá temette ezt a múltat, csak arra szolgált, hogy eszünkbe juttassa a valóságot. Hogy az új világ, mely magányunkat körülvette, veszedelmes és felfordult világ volt, szenvedéssel és nyomorúsággal teli világ, dögszagú világ, mely minden pillanatban betörhetett közénk, hogy kis mennyországunkból alátaszítson az óriási pokolba.

Nem kísértük le Pétert az állomásra, csupán az erdő széléig. Veszedelmes lett volna idegen kíséretében mutatkozni a faluban. De még így se mentődtünk meg ettől a veszedelemtől. Két nappal Péter távozása után feljött az őrmester két csendőrrel és minden magyarázat nélkül végigkutatták a házunkat, olyan alaposan, hogy még a matracot is kiszedték az ágyunkból és gondosan elolvastak minden darabka papírost, amit csak találtak. Ági anyja egész idő alatt ott ült megszokott karosszékében a nappali szobában, a félelem minden jele nélkül és olykor még mosolygott is a csendőrökre. Ági viszont félelemtől sápadtan szorította magához a két gyereket és úgy állt ott a falnak támaszkodva, mintha minden pillanatban arra várt volna, hogy a csendőrök lelőnek valamennyiünket.

Miután befejezte az eredménytelen kutatást, az őrmester hozzám lépett.

»Volt egy idegen látogató itt, igen?«

Megmondtam neki, hogy a látogató nem volt idegen, mivel együtt jártunk annak idején az iskolába.

»Amerikai iskolába?«, kérdezte csodálkozva.

»Nem«, feleltem, »cluji iskolába.«

»Oh, Cluj, Cluj«, könnyebbült meg az őrmester, »az más.«

Hazudnom kellett, mert még csak az említése is annak, hogy magyarországi főiskolában találkoztunk, bajt okozhatott volna Péternek. Mikor aztán megemlítettem, hogy barátom az útépitési hivatal szolgálatában volt Kolozsvárott, az őrmester valósággal felvidámodott. »Az állam alkalmazásában van, eh?«, kérdezte. »Ez jó, nagyon jó. Ha újra jön, beszélni akarok vele, érti?«

Megígértem, hogy ha újra eljön a barátom, leviszem az irodájára s ezután az őrmester eltávozott békésen.

»Hála Istennek«, lélegzett fel Ági megkönnyebbülten, »nem tudom miért, de valami nagyon rossz érzésem volt. Szegény Péter. Szinte azt kívánom, hogy ne jöjjön többet. Nem borzasztó?«

De még kétszer látogatott meg minket ott a hegyen. Ígéretemhez híven levittem a faluba s Péter meghívta az őrmestert egy pohár borra a falu kocsmájába, ahol két óra hosszat szórakoztatta őket a tréfáival. A végén szinte mint jó barátok váltunk el tőle.

Hiába igyekeztünk elzárkózni a világ elől a magunk szűk körébe, a világ újra meg újra felnyúlt értünk a hegyre. Amikor Kálmánka hatéves lett, a törvény szerint le kellett vigyem a falusi iskolába. Annak ellenére, hogy a falu lakossága magyar volt, az iskolában csak román nyelven tanítottak s a gyerekeknek még egymás között is tilos volt magyarul beszélni.

Szeptember elsején, iskolakezdés napján, magam vittem le Kálmánkát. A tanító egyáltalán nem volt barátságos. Alig akart szóbaállni velem. Ő volt a helybeli kommunista párt titkára, de annak ellenére, hogy minden pártagnak cipőjegyeket és egyéb kedvezményeket ígértek, hét év alatt tizenegy főre tudta felemelni a taglétszámot. Emiatt valószínűleg lehordták olykor a felettesei, aminek következtében magábakeseredett ember lett belőle, goromba és barátságatlan mindenkivel, aki nem kívánczolt a pártba.

Délután újra lementem, hogy hazavigyem a gyereket. Szótlanul haladtunk felfelé a legelőn, a langyos késő délutáni napfényben, amikor Kálmánka hirtelen megállt és rámnézett.

»Mi miért nem imádkozunk otthon soha a jó Sztálin bácsihoz?«, kérdezte. »Ahhoz, akinek a képe ott csüng az iskola falán? A tanító azt mondja, hogy csak akkor teljesül, amit kérünk, ha egyedül hozzá imádkozunk és nem mászóhoz.«

Próbáltam megmagyarázni a dolgokat Kálmánkának ott a legelőn, de nem nagyon sikerült, mert nem akartam olyasmit mondani, amit esetleg a gyerek tovább adhatott volna a tanítónak s ezzel igazán bajba keverhetett volna bennünket. Azon az estén, miután a gyerekek ágyba kerültek, megbeszéltük Ágival a helyzetet. A gyerekeket nem szigetelhattük el a lenti világtól, azt beláttuk. S azt is, hogy nemcsak hátrányos, de veszedelmes is lehetett volna a számunkra, ha nem adunk alkalmat nekik arra, hogy hozzáidomulhassanak ahhoz a világhoz, amelyikben élnünk kellett. Mindezt tisztán láttuk. De tudtuk azt is, hogy ez a hozzáidomulás az új és számunka elfogadhatatlan világhoz, hasadást indít el köztünk és gyermekeink között, egy olyan hasadást, mely idő múltával egyre mélyebbé és szélesebbé válhat s végül teljesen el is választhat bennünket egymástól. Az egyoldalú és propagandisztikus jellegű tanítás hatása alatt egy idő múlva egészen más szemszögből látnák a dolgokat, mint mi, másként gondolkoznának és másféle értékmérővel vizsgálnák az életet. Vagyis választaniuk kell majd köztünk és egy olyan világ között, mely mindenben az ellenkezőjét tanítja annak, amiben mi

hiszünk, s bárhogyan is választanak, a rövidebben húzzák, mert kettészakadva szülő és világ között nem terem boldogság az ember számára.

Alig aludtunk valamit azon az éjszakán. De bárhogyan törtük is a fejünket, csak két lehetőség mutatkozott. Vagy kivinni őket az országból, vagy teljesen rájuk bízni, hogy megeljük a maguk saját útját ebben a számunkra úttalannak tetsző világban. Másnap reggel nehéz szívvel vittem le Kálmánkát az iskolába. Nem beszéltem róla, de a gyerek mégis megérezte valahogy az aggodalmamat, mert amikor a temető szögletéhez értünk, megállt és rámnézett. »Ne búsulj, papi«, mondta szinte felnőtt komolysággal, »csak úgy teszek, mintha Sztálinhoz imádkoznék, hadd legyen boldog a tanító. De magamban azt az imádságot mondom majd, amire Mami tanított.«

Majdnem elsírtam magam ott a legelő szélén. Kálmán fiam, hatéves korában, minden elszigetelődésünk ellenére is már sokkal jobban hozzáidomult ahhoz a hamis, bolond világhoz, mely körülvelt minket, mint amennyire én felnőtt fejjel valaha is képes lettem volna. Az ember nagyon gyakran lebecsüli a gyermekeket. Igyekszik feleletet találni az őket érintő kérdésekre, de annyira belegabalyodik a maga felnőttesen komplikált, érvekkel és ellenérvekkel teletűzdelt gondolkodásmódjába, hogy egyre távolabbra kerül a valóságtól.

S akkor jön egy gyerek, alig látszik ki a földből s néhány egyszerű, mesterkéletlen szóval rátapint a lényegre. Gondolt-e valaha is arra, hogy mi lenne, ha mi felnőttek, mindenütt ezen a világon, csak egy hétig rábíznánk a világpolitika minden problémáját a gyermekekre s mi, amerikaiak, oroszok, franciák, kínaiak és a többiek egy hétre elmennénk valahova horgászni, valami elhagyott helyre, ahol nincs se telefon, se rádió? Könnyen meglehet, hogy mire visszatérnénk, világbékét és igazságot találunk ezen a földön.”

Kuncogva felkacagott magában. Először hallottam kacagni s ez valahogy különös volt ott az éjszaka nyirkosodó sötétjében. A levegő nehéz volt és mocsárszagú. Szellő se járt. Csak néha egy-egy denevér surrant tova a pálmák felett, játékos kis fekete folt a sötétben. A víz halkán verdeste a partot. A dagály beérkezett és megpihent. Néha loccsant egy hal. Más nesz nem volt sehol.

Mellettem a korhadó pálmátönkön a festő felsőhajtott.

„Azon a télen meghalt az Ági anyja. Meghült, akárcsak azelőtt, de ez alkalommal nem tudtuk leverni a lázat hidegvizes borogatásokkal. Egy éjszaka csak kisurrant a lelke észrevétlenül a törékeny, sápadt, forró kicsi testből s tovaszállt a Nagy Ismeretlenségbe. Ami ott maradt belőle, azt eltemettük a tisztás felső szögletébe, ahol nyár idején annyira szeretett üldögdélni a nyírfakorlátos kis padon, amit számára készítettem ott. Magam ástam meg a sírt a kemény, fagyott hegyi földbe s minél mélyebbre ástam, annál nehezebb lett a szívem. Olyan csupasznak, kietlennek és hidegnek tűnt az a gödör valaki számára, aki olyan kedves volt és meleg, mint ő.

A temetésre az egész falu feljött. Birkabőrbundás emberek és aszszonyok álltak némán a térdigérő hóban, mialatt a tiszteletes a szertartást végezte. S még mindig jöttek a népek felfelé az ösvényen, míg végül megtelt velük a tisztás. A pap már az utolsó imánál tartott, amikor az őrmester megérkezett két csendőrrel. Megálltak a tömegén kívül s csak álltak ott és figyeltek.

Én dobtam alá az első rögöt a nyers fakoporsóra Ági helyett. Tompán, ijesztően koppant meg odalent. Aztán egyenként valamennyi ember és asszony, aki csak ott volt, odalépett a gödör elé, felmarkolt néhány sárga fagyott rögöt, mormolt néhány szót, amit más meg nem érthetett, csak a Jóisten meg a holt és aládobta a rögöket a sírba. Pogány, barbár szertartás, akkor láttam először. De misztikus mélységével megfogott valahogy. Mintha valami ősi nagy titoknak a közelségét éreztem volna meg, mely összekapcsolta azt a lassú mozgású, birkaszagú népet a kastély hajdani úrasszonyával, életem és halálom is túl. Nem volt sírás, jajgatás, hang sem esett. Egy-egy vénasszony szipogott a kendője mögött s más neszt nem lehetett hallani, csak a hó csikorgását a talpak alatt, mormolt szavakat s a rögök tompa dübörgését a koporsón.

Rendre a tömeg megritkult a sír körül s az ösvény vitte lefelé a néma, lassú mozgású népet, vissza a falu felé. Ágit és a gyermekeket beküldtem a házba s csak a pap maradt velem meg néhány falubeli öregember, akik ajánlkoztak, hogy elvégezhessek grófnéjuk sírján az utolsó tisztességadást. Már szórták a lapátok a földet, amikor az őrmester mellém lépett.

»Szomorú, amikor mama elmegy«, mondta, »én tudom. Az enyim mama múlt évben ment el.«

Állt mellettem egy darabig, aztán újra megszólalt. »Sok paraszt mind feljött temetésre. Miért? Ő volt nagy híres grófné, aki kastélyban lakta, munka soha nem végezte, csak hagyta hogy más dolgozza neki. Miért sok paraszt mégis szerette őtet, he?«

A lapátolók egyike, egy hajlott hátú, fehérhajú vénember, kiegyenesedett, szembenézett az őrmesterrel s hangosan, minden félelem nélkül a szemébe mondta. »Én megmondom magának, hogy miért, ha kíváncsi reá. Én negyvennégy éven keresztül dolgoztam az udvarban, negyvennégy éven keresztül, érti-e? S nem volt egyetlen egy nap sem a negyvennégy esztendő alatt, amikor nem mehettem volna a magam bajával fel a kastélyba s ne kaptam volna segítséget onnan. És mindenki a faluban odament a maga bajával, érti-e? S áldja meg az Isten haló porában is ezt a mi kicsi grófnénkat, de nálánál áldottabb lelkű úriasszony nem volt még ezen a világon. S olyan volt az ura is, a méltóságos gróf úr, áldja meg őt is a magasságos Úristen, akárhol is van most. Jó emberek voltak mind a ketten, igazságosak, jólelkűek, s ha valamire azt mondták, hogy ez így van, akkor az úgy is volt, őrmester úr! Nem mint ezek a mai urak, de nem ám. S mindegy, hogy mit próbálnak ma elhitetni velünk, tudjuk mi azt, hogy a méltóságos gróf úr meg a méltóságos grófné éppen úgy odatartoztak ahhoz a kastélyhoz, mint ahogy a nap

odaváló az égboltozat közepére. Ameddig ökelméék ott voltak, addig minden rendben volt itt nálunk. Nem mint most. S maga agyonüthet engem, ha kedve tartja, de én megmondom magának akkor is: ha vissza tudnánk hozni a régi világot, amikor még igazi urak lakták a kastélyokat, akik törődtek a néppel, biza a hasunkon is felcsúsznánk a legmagasabb hegytetőre is mind, ahányan vagyunk. Úgy biza.«

Azzal a markába köpött s tovább lapátolta a szíjas, sárga hegyi földet az utolsó Báthory grófné sírjára.

Az őrmester egy szót se szólt. Csak állt ott, rágta a bajusza végét és bámult le a csizmáira. Aztán hirtelen kinyújtotta felém a kezét.

»Paraszt buta«, mondta, mialatt a kezemet rázta, »de én nem haragszik. Paraszt mindig buta. Szomorú, hogy mama meghalta. Igazán szomorú.« Azzal megfordult s elindult két emberével lefele az üres tisztáson s a hideg téli napfény jéggé fagyott a szuronyokon.

A pap is elment s rendre a lapátolók is befejezték a munkájukat, elegyengették a hantot, morogtak valami imafélét s ők is elmentek. Magam maradtam a sírnál s néztem, ahogy a fák kék árnyéka egyre hosszabbra nőtt a tisztáson s a gyöngyház kék fagyott égboltról egyre fáradtabban csúszott alább a nap. Köröskörül a hó tele volt nyomokkal, néma jelekkel, mintha mindenki, aki ott volt, hagyni akart volna maga mögött valamit. Csak egy jelt legalább, amit nem érthet meg senki, csak az, aki itthagya ezt a felfordult, félelemmel és gonoszszággal megtelt világot, hogy átköltözzék egy másik, régibb világba, mely halott volt szintén s mélyen eltemetve emlékek fagyott göröngyei alá.

Két hétig nem havazott. S két hétig ott voltak azok a nyomok a sárga sírhalom körül, mintha diszórseget álltak volna mellette a hóban. Még akkor is ott voltak, amikor az új hóesés eltakarta őket s talán még jelképebben, mint azelőtt, mert a fehér felszín alatt furcsa kis hullámok alakjában húzódtak meg alatt, melyeknek titkát ember nem lett volna képes megfejteni többé.

Tavasszal virágokat ültettünk a sírra s olykor felballagott egy-egy öregasszony a faluból s odatett a sír lába elé egy cserép muskátlit, vagy egy tő zeredát.

Magunkra maradván, Ági és én, talán még közelebb kerültünk egymáshoz abban az évben, ha ez egyáltalán lehetséges volt. Időnk megoszlott a gyerekek, a festés, a ház körüli munka és hosszú alkonyati séták között, mindig együtt, mindig magunkban, mindig egymásra utalva. Esténként, miután a gyerekek elaludtak, ültünk a kandalló előtt, fogtuk egymás kezét s a lángokba néztünk. Ritkán ejtettünk szót, beszéd nélkül is megértettük egymást. Vagy teleholdnál a tornácon ülve szívtuk magunkba az erdő friss szagát s hallgattuk a baglyokat, ahogy az éjszakán keresztül üzenetet váltottak egymással.

Ahogy visszagondolok reá a távolból, különös esztendő volt. Szép, nagyon szép, de mégis különös. Tulajdonképpen semmi se kötött már oda, horgonyunk, Ági anyja, elsüllyedt a mélybe s a kötél elszakadt, mely fogva tartott azelőtt.

Mintha a négyünk kis külön világa ott lebegett volna egy mélységes fekete tenger tetején. Törékeny kicsi csónak, vitorla nélkül, evező nélkül, cél nélkül szinte. S benne semmi más, csak mi négyen s a napfény, a szellő, a szeretet és a béke.

Emlékszem, néha elfogott valami megmagyarázhatatlan félelem, amikor egyedül voltam. Ági a konyhában volt, vagy a gyerekeket fürdette este s én kint ültem a tornácon s néztem a szelíd nyári estét, mely olyan valószínűtlenül szép volt és békés. Néha úgy éreztem ilyenkor, mintha valami határidőhöz közeledtünk volna. Mintha valami ismeretlen és titokzatos kapu felé ringatott volna lassan az idő, melyet ha átlépünk, egyszerre minden eltűnik, megváltozik s az a szép, békés idő nem tér vissza soha többé. Különös, ahogy az ember néha megérzi a jövődőt. Néha ott festettem az erdőszélen s szemem olykor lesiklott a vászonról s az ösvény felé lesett, mely a világot összekötötte velünk, mintha vártam volna onnan valamit. Valami meglepőt, megdöbbenőt és félelmeteset. Magam sem tudtam, hogy mire vártam, de néha olyan tisztán éreztem minden idegszálammal ezt a különös, fagyasztó várakozást, hogy szerettem volna hangosan felkiáltani, karomba ragadni Ágit és a gyerekeket és berohanni velük az erdőbe.

Áginak soha sem tettem említést erről, de tudom, hogy megérezte olykor ő is, mert néha kutatva és hosszasan nézett reám és az arca nagyon komoly volt. Aztán egy nyári éjszaka arra ébredtem fel, hogy Burkus haragosan ugat kint a tornácon. Ági már ült egyenesen és ijedten, amikor felébredtem s az ablakon beszűrődő holdfényben az arca rettenetesen sápadt volt. »Valaki jön«, suttozta és a csendben hallani lehetett a szíve ijedt dobogását.

Burkus egyre haragosabban ugatott. Kibújtam az ágyból s bár meleg volt az éjszaka, a fogaim összekoccantak. Az ablakhoz mentem és kinéztem a tisztásra. Burkus ott állt a ház előtt és lefelé ugatott. S lent a tisztás aljában két emberi alak mozgott a holdfényben. Felfelé jöttek, egyenesen felénk.

»Maradj a gyerekekkel«, súgtam Áginak. Aztán megmarkoltam a sarokba támasztott hosszúnyelű baltát s kiléptem a tornácra. A kutya meghallhatta az ajtó nyílását, mert abba hagyta az ugatást, megfordult s feljött hozzám a tornácra. Aztán csak álltunk ott ketten és figyeltük a két emberi alakot, ahogy a holdvilágos tisztáson egyre közelebb és közelebb jöttek.

Árnyékban voltunk, én meg a kutya s tudtam, hogy az érkezők nem láthattak. Így csak álltam ott és vártam, kezemben az erdőirtó baltával s tudtam, hogy aminek a közeledését hetek óta éreztem az idegeimben, megérkezett. Valami nagy, sötét elszántság lett úrrá rajtam, ahogy ott álltam és vártam az érkezőket. Hogy akármilyen legyen is, szembeszállok vele. S ujjaim görcsös erővel markolták a balta nyelét.

Talán tíz lépésre voltak már csak a háztól, amikor az egyik megszólalt fojtottan. »Ébren kell legyenek, mert a kutya nem ugat többé.«

Azonnal megismertem a hangot. Gál Péteré volt.

»Hogy az ördög szánkázzék a gerinceden!«, kiáltottam fel valami boldog, kitörő megkönnyebbüléssel. »Mi a fenét bujkálsz éjszaka? Nem tudsz nappal jönni, mint a becsületes emberek?«

Valaki kacagott és egy másik hang szólalt meg a tornác alatt.

»Még mindig a régi kötekedő, mi? Nem változott semmit.«

Ezt a hangot megismertem volna ezer közül is bárhol, habár esztendők óta nem hallottam. Katona Jóska volt.

Örömben nagyot nevettem s bekiáltottam Áginak, hogy gyűjtson lámpát s vegyen valamit magára, mert vendégeink vannak.

Katona Jóska legalább húsz évet öregedett, amióta utoljára láttam. Szemei mélyen ültek sovány arcában s jobb oldalán a kabát ujjá üresen csüngött. Bevittem őket a nappali szobába s Ági a konyhába ment, hogy készítsen valami enniavólót. »Beszéljünk halkank«, mondtam, »a gyerekek alszanak.«

»Egyébként sem árt, ha halkank beszélünk«, felelte Péter, »mert amit mondani jöttünk, azt nem jó világgá kürtölni.«

Volt valami a hangjában, ami újra felélesztette bennem azt a különös feszült érzést, hogy valami rossz közeledik, valami, ami véget vet a boldogságunknak.

»Mi a baj?«, kérdeztem s hallottam a saját hangomat jéggé fagyni a szoba csendjében.

De a mondanivaló, ami odahozta őket abban a különös órában, nem rossz hír volt, hanem jó. Lélegzetállítóan jó. Lengyelországban a kommunista kormány már egyezkedett a néppel s Magyarországon az írók nyíltan felemelték szavukat az elnyomás ellen s az ország fiatalsága mögöttük állt, szabadságot követelt és az orosz csapatok eltávolítását. A néma ellenállás megmozdult már Romániában is, mondták, akárcsak a többi országban. A kormányok vagy eleget tesznek a népakaratnak s fokozatosan visszaállítják a szabad államformát, vagy előbb-utóbb nyílt népfelkelés fogja elsöpörni őket. S végül tudomásomra hozták, hogy titkos szervezkedés folyik Erdélyszerte, melyben magyarok és románok egyesült erővel azon dolgoznak, hogy amerikai protektorátus alatt létrehozzák a független Erdélyt.

»Reád gondoltunk, Herfi«, mondta Katona Jóska halálos komolysággal, »összekötőnk lehetnél az amerikai kormány felé s később Erdélyország amerikai követe. Mit szólsz hozzá?«

Olyan fantasztikusnak hangzott az egész, hogy egy ideig csak bámultam rájuk a meglepetéstől. Habozásom szinte haragra gerjesztette mindkettőjüket.

»Értsd meg, Herfi, ezek a tények«, hadarták a fülembé izgatottan, egymást túlbeszélve, »nincs kormány a világon, mely hosszasan uralmon maradhat a széles néptömegek akarata ellenére. Csupán idő kérdése az egész. S az idő már itt van, hónapok, talán hetek kérdése csak s forradalom lesz mindenfelé. Nem mi csináljuk, értsd meg, hanem a fiatalok, akik itt nőttek fel ebben a pokolban. Majdnem valamennyien tagjai valamiféle kommunista szervezetnek, de belesömörlöttek már a sok hazugságba, propagandába, öt éves tervbe, amivel eddig etették őket.

Szabadság kell nekik és igazi demokrácia és senki se tudja többé megállítani őket, még maguk az oroszok sem. Mert Ukrajnában is ugyanezek a bajok vannak s Oroszország más részein is. A kommunizmus egyszerűen kioregedett s vége, értsd meg!»

Amikor Ági bejött végre a hevenyészett vacsorával s elmondtuk neki, hogy miről van szó, első gondolata az apja volt. »Akkor papa kiszabadul végre s velünk lehet«, kiáltott fel örömtől könnyesedő szemekkel, »óh, Istenem, bárcsak igaz lenne!»

Erre barátaim újra nekiestek, hogy meggyőzzenek bennünket arról, hogy minden jel szerint elérkezett az idő, amikor a nép haragja eltöröl minden diktatúrát a föld színéről.

A másnapot nálunk töltötték, mivel nem akarták, hogy valaki meglássa őket és gyanút fogjon. »Nagyon óvatosaknak kell lennünk, Herfi«, figyelmeztetett Katona Jóska, »sok szép és nemes ügy elveszett már amiatt, hogy az emberek többet beszéltek, mint kellett volna.«

Sötétedés után keltek csak útra. Valami húsz kilométert kellett gyalogolniuk a hegyeken át, hogy ne Báthorban szálljanak fel a vasútra. Mikor az idő megérik, üzennek értem, mondták búcsúzáskor. Ez augusztus közepén történt. Néhány héttel később, amikor Kálmánkát vittem le az iskolába újra, a kocsmáros kijött, amikor meglátott az utcán és fojtott suttogással mesélte el, hogy hallott valamit a rádióban, amiből arra lehet következtetni, hogy Magyarországon a kommunistáknak meggyűlt a bajuk a néppel.

»Csak annyit tudok, amennyit a román rádió bementett«, suttogta izgatottan, »de még az is jól hangzott. Úgy mondták, mint akiknek a bátorságuk kezd a nadrágjukba csúszni.«

Amikor Áginak elmondtam, felderült az arca. »Hála Istennek, papa kiszabadul most már hamarosan.« Tudtam, hogy mindez nem olyan egyszerű és sok mindennek kell történnie, míg a rabokat szabadon bocsátják. De nem szóltam Áginak erről.

Attól a naptól kezdve valahányszor a kutya ugatott, mindig azt hittem, hogy Katona Jóskától jön az üzenet. Esténként néha lementem a faluba, amit soha azelőtt nem tettem meg, csakhogy ott ülhessek a kocsmáros belső szobájában a rádió mellett és hallgathassam a híreket. De Magyarországról nem történt említés, csupán Lengyelországról. Úgy tűnt, hogy a lengyel kormány békét kötött a néppel azért, hogy megengedte kisebb magán iparüzemek létesítését és a parasztnak visszaadta az államosított földek egy részét. »Ez nagy dolog, ez bizony nagy dolog«, ismételte a kis kövér kocsmáros, kezeit dörzsölgetve izgalomban, »bárcsak már mi lennénk ott, bizony, a lengyelek okosan csinálják.«

Szeptember is eltelt és semmi sem történt. Aztán váratlanul, október második felében, budapesti tüntetésekről számolt be a román rádióbemondó. Úgy mondta be, mint valami jelentéktelen kis eseményt, aminek nincs nagyobb fontossága.

Próbáltuk Budapestet, de nem sikerült elfogni az adást. Néhány napig még emlegette a román rádió a budapesti diákszavargásokat, gyengeséggel vádolta a magyar kormányt, reakciós, horthysta népfelbujtókat szidott, akik állítólag az egész baj okai voltak s még az amerikai milliomosokat is emlegette, akik vissza szeretnék volna állítani a kapitalista rendszert Kelet-Európában.

Újra és újra megpróbáltuk Budapest hangját elfogni, de sikertelenül. Aztán egy éjszaka váratlanul meghallottuk tisztán és hangosan. Arról adott hírt, hogy az orosz csapatok kivonulóban voltak a városból, megalakult a szabad és független magyar kormány, a nép énekel az utcákon és ünnepli a szabad Magyar Köztársaság megszületését.

»Mi lesz velünk? Mi lesz velünk?«, kérdezte újra meg újra a kocsmáros kétségbeesetten, megkönnyesedő szemekkel s amikor megmondtam neki, hogy talán szó lesz majd egy független Erdélyről, örömeben egyre csak ölelgetett s ünneplés céljából kinyitott egy tizenöt éves óbort, amit pincéje mélyén eldugva őrzött.

Attól a naptól kezdve nem mertem este elmenni hazulról, az üzenet bármikor jöhetett volna. A híreket a kocsmárostól tudtam meg reggelenként, amikor Kálmánkát iskolába vittem. Minden reggel volt valami jó híre a számomra. Magyarország szabad volt. Már csak arra kellett várni, hogy az Egyesült Nemzetek elismerje az új szabad magyar kormányt.

Egyik reggel a kocsmáros behívott hátra a csűrjébe. Egy tucat ember volt ott együtt, szótlán, komoly csoport. »Csak tudtára akarjuk adni«, beszélt a kocsmáros a többi helyett is, »hogy készen vagyunk. Számíthat reánk bármikor, éjjel vagy nappal. Maga csak adja meg a jelt s mi gondját viseljük az őrmesternek meg a csendőreinek, miattuk ne fájjon a feje.«

Aztán egy éjszaka, október vége felé jártunk már akkor, Burkus ugatni kezdett. Péter volt s ez alkalommal egyedül.

»Készen vagyunk«, jelentette ki lihegve, amikor fellépett mellém a sötét tornácra s a hangja színültig volt feszültséggel és izgalommal, »főhadiszállásunk a Ciblesen van. Kétszáz emberünk van ott együtt s Erdély minden részén hozzánk hasonló egységek várják a jelt. Rádióösszeköttetésben vagyunk egymással. Az ország tele van muszkákkal ugyan, mert Magyarországról ide hozták át legtöbbjét. De ez nem jelent semmit. Két orosz hadosztály már egy héttel ezelőtt átállt a magyarok oldalára s a többiek csak alkalomra várnak. Ukrajnában is forradalom van s hamarosan mindenütt elkezdődik a cirkusz. Egy hetet sem adok s a Szovjet birodalom nem létezik többé. Szétszedik a szabadságra éhes néptömegek az egészset, órák alatt.«

Azért jött, hogy magával vigyen a ciblesi gyülekezőhelyre. Ott kell lennem, mondta, amikor a felszabadítás megkezdődik, hogy azonnal felvehessem rádió útján az érintkezést az amerikai kormánnyal.

Még azon az éjszakán útrakeltünk. Cibles valami harminc kilométerre volt tőlünk s napkelte előtt át kellett keljünk az oláhláposi völgyön, hogy feltűnést ne okozzunk a tanyás parasztság között. Amikor búcsúzóul megcsókoltam Ágit, kitört belőle a zokogás. Mint a vízbefúló, úgy kapaszkodott belém szegényke. Megérzett valamit a rettenetes jövődöböl? Nem tudom. Az asszonyoknak vannak olykor titkos megérzéseik. »Mindennek ára van«, jegyezte meg Péter mellettünk, »a szabadságnak is.« Még ma is fülembé csengenek a szavai. Milyen igaz. A szabadságnak is ára van, nagy ára. De mit szóljanak azok, akik megfizették az árat s rabságot kaptak érte mégis? Vagy annál is rosszabbat, mint Ági, meg én, meg anyyi más?

Csak egy könnyű hátizsákot vittem magammal. Egy pokrócot, tiszta inget s kevés ennivalót. A gyermekek békésen aludtak. Meg se csókoltam őket, hogy fel ne ébredjenek. A szálerdő széléről még egyszer visszanéztem. Nem volt hold, de a csillagok fényénél is tisztán láthattam a házat s Ági sötét, mozdulatlan alakját a tornác előtt. A tisztás aludt s aludt körülötte az erdő. Békésen és ártatlanul aludt az egész világ, akár a két gyerek a házban.

»Gyere. Sietnünk kell«, szólalt meg Péter mellettem.

Gyakran gondolkodom vissza erre a pillanatra, ahogy ott álltunk az éjszakában, a tisztás szélén, a fák alatt. Néha úgy érzem, ez volt az életemnek az a pillanata, amikor kezemben tartottam a sorsot. A sorsunkat. Az Ágiét, az enyémet s talán a Péterét is. Semmi sem akadályozhatott volna meg abban, hogy azt mondjam, »Sajnálom, Péter, de nem megyünk sehova.« Erősebb voltam nála, visszacipelhettem volna a házba, megkötözhettem volna, Isten tudja mi egyebet tehettem volna, de bizonyára tehettem volna valamit. S az egész élet másképpen alakult volna. Jobban? Ez kérdés, amire felelet nincsen. De hogy másképpen, anyyi bizonyos.

Azon az éjszakán pihenés nélkül gyalogoltunk. Hegyoldalakon fel, hegyoldalakon le. Kelet felé már sárgulni kezdett az ég alja, amikor átkeltünk a láposi völgyön. Néhány tanyai kuvasz megugatott, de emberrel nem találkoztunk. Virradatra már a Cibles oldalán másztunk felfelé, sűrű bükkösben.

A búvóhely, ahova Péter vezetett, a Romuli felé lefutó gerincek egyikének hajlatában volt, egy mély, sziklás katlanban, melyet sűrű fiatal fenyves és megmászhatatlan sziklák vettek körül. Valami háromszáz ember táborozott már ott, részben sziklaodukban, részben ócska katonai sátorponyvák alatt. Két oldalon, kiugró sziklák tetején, öröket állítottak, akik messzire elláthattak minden irányba. Az emberek egy része öreg volt, más része fiatal. Negyven és ötven év körülieket alig lehetett látni. Azokat felfalta a háború s ami utána következett. Majdnem mindegyiküknek volt orosz katonapuskája s néhány géppuskát meg aknavetőt is látni lehetett.

A csoport parancsnoka Katona Jóska volt s társaságában egy román ügyvédet is találtam, akinek Cassiu volt a neve. Jó kinézésű ember, olyan negyven-ötven év

közötti, kopasz, kékszemű, rómaiás metszésű arcán valami hideg, személytelen mosollyal. A régi időkben híres vadász volt ez a Cassiu és ismerte a hegyeket, akár a tenyerét.

»A láposi oldalon egy orosz ezred állomásozik«, mondta Katona Jóska, »készen arra, hogy csatlakozzék hozzánk a kommunisták ellen. Cassiunak titkos megállapodása volt az ezredessel. Mikor az alkalmas pillanat elérkezik, üzen az ezredes és már minden részletet kidolgoztunk. A legtöbb Erdélyben állomásozó orosz egység csatlakozni fog a felkelőkhöz. Csak arról van szó, hogy megvárjuk az alkalmas pillanatot s az most bármikor bekövetkezhet.«

Az én feladatomban az volt, hogy a felkelés első napján kapcsolatot vegyek fel az Egyesült Államok kormányával és kérjek segítséget, ha kell. A kolozsvári rádióállomás rendelkezéseimre áll majd, nyugtatott meg Katona Jóska.

Öt napig táboroztunk ott a katlanban és semmi sem történt. Volt ugyan néhány rádió, de egyik sem volt elég erős ahhoz, hogy a román adásokon kívül egyebet is foghattunk volna velük. A román állomások pedig hallgattak és egy szót sem szoltak arról, ami Magyarországon vagy Lengyelországban történt.

Minden éjszaka újabb embercsoportok érkeztek, készen arra, hogy harcra szálljanak a szabadságért s az izgalom feszültsége napról-napra fokozódott, érezni lehetett az emberek hangján, amikor egymás közt beszélgettek.

Az idő kitartott. Gyönyörű őszi napok voltak, kék ég, ragyogó napfény, sárga és piros lombok a fenyves örökzöldjében, mintha csak ragyogó drágakövekkel díszítette volna magát a Cibles a tiszteletünkre. De éjszakánként lehült a levegő, s hajnalonként dér sercegett az ember lába alatt.

Mi négyen a parancsnoki sátorban aludtunk, Katona Jóska, Gál Péter, Cassiu és én. Szép nagy, német gyártmányú vadászsátor volt, a román ügyvéd tulajdona, aki annak idején szarvasbögésre járt vele fel a havasokba. Ő maga úgy is öltözködött, mintha szarvasbögés lett volna még mindig: zöld lóden vadászruha, agancsnyelű vadászkés, távcsöves Mauser puska. Gumitalpú vadászbakancsától zöld vadászkendőjéig minden, mintha új lett volna rajta s én nem győztem csodálkozni azon, hogy miképpen tudta ő mindezt ilyen épségben megőrizni. A többiek mind rongyosak, kopottak voltak, velem együtt. Cassiu volt az egyetlen, aki még mindig úgy öltözködött, mint ahogy az urak szoktak volt a régi jó világban.

Valami különös érzésem volt, valahányszor reánéztem. Nem tetszett nekem valahogyan ez az ember. Önkéntelenül is Tannenberget juttatta az eszembe a maga hűvös, barátságtalan, szinte fölényes modorával. Ő sem kedvelt engem az első perctől kezdve. Egyikünket se. Néhányszor rajtakaptam, amikor az hitte, hogy senki se figyel, ahogy valami mérhetetlen megvetéssel az arcán nézett Katona Jóskára, aki minden idejét a részletes haditerv kidolgozására fordította s rendszerint térképek fölé hajolva készítette jegyzeteit.

Ottlétem második napján szoltam erről Péternek s őszintén elmondtam neki az aggodalmamat, hogy ezzel a Cassiival valami nincs rendjén.

»Barátságatlan fickó, ugye?«, vigyorgott reám Péter a maga gondtalan módján. »Gyűlöli a magyarokat. Vaszgárdista volt a háború előtt és szörnyű dolgokat követett el. De a háború után valami parasztok félholtra verték s utána a kommunisták vették kezelésbe. Figyeld meg a kezeit. Minden körme viaszból van. A kommunista rendőrség rettenetes dolgokat művelt vele, azért nem tud még mosolyogni se. Az meglehet, hogy még mindig gyűlöl minket magyarokat, azonban a kommunistákat még százszor jobban gyűlöl, amiatt ne aggódj. Azért túri meg Jóska, mert szükségünk van reá. Perfektül beszél oroszul és jó barátságban van a láposi muszka ezredessel, akinek szintén elege volt a kommunizmusból.«

Esténként nem gyűjtöttünk táborüzeket, csak ültünk a sötétben és beszélgettünk. Többnyire politikáról. Arról, hogy az emberiség megúnta már a diktátorokat és eljött az ideje annak, hogy lerázza őket magáról a földgömb minden részén. Hogy a népek meg kell tanulják a szabadságot. Meg kell tanulják, hogy szabadságot nem lehet adni vagy kapni. Meg kell dolgozni érte, viselni kell érte az étellel járó felelőségeket, mert minden nép és minden egyén számára csak annyi szabadság jut, amennyit megérdemel. Amennyiért saját maga vállalni meri és viselni bírja a velejáró felelősséget.

Cassiu sohase szólott bele ezekbe a beszélgetésekbe. Űlt háromlábú vadászszékén, szívta kurta pipáját és hallgatott. Péter azt állította, hogy a kommunizmus okozta szenvedések megérlelték a népeket arra, hogy viselni tudják a szabadsággal járó felelőségeket. Katona Jóska viszont azon az állásponton volt, hogy a szocializmus valamilyen enyhébb formája eleinte elkerülhetetlen lesz, mert a nép megszokta, hogy gondoskodjanak róla, hogy minden bajával valamilyen hivatalhoz szaladjon s a kormányra hárítson minden felelősséget, aminek hordozása kényelmetlenséggel jár. Én egyetértettem Jóskával abban, hogy a tömegek megszokták azt, hogy mások viseljék értük a felelősséget és másokat vádoljanak, ha valami nincs rendjén. Viszont abban Péternek adtam igazat, hogy akár tetszik nekik, akár nem, ha szabadok akarnak lenni, meg kell fizessék a szabadság árát, mert szabadság felelősség nélkül nincsen s bármiféle szocializmussal próbálkozzanak is, restségükért szabadsággal kell fizessenek s csak idő kérdése, hogy mikor kerülnek újra diktatúra alá.

Lassanként kifogyott az élelmünk a várakozásban s a hatodik nap reggelén a szakaszparancsnokok összegyűltek a sátrunk előtt, hogy megbeszéljék, honnan szerezzenek ennivalót. Javában folyt a vita, amikor az őrség parancsnoka megjelent a kis tisztáson, ahol sátorunk állott s mögötte egy magas, csontos ember a román hegyi parasztok viseletében.

»Ez az ember Cassiu urat keresi«, jelentette az őrparancsnok.

Cassiu sápadt arca kigyúlt az örömtől, amikor megpillantotta a tüszős parasztot s felcsillanó szemekkel szökött talpra.

»Uraim, hadd mutassam be önöknek Brojowski kapitányt«, kiáltotta szinte hangosabban a kelleténél, »Kozov ezredes úr segédtisztjét. A kapitány már évek óta a mi emberünk«, tette hozzá, látva sokak arcán a megrökönyödést.

A jövevény egy összehajtogatott papírost húzott elő a tüszőjéből.

»Katona József ezredesnek Kozov ezredestől«, mondta és odanyújtotta Cassiunak, aki anélkül, hogy ránézett volna a papírosra, továbbnyújtotta Katona Jóskának. Kozov ezredes annak a Láposon állomásozó orosz ezrednek volt a parancsnoka, akitől már öt napja vártuk az üzenetet.

Mélységes csend volt a tisztáson, míg Katona Jóska a maga fél kezével esetlenül és idegesen babrált az összehajtogatott papírossal. Láttam, ahogy a keze reszketett, mialatt az írást olvasta. Aztán felemelte a fejét, körülnézett rajtunk s a hangja különös feszültséggel csegett, amikor mondta:

»Uraim, a felszabadulás napja elérkezett.«

Egy pillanatig még tartott a csend, aztán valaki elkurjantotta magát hátul: »Hujjujuju!« S egyszerre, mintha gát dördült volna alá, mindenki beszélni kezdett, lázas lelkesedéssel. Kérdések csattantak, kiáltások repültek ide-oda s a zaj tovább terjedt a katonákban, egészen fel a sziklákig, mint a futótűz. Láttam, ahogy Cassiu és a román népviseletbe bújtatott orosz kapitány összenéztek s a Cassiu arcán megjelent egy gúnyos, lenéző mosoly.

»Csend!«, mennydörgött Katona Jóska hangja a zaj felett, »fegyelmezzet katonák vagyunk, nem cigánytábor! Csend!«

Aztán komor tekintettel fordult a szakaszparancsnokok felé. »Félórát adok minden szakasznak, hogy felkészüljön a menetelésre. Irány Telcs. Ott megszálljuk az északról érkező vonatot s megállás nélkül megyünk le Désig. Kozov ezredes csapatai a városon kívül várakoznak reánk és hat órát adnak nekünk a város átvételére és megtisztítására. A politikai rendőrség felszámolása a mi feladatunk. Utána az orosz felkelőkkel együtt indulunk Kolozsvár felé, ahol a forradalom már elkezdődött s a nép az utcákon harcol. Arad, Nagyvárad és Marosvásárhely már a felkelők kezén van. Uraim, rajtunk a sor. Végeztem.«

Egy óra múlva már mozgásban voltunk. Lefelé a sziklás gerincen, majd egy sűrű fenyőerdőn át s végül egy keskeny, kanyargó patak mentén, mely alávezetett Telcsre. Cassiu és a hosszú orosz haladtak az élen, amíg csak a patak mentén haladó ösvényt el nem értük. Onnan már nem volt szükség vezetőre s helyettük egy mesterlövőkől álló kis felderítő különítmény került az élre, arra az esetre, ha netán csendőrzatba botolnánk. Különös kis csoport volt ez. Hat emberből állott. Embert mondtam? Kettő közülük szinte gyerek volt még, alig lehetek tizenhatévesek. Mint a kommunista ifjúsági csoport tagjai céllövő kiképzést kaptak az iskolában s ifjúsági bajnokságot nyertek. Egy harmadik meg legalább hetvenéves lehetett s gimnáziumi tornatanár volt a háború előtt. A másik három havasi vadász volt és

saját ütött-kopott puskáikat hozták magukkal, melyeken meglátszott, hogy éveken át odvas fákból rejtegették őket.

Cassiu szerint hat óra alatt el kellett volna érjünk Telcset s még napvilágban végezhetünk volna a csendőrörszel és megszállhattuk volna a vasútállomást. Déset éjszaka rohantuk volna le. Péter óráján tizenegy óra volt, amikor elindultunk a katonából. Őtör még a patak mentén haladtunk lefelé. Jobbról meredek, erdővel benőtt hegyoldal kísért, balról pedig lankásabb kaszáló, magányos tanyákkal teleszórva. A tanyaházak előtt megdőbbent, szájátató, tüszös román parasztok bámultak felénk.

Fél hatkor Katona József előre üzent a felderítőknek, hogy álljanak meg. Háromszáznolcvankét emberünk majdnem kilométeres hosszúságban nyúlt el a keskeny ösvényen.

»Milyen messzire vagyunk Telctől?«, fordult Katona Jóska a román ügyvédhez. »Valami három kilométerre«, vonta meg Cassiu a vállát, »én magam számtalanszor megtettem ezt az utat hat óra alatt, amikor vadászni jártam erre. Az igaz, hogy én gyors járó vagyok. De innen egy óra alatt még a maga emberei is bemászhatnak, ha a hasukon csúsznak is«, tette hozzá gúnyosan.

»Legtöbbjük városi ember«, mondta Katona Jóska, szinte bocsánatkérőleg, »hamar fáradnak.«

Húsz perces pihenő után folytattuk a menetelést. A patak szeszélyesen kanyargott velünk erre-arra s baloldalunkon egyre sűrűbben jelentkeztek a tanyák. A nap már a szemközti gerinceken ült, hosszú árnyékokat vetve a kaszálóra s a patak jobb oldalán emelkedő erdős hegyoldalt már a közelgő éjszaka párái kezdték belepni. Talán egy félórát mehettünk már, amikor elől, a kanyar mögött, eldőrdült egy lövés. Aztán még egy. S nyomban utána géppuskák kezdtek ropogni mindenfelé s a hegyoldal szikláit felnagyítva verték vissza a robbanások zaját.

Katona József valami húsz lépéssel volt előttem, Gál Péterrel, Cassiuval és az orosz kapitánnyal. Láttam, ahogy Cassiu meg az orosz átvették magukat az ösvény bal oldalán álló sziklán s hatalmas ugrásokkal rohanni kezdtek felfelé a kaszálón, egy kétszáz lépésnyire lévő, elhagyott szénapajta felé. Láttam, ahogy Katona Jóska megfordult és utánuk bámult. Aztán egy géppuska ropogni kezdett valahol mögöttünk s egy hangszóró megszólalt, szinte a fejünk felett: »Ellenforradalmárok, adjátok meg magatokat! Körül vagytok véve! Céltalan minden ellenállás! Tegyétek le a fegyvert!«

A hang jobbról jött, a meredek hegyoldalról s amikor felnéztem, magasan a fenyőfák teteje felett megláttam egy kiemelkedő lapos sziklát. Egyenruhás emberek álltak rajta.

Láttam, amint Katona Jóska beugrott a patakba és ugyanabban a pillanatban valaki megragadta a karomat és a fülembe ordított. »Gyorsan! Az erdőbe!« Péter volt. Belevetette magát a patakba s én vakon utánaugrottam.

A víz mindössze derékig ért. Körülbelül a patak közepén lehettünk, amikor felettünk a sziklán, szórni kezdte egy géppuska a tüzet. Hallottam, ahogy a golyók belesaptak mellettem a vízbe, nekivágódtak egy-egy kőnek és visítva fűrták magukat a kaszáló földjébe. Alámerültem s víz alatt úsztam a túlsó part felé. Kőbe vertem a fejemet, szédülten jöttem fel levegő után és egy aláhajló fenyőfa alatt lettem magamat. Péter már ott volt előttem s hasoncsúszva mászott fel a meredek partra.

»Siess«, szólta vissza rekedten, »nemsokára sötét lesz. Addig el kell rejtőzzünk a sűrűben.«

Még mindig csattogtak a lövések, de a géppuska már nem szólta odafent. Minden erőmet megfeszítve kúsztam Péter után, fel a meredek, sziklás parton, fenyőgallyak és fatörzsek között.

»Hol van Jóska?«, kérdeztem.

»Itt lesz valahol ő is«, mordult vissza Péter, »vén róka ő, nem kell félni. Te csak azzal törődj, hogy el ne maradj mellőlem.«

Hasán csúszott felfelé a sűrű aljnövényzet között. A fenyők alatt már sötét volt. Talán tíz-tizenöt lépést kúszhattunk így felfelé a sötétben, amikor Péter megállott előttem. Felemeltem a fejemet, hogy lássam, miért állt meg, de rám sziszegett.

»Simulj a földhöz. Ne mozdulj. Jönnek.«

Felettünk a hegyoldalban ágak recsegték, kövek gördültek, fegyvercső koccant. Több helyen is. Mindenütt. A zaj közeledett. S agyamon végignyílallt a gondolat, hogy így érezheti magát a róka is, amikor a hajtók sora közeledik feléje, hogy kiterelje a vadászok puskái elé.

Két sötét alak jött csörtetve lefelé, egyenesen nekünk. Lehasaltam, amilyen laposra csak tudtam, két korhadt fatörzs közé s magamra húztam a nyirkos gyomokat. Kezem megmarkolta az oldalamon csüngő pisztolyt. Orosz katonapisztoly volt, Katona Jóska akasztotta a nyakamba. A pisztoly vizes volt. Hideg verejték lepett el hirtelen. Ha használni akarnám, elsülne-e?

A két emberi alak jött törtetve lefelé, fáknak ütődve, kövekbe botolva, fojtottan káromkodva oroszul. Már úgy látszott, hogy egyenesen keresztülrohannak rajtunk, amikor egy félig kidőlt korhadt fenyőfa eltérítette őket balra. Lélegzetemet is visszafojtottam, azt hiszem, behunytam a szememet is. Az egyik orosz ott csörtetett el mellettem alig három lépésnyire a félhomályban. Néhány másodperccel későbben loccsanni hallottam őket a patakban.

Megkönnyebbülten emeltem fel a fejemet, de Péter odasúgta felülről.

»Ne mozogj. Megvárjuk, amíg besötétedik egészen.«

Még eldördült néhány lövés lent a pataknál. Valaki hangosan jajgatott, orosz hangok kiabáltak, vezényszavak csattantak. Egy idő múlva aztán minden elcsendesedett odalent. Csak a patak zúgása hallatszott, más semmi. Közelebb kúsztam Péterhez.

»Mit gondolsz, mi történt?«, kérdeztem.

»Csapdába csaltak«, súgta vissza Péter, »nem kellett volna bízunk ebben a Cassiuban. Remélem, többi egységeink szerencsésebbek voltak, mint mi. A Jóisten nevében remélem.«

Nem beszéltünk többet. Csak feküdtünk a nyirkos földön, kövek, gyomok, korhadt faágak között és figyeltünk. De nem volt egyetlen nesz sem sehol. Csak a patak odalent.

Egy idő múlva besötétedett. Olyan sötét lett ott a sűrűben, hogy még a fák törzsét se láttuk többé.

»Gyere, menjünk«, súgta Péter, »de csak lassan és ügyelve. Zaj nélkül.«

Óvatosan, mintha csak vadra cserkészünk volna, haladtunk felfelé a sűrűségben. Valahányszor egy száraz gally megreccsent a lábunk alatt, megmerevedtünk és visszafojtott lélegzettel figyeltünk magunk elé. Sokáig. Örökkévalóságnak tűnt, mire elértük a gerincet. Bár ösvény nem volt rajta, de a fák ritkábban álltak s aljnövényzet se volt, csak sziklák.

Egy újabb örökkévalóság után feltűnt előttünk a főgerinc, melyen a ciblesi legelőkre vezető juhcsapás haladt felfelé. Valami ötven lépésre a csapástól Péter lehasalt megint és intett nekem, hogy tegyem ugyanazt.

»Lehet, hogy őrzik a csapást«, súgta hátra.

A csillagok gyenge fényénél tisztán kivehettük a széles, kitaposott csapást, mely vén bükkfák között kanyargott felfelé. Láthattuk a sziklák körvonalait, sötét, keresztbe dőlt fatörzseket. De nem mozdult semmi.

»Hamarosan fent lesz a hold«, suttopta Péter, »legjobb, ha megvárjuk.«

»Baj esetére megegyeztünk egy titkos gyülekezőhelyben«, felelte Péter, »amiről Cassiu nem tud. Valami három órai járásra van innen. Virradat előtt könnyen odaérhetünk.«

Később feljött a hold, sápadtan és hidegen. A levegőnek dérszaga volt.

»Gyerünk«, mondta Péter.

A hold sápadt világánál órákon át követtük a felfelé kígyózó birkacsapást. Baglyok huhogtak a sötét szálásban s olykor megriasztottunk egy-egy vaddisznót.

A fáradságtól már alig vonszoltam magam s amikor egy forrás mellett pihenni megálltunk, valósággal leroskadtam a földre.

»Tartsál ki még egy darabig«, mondta Péter, »reggelre már tele lehet a csapás muszkákkal, akik szökevényekre vadásznak. A barlangban, ahova megyünk, van élelem és takaró. Ha öt percnél tovább pihensz most, megmerevednek az izmaid. Gyere.«

Lábra segített és továbbmentünk. Kis idő múlva elhagytuk a csapást és leereszkedtünk egy bozóttal benőtt hegyoldalra, majd egy keskeny kis patakon átkelve felkapaszkodtunk a túlsó oldalra. Ösvénynek, csapásnak nyoma se volt. A holdvilág ellenére is sötét volt a fenyvesben s olykor egy-egy fába is beleütköztem s összekarcoltam az arcomat. De hamarosan kiértünk újra a szálásból. Hatalmas

irtás terült el előttünk, melyet már benőtt a szeder, a bodza és egyéb gyombozót s mely felnyúlt egészen egy meredek sziklafalig. Annak a sziklafalnak tartott Péter, egyenesen.

Tövises szederindák kapaszkodtak a ruhánkba, málnasűrűségeken törtettünk keresztül, kidöntött fákon bukdácsoltunk át. Egy idő múlva Péter megállt, szájához emelte a kezét és háromszor egymásután felhuhogott, mint a bagoly. A sziklák irányából nyomban megjött a válasz.

»Remélem, Jóska is ott van«, mondta Péter s azzal újra megindultunk az úttalan bozótan át.

Néhány percnyi küszködés után kijutottunk a sziklák lábánál egy apró kis tisztásra, melynek sarkánál meghallottam egy forrás neszét.

Péter megállt és várta, hogy beérjem. Aztán a szikla alatti sűrű tövisbokorra mutatott. »Látod azt a bokrot? Amögött van a barlang. Gyere.«

Hasunkon csúsztunk be a bokor alá s egyszerre csak egy nagy fekete üreg előtt találtuk magunkat, melynek szájában egy puskás ember állt. A hold sápadt fénye az arcára esett. Nem Jóska volt.

»Te vagy az, Péter?«, kérdezte az ember.

»Én. Ki van még itt?«

»Senki, csak én«, felelte az ember, »megpróbáltalak elérni tegnap a gyülekezőhelyen, de elkéstem. Harminc orosz páncéloshadosztály lerohanta Magyarországot. A Nyugat nem küldött segítséget. El sem ismerte a szabad magyar kormányt. A muszkák mostanáig vártak, hogy lássák, mi történik, de semmi se történt. Így aztán visszatértek. Még azok is ellenünk fordultak, akik már félig mellénk álltak volt. Ha választhattak volna két nagyhatalom között, Amerikát választották volna. De Amerikát nem érdekli a mi ügyünk s így most mindenki Moszkvának akar kedvében járni újra. A felkelőket egyenként fogdossák össze s adják át a politikai rendőrségnek. Végünk van, Péter. Mindennek vége van.«

A magányos ember Kovács tiszteletes volt Désről.

Felnyitottunk néhány konzerves dobozt, ettünk s megpróbáltunk aludni egy keveset. Reggel kiültünk a barlang elé és vártunk. Egyikünk se beszélt, nem volt miről beszélni. Hallgattunk, mint akik temetésen vannak, szörnyűséges, megretentő temetésen. És vártunk, hogy történjék valami.

Déltájban egy sebesült ember vergődött keresztül a bozótan. Váll-lövése volt. Sok vért veszthetett. Gyenge volt és kétségbeesett.

»Egyszerűen lekaszáltak minket«, nyögte fájdalomtól csikorgó fogakkal, »s aki életben maradt, azt elfogták. Katona is a kezükbe került. Mell-lövése volt és vérzett csúnyán, amikor utoljára láttam. Két orosz vonszolta el onnan. Én megbújtam a vízben, egy halom odasodort faág alatt. Azért nem találtak meg. Mindenki mást összeszedtek. Élőt, holtat, mindenkit. Jaj, Uramisten, segíts meg minket!«

Volt valami kötszer is a barlangban s bekötöttük az ember sebét, amennyire tudtuk. Aztán vártunk még egy éjszakát és még egy napot, de más nem jött, senki.

A harmadik nap reggelén azt mondta Péter: »Herfi, te szedd össze a családodat s vidd őket egyenesen Bukarestbe, az amerikai követségre. Ott nem nyúlhatnak hozzátok. Eridj haza Amerikába. Legalább lesz valaki, aki elmondja neked, hogy mi történt itt.«

»S veled mi lesz?«, kérdeztem.

Vállat vont.

»Én nincs hova menjek. Elvezetlek benneteket a hegyeken át Bukarestig, de onnan aztán nincs tovább. Jóban, rosszban: az én számomra nincs más haza, csak ez.«

»Átszökhetünk Magyarországra«, mondta a tiszteletes, s elbújhatunk valahol, ahol senki sem ismer. Isten kezében vagyunk mindannyian.«

Azon az éjszakán Péter és én otthagytuk a sebesültet a pappal a barlangban s elindultunk a hegyeken át Báthor felé. Virradatok elbújtunk a sűrűbe s másnap éjjel folytattuk az útunkat. Napkelte előtt elértük a szénégetők ösvényét, mely a mi tisztásunk mellett haladt el. Egyikünk sem beszélt, de biztos vagyok benne, hogy Péter ugyanarra gondolt szüntelenül, amire én: adja Isten, hogy idejében érkezünk. Mert abban pillanatig sem kételkedtem, hogy Cassiu az én nevemet is átadta a rendőrségnek. Kérdés csak az, hogy mennyi időbe telik, amíg rájönnek, hogy hol lakom.

A nap már kelőben volt, de még nem érte el a tisztást, amikor elértük a bükkös szélét, ahonnan látni lehetett a házat. Minden csendesnek és békésnek látszott. A sír körül a virágok, a karcsú, fehér füstoszlop, ahogy kiemelkedett a kéményből annak jeléül, hogy valaki odabent reggelit készít a gyerekeknek, a juhok hangja a karámban. Már indulni akartam a ház felé, amikor Péter megállított.

»Várj«, mondta, »hátha csak egy csapda. Várd meg, amíg valaki kilép a házból.«

De én már nem bírtam magammal. »Idefigyelj«, mondtam, »te maradj itt és fedezz engem a puskáddal, ha valami baj támadna. De én nem várhatok tovább.«

Szótlanul bólintott, aztán levette válláról a puskát és leült egy fa alá.

»Ne gyere le, amíg nem hívlak«, mondtam s azzal már ki is léptem a fák alól s nagy, türelmetlen lépésekkel megindultam a ház felé. Minél közelebb értem hozzá, annál gyorsabban léptem. Képzetben már láttam is bent a megszokott képet. A gyermekek még ágyban s Ági, maga készítette pongyolájában a kályha mellett, reggelit készítve. Szinte éreztem is orromban az árpakávét jó meleg szagát s láttam arcán azt a felcsillanó, boldog mosolyt, amikor váratlanul rányitom az ajtót.

Aztán a pillantásom hirtelen megakadt valamin. Néhány lépésnyire a ház sarkától valami fehér feküdt a földön. Odanéztem s mintha egy jéghideg kéz nyúlt volna a szívemhez. Burkus volt. Véres nagy seb a fején. Lövés okozta seb.

Megtorpantam s néztem az agyonlőtt kutyát. Körülötte fehér dér csillogott a fűvön s a dér alatt fekete, alvadt vér. Másodnapos vér.

Mintha az eszemet vesztettem volna, rohantam fel a tornácra, s feltéptem az ajtót. »Ági!«, üvöltöttem bele a szoba sötétjébe. Aztán megláttam az őrmestert a kandalló előtti karosszékekben, kezében a pisztollyal és kövé meredtem ott a küszöbön.

»Jöjjön csak be, Domnu Tamás, jöjjön csak be«, szólt rám az őrmester nyugodt hangon, »ne tegye bolondot. Nekem az a parancs, hogy löjjelek, ha baj csinál.«

»Hol van Ági? A feleségem?«, kiáltottam reá, »a gyerekek? Hol vannak?«

»Mind jól megvan, egészséges megvan«, bólogatott az őrmester ott a karosszékekben, »tegnap elvitte őket vonat, deportáló táborba s még harmincnyolc magyarokat faluból, kik nem férte bőribe. Kocsmáros bevallotta mindent. Kicsi verés és bevallotta mindent. Én azt hitte, hogy maga intelligens ember, Domnu Tamás, amerikai ember. Egy fecskemadár nem csinálja tavasz, maga nem tudja ez?«

Közelebb léptem hozzá.

»Deportálták?«, kérdeztem, »Hová?«

»Grófné felesége?«, kérdezte az őrmester s még el is vigyorodott hozzá, »ó, nem tudom biztosan, de azt hiszi Dobrudzsába. Nem rossz hely. Én voltam ott. Nem rossz.«

Lassan újra léptem egyet feléje. Valami jéghideg dühöt éreztem az izmaimban, valami vad, kétségbeesett dühöt. Az őrmester megláthatta a szememben, mert kezében megmozdult a pisztoly.

»Domnule Tamás, ne csináljon bolondság«, mondta valami mély fenyegető morgással, »maga csinálta magának baj elég. Nekem itt a másik szobában van három ember és másik három kint a pajtában. Ők látták maga jön be. Csak várnak, hogy lássa, egyedül jön vagy nem. Maga van barátok ott az erdőben? Igen?«

Elfordultam tőle s kezemet az arcom elé emeltem, mintha a fájdalmamat akartam volna eltakarni. Ugyanakkor a jobb kezem lassan benyúlt a kabátom alá, ahol a pisztoly volt eldugva. Péterre gondoltam s arra, hogy valahogyan figyelmeztetnem kell a veszélyre.

»Juon!«, hallottam az őrmester hangját a hátam mögött s a következő pillanatban kivágódott a konyhaajtó és egy káplár meg két katona jelent meg benne.

»Kutassátok át«, rendelkezett az őrmester, románul.

Valami rettenetes kétségbeesés vett erőt rajtam. Csak arra emlékszem, hogy öklömmel teljes erővel beleütöttem a felém lépő káplár vörös arcába s a nyitott ajtóhoz ugrottam. Emberek ordítottak mögöttem, egy lövés dörrenése reszkettette meg a házat s valami felszakította vállamon a kabátot. Emlékszem, ahogy végigfutottam a tornácon s markomban ott éreztem a pisztoly hideg vasát. Amikor

a tornác sarkát elértem, egy egyenruhás embert láttam a fásszínből kirohanni. Megállt és emelni kezdte a puskáját felém, de már akkor dörrent is kezemben a pisztoly s az egyenruhás előrebukott az arcára. Amilyen gyorsan csak tudtam, futni kezdtem az erdő felé. Lövéseket hallottam. Több lövést is. Különböző irányból. Valami olyan erővel ütött hátba, hogy egy pillanatra elvette a lélegzetemet. De nem éreztem fájdalmat, csak valami furcsa szédülést. Azt hiszem, tántorogtam is egy keveset, de mintha mind messzebről hallatszottak volna a dördülések. Golyók süvítettek valahol s nagyokat csattantak. Valahol fák voltak előttem s az agyamban csak egyetlen kétségbeesett gondolat viaskodott a szédüléssel: elérni azokat a fákat, valahogy elérni azokat a fákat!

Valaki rámkialtott:

»Le a földre, Tamás, le a földre!« s én levettem magamat a földre.

Valahol még mindig löttek. Egy széles, fehéres-szürke bükkfatörzslet láttam alig két lépésnyire magam előtt s kúszni kezdtem feléje a hasamon. Karomnak minden mozdulatával valami élesen a hátamba nyilallott.

Valahogy odaértem a nagy szürke fatörzshöz s elnyúltam mögötte a nyirkos, dérszagú avaron. Még dördült néhány lövés, aztán egyszerre minden nagyon csendes lett.

Nem tudom, meddig feküdhettem ott a fatörzs mögött. Mellemben valami mind jobban és jobban kezdett fájni és amikor odanyúltam, nyirkos lett a kezem. Ránéztem a kezemre és láttam, hogy véres. Hirtelen valami iszonyú félelem markolt meg. Hogy most meghalok és nem lesz senki, aki Áginak és a gyerekeknek gondját viselné. Azt hiszem, sírtam is kétségbeesésemben.

Aztán valami nesz ütötte meg a fületem s amikor felnéztem, Péter aggódó arcát pillantottam meg, alig egy arasznyira az enyémtől.

»Meglöttek?«, kérdezte ijedten.

Fel akartam sikoltani, hogy az egész világ meghallhassa. Igen, meglöttek, meg fogok halni és nem lesz, aki gondot viseljen Ágira! De ugyanakkor hallottam a saját hangomat, mintha csak egy idegené lett volna:

»Semmi az egész. Mi történt a csendőrökkel?«

»Bevették magukat a házba«, felelte Péter és láttam ahogy vigyorgott hozzá, »a régi fogást használtam s minden lövést egy másik fa mögül eresztettem reájuk. Azt hiszik, hogy legalább tizen vagyunk itt. Ki se merik dugni az orrukat.«

Megérintette a vállamat. »Tudsz járni? El kell tűnjünk innen, mielőtt a lövések zaja ránk csődíti a környék összes csendőreit.«

Valahogy sikerült feltápászkodnom s tántorgó léptekkel beljebb botorkáltam az erdőbe. Hallottam Péter hangját mögöttem. »A pisztolyt ne hagyj itt. Még szükség lehet reá.«

Mellémlépett és éreztem, ahogy visszadugta a pisztolyt a kabátom alatt csüngő táskába. Halkan elfütyentette magát. »Ember«, mondta, »te vérzel ám alaposan. Állj meg, hadd nézzelek meg.«

Megálltam s nekidőltem egy fának. Péter félrehajtotta a kabátomat s megnézte a mellem jobb oldalán lévő sebet. Mikor újra rámnézett, az arca nagyon komoly volt.

»El kell menjünk valahova, ahol gondját viselhetjük ennek«, mondta, »fáj nagyon?«

»Nem«, feleltem, »elbírom. Gyere, menjünk. Ki kell szabadítsam Ágit valahogy.«

»Hova vitték?«, hallottam a Péter hangját magam mögött, ahogy vakon tovább botorkáltam, egyre beljebb az erdő sűrűjébe.

»Dobrudzsába«, feleltem.

Többet nem kérdezett.

Kis idő múlva kiértünk a szálerdőből s a gerincen át aláereszkedtünk egy sűrű fenyvesbe, mely a szénégetők tisztása felett húzódott keletnek, Mármaros felé. A sűrűségben találtunk egy kis forrást és Péter kimosta a sebemet s ingéből hasított rongyokkal bekötözte valahogy.

»Szerencse, hogy a golyó keresztülment rajtad«, mondta, »de messzire nem mehetsz vele. Találnunk kell számodra egy helyet, ahol kiheverheted a seblázt. De ez csak valahol a hegyek túlsó oldalán lehet, ahol nem keresnek. Odáig el kell jussunk valahogy, mindenáron. S a nyomunkat is el kell tüntessük, mert számítanunk kell a rendőröktyákra.«

Rövid pihenő után továbbindultunk. Rettenetesen gyöngének éreztem magam és mellemben a fájdalom egyre tűrhetetlenebbé vált. Szerettem volna leheverni a földre és aludni. De tudtam, hogy Péternek igaza van. Menekülnünk kellett onnan, amilyen messzire csak lehetett.

A fenyősűrűség elfogyott s magas szálerdőben haladtunk újra, keletnek. Egy hosszú gerinc vonalát követtük, de nem a gerincen vezető csapáson, hanem valami kétszáz lépéssel lejjebb a hegyoldalban, ahol nem kellett félnünk attól, hogy belebotlunk valakibe. A járás viszont sokkal nehezebb volt az úttalan hegyoldal mentén, ahol olykor sziklákat kellett kikerülnünk, olykor széltörések málnabozótjain keresztülörjünk. Akkor már olyan gyenge voltam, hogy Péterre kellett támaszkodjak, különben összeestem volna.

Egyszerre csak, sűrű aljbozót közepén, Péter megállt. »Ülj le és pihenj egy keveset«, mondta, »láttam valamit.«

Oldalt lépett a gyomok közé, lehajolt és felvett valamit a földről.

»Mi az?«, kérdeztem.

»Papríkagomba«, felelte Péter és felmutatott valami kis piros gombát a tenyerén, »a vadörömtől hallottam, hogy ha az ember bekeni a bakancsa talpát vele, két napig minden szagot megöl. Vén ravasz rókák ebbe lépnek bele, ha azt akarják, hogy a kopók elveszítsék a nyomukat. Nem tudom, hogy igaz-e, de azért kipróbáljuk.«

Bekente mindkettőnk bakancsának talpát a gomba fehér levélvel, aztán továbbmentünk. Magas lázam lehetett, mert ami ezután következett, arra már csak összefüggéstelenül emlékszem vissza. Azt sem tudom, hogy hány napig mentünk a hegyeken át. Csak arra emlékszem, hogy Péterre támaszkodva emeltem hol az egyik lábomat, hol a másikat s minden lépésnél mintha kést szúrtak volna a mellembé. Ágak csapódtak az arcomba újra meg újra. Mohás sziklákat kerülgettünk és az volt az érzésem, mintha ez a vak botorkálás egy örökkévalóságon át tartott volna. Emlékszem, hogy néha a földön feküdtem s a talaj hűvössége jólesett. Péter tömött valamit a számba, aminek semmi íze nem volt. Aztán már csak álomszerű képek vad összeviszاسágára emlékszem. Mohás sziklákra. Dérre. Fájdalomra. Fákra. Sziklákra újra. Fagyra. Még több fájdalomra. Péter arcára a képek zagyva összeviszاسágában. A szája mozgottmintha beszélt volna hozzám, de a szavai elvesztek valahol.

Aztán egyszerre csak egy házban voltam. Idegen arcok hajoltak felém. Valami nagyon puhán feküdtem és minden iszonyú forró volt. De mindez inkább álom, mint valóság az emlékezetemben. Mintha valami sűrű ködben lebegtem volna. Arcok tűntek fel és tűntek el megint. Zavaros képek. Fehérhajú kucsmás vénember. Fejkendős asszony. Péter. Pókháló a mennyezeten. Füstszag.

Aztán egy ember fehér kabátban. Ez a kép újra egészen tiszta és világos. Fölémhajolt és megkérdezte:

»How do you feel, Hawkins?«[1 Hogy érzi magát, Hawkins?]

Angolul kérdezte ezt. Rávigyorogtam s azt feleltem, hogy úgy érzem magam, mintha a pokolban lettem volna.

»Átkozottul szerencsés, hogy valamit is érez«, felelte a fehérkabátos, »remélem tisztában van ezzel.«

Egy amerikai hajón voltam, a Földközi-tenger közepén, útban Amerika felé.

Később, amikor a láz elhagyott s újra ember lettem, a hajóorvos elmondta, hogy mi történt velem. Gál Péter átvonszolt valahogyan a hegyeken át a moldovai oldalra és bevitt egy havasi pásztor házába, aki látta, hogy halálomon vagyok s nem kérdezősködött. Hogy miképpen tudott Péter odáig elvinni, azt az orvos elképzelni se tudta. Gyulladásos tüdősebemmél már inkább halott voltam, mint eleven.

Péter otthagytott a pásztorokkal és lement Bukarestbe, az amerikai követségre s megmondta nekik, hogy egy Hawkins nevű amerikai festő halálos betegen fekszik fent a hegyek közt és segítségre van szüksége. Azt nem mondta meg, hogy mi a bajom. A követség felküldött gépkocsin egy fiatal tisztviselőt, hogy szállítson engem valamelyik kórházba, de útközben Péter elmondta az igazat és így a követségi tisztviselő megváltoztatta a tervét s ahelyett, hogy egy román kórházba vitt volna, egyenesen a mamaiai kikötőbe vitt, ahol egy amerikai hajó horgonyzott indulásra készen. Azt hazudta a kikötőbeli hatóságoknak, hogy a hajó matrózainak egyike verekedésbe keveredett és megkéselték. Mikor a kikötői rendőrök látták,

hogy milyen állapotban vagyok, engedélyt adtak arra, hogy felvigyenek a hajóra meghalni, de Pétertől, aki még mindig velem volt, a papírjait kérték.

Péter kiugrott a kocsiból és elszaladt. Sikerült elmenekülnie először és a követségi tisztviselő azt hazudta a rendőröknek, hogy ő volt az a másik tengerész, aki megkéselt engem s emiatt félt feljönni a hajóra. De később a rendőrök mégis csak ráakadtak egy elhagyott raktárpületben. Pisztolý volt nála és nem akarta megadni magát. Végül is lelőtték. Pontosán abban az időpontban történt ez, amikor engem a hajóorvos megoperált és megmentette az életemet.

Tudom, hogy életemet nagy részben ennek az orvosnak köszönhetem ma. Az ő tudása és ügyessége nélkül ma nem lennék itt, az bizonyos. Viszont minden tudása és ügyessége kárbaveszett volna számomra azon a hajón, ha Péter nem vonszolt volna át a hegyeken, ha nem lett volna bátorsága, hogy lemenjen Bukarestbe és felkeresse a követséget s felhossa azt a követségi tisztviselőt hozzám. Ha nem ragaszkodott volna ahhoz, hogy velem jöjjön a hajóig, talán még ma is élne. Isten tudja. Eltűnhetett volna az erdőkben, mint annyi más. Bár lehet az is, hogy előbb-utóbb lelőtték volna, vagy talán még rosszabb sorsra jut, ha élve kerül a kezükbe. Amint mondtam, csak a Jóisten tudja ezt. Az is lehet, hogy fel akart szökni valamiképpen a hajóra, azért kísért el odáig. Nem tudom. Annyit tudok csak, hogy megmentette az életemet s hogy meghálálni azt, amit értem tett, ezen a földön már nem leszek képes soha.

Később olvastam az újságokban, hogy Katona Jóskát több társával együtt felakasztották a román kommunisták. De akkor már itt voltam, lábadozó beteg, hajdani szülővárosomban. Ügyvéd bátyám befogadott a házába s én egyik levelet a másik után írtam romániai követségünknek és mindenkinek, aki csak az eszembe jutott, hogy megtudjam, mi történt Ágival és a gyerekekkel. De több mint egy évig senki sem tudott róluk semmit. Micsoda rettenetes esztendő volt!”

Messze valahol a mocsarak között egy bagoly huhogott. Az ember felemelte a fejét, mintha a hang után figyelt volna s a csend súlyát majdnem tapintani lehetett körülöttünk az éjszakában. A keleti partszegély fái mögött akkor kelt fel a hold és sápadt világa mellett a tenger vize végtelenbe nyúló réthez hasonlított, melyet megült a köd.

Azán az ember hangja újra megtörte mellettem a csendet. Érdesnek hangzott, mogorvának szinte, de érezni lehetett alatta valami esetlenül takargatott szomorúságot.

„Sohasem fogom megérteni, hogyan képesek az újonnan érkezett bevándorlók hozzáidomulni ennek az országnak az életéhez. Én itt születtem s itt éltem tizenhatéves koromig. És mégis, ha azt mondom, hogy alig tudtam hozzászokni az itteni élethez, nem mondom a tiszta igazat. Mert az igazság az, hogy még ma is idegennek érzem magam itthon.

Miért? Megmondom azt is. Ez az Amerika, amit visszatértemkor itt találtam, nem ugyanaz, mint amit itthagytam húsz évvel azelőtt. Minden megváltozott,

félelmetesen megváltozott itt, az alatt a húsz év alatt és egyre változik, feltartóztathatatlanul. Valószínűleg egy lassú, napról-napra való változás volt s ez az oka annak, hogy legtöbben, akik itt éltek, észre se vették. De az igazság az, hogy a pionír atyák bátor és szabad Amerikája, mely praktikus kereszténységen és az egyén felelősségtudatán épült volt naggyá, nem létezik többé. Helyette egy megváltozott Amerika van itt, mely belezavarodott egy hamis demokrácia üres jelszavaiba s a szabadságot lassan becseréli a szocializmus aprópénzére. Ahelyett, hogy éhen halni hagynák azokat, akik restek arra, hogy önmagukról gondoskodjanak, ezüst kanállal etetik őket s az egyenlőséget azzal szolgálják, hogy megkötözik a tehetségeset és a szorgalmasat, nehogy előbbre juthasson a tehetségtelennél és a restnél.

Bátyám egy nap vendégeket hívott össze a tiszteletemre. Barátai között volt az a fiatal tanító is, akit említettem már. Valahogy a szocializmusra terelődött a szó. Tudja, olyan igazi amerikai módon, elvont elméletekkel labdázva, zavaros szölamokat hadarva, mint az olyanok szokták, akik tanultságukat akarják fitogtatni. Én próbáltam elkerülni az ilyen beszélgetéseket, melyek számomra értelmetlen és üres időpocséklást jelentettek csak, minden gyakorlati érték nélkül. De azon a napon fáradt voltam és ingerlékeny. S amikor az a taknyos fiatalember, akinek több fizetése van, mint Magyarországon a főispánnak volt, de aki nem bírja elviselni a gondolatot, hogy akadnak emberek, akiknek nagyobb házuk és nagyobb gépkocsijuk van s minden évben egyszer körülutazzák a világot, arról kezdett hadarni, hogy az emberi fejlődés csúcspontja a szocializmus, kirobbant belőlem a keserűség.

Megmondtam neki egyenes és keresetlen szavakban, hogy elegendem van már ebben az életben a hozzá hasonló, félművelt világmegváltók nyavalygásából és hogy Magyarországon is ismertem egy tanítót, aki ugyanúgy beszélt annak idején, mint ő. S ha kíváncsi arra, hogy mi történt vele a szocialista paradicsomban, úgy menjen Magyarországra és kérdezze meg. Kolarik Ignác volt annak a másik, éretlen népbolondítónak a neve.

Bátyám iszonyúan restellte a kifakadásomat s én még aznap otthagytam a házat s béreltem magamnak egy kis vityillót, a Harcsa-sor végén, ami az itteni Átoksornak a neve. Egy héttel később levelet kaptam Ágitól.

A Vöröskeresztben át jött. Rövid volt, mindössze néhány sor. Hogy jól vannak, egészségesek, a munka nem nehéz és az élelem tűrhető. Hogy az apja is él és egészséges.

Szégyllem elmondani, de aznap berúgtam s úgy elvettem két átoksori semmirekellőt, hogy alig tudták őket élve kiszedni a kezeimből. Két fiatal halászlégényt, akik azzal hancegtek, hogy rendesen kapják a munkanélküli segélyt s csak akkor vállalnak munkát, amikor már nem tudnak kibújni alóla. Valahányszor ilyen facsarodott gondolkodású léhűtőket látok, mindig elfog a

méreg s szeretném mind összegyűjteni őket, hajóra rakni s odaküldeni Magyarországra, ahol a hozzájuk hasonlók már pokollá változtatták a világot.

Ági megírta a címét s én egyik levelet a másik után írtam, csomagokat is küldtem és két ízben még azt is megpróbáltam, hogy eljussak oda és kihozzam őket valahogyan. Először rendes útlevéllal jutottam el Görögországba és onnan próbáltam átjutni a határokon. De Bulgáriában elfogtak mint kémet és három hónapi vallatás után végül is átadtak az amerikai követségnek.

Másodszor már nem kaptam útlevelet sem. Felszöktem egy Törökország felé induló hajóra, de megtaláltak s visszazsuppoltak újra.

Azóta nem tehetek mást, mint ülök itt a tengerparton nap-nap után és várok. Tudja, mit jelent az, várni a bizonytalanra? Nem, jobb ha nem tudja. Néha megfestek egy-egy képet. Mint azt az átoksori kísértetekről. Próbálok elmondani valamit az embereknek, de iszonyú nehéz a színek és vonalak némaságával üvöltöni. Pedig üvöltöni szeretnék úgy, hogy mindenki meghallhassa ezen a földtekén: »Vigyázzatok! Az átoksorok izgágái s a csökkent agyú és beteges szellemű széplelkek rontják már körülöttetek is a világot! Hazug jelszavakkal megbűvölnek, kiölik gyermekeitek lelkéből az igazságot, Krisztus tanításait az antikrisztus dogmáival cserélik fel s fondorlatos törvényekkel gúzsba kötik. Már változtatják is a szabadság alkotmányát, hogy kielégítsék vele a kolarikok, a dobiak, a facér óráslegények osztozkodási kedvét! Vigyázz, Amerika népe, a restek és semmirekellők diktatúrájának árnyéka már ott kísért a szabadnak álmódott otthonok lépcsőin s egy éjszaka reátok dönti az ajtót!« Tudja, mi történne, ha mindezt szavakkal is világgá kiabálnám? Kegyes szemforgatások mellett bezárnának a bolondok házába a világ okos rontogatói.»

A hold, mint egy nagy vörös hólyag, már ott ült a mocsári ciprusok sovány ágainak hegyén. Az ég fekete bárnyóját ezüsttel húzta be és a csillagok sziporkázása eltávolodott. Olykor-olykor még mindig huhogott egyet-egyét a távoli bagoly és a víz felett fehér párák lebegtek.

„Ági apja két hónappal ezelőtt szabadult ki a kényszermunkatáborból”, folytatta a festő mellettem, „de nem engedték haza Erdélybe. Dobrudzsa tele van deportáló telepekkel, ahová az erdélyi magyarokat szállítják ki, egyik falut a másik után. Ági is egy ilyen telepen él a gyerekekkel s most az apja is ott van vele.

Nincs rossz életük, azt írja. Kétszobás faházban élnek s a férfiak a lecsapolásoknál dolgoznak, a nők a földet művelik s fizetést is kapnak érte. Kővér föld, négyméteres kukoricát terem. A telepen bolt is van, meg iskola, az iskolában románul tanítanak persze. Hús-harminc év s az új nemzedék már csak emlékezni fog arra, hogy szülei egykor magyarok voltak. Aztán egy újabb harminc év s már ez az emlékezés se lesz. Okosak a románok. Másfélmillió ember kiirtása egyszerűbb így s kevésbé feltűnő, mintha gázkamrákkal vagy géppuskákkal végeznék ki őket.

A bevándorlási papírok mind rendben vannak már s nevük ott van a listán. Már csak hetek, esetleg hónapok kérdése, hogy mikor kerül sor rájuk. Hogy mikor érkeznek ide. S akkor együtt leszünk újra, Ági, a gyerekek, meg én. S egy ronccsa gyötört öregember, az Ági apja. Örvidenem kell s én örvidenek is. Hálát kell adnom a Jóistennek s én hálát adok. De aki azt meri mondani nekem, hogy most már minden rendben lesz újra a világgal, abba belefojtom a szót a két pusztá kezemmel.

Mert lehet-e rendben valaha is az Ági számára, ama szerencsétlen, megkínzott és otthonából kiszagztatott vénember számára, az én számomra? Lehet-e pótolni az elmulasztott éveket? Lehet-e feltámasztani a holtakat? Lehet-e visszalopni koravén gyermekek lelkébe a gyermekkor illúzióit? Kálmánka ez évben múlt tizenöt éves. Ki tudja, mennyi csúnya élmény gyűlt össze benne ezóta, aminek emlékét élete végéig hordania kell majd? Ki tudja, micsoda romboló erőt végzett gyermekeim lelkében a kommunista iskola mérge? Képesek lesznek-e valaha is megérteni az apjuk gondolatvilágát, avagy úgy élünk majd egymás mellett, mint az idegenek? Vagy talán éppen azokhoz csatlakoznak majd ők is, akik az Átoksorok lézengőit akarják rászabadítani a világra?

Nem, az én számomra ez a világ már elromlott örökre s a rontást jóvá tenni nem lehet, ezt ma már mindenkinek tudnia kell. De a lényeges nagy kérdés nem is ez. Felettem már eltelt az idő, megöregszem rendre és meghalok. S ez jó így. De tegyük fel..., csak tegyük fel, hogy Áginak sikerült még megőriznie egy értékes szikrát azokban a fiúkban. Hogy a szabadság iránti szomjúság, az igazi szabadság, a szabad emberek szabadsága iránti vágy még ott él bennük s anyjuktól megtanulták, hogy apjuk hazája ennek az igazi szabadságnak a földje, csak tegyük fel, mondom,... megtalálják-e itt azt az igazi szabadságot, mire emberré nőnek? Meglesz-e még? Az egész emberek, az egész férfiak szabadsága? Nem a nyöszörgő félembereké, hanem azoké, akik csak Istenben és önmagukban bízva kibaltázták és kiszekercézték és kiverekedték maguknak ezt az országot az őserdőből? Marad-e még valami a gyermekeim számára ebből az én Amerikámból, vagy még a történelemkönyvekből is kihazudják a hamis próféták, akárcsak odaát tették s leráгатják még a nyomát is az Átoksor férgeivel? Jut-e még az én régi Amerikámból csak egy talpalatnyi eldugott sarok is a gyermekeim számára? Vagy rövid esztendő alatt Dobrudzsává változtatnak itt is mindent a világrombolókat?"

Felém fordult, mintha tőlem várt volna választ. Csontos, sovány arca szürkének látszott a holdfényben, szürkének és öregnek. De én se tudtam a választ. Körülöttünk az éjszaka néma volt és mély. S mélységében valahol ott őrizte ezer lepel alatt az ismeretlen holnapot.